

**A Study of Dhamma Principles and Ways of Padhaniyanka Dhamma
Development in Vipassana Meditation Practice
in Sankharupapatti Sutta**

Phra Surachat Chantaseelo (Punkiang)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2014

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์
เรื่อง “ศึกษาหลักธรรมและแนวทางการเจริญปธานียังคะธรรมในสังฆารูปปัตติสูตร” เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระราชสิทธิมุนี วิ., ดร.)

ประธานกรรมการ

(พระศรีสุทธิเวที, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโน, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระมหาสุรชัย วราสโร, ดร.)

กรรมการ

(ดร.จัญญ วรณกสิณานนท์)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระศรีสุทธิเวที, ดร.

ประธานกรรมการ

ดร.จัญญ วรณกสิณานนท์

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระสุรชาติ ฉันทสโร)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาหลักธรรมและแนวทางการเจริญปธานียังคธรรม
ในสังขารูปัตติสูตร

ผู้วิจัย : พระสุรชาติ ฌนทลีโล (บัณฑิต)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระศรีสุทธิเวที, ดร. ป.ธ.๙, พธ.บ., ศษ.ม., ป.ร.ด., (วัฒนธรรมศาสตร์)

: ดร. จรูญ วรรณกสิณานนท์ ป.ธ.๗, พธ.บ., อ.ม., พธ.ด., (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๓๑/มีนาคม/๒๕๕๘

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในสังขารูปัตติสูตร เพื่อศึกษาแนวทางการเจริญสมณะและวิปัสสนาในสังขารูปัตติสูตร และเพื่อศึกษาแนวทางการเจริญปธานียังคธรรม ๕ ประการในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า สังขารูปัตติสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่พระสังคีติกาจารย์ ประมวลไว้ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ อนุปทวรรค ต่อจาก มหาจิตตารัสกสูตร อานาปานัสสติสูตร และกายคตาสติสูตร โดยมีหลักธรรมที่เป็นสาระสำคัญที่ทรงแสดงไว้ใน สังขารูปัตติสูตร คือ ทรงแสดงการเกิดขึ้นแห่งสังขาร คือการตั้งจิตอธิษฐานให้ไปเกิดในภพต่าง ๆ ตามที่เขอาธิษฐาน

การเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีแนวทางการเจริญ ๒ แบบ คือ ๑. แบบสมณะภาวนา คือการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ ผลที่ได้จากสมณะ คือ ฌานสมาบัติ และอภิญญา เพื่อใช้เป็นบาทฐานวิปัสสนา ๒. แบบวิปัสสนาภาวนา คือการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยอารมณ์วิปัสสนาล้วน มีอารมณ์ ๖ เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ คือ ชันธ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจจสมุปบาท ๑๒ โดยสรุปได้แก่ รูป-นาม ซึ่งเป็นแดนเกิดของปัญญา ด้วยกระบวนการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ สติเข้าไปตั้งมั่นในกาย เวทนา จิต และธรรม

จากการศึกษาแนวทางการเจริญปธานียังคธรรม ๕ ประการในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาพบว่า ปธานียังคธรรม ๕ มีปรากฏไว้อย่างชัดเจน คือ องค์แห่งความเพียร ๕ ประการ คือ ๑. ความศรัทธาในพระพุทธเจ้า ๒. เป็นผู้มิโรคน้อย ๓. เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ๔. ทำความเพียรในกุศลธรรมและละอกุศลธรรม ๕. เป็นผู้มิปัญญา รู้ความเกิดและดับของรูป-นาม

Thesis Title : A Study of Dhamma Principles and Ways of Padhaniyanka Dhamma Development in Vipassana Meditation Practice in Sankharupapatti Sutta

Researcher : Phra Surachat Chantaseelo (Punkiang)

Degree : Master of Arts (Vipassanā Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: Phrasrisuttivetee Pali IX, B.A., M.A., Ph.D. (Culturomics)

: Dr. Charoon Vannakasinanon Pali VII, B.A., M.A., Ph.D. (Buddhism Studies)

Date of Graduation : 31/March/2015

Abstract

This thesis is of 3 objectives meanly to study the essence of the doctrinal Principles in Sankhārūpapatti Sutta, To study the way of developing Samatha and Vipassanābhāvanā in Sankhārūpapatti Sutta, and to the way of develop the 5 Padhāniyanga dhamas in practicing The Insight meditation, by studying the date from Theravāda Buddhist Scriptures, The Thee Tipitaka, the Commentaries and the connected Scriptures such as Visuddhimagga etc.

From the Study it in found that Sankhārūpapatti Sutta which in the which Commentators collected in Majjhimanikaya Scriptures, uparipannāsa Scriptures, and Anupadavagga often Mahajattarisakasūta, Ānāpanasati Sutta and Kāyagatasati Sutta With the important doctrinal Principles preached in Sankhārūpapatti Sutta, That in to say the Buddha preached the assigns of the Sankhārs, that in to say the practice say up born in different realms as they had determined.

The development of the Insight Meditation in Theravāda Buddhist Scriptures is of two types namely 1. The typo of Samadhabhāvana is to train to mind to be pea of The result received from the practice Samatha in Jhāna Samāpatti and Abhinyā to be need as the base of the Insight Meditation. 2. The type of Vipassanābhāvanā is the development the Insight Meditation with the help of the temperament of only Insight Meditation six temperaments Called Vipassanā Bhūmis which are the 5 of ogre gates, The 12 Āyatanas, 18 elements, 22 Indriyas, 4 Ariyasaceas and 12 Patikkasamuppādas of in Enoch us ion they the from end the name which on the arising tend of the wisdom with the process of practicing acceding to the pineapples of the 4 Four Foundations of Mindfulness that a to say the Mindfulness is finely established in the body, in the feeling and in the mind.

From the study of the way of developing The 5 Padhāniyanga Dhammas in Practicing the Insight Meditation it is found that 5 Padhāniyanga Dhammas upper cleanly. That is to say the 5 organs of the effort are: 1. The frank in the Buddha 2. The

state of having cattle 3. The state of not sharing himself to be the heroic 4. The state of making the effort in the good Dhammas and of getting rid of the Akusala Dhammas 5 the state being the one who in wisdom knowing the arising and the extinguishing of the form and the name.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูงยิ่งที่พระเดชพระคุณฯ ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อันส่งผลให้เกล้าฯ ได้เข้ามาศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลาถึง ๗ เดือน อีกทั้งส่งผลให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแพร่หลายในทั่วประเทศ ดังเป็นที่ประจักษ์ชัดในปัจจุบัน ขออนุโมทนากองทุนเล่าเรียนหลวงสำหรับพระสงฆ์ไทยที่ได้อุปถัมภ์การศึกษาในครั้งนี้

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาจาก พระมหาสุรชัย วราสโภ, ดร. พระภาวนาพิศาลเมธี, วิ. คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ทั้ง ๒ ท่าน คือ พระศรีสุทธิเวที, ดร. และ ดร. จรูญ วรรณกสิณานนท์, ที่ให้ความรู้ในการทำวิทยานิพนธ์ และคำแนะนำในการแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ของการทำวิทยานิพนธ์ และขอขอบคุณต่อเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้

เจริญพรขอบคุณ รองศาสตราจารย์ เวทย์ บรรณกรกุล ผู้ให้ความรู้วิชาการ ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลด้านเอกสารหนังสือ ในการทำวิทยานิพนธ์ให้ผ่านไปด้วยดี และ เพื่อนนิสิต รุ่น ๘ ทุกรูปทุกคน ที่ช่วยเหลือเป็นกำลังใจตลอดมา ขออนุโมทนา ขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุด และเจ้าหน้าที่ส่วนงานอื่น ๆ ของวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ทุกท่านที่ช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในการยืมหนังสือ วิทยานิพนธ์ต่าง ๆ

ขออนุโมทนากับญาติโยมทุก ๆ ท่านที่ได้ช่วยเหลือสนับสนุนปัจจัย ๔ เป็นทุนในการศึกษาสาขาวิปัสสนาภาวนานี้ ด้วยอานิสงส์แห่งบุญกุศลในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตลอดทั้งคุณประโยชน์แห่งวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอน้อมนำสักการะต่อคุณพระรัตนตรัย คุณบิดา มารดา คุณครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณทั้งหลาย ขอบุญกุศลนี้จงเป็นปัจจัยแห่งมรรคผล นิพพาน ด้วยกันทุกท่าน ทุกคนเทอญ

พระสุรชาติ ฉันทสิโล (ปั้นเกียง)

วันที่ ๓๑ เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ เนื้อหาหลักธรรมในสังฆารูปัตติสูตร	๑๑
๒.๑ ความหมายของสังฆารูปัตติสูตร	๑๑
๒.๑.๑ ที่มาของพระสูตร	๑๒
๒.๑.๒ รูปแบบของพระสูตร	๑๒
๒.๒ ความเป็นมาของสังฆารูปัตติสูตร	๑๒
๒.๓ หลักธรรม ๕ ประการในสังฆารูปัตติสูตร	๑๗
๒.๓.๑ ศรัทธา	๑๘
๒.๓.๒ ศีล	๒๔
๒.๓.๓ สุตะ	๓๗
๒.๓.๔ จาคะ	๔๐
๒.๓.๕ ปัญญา	๔๔
๒.๔ สรุป	๔๘

บทที่ ๓	แนวทางการเจริญสมณะและวิปัสสนาในสังฆารูปัตติสูตร	๕๐
๓.๑	ความหมายของสมณะและวิปัสสนาภาวนา	๕๐
๓.๒	ความสำคัญของการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาภาวนา	๕๗
๓.๓	หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๖๖
๓.๓.๑	วิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔	๖๘
๓.๔	วิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๘๙
๓.๕	หลักการในการปฏิบัติวิปัสสนาแบบพอง-ยุบ	๙๗
๓.๕.๑	การปฏิบัติวิปัสสนา (แบบพองหนอ ยุบหนอ)	๙๗
๓.๕.๒	วิธีเดินจงกรม	๙๘
๓.๖	อานิสงส์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๑๐๓
๓.๗	สรุป	๑๐๗
บทที่ ๔	แนวทางการเจริญปธานียังคกรรม ๕ ประการในการปฏิบัติวิปัสสนา	๑๐๙
๔.๑	ความหมายปธานียังคกรรม	๑๐๙
๔.๒	ความสำคัญปธานียังคกรรม	๑๑๐
๔.๓	องค์ธรรมของปธานียังคกรรม	๑๑๒
๔.๓.๑	เป็นผู้ศรัทธาในพระพุทธเจ้า	๑๑๒
๔.๓.๒	เป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง	๑๒๒
๔.๓.๓	เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา	๑๒๓
๔.๓.๔	เป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม	๑๒๕
๔.๓.๕	เป็นผู้มีปัญญา	๑๒๘
๔.๔	ผู้บรรลุลุธรรมด้วยการปฏิบัติปธานียังคกรรม	๑๓๘
๔.๔.๑	พระปัญญาวิมุต	๑๓๘
๔.๔.๒	ปฏิสัมภิทูปัตตะ	๑๓๙
๔.๔.๓	พระอุกโกตภาควิมุต	๑๓๙
๔.๔.๔	พระฉฬภิญโญ	๑๓๙
๔.๕	แนวทางการเจริญปธานียังคกรรมในการปฏิบัติวิปัสสนา	๑๔๐
๔.๖	แนวทางการเจริญวิปัสสนาในสังฆารูปัตติสูตร	๑๔๑
๔.๗	สรุป	๑๔๓

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๔๔
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๔๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๕๐
บรรณานุกรม	๑๕๑
ภาคผนวก	๑๕๖
ภาคผนวก ก	๑๕๖
ภาคผนวก ข	๑๖๔
ประวัติผู้วิจัย	๑๗๒

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณฯ ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ อ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี. (บาลี) ๙/๔๔๔/๑๙๗ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ปาลิ (ภาษาบาลี) เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๔๔๔ หน้า ๑๙๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๗๒/๒๐๕ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย) เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๔๗๒ หน้า ๒๐๕

การใช้หมายเลขอ้างอิงปรกรณ์วิเสส โดยระบุคำย่อชื่อคัมภีร์/เล่ม/หน้า เช่น วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๒๑ หมายถึง คัมภีร์วิสุทธิมรรค (ภาษาบาลี) ภาคที่ ๑ หน้า ๒๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	มชฌิมปณณาสกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	มชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปท	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปท	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

ปกรณวิเสส

วิสุทฺธิ.	(ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ	(ภาษาไทย)
-----------	-------	---	------------------	-----------

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

การใช้หมายเลขอ้างอิงอรรถกถา โดยระบุคำย่อชื่อคัมภีร์/ เล่ม (ถ้ามี)/ ข้อ (ถ้ามี)/ หน้า เช่น ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๑ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวคคอกุฎฐกถา (ภาษาบาลี) เล่มที่ ๒ ข้อ ๓๘๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	สมณฑปาสาทิกา	มหาวิภังคอกุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
-----------	--------	---	-----------	--------------	-------------------	------------

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ที.ม.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมฺงฺคฺลวิลาสิณี	มหาวคคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(บาลี)	=	มชฺฌิมนิกาย	ปปญฺจสุทฺถี	มชฺฌิมปณฺณาสกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรทฺฐปุรณิ	เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรทฺฐปุรณิ	ปัญจกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณิ	อฏฺฐสาลินีอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
-----------	--------	---	-------------	------------	-------------------	------------

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

การใช้หมายเลขอ้างอิงฎีกา ใช้ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยระบุคำย่อชื่อคัมภีร์/ เล่ม (ถ้ามี) / ชื่อ/ หน้า เช่น ม.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๒๖ หมายถึง มณิทีปฎีกา (ภาษาบาลี) เล่ม ๓ ชื่อ ๓๒๖

ฎีกาพระสูตรตันตปิฎก

ม.ฎีกา	(บาลี)	=	มณิทีปฎีกา	(ภาษาบาลี)
--------	--------	---	------------	------------

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.ฎีกา	(บาลี)	=	ปรมตถมณฺวชฺสา	วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)
---------------	--------	---	---------------	---------------------	------------

ง. อักษรย่อที่สำคัญเกี่ยวกับภาษาไทย

ม.ป.ท.	หมายถึง	ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์
--------	---------	----------------------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นเพราะการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นศาสนาที่ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งปัญญา หรือเป็นศาสนาที่สอนให้ผู้ปฏิบัติตามเกิดปัญญา ดังนั้นผู้ประสงค์จะมีปัญญา ให้ละเอียดลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป อันจะเป็นไปเพื่อการกำจัดกิเลส คือ โลภะ โทสะ และโมหะให้บรรเทาเบาบางลง จนถึงหมดไปจากจิตสันดานอย่างเด็ดขาด ต้องอาศัยการฝึกอบรมจิตใจทำให้จิตใจสูงขึ้น การฝึกฝนและพัฒนาคุณภาพของมนุษย์ต้องเริ่มพัฒนาภายในจิต ซึ่งเป็นการยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นจากปกติ เป็นจิตใจที่พัฒนาแล้ว เปรียบเสมือนเพชรที่เจียรไน ความงามของเพชร เป็นสิ่งที่บุคคลผู้แสวงหาและต้องการแต่ความงามของจิตใจที่เจียรไนแล้วเป็นยอดของความงามทั้งหมด

พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิธีการฝึกอบรมจิตใจให้พัฒนาไว้ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับลักษณะอุปนิสัยและความสามารถที่แตกต่างกันในแต่ละบุคคล เรียกได้ว่าตามอินทรีย์ของแต่ละบุคคล ซึ่งในพระสัทธรรมที่พระพุทธองค์ทรงนำมาเปิดเผยแสดงแก่เวไนยสัตว์นั้น เป็นไปเพื่อการดับทุกข์ทำให้ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอันหาที่สุดไม่ได้อีกต่อไป ซึ่งเป็นจุดหมายที่สำคัญยิ่งของพระพุทธศาสนา คือพระนิพพาน ซึ่งถือเป็นความสุขที่แท้จริงที่จะได้พบสมกับที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์และนั่นคือความสุขที่แท้จริงที่ชาวพุทธทุกคนต้องการที่จะไปให้ถึง ในอดีตสังคมไทยเป็นสังคมที่ยอมรับว่ามีการความเจริญทางวัฒนธรรม และจิตใจโดยได้รับการอบรมปลูกฝังจากคุณธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง ส่วนความเจริญทางด้านจิตใจเห็นได้จากการแสดงออกทางพฤติกรรม เช่น มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น มีความกตัญญูรู้คุณต่อผู้มีพระคุณ มีความสุภาพอ่อนโยน อ่อนน้อมถ่อมตน การยิ้มแย้มแจ่มใสล้วนแล้วต้องการที่จะพ้นทุกข์ จึงหาวิธีเพื่อการออกจากทุกข์

ฉะนั้น มนุษย์ที่มีความเบื่อหน่ายย่อมมีความปรารถนาในการกำจัดทุกข์ พระพุทธศาสนามีคำสอนในการกำจัดทุกข์ในหลายระดับ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนามีพระสูตรหนึ่งที่เขียนไว้ชัดเจน คือ สังขารูปัตติสูตร เป็นการสอนเกี่ยวกับเรื่องศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และ

ปัญญาแต่พระพุทธองค์ทรงเน้นสอนในการดับทุกข์จากวิภูสงสารเป็นสำคัญซึ่งก็คือขั้น ๕ อันประกอบด้วย รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น วิญญาณขั้น ซึ่งย่อลงได้อีกเป็นรูปและนาม ฉะนั้นผู้ปรารถนาที่จะพ้นทุกข์ จึงต้องปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นถึงแนวทางในการดับทุกข์ ทรงชี้ให้เห็นถึงความสิ้นชาติดับทุกข์ทรงอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูลแก่เหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลายและวิธีการที่จะให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทรงใช้เวลาค้นหาความจริงอันประเสริฐ จนกระทั่งพบทางแห่งความหลุดพ้นอันแท้จริงถึง ๖ ปี นั่นคือ การเดินตามทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ด้วยการเจริญให้ถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ และปัญญานั้นก็คือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ การเจริญวิปัสสนากรรมฐานต้องอาศัยสติปัฏฐาน ๔ เป็นอารมณ์กรรมฐานที่ผู้ปฏิบัติจะพึงกำหนดรู้ จึงเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาญาณขึ้นมา อุปมาเหมือนกับต้นข้าวย่อมยังเมล็ดข้าวให้เกิดขึ้นได้ ฉะนั้น สติปัฏฐานทั้ง ๔ ก็ย่อมยังวิปัสสนาให้เกิดขึ้นได้ ฉะนั้นเมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้ฝึกเจริญสติปัฏฐานเป็นไปอย่างต่อเนื่องย่อมทำให้สติสัมปชัญญะดีขึ้นเมื่อสติสัมปชัญญะดีขึ้นจะเกิดอาการหนึ่งที่สติตามดูตามรู้กายและจิต เมื่อสติตามรู้ดูกายดูจิตก็จะเห็นอาการความไม่เที่ยงแท้ของกายของจิต เมื่อเห็นความไม่เที่ยงแท้ของกายของจิตได้นี้คือการเกิดขึ้นของวิปัสสนาดังนั้นวิปัสสนาคือ การเห็นกายในกาย การเห็นจิตในจิต ตามความเป็นจริงด้วยสติว่ากายและจิตนี้ เป็นธรรมชาติไม่เที่ยงแท้ ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขาเมื่อเห็นดังนี้เป็นปัญญาทางพระพุทธศาสนา^๑

พระพุทธศาสนาเห็นว่าศรัทธาเป็นองค์ธรรมที่มีความสำคัญเป็นอันดับแรกการที่พระองค์ตรัสอย่างนั้นมีประโยชน์ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติธรรมเกิดศรัทธา เมื่อมีศรัทธาความเชื่อมั่นในเรื่องศีลจึงจะบริสุทธิ์ได้ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างจริงจังจึงว่าเป็นทางหลุดพ้นอย่างแท้จริง เพราะเข้าใจว่าการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอาจส่งผลให้บรรลุนาคามีผลหรืออรหัตผลภายใน ๗ วัน เป็นอย่างเร็วจึงทำการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนามีหลักธรรมอยู่ข้อหนึ่งซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ผู้ปฏิบัติปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้ผลอย่างรวดเร็ว คือ ศรัทธาในพระรัตนตรัยหรือองค์ของผู้มีความเพียร ๕^๒ คือ เป็นผู้มีความศรัทธา เชื่อมั่นในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นผู้มีความสุขภาพแข็งแรงไม่มีใครภัยไข้เจ็บ ไฟธาตุในท้องทำหน้าที่ย่อยอาหารสม่ำเสมอ เป็นคนไม่อ้วน มีความจริงใจ เปิดเผยตนเองตามเป็นจริง มีความพยายามมุ่งมั่นทำความเพียรในการละอกุศลธรรมทั้งหลาย และเจริญกุศลธรรม และเป็นผู้มีปัญญารู้เห็นความเกิดและดับรู้ความสิ้นทุกข์อย่างถูกต้อง หากผู้ใดประกอบไปด้วยพระรัตนตรัยหรือองค์ของผู้มีความเพียรโดยระบุถึงผู้ที่มีปัญญาแก่กล้าว่าผู้ที่ได้รับ

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^๒ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๑๗.

การสั่งสอน (จากพระพุทธองค์) ในยามเช้าจักรพรรดูลุทธิพิเศษคือมรรคผล ในยามเย็นและผู้ที่ได้รับสั่งสอน (จากพระพุทธองค์) ในยามเย็นจักรพรรดูลุทธิพิเศษในยามเช้า^๓

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าสังฆารูปปัตติสูตร มีความสำคัญสำหรับผู้ปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์อย่างยิ่ง ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาความสำคัญของหลักธรรมในสังฆารูปปัตติสูตรและแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พร้อมทั้งความหมายและความสำคัญของพระสูตรนี้ เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติตน และนำหลักการปฏิบัติวิปัสสนาที่ปรากฏอยู่อย่างใดของผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานโดยความสำคัญของสังฆารูปปัตติและหลักธรรม ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะและปัญญาในการเจริญปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในสังฆารูปปัตติสูตร
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวทางการเจริญสมณะและวิปัสสนาในสังฆารูปปัตติสูตร
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาแนวทางการเจริญภาวนายังกรรม ๕ ประการในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ เนื้อหาหลักธรรมในสังฆารูปปัตติสูตรมีอะไรบ้าง
- ๑.๓.๒ การเจริญสมณะและวิปัสสนาในสังฆารูปปัตติสูตรมีแนวทางการเจริญอย่างไร
- ๑.๓.๓ การเจริญภาวนายังกรรม ๕ ประการในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนามีแนวทางการเจริญอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในสังฆารูปปัตติสูตร และหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสังฆารูปปัตติสูตรโดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ

^๓ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๔/๔๑๗.

ราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทยแปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหายานภูมิราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ อรรถกถาฎีกาและปกรณ์วิเสสอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์ วิสุทธิมรรค เป็นต้น แล้วนำมาสรุปเรียบเรียงนำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

ศึกษาหลักธรรมในสังฆารูปัตติสูตรที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาซึ่งมีเนื้อหาในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๔ ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพุทธศักราช ๒๕๓๙ และการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ การใช้สติและปัญญาพิจารณากำหนดรู้ รูปนาม สภาวะธรรมทางกาย เวทนา จิต ธรรม ตามความเป็นจริง จนหยั่งรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงแปรปรวนไปของสภาวะธรรมทั้งหลายว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ตัวตน เรา เขา อนึ่ง อาศัยเพียงการฟังธรรมอย่างเดียวไม่กำหนดรู้ รูปนามในขณะปัจจุบันย่อมไม่สามารถทำวิปัสสนาญาณให้เกิดขึ้นได้ ซึ่งกล่าวได้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนาที่พ้นจากการกำหนดรู้ รูปนาม หรือการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่พ้นจากหลักสติปัฏฐาน ๔ ไม่มีเลย

ในคัมภีร์วิปัสสนาทีปนิฎฎิกา ได้สรุปประเด็นเรื่องสติปัฏฐานกับวิปัสสนาว่า “ขึ้นชื่อว่าวิปัสสนาแล้วย่อมไม่แคล้วจากมหาสติปัฏฐานไปได้เลย ไม่องค์ใดก็องค์หนึ่งขององค์ ๔ ในมหาสติปัฏฐานนี้รวมอยู่ด้วย” ซึ่งมีความหมายอีกอย่างว่า มหาสติปัฏฐานนี้ คือ เส้นทางที่พระพุทธองค์และพระอริยสาวกทั้งหลายดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์จริงแล้วนำข้อมูลจากการศึกษามาเรียบเรียงและบรรยายเป็นเชิงพรรณนา

ในคัมภีร์วิปัสสนานัย เล่ม ๑ กล่าวถึงการละกิเลสเป็นศีลว่า นักปฏิบัติย่อมละอวิชชาที่สำคัญผิดว่าเป็นบุคคล เป็นเรา ของเราด้วยวิปัสสนาญาณที่รู้เห็นว่าเป็นเพียงรูปนามเท่านั้น ไม่มีสมมุติบัญญัติใด ๆ และพึงละอวิชชาที่สำคัญว่าเหล่าสัตว์เกิดขึ้นเองโดยไม่มีกรรมเป็นปัจจัยหรือเกิดจากการเนรมิตของพระพรหม เป็นพระเจ้าด้วยวิปัสสนาญาณที่รู้เห็นว่าเป็นเพียงเหตุและผลเกิดขึ้นสืบเนื่องกันนอกจากนั้นนอกจากนี้ยังต้องละกิเลสที่ยึดมั่นว่า มีตัวตนที่เที่ยงในรูปนามที่กำหนดรู้อยู่ ด้วยวิปัสสนาญาณที่รู้เห็นว่าเป็นเพียง^๔

^๔ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รัตน, พระคนธสาราภิวังค์ แปล, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ, วิปัสสนานัย เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรศาสนไทยการพิมพ์, ๒๕๔๘, หน้า ๔๕.

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ สังขารูปัตติสูตร หมายถึง พระสูตรที่ว่าด้วยการเกิดขึ้นแห่งสังขาร คือ การตั้งจิตอธิษฐานให้ไปเกิดในภพต่าง ๆ ตามที่อธิษฐาน เช่น ความฝัน สหายแห่งกษัตริย์มหาศาล เป็นต้น

๑.๕.๒ วิปัสสนาภาวนา หมายถึง การพัฒนาสติปัญญาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

๑.๕.๓ ปธานียังคะธรรม หมายถึง องค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการ ประกอบด้วยศรัทธาในพระพุทธเจ้าผู้มีโรคนัยน้อยเป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยาบารวความเพียรในกุศลธรรมและละอกุศลธรรม และเป็นผู้มีปัญญา เห็นการเกิดและดับที่เป็นบาปฐานเบื้องต้น ในการประพฤติปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อให้พ้นทุกข์ ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด ในทางพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่องศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสังขารูปัตติสูตรนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาและทบทวนเอกสารวิชาการรวมทั้งรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

๑.๖.๑ คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑) คัมภีร์พระไตรปิฎกที่แสดงการเกิดแห่งสังขารไว้ เช่น พระสูตรตันตปิฎก (ภาษาไทย) มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๑๔/๓๑๙/๑๗๒ สรุปความได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรนี้เกี่ยวกับศรัทธา ศีล สุตะจาละ และปัญญา^๕ ดูกุรภิกษุทั้งหลาย มรรคนี้ ปฏิภาณนี้เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งกษัตริย์มหาศาลพระพุทธองค์ตรัสรับรองไว้ว่า หากผู้ใดประกอบไปด้วยปธานียังคะหรือองค์ของผู้มีความเพียรโดยระบุดังผู้ที่มีปัญญาแก่กล้าว่า ผู้ใดได้รับการสั่งสอน (จากพระพุทธองค์) ในยามเช้าจักบรรลุธรรมพิเศษ คือมรรคผลในยามเย็น ผู้ใดรับสั่งสอน (จากพระพุทธองค์) ในยามเย็นจักบรรลุธรรมพิเศษในยามเช้า^๖

๒) คัมภีร์อรรถกถาที่ใช้ศึกษา คือ อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหายานกุฎราชวิทยาลัยพระไตรปิฎก และอรรถกถาแปลชุด ๙๑ เล่มกรุงเทพมหานคร มหายานกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พ.ศ. ๒๕๒๗ คัมภีร์อรรถกถาแสดงข้อความอธิบายเกี่ยวกับวิปัสสนาไว้หลายแห่งเช่น ในอรรถกถาที่มนิกาย สีลขันธวรรค ข้อ ๒๓๔ หน้า ๑๙๘ แสดงข้อความเกี่ยวกับวิปัสสนาไว้ว่า ญาณทัสสนะ หมายถึง ความรู้และความเห็นตรงตามเป็นจริง อาจเรียกว่า มรรคญาณ

^๕ ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๑๙/๑๗๒.

^๖ ดูรายละเอียดใน ที.ปา., (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๑๗.

ผลญาณ สัพพัญญุตญาณปัจจุเวกขณญาณหรือวิปัสสนาญาณก็ได้ ในคัมภีร์อรรถกถาพุทธทศนิกายธรรมบท แสดงข้อความไว้ว่า ธุระนี้ คือการเริ่มตั้งความเลื่อมและความสิ้นไปในอรรถาพของภิกษุผู้มีความประพฤติเบา พร้อมยินดีแล้วในเสนาสนะอันเจียบสัจจ เจริญวิปัสสนาด้วยอำนาจที่ทำให้เป็นไปโดยติดต่อกัน จนถือเอาพระอรหัตต์ไว้ได้^๗ คือ วิปัสสนาธุระ^๘

๑.๖.๒ ตำราวิชาการพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑) สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม)^๙ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ อริยวงศ์ปฏิปทาว่า เมื่อเจริญสัมมปปธาน ๔ ชื่อว่าเจริญอิทธิบาท ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เมื่อเจริญอิทธิบาท ๔ ชื่อว่าเจริญอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์สมาธิินทรีย์ปัญญินทรีย์ เมื่อเจริญอินทรีย์ ๕ ชื่อว่าเจริญพละ ๕ คือ สัทธาพละ วิริยะพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญา

๒) พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงการปฏิบัติตามแนวทางศีล ๕ มีเนื้อหาโดยสรุปว่าการปฏิบัติตามหลักศีล ๕ เป็นแนวทางสร้างและรักษาสันติภาพอย่างแท้จริงเพราะเป็นการกระทำการพูดและการคิดที่เป็นไปเพื่อความเป็นปรกติไม่ก่อให้เกิดปัญหาโกลาหลวุ่นวายหรือวิกฤตการณ์ใดจึงเรียกว่ามีสันติภาพ^{๑๐} และยังได้กล่าวถึงความสำคัญของศีลต่อสันติภาพโดยมีเนื้อหาโดยสรุปว่า ศีลเป็นมนุษยธรรมซึ่งจัดเป็นรากฐานของสันติภาพถึงแม้ท่านจะเห็นว่าศีล ๕ เป็นรากฐานของสันติภาพก็ตามแต่ความเห็นของท่านก็เป็นเชิงนโยบายเพราะยังไม่ได้ลงรายละเอียดว่าจะนำศีล ๕ ไปเป็นรากฐานของสันติภาพในรูปแบบใดได้บ้างแต่ประเด็นที่สำคัญก็คือการที่ท่านได้ยืนยันว่า ศีล ๕ เป็นรากฐานของสันติภาพและเป็นเบื้องต้นยังให้เกิดขึ้นมีขึ้นในคุณธรรมที่สูงยิ่งๆ ขึ้นไปในภพภูมิที่ดีซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดของผู้วิจัยที่ประสงค์จะทำวิจัยเรื่องดังกล่าวด้วย

๓) พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับศีลไว้โดยสรุปว่าพระพุทธศาสนาองมนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องศึกษามนุษย์จะมีชีวิตที่ดีงามได้จะต้องมีการฝึกฝนและต้องศึกษาสิกขาบททั้ง ๕ หรือเรียกว่าศีล ๕ ซึ่งไม่ใช่ข้อบังคับแต่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกฝนพัฒนาดนเพื่อให้มีชีวิตดีงามยิ่งขึ้น^{๑๑} ซึ่งท่านเห็นว่าศีล ๕ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นและส่งเสริมให้มีพฤติกรรมอันพึงประสงค์เป็นคุณธรรมเบื้องต้น

^๗ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๗.

^๘ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์, อริยวงศ์ปฏิปทา, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๖๕.

^๙ พุทธทาสภิกขุ, สันติภาพ, (กรุงเทพมหานคร: เพชรประกาย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒๔.

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สลายความขัดแย้งนิติศาสตร์-รัฐศาสตร์-เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

๔) พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) แสดงหลักการของการเจริญวิปัสสนาขั้นต้นไว้ในหนังสือหลักปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากรรมฐานว่า ในขั้นแรกผู้ปฏิบัติมีสติกำหนดรูปนามตามอารมณ์และอิริยาบถนั้น ข้อสำคัญต้องให้ได้ปัจจุบันอารมณ์มากที่สุดเพราะอารมณ์ปัจจุบันนั้นทำลายสันตติของรูปนามให้แยกออกจากกัน^{๑๑}

๕) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) แสดงวิปัสสนาภาวนาไว้ในหนังสือวิปัสสนาฯ ระบุว่า วิปัสสนามี ๒ ประเภท คือ ปัจจกขวิปัสสนาและอนุमानวิปัสสนา ในบรรดาสองอย่างนั้น พึงทราบว่ายานที่ทำการกำหนดรู้พิจารณาได้เห็นรูปนามที่เกิดขึ้นโดยประจักษ์ เหมือนกับได้สัมผัสด้วยมือท่านเรียกว่า ปัจจกขวิปัสสนา ย่อมรู้สภาวะลักษณะของรูปนามตามความเป็นจริงรู้กระทั่งอนิจจลักษณะ ที่เป็นลักษณะการเกิดดับได้ตามความเป็นจริงเพราะเหตุนี้โยคาวจรผู้เจริญวิปัสสนาจึงควรเจริญปัจจกขวิปัสสนานี้เท่านั้น^{๑๒}

๖) พระคันธสาราภิวังศ์ ได้แสดงถึงศรัทธาในโพธิปักขิยธรรมซึ่งอยู่ในอุเบกขาสัมโพชฌงค์ไว้ว่า องค์แห่งการรู้แจ้งคือความวางเฉยความวางเฉยนี้มีอุเบกขาเวทนาที่วางเฉย ไม่สุขไม่ทุกข์ แต่เป็นความวางเฉยในการกำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบันได้อย่างสม่ำเสมอ ไม่ต้องปรับศรัทธากับปัญญา และปรับวิริยะกับสมาธิให้สม่ำเสมอ เพราะอินทรีย์เหล่านั้น มีสภาวะสมดุลไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันด้วยอำนาจของโพชฌงค์ทั้ง ๖ ที่ได้บำเพ็ญมาตั้งแต่ต้น จึงทำให้เกิดอุเบกขาสัมโพชฌงค์โดยความเป็นผลของโพชฌงค์ทั้ง ๖ ในงานวิจัยนี้หมายเอาธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เพราะเป็นธรรมที่พัฒนาศรัทธาไปสู่ความพ้นทุกข์^{๑๓}

๗) พระเทพสิริมงคลจารย์ (ทอง สิริมงคล) กล่าวไว้ในหนังสือทางสายเอก (Path to Nibbana)^{๑๔} ว่า อินทรีย์ คือความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนเมื่อเข้าไปทำหน้าที่ในทางปฏิบัติก็จะเจาะลึกเข้าไป การทรงใจให้อยู่กับรูปนามปัจจุบัน คือ สมาธิ ปัญญาเป็นสัทอินทรีย์การตั้งใจทำให้ต่อเนื่องกัน ไม่คุย ไม่อ่านหนังสือ ไม่นอนมา ปฏิบัติให้มากเป็นวิริยอินทรีย์ มีความระลึก

^{๑๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), **หลักปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๗.

^{๑๒} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนาฯ หลักการปฏิบัติวิปัสสนา**, แปลเรียบเรียงโดยจำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาสน์ไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕๘.

^{๑๓} พระคันธสาราภิวังศ์, **โพธิปักขิยธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทบุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๕๑.

^{๑๔} พระธรรมมงคลจารย์ (ทอง สิริมงคล), **ทางสายเอก**, (เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัด, ดาราวรรณการพิมพ์, ๒๕๕๓) หน้า ๕๔.

ก่อนรูปนามจะเคลื่อนที่ เป็นสตินทรีย์ การผูกจิตไม่ให้เผลอกับรูปนาม จิตจับอยู่ในอารมณ์ใดให้ยึดมั่นอารมณ์นั้น เป็นสมาธิทรีย์ ปัญญาปัจจุบัน รูปนาม รูปพระไตรลักษณ์ รูปวิปัสสนาปัญญารู้มรรคผลนิพพาน เป็นปัญญินทรีย์ อินทรีย์ ๕ จึงมีอยู่ในพองในยุบ ด้วยอาการอย่างนี้

๑.๖.๓ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระมหาสุธน ยสสีโล (ผลชอบ) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องวิปัสสนากัมมัฏฐานในพระพุทธศาสนา”^{๑๕} พบว่า วิปัสสนากรรมฐานเป็นคำสอนแนวปฏิบัติทางด้านจิต เพราะในร่างกายของมนุษย์เรามีใจเป็นใหญ่ใจเป็นหัวหน้า ทุกสิ่งทุกอย่างสำเร็จจากใจ เมื่อบุคคลตั้งใจไว้ดีแล้วไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นชนชาติใด อยู่ในประเทศใด ใช้ภาษาใด เป็นคนมีฐานะร่ำรวยหรือเป็นคนยากจน เมื่อปรารถนาความสุขความสงบที่แท้จริงแล้ว ไม่ต้องไปแสวงหาที่ไหนใด ค้นหาได้ภายในจิตใจของเราเอง เพราะความทุกข์หรือความสุขเกิดขึ้นจากใจทั้งนั้น ดังนั้น พระพุทธเจ้าซึ่งมีพระประสงค์ที่จะให้สังคมมนุษย์พ้นจากความทุกข์ และให้ได้รับความสุขสงบทั้งทางกายและทางใจ จึงได้ทรงประกาศคำสอนแนวปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานไว้เพื่ออบรมจิตของมนุษย์ให้สงบระงับจากความชั่ว บรรลุความดีและความบริสุทธิ์ผ่องใสแห่งจิต

๒) พระครูวิมลศาสนการ (ประหยัด อินช่วย) ศึกษาเรื่อง “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในภยเกรวสูตร”^{๑๖} พบว่า ความสะดุ้งกลัวเพราะมีกาย วาจา และใจไม่บริสุทธิ์ การรักษาศีลให้บริสุทธิ์ มีหิริโอตตปปะความสะดุ้งกลัวก็หมดไป ส่วนพระอริยะทั้งหลายไม่สะดุ้งกลัวการอยู่ในเสนาสนะป่า เพราะพระอริยมะศีลบริสุทธิ์ มีสมาธิตั้งมั่น มีวิชชาปัญญารู้แจ้งในมรรคปฏิบัติหรือทางปฏิบัติที่ผู้ปฏิบัติจะได้รู้เอง อันไม่มีอาสวะด้วยปัญญาอันยิ่ง เข้าถึงอยู่ในธรรมเป็นธรรมที่ประณีตที่ผู้มุ่งประพาสพรหมจรรย์มุ่งเพื่อจะบรรลุ อันเป็นหนทางแห่งมรรค ในการพัฒนาจิตวิญญาณ ให้เข้าถึงความเป็นอริยบุคคลในที่สุด ปฏิบัติที่จะต้องปฏิบัติ ได้แก่ อภิธรรมมรรค หรือไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นผลที่จะบรรลุมรรค ผล และนิพพาน

๓) พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี (พรหมจันทร์) ศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติอานาปานสติภาวนาเฉพาะกรณีคำสอนพุทธทาสภิกขุ” พบว่า การเจริญวิปัสสนาด้วยนัยนี้

^{๑๕} พระมหาสุธน ยสสีโล (ผลชอบ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนา, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑.

^{๑๖} พระครูวิมลศาสนการ (ประหยัด อินช่วย), “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในภยเกรวสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๑.

ปรากฏอยู่ในอานาปานสติสูตร มีทั้งหมด ๑๖ ขั้น คือผู้ปฏิบัติต้องเจริญอานาปานสติ ๔ ขั้นแรกให้ชำนาญเกิดเป็นนิสัยเสียก่อน จนเกิดเป็นสมาธิระดับอัปปนาขั้นต้นคือปฐมฌานเป็นอย่างน้อยอันประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตาจึงจะเจริญภาวนาในขั้นต่อไปได้ เพราะการเจริญขั้นต่อไป คือ ขั้นที่ ๕ กำหนดรู้ชัดอันเป็นองค์หนึ่งของปฐมฌานเป็นอารมณ์ พระบาลีอานาปานสติภาวนาขั้นที่ ๕ คือ ปิติปฏิสเวทือสสสิสสามิติ ลิกขติปิติปฏิสเวทือ ปสสสิสสามิติ ลิกขติ” แปลว่า เธอย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้ชัดปิติ ขณะหายใจออก เธอย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้ชัดปิติ ขณะหายใจเข้าฉะนั้น จึงเป็นไปไม่ได้เลยที่จะเจริญอานาปานสติขั้นที่ ๕ ได้ถ้ายังไม่ได้เจริญอานาปานสติ ๔ ขั้นแรกให้เกิดองค์ฌาน คือ ปิติ เป็นต้น^{๑๗}

๔) พระวิมาน คมภีรปณโณ (ตริกมล) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ศิลป ๕ ในฐานะเป็นรากฐานของสันติภาพ” พบว่า การนำศิลป ๕ มาเป็นรากฐานของสันติภาพนั้นสามารถทำได้ด้วยการนำไปเป็นรากฐานของสันติภาพควบคู่ไปกับการปรับโครงสร้างสังคมแนวราบได้แก่การนำไปสู่วัฒนธรรมแบบเมตตากรุณาและวัฒนธรรมแบบสันติวิธีส่วนโครงสร้างในแนวดิ่ง ได้แก่ รากฐานทางสังคมในรูปของปิรามิด โดยนำไปจัดโครงสร้างทางการเมืองเศรษฐกิจสังคม กระบวนการยุติธรรมและการศึกษา เพื่อให้เอื้อต่อการส่งเสริมโครงสร้างสังคมระดับจุลภาคจนถึงระดับมหัพภาคซึ่งเป็นการเชื่อมโครงสร้างและสถาบันสังคมให้ยึดโยงอยู่กับศิลป ๕ อันเป็นพื้นฐานของแนวทางสันติวิธี^{๑๘}

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะเห็นได้ว่าหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาในสังขารูปปัตติสูตรจากเอกสาร และงานวิชาการทางพระพุทธศาสนามีการเจริญสมถภาวนา ส่วนการเจริญภาวนาในสังขารูปปัตติสูตรสูตรนี้ จะต้องคำนึงถึง ศรัทธา สุตะ จาคะ และปัญญาจึงจะเกิดขึ้นได้ เมื่อจิตบริสุทธิ์ตั้งมั่นเพื่อเป็นแนวทางเจริญวิปัสสนาภาวนาสืบต่อไป

^{๑๗} พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี (พรหมจันทร์), “ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติอานาปานสติภาวนา เฉพาะกรณีคำสอนพุทธทาสภิกขุ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๕-๕๗.

^{๑๘} พระวิมาน คมภีรปณโณ (ตริกมล), “การศึกษาวิเคราะห์ศิลป ๕ ในฐานะเป็นรากฐานของสันติภาพ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสังขารูปัตติสูตรซึ่งการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา หลักธรรมในสังขารูปัตติสูตรและหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสังขารูปัตติสูตรแล้วนำมาสรุปบรรยายเชิงพรรณนา มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ เก็บรวบรวมข้อมูลที่ใช้ประกอบการวิจัยซึ่งได้แก่เอกสารที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยโดยรวบรวมจากแหล่งต่าง ๆ โดยแยกเป็นประเภทดังนี้

๑) ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ โดยวิธีเก็บข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาบาลี พระไตรปิฎกภาษาไทยอรรถกถาฎีกาและปกรณ์วิเสสต่าง ๆ รวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมในสังขารูปัตติสูตร

๒) รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ คือ งานวิจัยวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งส่วนที่เป็นคำอธิบายจากหนังสือเอกสารฉบับต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

๑.๗.๒ วิเคราะห์ข้อมูล ความเป็นมา ความหมาย และเนื้อหาหลักธรรมในสังขารูปัตติสูตร ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

๑.๗.๓ เรียบเรียงหลักการและหลักธรรมในสังขารูปัตติสูตรนำเสนอผลการวิจัยโดยการเรียบเรียงและบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบเนื้อหาหลักธรรมในสังขารูปัตติสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบแนวทางการเจริญสมณะและวิปัสสนาในสังขารูปัตติสูตร

๑.๘.๓ ทำให้ทราบแนวทางการเจริญปธานยั้งครกรรม ๕ ประการในการปฏิบัติวิปัสสนา

บทที่ ๒

เนื้อหาหลักธรรมในสังขารูปัตติสูตร

หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไปตามอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ เมื่อบุคคลที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปพบได้ทูลถาม พระองค์ก็ตรัสตอบไป คำตอบหรือคำสนทนาที่ทรงโต้ตอบกับ ชาวนา พราหมณ์ หรือกษัตริย์ ในแต่ละเรื่อง ๆ ก็จบไปในเรื่องหนึ่ง ๆ นี้ ทรงแสดงวาระที่เกี่ยวกับสังขารูปัตติสูตรคือ ครัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ดังนั้น ในบทนี้ผู้ศึกษาได้ตั้งประเด็นการศึกษาไว้ดังนี้

- ๒.๑ ความหมายของสังขารูปัตติสูตร
- ๒.๒ ความเป็นมาของสังขารูปัตติสูตร
- ๒.๓ หลักธรรม ๕ ประการในสังขารูปัตติสูตร
- ๒.๔ สรุป

๒.๑ ความหมายของสังขารูปัตติสูตร

การวิจัยนี้ได้นำเสนอความหมายของสังขารูปัตติสูตร ที่มาของพระสูตร และรูปแบบของพระสูตร ดังต่อไปนี้

สังขารูปัตติสูตร โดยรูปศัพท์มาจากคำบาลีว่า สงขารูปัตติสูตร เป็นนามศัพท์และเป็นศัพท์สมาส

ตัดบทเป็น สงขาร + อุปฺปตฺติ + สุตฺตํ สมาสเป็น สงขารูปัตติสูตรตํ ลบสระหลัง คือ อ เข้าสมาสแล้วที่มะ อุ เป็น อุ สงขาร เป็นบุลึงค์

อุปฺปตฺติ เป็นอิติลึงค์ เป็นนามนาม แจกเหมือน รตติ อุปฺปตฺติ แปลว่า การเกิด การอุบัติ

อุปฺปตฺติ (อุ + ปทคติมฺหิ + ติ) แปลว่า การเกิด, การอุบัติ. อุปฺปชฺช อุปฺปตฺติ การเกิด ชื่อว่า อุปฺปตฺติ (ช้อน ป, ลบ ท,ช้อน ต) อัย สกยโกสิยานํ อุปฺปตฺติ นี้เป็นการเกิดของพวกเจ้าศักยะ และโกสิยะ^๑

^๑ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อริยธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔๐.

สังขารูปัตติสูตร^๒ หมายถึง พระสูตรว่าด้วยการเกิดขึ้นแห่งสังขาร ซึ่งนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระส่วนหนึ่งของพระสูตร คำว่า สังขารูปัตติที่แปลว่า การเกิดขึ้นแห่งสังขารนั้น หมายถึง การตั้งจิตอธิษฐานให้ไปเกิดในภพต่าง ๆ ตามที่ อธิษฐาน

๒.๑.๑ ที่มาของพระสูตร

สังขารูปัตติสูตรนี้ ในพระไตรปิฎก^๓ ได้กล่าวที่มาไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยมีประสงค์ให้ภิกษุเหล่านั้นทราบว่ ธรรม ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา มีผลมาก และมีอานิสงส์มาก

๒.๑.๒ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของสังขารูปัตติสูตร เป็นแบบบรรยายโวหารมีอุปมาอุปมัยประกอบ โดยมีพระผู้มีพระภาคได้ตรัสตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า และบรรยายขยายความหลักธรรมอย่างชัดแจ้ง ตามหลักการสอนของพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งยกอุปมาและอุปมัย

๒.๒ ความเป็นมาของสังขารูปัตติสูตร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เราเมื่อตายไปแล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งกษัตริย์มหาศาลเถิด ดังนี้ก็มี เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้นความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภพะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี่มรรค นี่ปฏิบัติ เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งกษัตริย์มหาศาล^๔

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เราเมื่อตายไปแล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งพราหมณ์มหาศาลเถิด ดังนี้ก็มี...ว่า โอหนอ เราเมื่อตายไปแล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่ง

^๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า [๕๓]

^๓ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๖๐/๒๐๘.

^๔ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๑๙/๑๒๐.

คฤหบดีมหาศาลเกิด ดังนี้ก็มี เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและ
 วิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไป

จากศัพท์ว่า สงขารูปปตติ คำว่าสังขารในที่นี้หมายถึง ความปรารถนา เพื่อความสำเร็จ
 ในภavnันๆ ดุกรภิกษุทั้งหลาย นัมรรค นี้ปฏิบัติทา เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่ง
 คฤหบดีมหาศาล^๕

ดุกรภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ
 ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นดาวดึงส์ มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข เธอมีความ
 ปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เราเมื่อตายไปแล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้น
 ดาวดึงส์เกิด เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรม
 เหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภavnัน
 นั้น ดุกรภิกษุทั้งหลาย นัมรรค นี้ปฏิบัติทา เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่ง
 เทวดาชั้นดาวดึงส์เทวดาชั้นยามาเทวดาชั้นดุสิตเทวดาชั้นนิมมานรดีเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี
 มีอายุยืนมีวรรณะ มากด้วยความสุข เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เราเมื่อตายไป
 แล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดีเกิด เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐาน
 จิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้
 มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภavnัน ดุกรภิกษุทั้งหลาย นัมรรค นี้
 ปฏิบัติทา เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี^๖

ดุกรภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ
 ปัญญา เธอได้ฟังว่า สหัสสพรหม มีอายุยืนมีวรรณะ มากด้วยความสุข ดุกรภิกษุทั้งหลาย
 สหัสสพรหมย่อมโน้มจิตแผ่ไปตลอดโลกธาตุพ้นหนึ่งอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วในสหัส
 พรหมนั้น ก็โน้มจิตแผ่ไปอยู่ได้ เปรียบเหมือนบุรุษมีนัยน์ตาดี วางมะขามป้อมผลหนึ่งในมือ
 แล้วพิจารณาดูได้ ฉันทใด ดุกรภิกษุทั้งหลาย สหัสสพรหมก็ฉันทนั้นเหมือนกันแลย่อมโน้มจิต
 แผ่ไปตลอดโลกธาตุพ้นหนึ่งอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วในสหัสสพรหมนั้น ก็โน้มจิตแผ่ไป
 อยู่ได้ เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เราเมื่อตายไปแล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหาย
 แห่งสหัสสพรหมเกิด เธอจึงตั้งจิตนั้นอธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหาร
 ธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จ

^๕ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๐/๑๒๐.

^๖ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๑/๑๒๐.

ในภวะนั้นนดูกรภิกษุทั้งหลาย นัมมรค นี้ปฏิบัติทา เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งสหัสสพรหม^๗

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า ทวิสหัสสพรหมติสหัสสพรหมจตุสหัสสพรหมปัญจสหัสสพรหม มีอายุยืน มีวรรณะมากด้วยความสุข ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปัญจสหัสสพรหมย่อมโน้มจิตแผ่ไปตลอดโลกธาตุห้าพันอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในปัญจสหัสสพรหมนั้น ก็โน้มจิตแผ่ไปอยู่ได้ เปรียบเหมือนบุรุษมีนัยน์ตาดี วางผลมะขามป้อม ๕ ผลในมือแล้วพิจารณาดูได้ ฉันทดูกรภิกษุทั้งหลาย ปัญจสหัสสพรหมก็ฉันทนั้นเหมือนกันแลย่อมโน้มจิตแผ่ไปสู่โลกธาตุห้าพันอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในปัญจสหัสสพรหม ก็โน้มจิตแผ่ไปอยู่ได้ เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เราเมื่อตายไปแล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งปัญจสหัสสพรหมเกิด เธอจึงตั้งจิตนั้นอธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไป เพื่อความสำเร็จในภวะนั้นนดูกรภิกษุทั้งหลาย นัมมรค นี้ปฏิบัติทาเป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งปัญจสหัสสพรหม^๘

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า ทสสหัสสพรหม มีอายุยืนมีวรรณะ มากด้วยความสุข ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทสสหัสสพรหมย่อมโน้มจิตแผ่ไปตลอดโลกธาตุหมื่นหนึ่งอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในทสสหัสสพรหมนั้น ก็โน้มจิตแผ่ไปอยู่ได้ เปรียบเหมือนแก้ว ไพฑูรย์งามโชติช่วง แปรด เหลี่ยมอันเขาเจียรไนดีแล้ว วางไว้บนผ้ากัมพลเหลือง ย่อมส่องแสงเรือง ไพโรจน์ฉันทดูกรภิกษุทั้งหลาย ทสสหัสสพรหมก็ฉันทนั้นเหมือนกันแล ย่อมโน้มจิตแผ่ไปตลอดโลกธาตุหมื่นหนึ่งอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในทสสหัสสพรหมนั้น ก็โน้มจิตแผ่ไปอยู่ได้ เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เราเมื่อตายไปแล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งทสสหัสสพรหมเกิด เธอจึงตั้งจิตนั้นอธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภวะนั้นน ดูกรภิกษุทั้งหลาย นัมมรค นี้ปฏิบัติทา เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งทสสหัสสพรหม^๙

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่าสตสหัสสพรหม มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข ดูกรภิกษุทั้งหลาย

^๗ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๒/๑๒๐.

^๘ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๓/๑๒๐.

^๙ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๔/๑๒๐.

สตสหัสสพรหมย่อมโน้มจิตแผ่ไปตลอดโลกธาตุแสนหนึ่งอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วในสตสหัสสพรหมนั้น ก็โน้มจิตแผ่ไปอยู่ได้ เปรียบเหมือนแท่งทองชมพูท ที่เขาหลอมด้วยความชำนาญดีในเข้าของช่างทองผู้ฉลาดแล้ว วางไว้บนผ้ากำพลสีเหลือง ย่อมส่องแสงเรืองไฟโรจน์ ฉั่นใด

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สตสหัสสพรหมก็ฉั่นนั้นเหมือนกันแลย่อมโน้มจิตแผ่ไปตลอดโลกธาตุแสนหนึ่งอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วในสตสหัสสพรหมนั้นก็นโน้มจิตแผ่ไปอยู่ได้ เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ โอหนอเราเมื่อตายไปแล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งสตสหัสสพรหมเกิด เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภวะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย นัมมรรค นี้ปฏิบัติทา เป็นไปเพื่อความเป็นสหายแห่งสตสหัสสพรหม^{๑๐}

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นอากาศ มีอายุยืน มีวรรณะมากด้วยความสุข เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เราเมื่อตายไปแล้วพึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นอากาศเกิด เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภวะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย นัมมรรค นี้ปฏิบัติทา เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นอากาศ เทวดาชั้นปริตตสภา เทวดาชั้นอัปปมาณาภา เทวดาชั้นอาภัสสรา มีอายุยืน มีวรรณะมากด้วยความสุข เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เราเมื่อตายไปแล้วพึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นอาภัสสราเกิด เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภวะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย นัมมรรค นี้ปฏิบัติทา เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นอาภัสสรา^{๑๑}

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นสุภา เทวดาชั้นปริตตสุภา เทวดาชั้นอัปปมาณสุภา เทวดาชั้นสุภิกิณฑา มีอายุยืน มีวรรณะมากด้วยความสุข เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เราเมื่อตายไปแล้วพึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นสุภิกิณฑาเกิด เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่าง

^{๑๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๕/๑๒๐.

^{๑๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๖/๑๒๐.

นี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภวะนั้น ดุกริกษุทั้งหลาย นั้มรรคนี้ปฏิบัติ เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นสุภิกิณหา^{๑๒}

ดุกริกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ริกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นเวหัพพผลาเทวดาชั้นอวิหาเทวดาชั้นอตัปปาเทวดาชั้นสุทสสา เทวดาชั้นสุทสสี เทวดาชั้นอกนิฐา มีอายุยืน มีวรรณะมากด้วยความสุข เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อเราตายไปแล้วพึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นอกนิฐาเถิด เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภวะนั้น ดุกริกษุทั้งหลาย นั้มรรคนี้ปฏิบัติ เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นอกนิฐา^{๑๓}

ดุกริกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ริกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาผู้เข้าถึงอากาศาณญายตนภพ มีอายุยืน ดำรงอยู่นาน มากด้วยความสุข เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอเมื่อเราตายไปแล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาผู้เข้าถึงอากาศาณญายตนภพเถิด เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภวะนั้น ดุกริกษุทั้งหลาย นั้มรรคนี้ปฏิบัติ เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาผู้เข้าถึงอากาศาณญายตนภพ^{๑๔}

ดุกริกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ริกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาผู้เข้าถึงวิญญูณญายตนภพมีอายุยืน ดำรงอยู่นาน มากด้วยความสุข เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอเราเมื่อตายไปแล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาผู้เข้าถึงวิญญูณญายตนภพเถิด เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภวะนั้น ดุกริกษุทั้งหลาย นั้มรรคนี้ปฏิบัติ เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาผู้เข้าถึงวิญญูณญายตนภพ^{๑๕}

ดุกริกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ริกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาผู้เข้าถึงอาภิกขุญญายตนภพ เทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานา

^{๑๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๗/๑๒๐.

^{๑๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๘/๑๒๐.

^{๑๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๙/๑๒๐.

^{๑๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๐/๑๒๐.

สัญญาตนภพมีอายุยืน ดำรงอยู่นาน มากด้วยความสุข เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เราเมื่อตายไปแล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานา สัญญาตนภพเกิด เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหาร ธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จใน ภาวะนั้น ดุกรภิกษุทั้งหลาย นัมมรรค นีปฏิปทา เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหาย แห่งเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญาตนภพ^{๑๖}

ดุกรภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เราพึงเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหา อาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปทำให้แจ้งเพราะรู้ยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบันอยู่ เธอ จึงเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ทำให้แจ้ง เพราะรู้ยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบันอยู่ ดุกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ย่อมไม่เกิดในที่ไหน ๆ^{๑๗}

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีพระภาษิตของ พระผู้มีพระภาคแล

สรุป จากพระสูตรนี้กล่าวได้ว่า ภิกษุหรือบุคคลใด ที่มีความปรารถนา หรือเป็นผู้ ประกอบด้วย ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหาย แห่งกษัตริย์ หรือเข้าถึงสุคติเป็นที่หมาย ด้วยการตั้งจิต ด้วยการอธิษฐานจิต และด้วยการเจริญจิต เมื่อมีความปรารถนาเช่นนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จ ซึ่งเป็นหนทางแห่งมรรค และปฏิปทา

๒.๓ หลักธรรม ๕ ประการในสังฆารูปปัตติสูตร

หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไปตามอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ เมื่อบุคคลที่ พระพุทธเจ้าเสด็จไปพบได้ทูลถาม พระองค์ก็ตรัสตอบไป คำตอบหรือคำสนทนาที่ทรงได้ตอบกับ ชาวนา พราหมณ์ หรือกษัตริย์ ในแต่ละเรื่อง ๆ ก็จบไปในเรื่องหนึ่ง ๆ นี้ ทรงแสดงวาระที่เกี่ยวกับ หลักธรรม ๕ ประการ คือ ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาว่าด้วยความปรารถนา เพื่อความสำเร็จในภาว ะนั้น ๆ มีมรรค ปฏิปทา เป็นไปเพื่อความสำเร็จ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ปรากฏในสังฆารูปปัตติสูตร ซึ่งมี รายละเอียด ดังนี้

^{๑๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๑/๑๒๐.

^{๑๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๒/๑๒๐.

๒.๓.๑ ศรัทธา

ศรัทธา (Saddhā) เป็นคำภาษาบาลีเขียนรูปศัพท์ว่า “สทฺธา” ภาษาสันสกฤตเขียนรูปศัพท์ว่า “ศรัทธา” นำมาใช้ในภาษาไทยได้ทั้งสองแบบคือสัทธากับศรัทธาแต่ที่นิยมใช้กันมากคือเขียนแบบสันสกฤตเป็นศรัทธาในที่นี้จะใช้ทั้ง ๒ ศัพท์และในความหมายเดียวกัน

ศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนามีความหมายแตกต่างจากศรัทธาที่ใช้กันโดยทั่วไปมีความหมายที่เฉพาะไม่ทั่วไปกับความหมายของศรัทธาที่ใช้กันดาษดื่นในสังคมในบทนี้จึงได้นำเอาบริบทในด้านต่างๆของศรัทธามาศึกษาคือประเภทบ่อเกิดหน้าที่และความสำคัญของศรัทธาเป็นบริบทที่จะแสดงให้เห็นความหมายของศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาได้ชัดเจน ผู้วิจัยจึงได้นำบริบทของศรัทธาดังกล่าวมาขยายรายละเอียดตามลำดับเพื่อให้ทราบความหมายของศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาต่อไป

ศรัทธา (Saddhā) หมายถึง ความเชื่อ ตามความหมายที่ให้ไว้ดังนี้พจนานุกรมบาลีไทยฉบับนักศึกษาคำความหมายศรัทธาไว้คือความเชื่อ^{๑๘} หนังสือบรรณานุกรมสัททาวีเสสวิคคะวิเคราะห์ศัพท์ไว้ว่า “สทฺธาสทฺทหนสทฺธา. (ความเชื่อชื่อว่าศรัทธา)” และว่า “สทฺทหนติ เอตาย สยวา สทฺทหติ สทฺทหนมตฺตตเมว วา เอสาติ สทฺธา” ความเชื่อเป็นความรู้สึกของมนุษย์ที่เห็นจริงเห็นตาม^{๑๙} ธรรมชาติเป็นเครื่องเชื่อหรือธรรมชาติที่เชื่อเองหรือเป็นเพียงความเชื่อชื่อว่าศรัทธา

ฉะนั้น “ความเชื่อ” คือความเห็นตามด้วยความมั่นใจความไว้วางใจในบุคคลในสิ่งต่าง ๆ ในการกระทำความเชื่อเกิดขึ้นเมื่อไหร่ความคิดที่จะกระทำจะเกิดขึ้นเสมอเช่นเชื่อทำดีต้องได้ดีคนนั้นจะทำดีเชื่อว่าบุญจะส่งผลให้เกิดสุข หากพิจารณาในเรื่องของน้ำหนัทางอารมณ์ของศรัทธาเป็นหลักจะได้ลักษณะ ๓ ประการดังนี้

- ๑) การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับต่ำ หมายถึงความเชื่อความเลื่อมใสโดยทั่วไป
- ๒) การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับปานกลาง หมายถึงความเชื่อที่มีระดับการทุ่มเทปานกลางคือศรัทธาที่ให้ความหมายรวมความไปถึงความเชื่อใจความปลงใจเชื่อ ความเชื่อมั่น การยอมรับ
- ๓) การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับสูงหมายถึงความเชื่อที่มีระดับความทุ่มเทสูงคือศรัทธาที่ให้ความหมายรวมความไปถึงความมั่นใจแน่วแน่ความไว้วางใจความจงรักภักดี

^{๑๘} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), จำลองสารพัตนิก, รศ., พจนานุกรมบาลี-ไทยฉบับศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๗๘๖.

^{๑๙} ผาสุก มุทฺธเมธา, รศ., คติชาวบ้านกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตฉบับปรับปรุง, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรินติ้งเฮาส์, ๒๕๓๕), หน้า ๕๔.

ศรัทธาโดยทั่วไปนี้ เป็นศรัทธาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเรื่องอารมณ์ในลักษณะที่เร้าอารมณ์เร้าความรู้สึกหรือเข้าไปสัมพันธ์กับสิ่งอื่นด้วยอารมณ์เป็นสำคัญเหตุผลมักไม่จำเป็นสำหรับศรัทธาประเภทนี้ โดยเฉพาะเรื่องของลัทธิศาสนาที่คอยชักนำศาสนิกชนของตนด้วยศรัทธา

ประเภทนี้มีมาก เพราะศรัทธาจะทำให้เกิดความจงรักภักดีต่อลัทธิศาสนาของตน ๆ ศรัทธาโดยทั่วไป จึงมีความหมายเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ไม่เกี่ยวกับปัญญาและเหตุผล

ศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาในหมวดธรรม ๙ หมวด มีดังต่อไปนี้ คือ

ก) ศรัทธาในทางพระพุทธศาสนามี ๔ ประการ^{๒๐} คือ

๑) กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริงคือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ย่อมเป็นกรรมคือเป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตนเป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไปการกระทำไม่วางเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำมิใช่ด้วยอำนาจหรืออนาคายโคเป็นต้น

๒) วิปากสัทธา เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริงคือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วย่อมมีผลและผลต้องมีเหตุผลดีเกิดจากกรรมดีผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๓) กัมมัสสกตาสัทธา^{๒๑} เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่า แต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

๔) ตถาคตโพธิสัทธา^{๒๒} เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๙ ประการ ตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ด้วยดีทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ คือ เราทุกคน หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุดบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ดังที่พระองค์ทรงบำเพ็ญไว้

ในศรัทธา ๔ ในอรรถกถามี ๒ ชนิด คือกัมมผลสัทธานี้เป็นโลกีย์สัทธาและตถาคตโพธิสัทธา (รัตนัตถสัทธา) นี้เป็นโลกุตตรสัทธาตามมติของท่านพระพรหมคุณาภรณ์

ข) พุทธวิธีสร้างอนาคตหรือพุทธวิธีในการสร้างฐานะในชาติหน้า

หลักธรรมที่เรียกว่าสัมปรายิกัตถประโยชน์ ๔ ประการซึ่งเป็นไปเพื่อแก้กุลแก่ภพหน้าเพื่อความสุขในชาติหน้าประกอบด้วย ๑. ศรัทธาสัมปทา ๒. ศีลสัมปทา ๓. จาคสัมปทา และ ๔. ปัญญาสัมปทามีอธิบายดังต่อไปนี้

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๐-๔๑.

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๒/๔๔๓.

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน อง.สตุตถ. (ไทย) ๒๓/๔/๓.

๑) ศรัทธาสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยความเชื่อในพุทธคุณ ๙ ประการ และคุณ ๓ ประการของพระพุทธองค์ได้แก่ พระปัญญาธิคุณพระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณผู้ที่ตั้งมั่นในพระพุทธองค์อย่างไม่หวั่นไหวเชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา

๒) ศีลสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยศีลข้อนี้เนื่องมาจากความเชื่อในองค์แห่งพุทธคุณนั่นเองเมื่อบุคคลมองเห็นคุณสมบัติของพระพุทธองค์ดังกล่าวจึงได้เจริญรอยตามด้วยการรักษาศีลเป็นอันดับแรกเพราะทำได้ง่ายที่สุดสำหรับพระอริยะเพราะเป็นการลงทุนด้วยการปฏิบัติบูชาด้วยกายกรรมและวจีกรรมจนเข้าถึงความเป็นปกติทางกายวาจาจากความเป็นปกติทางกายวาจานี้เชื่อว่าศีลสัมปทาเพราะประกอบด้วยศรัทธาที่ตั้งมั่นในพระพุทธองค์นั่นเองในทางปฏิบัติแล้วยังมีธรรมประกอบกับศีลนี้อีก ๕ ประการ^{๒๓} ซึ่งเป็นธรรมสนับสนุนทำให้ศีลดังกล่าวมีความมั่นคงคือ

- เมตตา คือ ความรักใคร่ปรารถนาที่ดีต่อการรักษาศีล
- สัมมาชีพ คือ ความเลี้ยงชีวิตที่ถูกต้องโดยไม่ทำตนและคนอื่นให้เดือดร้อน
- กามสังวร คือ ความสำรวมในการกินดื่มทำพุดคิดไม่ควรวิตกกังวลในการเสพให้รู้ประมาณในการดื่มกินพุดคิดเสพกามารมณ์ทางตาหูจมูกลิ้นกาย
- สัจจวาจา คือ ความพูดแต่คำที่เป็นจริงถูกต้องไม่โกหกหลอกลวงได้แก่ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียดไม่พูดเพ้อเจ้อและไม่พูดคำหยาบคำกระด้างที่ทำตนและคนอื่นให้เดือดร้อน
- สติ คือ ความระลึกไปในกายเวทนาจิตและสภาวะธรรมตามความเป็นจริงให้รู้เท่าทันปัจจุบันที่กำลังเกิดขึ้นและดับไปด้วยความเพียรรู้และระลึกอยู่ในรูปนามเท่านั้น

๓) จาคสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละสิ่งที่เป็นอกุศลทางกายวาจาและใจพึงยินดีในการเสียสละด้วยกายวาจาและใจที่เป็นกุศล

๔) ปัญญาสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยปัญญาที่เกิดจากการภาวนาในสติปัฏฐาน อันเกิดจากการกำหนดรู้กายเวทนาจิตและธรรมจนรู้แจ้งในกายเวทนาจิตและธรรมโดยความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และไม่สามารถบังคับบัญชาได้ปัญญาในที่นี้ หมายถึง ปัญญา ๓ ระดับ ตั้งแต่ สุตมยปัญญาจินตมยปัญญา และภาวนามยปัญญา

เมื่อพิจารณาโดยความเกี่ยวเนื่องขององค์ธรรมในหมวดนี้จะเห็นว่ามีมีความเกี่ยวโยงกันทุกข้อจะขาดข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้เลยเพราะผู้ที่มีความถึงพร้อมด้วยศรัทธาแล้วย่อมรักษาศีลเมื่อรักษาศีลย่อมต้องยินดีในศีลเมื่อยินดีในศีลแล้วย่อมเกิดสมาธิและปัญญาเมื่อพิจารณาความสำคัญแล้วปัญญาสำคัญที่สุดเพราะปัญญาทำให้เกิดศรัทธาศีลจากระยะได้ไม่ยาก

^{๒๓} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตยาโณ), อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวโกวาท, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๑๗๐.

ทัศนะบุคคลเกี่ยวกับศรัทธามีบุคคลหลายท่านในพระพุทธศาสนาได้แสดงลักษณะความหมายของศรัทธาตามหลักพุทธศาสนาเอาไว้โดยเสนอทัศนะไปในทางเดียวกันว่าศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นศรัทธาที่ต้องประกอบด้วยปัญญา มีเหตุผลแสดงถึงศรัทธาที่มีลักษณะและความหมายที่แตกต่างจากศรัทธาในความหมายโดยทั่วไป

นักปราชญ์ชาวพุทธได้แสดงศรัทธาที่ประสงคิในระบบของพุทธธรรมเอาไว้ดังต่อไปนี้
ศรัทธา หมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อหรือความเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อก่อปรด้วยเหตุผลชื่อศรัทธา หมายถึงความเชื่อความเชื่อถือความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม^{๒๔}

ศรัทธาที่ประสงค์ต้องเป็นความเชื่อความซาบซึ้งที่เนื่องด้วยเหตุผลคือมีปัญญารองรับ และเป็นทางสืบต่อแก่ปัญญาได้มิใช่เพียงความรู้สึกมอบตัวมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิงโดยไม่ต้องถามหาเหตุผลอันเป็นลักษณะทางฝ่ายอาเวค (Emotion) ด้านเดียว^{๒๕}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้แสดงศรัทธาไว้ว่า “เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อก่อปรด้วยเหตุผล”^{๒๖}

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) แสดงศรัทธาไว้ว่า ความเชื่อให้ใช้ปัญญาพิจารณาแม้พระพุทธศาสนาเองก็ไม่บังคับให้เชื่อถือดังเช่นที่ตรัสว่ามีให้เชื่อโดยอาการ ๑๐ อย่างในกาลามสูตรข้อนี้ควรขยายความว่าศรัทธา คือความเชื่อ ในพระพุทธศาสนานั้นต้องการให้เชื่อโดยปัญญา คือความรู้และพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในที่หลายแห่งเน้นให้ใช้ปัญญา คือความรู้ประการสำคัญ^{๒๗}

ท่านพุทธทาส แสดงไว้ว่า ศรัทธาต้องมาคู่กันกับปัญญา หรือว่าผสมเป็นสิ่งเดียวกันอยู่กับปัญญา เรามีปัญญาแล้วจึงเชื่อเรา ไม่เชื่อก่อนมีปัญญาถ้าใครพูดว่ามีศรัทธาก่อนมีปัญญาผมคิดว่าเป็นคนพูดอย่างทำลายพุทธศาสนาการที่เอาศรัทธาให้มาก่อนนั้นมันไม่ปลอดภัยแล้วไม่ตรงกับที่พระพุทธเจ้าที่ท่านสอนว่าอย่าเชื่อคนอื่นแม้แต่ตถาคตพูดก็อย่างเพิ่งเชื่อต้องไปคิดจนเห็นแจ้งในเหตุผลเสียก่อนแล้วจึงเชื่อนี้ศรัทธาต้องมาหลังปัญญาหรือมาพร้อมกันกับปัญญาอย่างนี้เสมอไป^{๒๘}

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๒/๔๔๓.

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๒๒.

^{๒๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๔๗๐, ๕๒๙.

^{๒๗} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ประมวลสารคดีธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการอำนวยการงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ, ๒๕๓๐), หน้า ๗๐-๗๑.

^{๒๘} พระอรุณนันทมุนี (พุทธทาส อินทปญฺโญ), **อบรมธรรมพุทธทาสสิกขุ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๑๕), หน้า ๒๗๗-๒๗๘.

และท่านได้บรรยายศรัทธาที่พระพุทธศาสนาประสงค์ไว้ในหนังสือหลักพระพุทธศาสนาว่าเราต้องการจะทำลงไปตรง ๆ ตามที่มองเห็นอยู่ด้วยปัญญาของตัวเองโดยไม่ต้องเชื่อคนอื่นแม้จะมีคนอื่นมาบอกให้ที่แรกก็ไม่ได้หมายความว่าต้องเชื่อเราจะต้องฟังและพิจารณาจนเห็นจริงว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้แล้วจึงจะเชื่อและพยายามกระทำให้ปรากฏผลด้วยตนเองนี่เป็นความหมายของพระพุทธศาสนาที่แตกต่างกันอยู่ระหว่างศาสนาทั้งหลาย นับจาเดิมตั้งแต่แรกเริ่มมีขึ้นมาในโลกจนกระทั่งถึงมีพระพุทธศาสนา^{๒๙}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงความหมายศรัทธาไว้ว่า ควรเป็นศรัทธาความเชื่อในทางธรรมเพราะความเชื่อในทางธรรมจะมีความหมายเฉพาะและชัดเจนในวิธีการเชื่อคือความเชื่อในทางธรรมหมายถึงเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผลความมั่นใจในความจริงความดีสิ่งดีงามและในการทำความดีไม่ลู่ไหลตื่นตูมไปตามลักษณะอาการภายนอก^{๓๐}

พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญาแต่ก็ย่อมเห็นได้ชัดว่าศรัทธานี้มีความหมายต่างจากที่เห็นกันทั่ว ๆ ไปคือเป็นศรัทธาในปัญญาและเป็นศรัทธาเชื่อมปัญญาหรือนำไปสู่ปัญญาไม่เป็นศรัทธาที่มงายแต่เป็นศรัทธาที่ทำให้หายมงายและเป็นสิ่งจำเป็นในตอนต้น ๆ ก่อนที่จะบรรลุผลแห่งความสามารถของตนหรือก่อนที่ปัญญาจะบริบูรณ์เท่านั้น

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตภาโณ) แสดงความหมายและลักษณะศรัทธาไว้ว่า ศรัทธาของบุคคลนั้นจะต้องมีการสนับสนุนจากปัญญาเพราะศรัทธาที่มากไปจะมงายไม่มีเหตุผลไปเชื่อทรงเจ้า เข้าผีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไปนั่งขุดต้นไม้ดูเลขห่วยเบอร์กันเป็นต้น ที่จริงก็ศรัทธาแต่ไม่มีปัญญาเข้าไปกำกับ เข้าไปพิจารณาพิจารณาทำให้หลงทางในการดำเนินชีวิต^{๓๑}

วศิน อินทสระ ได้แสดงไว้ว่า ศรัทธาที่ประสงค์ไว้ว่าศรัทธาเป็นคุณธรรมที่ต้องการก่อนในเบื้องต้นแต่ต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาปราศจากปัญญาแล้วจะเป็นความมงายไม่ใช่ศรัทธาที่ต้องการในพุทธศาสนาความมงายมีอยู่ในที่ใดความเป็นทาสก็มีอยู่ในที่นั้นพุทธศาสนาต้องการให้ชาวพุทธเป็นไท^{๓๒}

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๗-๒๗๘.

^{๓๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๐๒๒.

^{๓๑} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตภาโณ), **อานุภาพแห่งกาลัง**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๓.

^{๓๒} วศิน อินทสระ, **ชาวพุทธกับวิกฤตศรัทธา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗), หน้า ๒๕.

ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา เขียนไว้ว่าตามหลักแห่งคำสอนของพุทธเน้นให้เชื่อหรือยอมรับด้วยหลักแห่งเหตุผลคำสอนบางส่วนของพุทธปรัชญาสอนในเรื่องของศรัทธาแต่ศรัทธาหรือความเชื่อนั้นจะต้องมาจากปัญญาที่พิจารณาสอบสวนค้นหาเหตุและผลก่อน^{๓๓}

จากคำรับรองข้างต้นนี้ชี้ให้เห็นว่านักปราชญ์ชาวพุทธหลายท่านมีทัศนะเกี่ยวกับเรื่องศรัทธาไปในทิศทางเดียวกันว่าพระพุทธศาสนามีแนวคิดที่สนับสนุนศรัทธาที่มีเหตุผล (อาการวติ) มีการเห็นเป็นมูลฐาน (ทสสนมุลิกา) มีความมั่นคง (ทพฺพา) และไม่มีใครจะให้หวั่นไหวไปได้ (อสหริยา)^{๓๔} ลักษณะศรัทธาที่มีเหตุผลหรือประกอบด้วยเหตุผลต้องเป็นความเชื่อที่มุ่งตรงต่อตัวความจริงที่พระพุทธศาสนาได้แสดงเอาไว้ในหลักสำคัญ ๔ ประการคือศรัทธา ๔ (ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล)

๑. กัมมศรัทธา คือ เชื่อกรรมเชื่อกฎแห่งกรรมเชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนาคือจงใจทำทั้งรู้ย่อมเป็นกรรมคือเป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตนเป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องกันไปการกระทำไม่ว่าว่างเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำมิใช่ด้วยอำนาจอนหรืออนาคตเป็นต้น

๒. วิปากศรัทธา (เชื่อวิปากเชื่อผลของกรรมเชื่อว่าผลของกรรมมีจริงคือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผลและผลต้องมีเหตุผลผลดีเกิดจากกรรมดีผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว)

๓. กัมมัสสกตาศรัทธา (เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตนเชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน)

๔. ตถาคตโพธิศรัทธา (เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ามั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ด้วยดีทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ คือเราทุกคนนี้หากได้ฝึกฝนตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุดบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง)^{๓๕}

ลักษณะศรัทธาทั้ง ๔ ประการนี้ แสดงลักษณะศรัทธาที่ต้องมุ่งตรงต่อตัวความจริงไม่ยึดติดทฤษฎีบุคคลหลักการใด ๆ แต่เป็นอิสระด้วยปัญญามุ่งตรงต่อตัวความจริง ตามทัศนะของนักปราชญ์ทางศาสนาที่แสดงทัศนะเกี่ยวกับศรัทธาในพระพุทธศาสนาเอาไว้ในทำนองเดียวกันหมดว่าเป็นศรัทธาที่เนื่องด้วยเหตุผล มีปัญญารองรับ เชื่อโดยปัญญาใช้คู่กับปัญญา ไม่หลับหูหลับตาเชื่อ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อเชื่อด้วยเหตุและผล เชื่อเพราะยอมรับหลักแห่งเหตุผลทั้งหมดนี้

^{๓๓} ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๒๖๐.

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๐๒๒.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๒/๔๔๓.

เท่ากับเป็นคำรับรองและยืนยันว่า ศรัทธาในพระพุทธศาสนา เป็นศรัทธาแบบญาณสัมปยุต ไม่ใช่แบบญาณวิปยุต

ศรัทธาในพระพุทธศาสนานั้นมีหลายประการโดยชื่อก็จริงแต่โดยอรรถหรือเนื้อหาแล้ว หมายถึงความเชื่อเพียงเท่านั้นแต่ความเชื่อในทางพระพุทธศาสนานั้นมี ๒ อย่างคือศรัทธาแบบมีปัญญากับแบบไม่มีปัญญาในเรื่องนี้มีอุปมาไว้ว่าศรัทธาเหมือนเสาระเนียดมีปรากฏในพุทธวรรคแห่งอุปาสิเถราปทานสูตรว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรในนครคือพระธรรมนั้นพระองค์มีศีลเป็นปรากฏการมีพระญาณเป็นขุมประตุมิศรัทธาเป็นเสาระเนียดและมีความสังวรเป็นนายประตู่”^{๓๖}

จากใจความดังกล่าวทำให้ทราบว่าศรัทธาก็เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ท่านอุปาสิเถระได้ทรงยกย่องพระพุทธองค์ศรัทธาเมื่อมองในแง่ของการเกิดร่วมกับปัญญาแล้วมี ๓ ประการคือ

๑. ศรัทธาระดับสุดมยปัญญา หมายถึง ศรัทธาจากการศึกษาเล่าเรียนเขียนอ่านพูดคุย
๒. ศรัทธาระดับจินตามยปัญญา หมายถึง ศรัทธาจากการปฏิบัติในสมาธิภาวนาในฌาน
๓. ศรัทธาระดับภาวนามยปัญญา หมายถึง ศรัทธาจากการเจริญสติปัฏฐาน ๔ จนเกิดปัญญารู้แจ้งในรูปนามกายใจของตนเองตามลำดับแห่งวิสุทธิ ๗ ประการซึ่งจะกล่าวในบทต่อไปถือว่าเป็นพุทธศาสนิกชนผู้ที่สนใจในหลักสัจธรรมแห่งองค์พระศาสดาศรัทธาชนิดนี้เป็นศรัทธาในปัญญาของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงเพราะพัฒนาคนให้เป็นอริยะได้จริง^{๓๗}

สรุป ศรัทธา โดยทั่วไปมีความหมายที่กว้าง เป็นกลาง ๆ มิได้มีความหมายแคบเพียงความเชื่ออย่างเดียว ศรัทธายังมีความหมายอื่น ๆ อีก เช่น ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส การปลงใจเชื่อ การยอมปักใจเชื่อ ความไว้วางใจ ความมั่นใจ ความซื่อสัตย์ เป็นต้น

ในงานวิจัยนี้ได้เน้นในกระบวนการของศรัทธาระดับที่ ๓ คือศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับหลักในการปฏิบัติวิปัสสนา

๒.๓.๒ ศีล

คำว่าศีลตามพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรมหมายถึงความประพฤติดีงาม สุจริตรักษาระเบียบวินัยมีอาชีวะบริสุทธิ์^{๓๘} ศีลตามความหมายโดยทั่วไปมี ๔ ประการ คือ

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๓๕/๘๑.

^{๓๗} พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดยพระเมธีวราภรณ์ (ยุ้ย อุปสนโต ป.ธ.๙), (ราชบุรี: หจก. สามลดา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐.

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, หน้า ๒๓๘.

๑. ศิล คือเจตนาหรือตั้งใจในอันที่จะประพฤติในทางที่ดีในสิ่งที่จะเกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคม

๒. ศิล คือความสำรวมระวังดเว้นหลักจากความชั่วที่จะเกิดขึ้นทางกายทางวาจา

๓. ศิล คือความคิดที่จะไม่ล่วงละเมิดกฎระเบียบหรือวินัยที่หมู่คณะหรือสังคมได้กำหนดขึ้นไว้เพื่อเป็นหลักปฏิบัติในหมู่คณะหรือสังคมนั้นให้สงบสุข

๔. ศิล คือความปกติหรือการรักษาความปกติของตนคือปกติกายปกติวาจาศีลมี ๒ ระดับ คือระดับทั่วไปได้แก่ระดับธรรมหรือระดับที่ยังเป็นธรรมเป็นข้อแนะนำสั่งสอนหลักความประพฤติและบัญญัติไปตามกฎธรรมดาแห่งความดีความชั่วเรียกว่า “กฎแห่งกรรม” และระดับเฉพาะได้แก่ระดับวินัยคือเป็นแบบแผนข้อบังคับที่บัญญัติหรือกำหนดขึ้น

สำหรับความหมายของศีลในแง่ละเว้นความชั่วเป็นการกำหนดข้อปฏิบัติอย่างกว้างขวางที่สุด คือเพ่งเล็งไปที่ความชั่วร้ายถึงเจตจำนงที่ไม่มีเชื้อแห่งความชั่วเหลืออยู่เลยส่วนในฝ่ายความดี เป็นเรื่องที่จะพึงขยายออกไปได้อย่างไม่มีเขตจำกัด จึงไม่ระบุไว้ตามความเป็นจริง ความดีเป็นเรื่องกว้างขวางไม่มีที่สิ้นสุด มีรายละเอียดแนวทางและวิธีการยกย่องไปได้มากมายตามฐานะและโอกาสต่าง ๆ ส่วนความชั่วที่จะต้องเว้นเป็นเรื่องแน่นอนตายตัวเช่นทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ควรละเว้นการพูดเท็จด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่โอกาสและวิธีการที่จะทำความดีที่ตรงกันข้ามกับการพูดเท็จนั้นต่างกันการวางหลักกลางจึงระบุแต่ฝ่าย เว้นชั่วไว้เป็นเกณฑ์ ส่วนรายละเอียดและวิธีการกระทำในชั้นบำเพ็ญความดีเป็นเรื่องขึ้นประยุกต์ให้เหมาะสมกับฐานะโอกาสและสภาพชีวิตของบุคคลต่อไปศิลปตามในคัมภีร์ปรมัตถมัญญุสวาทสุทธีมรรคมหาฎีกาได้อธิบายไว้ว่า^{๓๙}

ธรรมทั้งหลายมีเจตนาเป็นต้นด้วยอำนาจพระบาลีในบทเหล่านั้นชื่อว่า เจตนาเพราะอรรถว่าจงใจอธิบายว่า ตั้งไว้เฉพาะในอารมณ์ร่วมกับธรรมที่สัมปยุตกับตนจริงอยู่ธรรมที่สัมปยุตกับเจตนา นั้น ย่อมเป็นไปในอารมณ์ได้ก็ด้วยอำนาจความอนุกุลของเจตนาเท่านั้นเอง เจตนา สาธารณแก่ธรรมเป็นกุศลัตติกะ โดยแท้ถึงอย่างนั้นในที่นี้พึงทราบว่าเป็นกุศลเพราะคำอธิบายว่า ท่านประสงค์เอาศีลเจตนาธรรมชาติที่ประกอบในจิต อธิบายว่า ธรรมชาติที่ประกอบกับจิตชื่อว่า เจตสิกแม้ในเมื่อเจตนาเป็นเจตสิกธรรมอยู่ก็พึงเห็นว่า เจตสิกศีลได้แก่ วิริติและอนภิขณา เป็นต้น อื่นจากเจตนา นั้นที่เดียว ทั้งนี้โดยเป็นโคพลิพัตถนัย เพราะเจตนา นั้น ท่านก็ถือเอาแผนกหนึ่งว่า “เจตนาเป็นศีล” ศีลในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่กำหนดขึ้น ตามหลักเหตุผลของกฎธรรมชาติดังเป็นข้อปฏิบัติขั้นเริ่มแรกมุ่งไปที่ความประพฤติพื้นฐานจึงเน้นไปที่การละเว้นความชั่วต่าง ๆ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นแต่ศีลก็ได้หมายถึง ความประพฤติทางกาย วาจา ในภายนอกแต่อย่างเดียว จิตใจเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่ต้องประสานต่อเนื่องกันโดยตลอด โดยถือว่า จิตใจเป็นจุดเริ่มต้นจึงกำหนดที่ตัว

^{๓๙} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑๐๓-๑๐๕.

เจตนาในใจเป็นหลัก สมดังที่พระสารีบุตรเถระอัครสาวกฝ่ายขวาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวไว้ในปฏิสัมภิทามรรคญาณกถา ซึ่งถือว่าเป็นปกรณทางกรรมฐานเล่มแรกของพุทธศาสนาว่า “เจตนา ชื่อว่าศีลเจตสิก ชื่อว่าศีลความสำรวม ชื่อว่าศีลความไม่ล่วงละเมิด ชื่อว่าศีลศีลเป็นที่รวมแห่งความสำรวมเป็นที่รวมแห่งความไม่ล่วงละเมิดเป็นที่รวมแห่งเจตนาที่เกิดในขณะสำรวมและไม่ล่วงละเมิดนั้น”^{๔๐}

หลักในการสำรavnนั้นมีจุดมุ่งหมาย คือความประพฤติดีทางกาย วาจา และสัมมาชีพ การระวังบาปอกุศล กล่าวคือ คอยระวังความชั่วที่ทำให้จิตไม่มีคุณภาพจิตเสื่อมทรามลง เป็นสภาพที่ทำให้มีความทุกข์ปิดกั้นมิให้เกิดปัญญาไม่เอื้อเพื่อต่อชีวิตจิตใจไม่สามารถทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้ความบริสุทธิ์ด้วยความสำรวมแห่งศีลชื่อว่าอริศีลจิตที่ตั้งมั่นอยู่ในความบริสุทธิ์ด้วยความสำรวมย่อมไม่ฟุ้งซ่านความบริสุทธิ์แห่งจิตที่ไม่ฟุ้งซ่านชื่อว่าอริจิตการเห็นความบริสุทธิ์ด้วยความสำรวมโดยชอบและเห็นความบริสุทธิ์แห่งจิตที่ไม่ฟุ้งซ่านโดยชอบทั้งสองประการนี้ชื่อว่า อริปัญญาในคัมภีร์ปรมัตถมัญจุสวาทิสุทธิมรรคมหาฐีกา ความว่า การสำรวมไว้ คือการระวัง ชื่อว่าสังวร ได้แก่ การปิดโดยประการที่อกุศลธรรมยังลงในจิตไม่ได้ได้แก่สังวร ๕ อย่างคือ

๑. ปาติโมกขสังวร คือ ศีลสิกขาบทที่นับเนื่องในพระวินัยแยกออกเป็นจาริตตศีลและวาริตตศีล

๒. สติสังวร ได้แก่ การรักษาอินทรีย์ทั้งหลายมีใจเป็นที่ ๖ คือสติที่เป็นไปอย่างนั้นนั่นเองก็การรักษานั้นคือสติที่เป็นไปแล้วโดยประการนั้นนั่นแหละ

๓. ญาณสังวร ได้แก่ ปัญญา

๔. ขันติสังวร ได้แก่ ความอดกลั้นก็ความอดกลั้นนั้น คือขันธทั้งหลายซึ่งมี อโทสะ เป็นประธาน ซึ่งเป็นไปโดยประการนั้น หรือ อโทสะ นั่นเอง

๕. วิริยสังวร ได้แก่ ความเพียรที่เป็นไปเนื่องด้วยการบรรเทาการวิตกเป็นต้น^{๔๑} พระพุทธเจ้าทรงแสดงสาระของศีลในแบบที่ยืดหยุ่นกินความกว้างคลุมศีลปลีกย่อยๆที่แยกกระจายออกไปต่าง ๆ เช่นศีล ๕ ศีล ๘ (ศีลอุโบสถ) ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ และศีล ๓๑๑ หมายถึงอาชีพรุจิตรด้วย คืออาจจะมองในแง่ของระเบียบวินัย เพื่อสร้างสังคมที่สงบสุขเป็นสภาพที่เกื้อกูลต่อการดำเนินชีวิตและปฏิบัติกิจของสมาชิกทั้งหลาย มองในแง่ความประพฤติดีงามของบุคคลซึ่งมีความสัมพันธ์ที่ดีงามกับผู้อื่น และเป็นผลดีกับชีวิตของตัวเองเองกล่าวคือการรักษา

สิกขาบทอย่างเคร่งครัดตามที่ได้ทรงบัญญัติไว้ด้วยการสำรวมอินทรีย์มีจักขุเป็นต้น ระวังรักษามิให้บาปอกุศลธรรมเข้าครอบงำเมื่อเห็นรูปสำรวมด้วยญาณคือตตักิเลสด้วยปัญญา

^{๔๐} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๙/๖๐.

^{๔๑} วิสุทธิ. (ไทย) หน้า ๑๐๙.

พิจารณามีให้ค้นหาเข้ามาครอบงำจิตตลอดจนถึงการรู้จักพิจารณาเสพปัจจัยสี่สำรวมด้วยขันติคืออดทนต่อความหนาวความร้อนความหิวกระหายอ้อยคำแรงกล้าและทุกขเวทนาต่าง ๆ โดยสำรวมด้วยความเพียร คือพยายามขับไล่บรรเทากำจัดอกุศลกามวิตกที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปตลอดจนการละมิจฉาชีพเพื่อแสวงหาปัจจัยสี่เลี้ยงชีพด้วยสัมมาชีพที่เรียกว่า อาชีวนาวิสุทธิตี เป็นต้น

คำว่า “ศีลธรรม” พุทธศาสนิกชน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความไม่กระทบกระทั่งต่อภาวะปกติทั้งของตนเองและของกันและกันทั้งโดยทางรูปธรรมและโดยทางนามธรรมทั้งโดยเจตนาและโดยความพลั้งเผลอ” ศีลจึงเป็นหลักความประพฤติที่พึงกำหนดด้วยข้อเท็จจริงตามกฎหมายธรรมชาติการละเว้นความชั่วให้เกิดคุณความดีทั้งหลายโดยมีกรรมเป็นแรงจูงใจกรรมนั้นมีเจตนาหรือความจงใจเป็นเครื่องกำหนดในการกระทำมนุษย์ทั้งหลายที่เกิดมาย่อมปรากฏว่ามีอายุสั้นอายุยืนมีโรคน้อยมีโรคน้อยมีผิวพรรณทรามมีผิวพรรณดีมีอำนาจน้อยมีอำนาจมากมีโศกน้อยมีโศกมากเกิดในตระกูลต่ำเกิดในตระกูลสูงมีปัญหาน้อยมีปัญหามากล้วนเกิดจากกรรม^{๔๒}

สมเด็จพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในมัชฌิมนิกายอุปปิฎกนาคกัมมวิภังคสูตร ทรงตรัสกับสุภมาณพโตเถยบุตรว่า^{๔๓} “มาณพ สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน” การกระทำที่มีความจงใจจึงถือว่า “เป็นกรรม” ถ้าขาดความจงใจหรือไม่มีเจตนาเป็นตัวชักนำการกระทำก็ย่อมไม่มีผล ตามความหมายของกรรมจึงเป็นเพียงกิริยาอาการ ยังไม่เป็นการเจตนา ในการกระทำที่จัดว่าดีและไม่ดีขึ้นกับกุศลหรืออกุศลเจตนา เจตนาดีนั้นต้องประกอบด้วยกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ส่วนเจตนาไม่ดีนั้น ประกอบด้วย อกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และ โมหะ เป็นต้น พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) ได้กล่าวไว้เป็น ๒ ประการ^{๔๔} ว่า

๑. พิจารณามูลเหตุของการกระทำว่ากรรมนั้นเกิดจากเจตนาใดถ้าเกิดจากเจตนาดีมีกุศลมูลคืออโลภะอโทสะอโมหะนั้นจัดเป็นกุศลกรรมถ้าเกิดจากเจตนาไม่ดีมีอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะกรรมนั้นไม่ดีจัดเป็นอกุศลกรรม

๒. พิจารณาผลลัพธ์หรือวิบากของกรรมนั้นก็คือกรรมใดทำไปแล้วก่อให้เกิดความเดือดร้อนในภายหลังกรรมนั้นไม่ดีมีโนกรรมถือเป็นหลักใหญ่เป็นจุดเริ่มต้นส่วนการแสดงออกทาง

^{๔๒} พุทธทาส อินทปัญโญ, **อริยศีลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๐), หน้า ๔๐.

^{๔๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

^{๔๔} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), **กรรมการเวียนว่ายตายเกิด**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๓๓.

กายและวาจาเป็นส่วยขยายของมโนกรรมความเชื่อความเห็นทฤษฎีแนวความคิดและค่านิยมต่างๆก็รวมลงในมโนกรรมทั้งสิ้นดังนั้นกรรมจึงมีสภาพที่สัมพันธ์กับวิบากหรือการให้ผลซึ่งจัดเป็น ๔ อย่าง ดังปรากฏในพระสุตตันตปิฎกที่ขนิกายปาฎิกวรรค^{๔๕} คือ

๑. กรรมดำมีวิบากดำ
๒. กรรมขาวมีวิบากขาว
๓. กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาว
๔. กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาวมีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาวเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม

กรรมดำมีวิบากดำได้แก่กายสังขารวจีสังขารและมโนสังขารที่มีการเบียดเบียนกัน ตัวอย่างเช่นปาณาติบาตตอหินนาทานกาเมสุมิฉาจารมฺสาวาทและสุราเมรัย ส่วนกรรมขาวมีวิบากขาวได้แก่กายสังขารวจีสังขารและมโนสังขารที่ไม่มีการเบียดเบียน ตัวอย่างคือ การประพฤติตามกุศลกรรมบถ ๑๐ สำหรับกรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาวได้แก่กายสังขารวจีสังขารมโนสังขารที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่มีการเบียดเบียนบ้าง เช่น การกระทำของมนุษย์ทั่ว ๆ ไปและกรณีกรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาวมีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมได้แก่ เจตนา เพื่อละกรรมทั้ง ๓ ข้างต้น หรือว่าโดยองค์ธรรม ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ หรือมรรคมืองค์ ๘

การกระทำทุกอย่างที่มีเจตนาย่อมมีผลของการกระทำนั้นเรียกว่า “วิบาก” การกระทำทุกอย่างจะถูกจดจำไว้ในภวังคจิตผลกรรมจึงมี ๒ ระยะคือระยะแรกถูกเก็บไว้ในภวังคจิตเป็นนามธรรมระยะที่สองกรรมให้ผลเป็นรูปธรรมในภวังคจิตที่สะสมกรรมนั้นพระพุทธานุสาสนาถือว่า トラปิบุคคลยังมีกิเลสอยู่ เขาย่อมต้องทำกรรมดีบ้างชั่วบ้าง กรรมดีย่อมมีวิบากดี กรรมชั่วย่อมมีวิบากชั่ว วิบากดี ก็ให้เกิดสุขวิบากชั่ว ก่อให้เกิดทุกข์ ด้วยเหตุนี้ ย่อมมีชาติ คือความเกิดมีที่รองรับปราศจากความเกิดแล้วที่รองรับสุขทุกข์ย่อมไม่มีกรรมก็จะมีผลต่อไปพระพุทธานุสาสนาว่าชาติหน้ามีจริงและขึ้นอยู่กับกรรมที่สะสมไว้ในภวังคจิตนั้นสมดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในอังคุตตรนิกายติกนิบาตทุติยสูตรทรงตรัสกับพระอานนทว่า^{๔๖} อานนทเพราะเหตุนี้แลกรรมจึงชื่อว่าเป็นไร่นาวิญญานจึงชื่อว่าเป็นพืชต้นหาจึงชื่อว่าเป็นยางเหนียวเจตนาแน่วแน่ว่าความปรารถนาดำรงมั่นอยู่ได้เพราะธาตุอย่างหยาบของสัตว์ที่มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้นมีต้นหาเป็นเครื่องผูกใจการเกิดในภพใหม่จึงมีต่อไปอีกด้วยประการฉะนี้

ประเภทของศีลหลักคำสอนทางพุทธศาสนาในส่วนที่เกี่ยวกับความประพฤติดีงามและการหาเลี้ยงชีพในทางสุจริตได้แก่ศีลโดยเฉพาะอย่างยิ่งมุ่งเน้นที่ประโยชน์เกื้อกูลสังคมในการอยู่

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑.

^{๔๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๘/๓๐๒.

ร่วมกันอย่างสงบสุขตลอดถึงการพัฒนาตนเองให้เจริญก้าวหน้าทั้งทางร่างกายและจิตใจซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงเผยแผ่คำสั่งสอนออกไปอย่างกว้างขวางก็เพื่อให้เกิดประโยชน์โดยตรงแก่บุคคลและสังคมเป็นศีลสำหรับผู้ปฏิบัติแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ศีลสำหรับคฤหัสถ์ ได้แก่ ข้อกำหนดอย่างต่ำของมนุษย์เพื่อเสริมสร้างคุณค่าของภวังคจิตเป็นองค์แห่งภพตามหลักอภิธรรมว่าจิตที่เป็นพื้นอยู่ระหว่างปฏิสนธิและจุติคือตั้งแต่เกิดจนถึงตายในเวลาที่มิได้เสวยอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ก็เกิดวิถิจิตเมื่อวิถิจิตดับไปก็จะเกิดภวังคจิตเกิดขึ้นอย่างเดิมศีลถือว่าเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ที่ต้องนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดขึ้นกับและสังคม ในการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขไม่มีโทษโดยถือเอาความถูกต้องในสิ่งที่ควรจะเป็นไปตามธรรมชาติตามสภาพความเป็นจริงผู้ปฏิบัติตามย่อมได้รับความดีงามเป็นผลผู้ใดไม่ปฏิบัติตามย่อมได้รับความชั่วเป็นผลและมีความสัมพันธ์กับเรื่องของกรรมโดยตรงซึ่งผู้ประพฤติปฏิบัติตามหรือไม่ประพฤติปฏิบัติตามย่อมจะต้องรับผิดชอบต่อกฎธรรมตามธรรมชาติ

๒. ศีลสำหรับบรรพชิต ได้แก่ ข้อกำหนดที่เกี่ยวกับความประพฤติที่เป็นกฎระเบียบข้อปฏิบัติทางสังคม (สงฆ์) โดยมีจุดมุ่งหมายที่แน่นอนเกื้อกูลแก่การปฏิบัติธรรมสำหรับผู้กระทำผิดที่ล่วงละเมิดย่อมได้รับโทษตามสมควรกับความผิดนั้น ๆ ผู้ที่ไม่ประพฤติผิดย่อมได้รับความนิยมนจากหมู่คณะและย่อมได้รับความชื่นชมขึ้นอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขซึ่งมีผลโดยตรงเป็นแนวฝึกอบรมตนให้เป็นผู้มีศีลที่ถึงพร้อมด้วยจรณะ

ศีลสำหรับคฤหัสถ์ศีลสำหรับประชาชนโดยทั่วไปกำหนดเอาข้อปฏิบัติอย่างต่ำมาเป็นพื้นฐานที่ให้สังคมสงบสุข ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ว่า ^{๔๗} วินัยพื้นฐานหรือขั้นต่ำสุดของสังคมมนุษย์ได้แก่ข้อปฏิบัติจะไม่ให้มีการเบียดเบียนกัน ๕ ประการคือ

๑. เว้นการทำร้ายร่างกายทำลายชีวิต
๒. เว้นการละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน
๓. เว้นการประพฤติผิดทางเพศและละเมิดต่อคู่ครองของคนอื่น
๔. เว้นการพูดเท็จให้ร้ายหลอกลวง
๕. เว้นการเสพสุรายาเมาสิ่งเสพติดที่ทำลายสติสัมปชัญญะแล้วนำไปสู่การก่อกรรมชั่วอย่างอื่นเริ่มตั้งแต่คุกคามต่อความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของผู้ร่วมสังคม

ข้อปฏิบัติพื้นฐานชุดนี้เรียกว่า ๕ ศีล ๕ เป็นหลักประกันที่จะรักษาสังคมให้มั่นคงปลอดภัยเพียงพอที่มนุษย์จะอยู่ร่วมกันเป็นปกติสุขและดำเนินชีวิตทำกิจการต่าง ๆ ให้เป็นไปด้วยดีพอควรนับว่าเป็นวินัยแม่บทของคฤหัสถ์หรือของชาวโลกทั้งหมดและโดยที่ศีลระบบชีวิตแต่ละอย่างมีวินัยสำหรับฝึกตนวางไว้เป็นข้อเรียกว่า “สิกขาบท” (ข้อฝึกความประพฤติ)

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๕๔.

เมื่อบุคคลใดที่ต้องการจะรักษาศีลให้ยิ่งขึ้นไปในวันอุโบสถก็จะรักษาศีล ๘ หรืออุโบสถศีลดังนั้นก็แบ่งประเภทของศีลตามสิกขาบทที่คฤหัสถ์ได้ ๒ ประเภท ได้แก่

๑) ศีล ๕ สิกขาบทที่คฤหัสถ์รักษาอยู่เป็นประจำหรือที่เรียกว่า “นิจศีล”

๒) ศีล ๘ สิกขาบทที่คฤหัสถ์สมาทานรักษาพิเศษในวันอุโบสถเรียกว่า “อุโบสถศีล”

ศีล ๕ หรือเบญจศีลตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมหมายถึงความประพฤติชอบทางกายและวาจาการรักษากายวาจาให้เรียบร้อยการรักษาปกติตามระเบียบวินัยข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่วการควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน

๑. ปาณาติปาตาเวรมณี คือเว้นจากการปลงชีวิตเว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน

๒. อทินนาทานาเวรมณี คือเว้นจากการถือเอาของที่เขามาได้ให้เว้นจากการลักโก่งละเมิดกรรมสิทธิ์

๓. กาเมสุมิฉฉาจาราเวรมณี คือเว้นจากการประพฤติดิฉินในกามเว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน

๔. มุสาวาทาเวรมณี คือเว้นจากการพูดเท็จโกหกหลอกลวง

๕. สุราเมรยมชฺชปมาทฏฏานาเวรมณี คือเว้นจากน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ^{๔๘}

ศีลพื้นฐาน คือศีลที่เป็นหลักกลางซึ่งเป็นความหมายของสัมมาวาจาสัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะที่เป็นองค์ของมรรคได้แก่การพูดการกระทำและการประกอบอาชีพโดยประกอบด้วยเจตนาที่ปราศจากความทุจริตหรือความคิดเบียดเบียนสำหรับคนทั่วไปสาระของศีลเป็นพื้นฐานกำหนดอย่างต่ำสุดในทางความประพฤติของมนุษย์เท่าที่จำเป็นแก่ประโยชน์เกื้อกูลพอที่จะทำให้สังคมมนุษย์อยู่กินกันได้โดยปกติสุขและแต่ละคนมีชีวิตที่ไม่มีโทษภัยเรียกข้อกำหนดนี้ว่า “สิกขาบท ๕” หรือนิยมเรียกกันว่า “ศีล ๕” คือเว้นจากการฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตให้ตกลงไปศีลข้อนี้มีความหมายกว้างรวมถึงชีวิตสัตว์ทุกชนิดโดยถือว่าชีวิตทั้งหลายมีค่าเท่าเทียมกันหมดการเบียดเบียนชีวิตสัตว์ให้ถึงกับตายนอกจากศีลขาดแล้วยังถือว่าบาปอีกด้วยหลักเกณฑ์การกระทำเพื่อกำหนดการล่วงละเมิดศีลข้อปาณาติบาต

พระอรรถกถาจารย์ ได้จัดวางองค์ประกอบการละเมิดไว้ว่า สัตว์มีชีวิตความเป็นผู้สำคัญว่าสัตว์มีชีวิตจิตคิดจะฆ่าความพยายามสัตว์ตายด้วยความพยายามนั้นผู้รักษาศีลชื่อว่าศีลขาดก็ต่อเมื่อกระทำครบองค์ ๕ นี้เว้นจากอทินนาทานคือไม่ถือเอาสิ่งของที่เขามาไม่ได้ให้ด้วยอาการขโมยการไม่เบียดเบียนกับการดำเนินชีวิตเกี่ยวกับทรัพย์สินของบุคคลอื่นโดยไม่ได้รับ

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, หน้า ๑๗๕.

อนุญาตด้วยทางกายหรือทางวาจาการลักทรัพย์สินมีโทษมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสิ่งของและคุณความดีของเจ้าของทรัพย์ถ้าสิ่งของมีค่ามากประกอบด้วยคุณความดีของเจ้าของทรัพย์มากย่อมมีโทษมากถ้าของเล็กน้อยมีโทษเล็กน้อยนอกจากนี้ต้องประกอบด้วยกิเลสกับความพยายามอีก เช่น ถ้าสิ่งของมีค่าเสมอกันกับคุณความดีเจ้าของทรัพย์ผู้ที่ลักมีความปรารถนาอยากได้และมีความพยายามมากก็มีโทษมากแต่ถ้าของนั้นได้มาโดยง่ายมีความปรารถนาอยากได้น้อยก็จะมีโทษน้อย

องค์ประกอบของอุทินาทานมืองค์ ๕ คือ พัสตอันผู้อื่นหวงแหนความเป็นผู้มีความสำคัญว่าเป็นของอันผู้อื่นหวงแหนจิตคิดจะลักความพยายามลักมาได้ด้วยความพยายามเมื่อกระทำครบองค์ประกอบทั้ง ๕ เรียกว่าศีลขาดแต่เมื่อไม่ครบองค์ประกอบก็ได้ชื่อว่าศีลต่างพร้อยเว้นจากกาเมสุมิฉฉาจารคือไม่ประพฤตินิธิในกามทั้งหลายหมายความว่าความว่างเว้นจากความประพฤตินิธิในการที่จะล่วงละเมิดคู่ครองหรือการที่ไม่ล่วงเกินขอบเขตแห่งความเป็นสามีภรรยาซึ่งดำเนินไปทางกายในการประพฤตินิธิด้วยประสงค์ในการเสพสัทธรรมโดยมีเจตนาล่วงเกินกมนิยฐานการประพฤติกาเมสุมิฉฉาจารมีโทษมาก หรือน้อยขึ้นอยู่กับคุณความดีของผู้ถูกละเมิดความแรงของกิเลสและความพยายาม กล่าวคือ ผู้ถูกละเมิดประกอบด้วยคุณความดีมากย่อมมีโทษมากประกอบด้วยคุณความดีน้อย ย่อมมีโทษน้อยกว่า ถ้ามีความพอใจด้วยกันมีความปรารถนาและความพยายามมาก มีโทษมาก มีความปรารถนาและความพยายามน้อย มีโทษน้อย^{๔๙}

องค์ประกอบของกาเมสุมิฉฉาจารมืองค์ ๔ คือ วัตถุอันไม่ควรถึงจิตคิดจะเสพในวัตถุอันไม่ควรถึงนั้นความพยายามในอันเสพยังมรรคให้ถึงมรรคหยุดอยู่เมื่อกระทำครบองค์ ๔ นี้ชื่อว่าศีลขาดถ้าไม่ครบ ถือว่าศีลต่างพร้อยเว้นจากมุสาวาทคือไม่ประพฤติด้วยวาจาที่กล่าวเท็จหมายความว่าความว่างเว้นจากความประพฤตินิธิในการที่จะกล่าวด้วยคำพูดที่บิดเบือนจากความจริง โดยมีความตั้งใจเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจผิดคิดว่า คำที่กล่าวเท็จนั้นเป็นความจริง โดยการแสดงออกทางกายวาจาการแสดงออกทางกายนั้น หมายถึงกิริยาอาการที่แสดงให้คนอื่นเข้าใจผิด เช่น การเขียนจดหมายที่เป็นเท็จ การทำรายงานหลักฐานเท็จ ปลอมแปลงเอกสาร หรือหลักฐานทำเครื่องหมายให้คนอื่นหลงเชื่อ รวมถึงการแสดงกิริยาทางกายอย่างคนใบ้เป็นการให้สัญญาณทำให้คนอื่นเข้าใจผิด เช่น การสั่นศีรษะยกหน้า ทำมือ เป็นต้น ส่วนด้านวาจา หมายถึงการพูดให้ผู้อื่นเชื่อด้วยถ้อยคำเท็จ โดยเจตนาการพูดคำหยาบด้วยถ้อยคำที่คนทั่วไปไม่นิยมพูด การพูดส่อเสียดเพื่อให้ผู้อื่นแตกแยก การพูดเพื่อเจ้อด้วยถ้อยคำที่ไม่มีสาระหรือหาประโยชน์ไม่ได้การพูดเท็จมีโทษมากหรือน้อยแล้วแต่ประโยชน์ที่จะถูกตัดตรอนเป็นเรื่องใหญ่หรือเรื่องเล็กน้อยและแล้วแต่ผู้พูด เช่น คลุ่สัจจะไม่ให้ของ

^{๔๙} มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๙๗-๙๙.

ของตนก็พูดไปว่าไม่มีก็ยังมีโทษน้อยถ้าเป็นพยานเท็จมีโทษมากสำหรับบรรพชิตพูดเล่นมีโทษน้อย
จงใจบอกของที่ไม่เคยเห็นว่าเห็นมีโทษมาก^{๕๐}

องค์ประกอบมูสาวาทมืองค์ ๔ คือ เรื่องไม่จริงจิตคิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อนความ
พยายามเกิดจากจิตนั้นผู้อื่นรู้เรื่องนั้นเมื่อกล่าววจาครบองค์ ๔ ชื่อว่าศีลขาดถ้าไม่ครบองค์ถือว่า
ต่างพร้อยไม่ตีงาม^{๕๑}

เว้นจากการดื่มสุราและเมรัย^{๕๒} คือ ไม่เสพของมึนเมา หมายความว่า สุราและเมรัยอัน
เป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเป็นสิ่งที่เสพติดที่ทำให้เสียสติสัมปชัญญะเป็นสิ่งที่ควรงดเว้นเพราะสุรา
และเมรัยเป็นเหตุให้ผู้ดื่มมึนเมาขาดความยังคิดหลงลืมเลือนบันทอนสติปัญญาของตนเองแล้ว
ย่อมมีผลกระทบโดยตรงต่อสังคมเพราะศีลข้อที่ ๕ นี้เป็นเหตุประกอบศีลข้ออื่น ๆ ได้ทั้งหมดซึ่ง
โทษจากการดื่มสุราและเมรัยมีมากน้อยตามอกุศลจิตหรือกิเลสในการที่ดื่มตามปริมาณที่ดื่มและ
ตามผลที่จะก่อให้เกิดจากการกระทำที่ผิดพลาดชั่วร้าย

พระอรรถกถาจารย์ ได้จัดวางองค์ประกอบการละเมิดไว้ว่า “องค์ประกอบของสุราและ
เมรัยมีองค์ ๔ คือน้ำดื่มอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทจิตมีความเป็นผู้ใคร่จะดื่ม
ปรากฏผู้ดื่มถึงความพยายามอันเกิดแต่จิตนั้นน้ำเมาที่ดื่มแล้วไหลเข้าไปศีล ๕ นับได้ว่าเป็นความ
ประพฤตินั้นพื้นฐานทางสังคมจึงสมควรแก่ชนทุกวัยทุกเพศเป็นเครื่องส่งเสริมคุณความดีจรรยา
มารยาทรักษาสภาพแวดล้อมทางสังคมให้อยู่ในภาวะเกื้อกูลเป็นหลักความประพฤติสากลไม่
เกี่ยวกับสมัยนิยมของยุคหรือท้องถิ่นหรือกับข้อห้ามต่าง ๆ ของขนบธรรมเนียมประเพณีสังคมใด
มีผู้ปฏิบัติมาก ย่อมมีความสงบเรียบร้อยและในทางตรงกันข้าม หากสังคมใดมีผู้ปฏิบัติน้อยจะเกิด
ปัญหาขึ้นให้ต้องแก้ไขมาก คนในสังคมนั้นจะมีสุขภาพจิตที่เสื่อมโทรมการขาดศีล ๕ จึงเป็น
มาตรฐานวัดความเสื่อมโทรมของสังคมถ้าสังคมมีศีล ๕ ย่อมถือได้ว่าเป็นสังคมที่ปกติของมนุษย์
ย่อมมีความสุขสมบูรณ์ทุกอย่างทุกประการ^{๕๓}

ศีล ๘ หรือ อัฐศีลตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม หมายถึง การรักษา
ระเบียบทางกาย วาจา ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกาย วาจาให้ยิ่งขึ้นไป

๑. ปาณาติปาตาเวรมณี (เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป)

๒. อทินนาทานาเวรมณี (เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย)

^{๕๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลัตถที่ปิณีแปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, หน้า ๑๐๑.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

^{๕๒} พุ.ขุ.อ. ๒/๑๗-๑๘.

^{๕๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลัตถที่ปิณีแปล เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, หน้า ๑๘๕.

๓. อพรมหจริยาเวรมณี (เว้นจากกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ เว้นจากการประพฤติดิตพรหมจรรย์คือร่วมประเวณี)

๔. มุสาวาทาเวรมณี (เว้นจากการพูดเท็จ)

๕. สุราเมรยมชชปมาทภูจณาวาเวรมณี (เว้นจากน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท)

๖. วิกาลโภชนาเวรมณี (เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลคือตั้งแต่เที่ยงไปแล้วจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่)

๗. นัจจิตวาทิตวิสูกทสสนมาลาคนชวีเลปนธารณมณทณวิภูสณภูจณาวาเวรมณี (เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การทัดทรงดอกไม้ของหอม และเครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง)

๘. อุจจาसनมหาสนาเวรมณี (เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่หรูหราฟุ่มเฟือย)

ศีล ๘ นี้ สมาทานรักษาพิเศษในวันอุโบสถเรียกว่าอุโบสถหรืออุโบสถศีล^{๕๔} ความประพฤติดิตที่ต้งาม ขึ้นอุโบสถศีลหรือศีล ๘ เน้นการปฏิบัติที่เกี่ยวกับการแสดงออกทางกาย ทางวาจา เป็นการกระทำที่ปรากฏรูปร่างมองเห็นได้ชัด มีจุดมุ่งหมายเพื่อขัดเกลาจิตใจให้ประณีตยิ่งขึ้น เพื่อกำจัดกิเลสอย่างหยาบ อุโบสถศีลนั้น มีพื้นฐานมาจากนิจศีล แต่อุโบสถศีลเน้นความประพฤติมากขึ้น มีข้อกำหนดที่เป็นสิกขาบทที่ละเอียดอ่อนเรียบง่าย เมื่อพิจารณา ก็จะทราบได้ถึงความเป็นอยู่ของพระอริยบุคคลรวมทั้งวิถีชีวิต ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นว่า บุคคลถ้าประพฤติตามพระอริยบุคคลพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขความเจริญ ย่อมมีผลมาก มีอันสูงส่งมาก สำหรับศีลอุโบสถข้อที่ ๓ ซึ่งมีความแตกต่างจากนิจศีล (กาเมสุมิจฉาราวาเวรมณี) คือเว้นจากการประพฤติดิตพรหมจรรย์ เป็นการเว้นจากการเสพอสังขารธรรม ซึ่งเป็นความมุ่งหมายในศีลข้อนี้ อันเป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์แต่เป้าหมายสูงสุด คือความบริสุทธิ์ของจิตใจ จึงสำเร็จเป็นพรหมจรรย์ที่แท้จริง การเสพอสังขารธรรมมีรากจะเป็นเหตุพรหมจรรย์จะบริสุทธิ์ก็ด้วยการงดเว้นในอสังขารไม่มีทั้งกายวาจาและจิตใจ ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่ปรากฏในโปสถสูตรว่า พระอรหันต์ทั้งหลายละพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ คือประพฤติดิตพรหมจรรย์เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้านอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ คือประพฤติดิตพรหมจรรย์เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้านอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่ง เมื่อปฏิบัติเช่นนี้ชื่อว่าทำตามพระอรหันต์ทั้งหลายและอยู่จำอุโบสถอุโบสถเป็นอันประกอบด้วยองค์ที่ ๓ นี้^{๕๕}

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, หน้า ๑๗๖-๑๗๗.

^{๕๕} อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๔๑/๓๐๔.

ความหมายของพรหมจรรย์ คือการครองชีวิตอันประเสริฐเป็นอริยมรรคดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ประโยชน์อันเนื่องมาจากการประพฤติธรรมที่เป็นจุดมุ่งหมายในระดับของอุโบสถศีลมีความสัมพันธ์กับระดับความเป็นอยู่คุณค่าที่เป็นความดีงาม และเครื่องเศร้าหมองขุนมัว จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือพรหมจรรย์ ดังนั้นการปฏิบัติจึงเน้นถึงจุดมุ่งหมายสูงสุด เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลได้แก่ของเคี้ยวที่เป็นอามิสอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ให้ล่วงเข้าปากไปตั้งแต่เวลาเที่ยงวันไปแล้วจนถึงรุ่งอรุณแห่งวันใหม่ศีลข้อนี้มีความมุ่งหมายให้ผู้ประพฤติรู้จักประมาณในโภชนะไม่หมกมุ่นอยู่เกี่ยวกับเรื่องปากท้องและมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายซึ่งจะส่งผลทางด้านจิตใจโดยตรงข้อนี้เป็นการละกามสุข^{๕๖} ที่หายาบเสียด้วยการงดการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลเป็นลักษณะด้านหนึ่งของความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมดังที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเรื่องนี้แก่ภิกษุทั้งหลายไว้ในอังคุตตรนิกายอัฐกนิบาตสังขิต्तอุปสทสูตรว่า “พระอรหันต์ทั้งหลายฉันมื้อเดียวไม่ฉันตอนกลางคืนเว้นขาดจากการฉันในเวลาวิกาลอยู่ตลอดชีวิตแม้เราก็กบริโภคมื้อเดียวไม่บริโภคตอนกลางคืนเว้นขาดจากการบริโภคในเวลาวิกาลอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้เพราะองค์ मैंนี้ เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย และอยู่จำอุโบสถเป็นอันประกอบด้วยองค์ที่ ๖ นี้”^{๕๗}

เว้นจากการพ้อนรำขบร้องประโคมดนตรี ดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ การทัดทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ ซึ่งเป็นเครื่องประดับตกแต่ง ได้แก่ความคะนองกาย วาจาหมกมุ่นชื่นชมยินดีในกามสุขอันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดยินดี และการบำรุงตนด้วยเครื่องหอมประดับตกแต่งอย่างใดอย่างหนึ่งในศีลข้อนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อความสำเร็จมรรคหวังสิ่งเราอันเป็นเหตุให้เกิดความกำหนดยินดีในกามารมณ์ความสุขของปุถุชนทั่วไปย่อมเสวยอยู่ด้วยความกำหนดยินดีในกามความงดเว้นอย่างถูกวิธีเป็นการเพิ่มคุณค่าให้แก่ชีวิตของคนทำให้ชีวิตมีทางออกในทางความสุขที่แท้จริงที่ไม่ต้องเพิ่มตัณหาอันก่อให้เกิดปัญหาต่างๆดังที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเรื่องนี้แก่ภิกษุทั้งหลายไว้ในอังคุตตรนิกายอัฐกนิบาตสังขิต्तอุปสทสูตรว่า

พระอรหันต์ทั้งหลายละเว้นขาดจากการพ้อนรำขบร้องประโคมดนตรีดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลการทัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ของหอมและเครื่องประทีนผิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัวอยู่ตลอดชีวิตแม้เรากละเว้นขาดจากการพ้อนรำขบร้องประโคมดนตรีดูการละเล่นที่เป็นข้าศึกแก่กุศลการทัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ของหอมและเครื่องประทีนผิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัวอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้เพราะองค์ मैंนี้เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์ทั้งหลายและอยู่จำอุโบสถอุโบสถเป็นอันประกอบด้วยองค์ที่

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๓/๑๓๔.

^{๕๗} อง.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๓๐๔.

๗ นี้^{๕๘} เว้นจากที่นอนสูงใหญ่หุหุราฟุมเพื่อยได้แก่ความเป็นผู้มีการนอนอันสบายในที่นอนอันโอ้อ่า นุ่มซึ่งที่นอนเช่นนี้ เป็นปัจจัยให้ผู้นอนมีจิตอันชัดสายในทางกามารมณ์ซึ่งไม่ใช่ความเป็นอยู่ของ พระอริยะ ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเรื่องนี้แก่ภิกษุทั้งหลายที่ปรากฏในโปสถสูตรว่า พระอรหันต์ ทั้งหลายละเว้นขาดจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่นอนบนที่นอนต่ำคือบนเตียงหรือบนที่นอนที่ปู ลาดด้วยหญ้าอยู่ตลอดชีวิตแม้เราก็กะเว้นขาดจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่นอนบนที่นอนต่ำคือบน เตียงหรือบนที่นอนที่ปูลาดด้วยหญ้าอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งในวันนี้เพราะองค์แม่นี้เราชื่อว่า ทำตามพระอรหันต์ทั้งหลายและอยู่จำอุโบสถอุโบสถเป็นอันประกอบด้วยองค์ที่ ๘ นี้^{๕๙}

เมื่อพิจารณาสิลอุโบสถแล้วจะเห็นว่าความเป็นอยู่โดยปกติของมนุษย์ซึ่งเรียกว่า มนุษยธรรมหรือนิจศีลจะเน้นที่การไม่เบียดเบียนส่วนอุโบสถศีลจะเน้นถึง ๒ ทาง คือ นอกจากไม่ เบียดเบียนแล้วยังเน้นถึงระบบการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติเพื่อลดตัณหาสิ่งใดเป็นไปในเรื่องของ กามสิลอุโบสถก็มุ่งเพื่อละกามที่จะเป็นประโยชน์ต่อการประพัตพรหมจรรย์อันเป็นจุดมุ่งหมาย ของการเข้าถึงพระพุทธานุภาพอย่างแท้จริง

ศีลสำหรับบรรพชิตในทางพระพุทธศาสนาได้แก่ ภิกษุและสามเณร มีข้อปฏิบัติเป็น กฎระเบียบเรียกว่า “สิกขาบท” สำหรับสามเณรทรงบัญญัติสิกขาบทไว้เป็นเครื่องกำกับความ ประพฤติ ๑๐ ข้อ ซึ่งรวมอยู่ในส่วนของพระวินัยและศีลสำหรับภิกษุ ๒๒๗ ข้อ จัดเป็นศีลสำหรับ บรรพชิตเป็นศีลที่พระพุทธเจ้าบัญญัติขึ้นตามฐานะของบุคคลดังมีปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรคสิกขาบทกล่าว

ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตสิกขาบท ๑๐ แก่สามเณรและให้สามเณรศึกษาในสิกขาบท ๑๐ นั้นคือเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์เจตนางดเว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้ เจตนางดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จเจตนางดเว้น จากน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเจตนางดเว้นจากการบริโภค อาหารในเวลาวิกาลเจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำขับร้องบรรเลงดนตรีและดูการละเล่นอัน เป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์เจตนางดเว้นจากการทัดทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ซึ่งใช้ เป็นเครื่องประดับตกแต่งเจตนางดเว้นจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่เจตนางดเว้นจากการรับ เงินและทอง^{๖๐}

^{๕๘} อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๓๐๕.

^{๕๙} อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๓๐๕.

^{๖๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๖/๑๖๘.

สำหรับศีลข้อ ๑๐ เว้นจากการรับเงินและทองการบัญญัติสิกขาบทนี้มุ่งเน้นเพื่อให้เหมาะสมกับความเป็นอยู่ของอริยชนคือมีความชวนชวายนในกิจการงานน้อยดำรงชีวิตเป็นบรรพชิตต้องอาศัยผู้อื่นเป็นผู้เกื้อกูลไม่สะสมทรัพย์สมบัติใด ๆ มีความกังวลน้อยมีการปฏิบัติธรรมเป็นที่ตั้งในการดำรงอยู่การมีทรัพย์ เช่น เงินและทองเป็นสิ่งใช้สอยของคฤหัสถ์ความจำเป็นในการใช้จ่ายทรัพย์ของบรรพชิตนั้นมีน้อยหรือไม่มีเลย ศีลข้อนี้จึงมีความแตกต่างจากศีล ๕ และศีล ๘ จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นข้อแตกต่างระหว่างคฤหัสถ์กับบรรพชิตโดยสิ้นเชิงการเว้นจากการรับเงิน และทองเป็นเครื่องชี้วัดสำหรับความประพฤติดของบรรพชิต

ศีล ๒๒๗ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท ๒๒๗ ข้อสำหรับความประพฤติดของภิกษุในพระพุทธศาสนาเรียกว่า ปาติโมกข์สังวรศีล ซึ่งเป็นหลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบพบัญญัติหรือข้อปฏิบัติที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ สำหรับป้องกันความประพฤติดเสียหาย คือศีลที่เป็นอาทิพรหมจริยาสิกขาและส่วนที่เป็นขนบธรรมเนียมที่จะชักนำความประพฤติดให้ติงามซึ่งอำนวยการประโยชน์ในการเป็นอยู่ของพระสงฆ์ คืออภิสมาจาริกาสิกขาหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติแก่พระภิกษุนี้จัดเป็นพระวินัยโดยลำดับตามเหตุอันเกิดขึ้นซึ่งเรียกว่านิทานบ้าง ปกรณ์บ้าง เมื่อใดความเสียหายเกิดขึ้นเพราะภิกษุรูปใดทำอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อนั้นพระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบททรงลงโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดตามความผิดหนักบ้างเบาบ้าง เช่นเดียวกับกฎหมายของบ้านเมืองโดยโทษที่เกิดขึ้นนั้นอย่างหนักที่สุด ก็คือพ้นสภาพจากภิกษุ ในพระพุทธศาสนาอย่างสิ้นเชิงโทษอย่างกลางสงฆ์เป็นผู้ปรับโทษให้อยู่กรรมและสงฆ์ก็ต้องเป็นผู้ระงับอาบัติโทษอย่างเบาต้องแสดงโทษต่อภิกษุอื่น โดยสิกขาบทของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่จะพึงยกขึ้นแสดงเป็นข้อ ๆ ตามลำดับทุกกึ่งเดือนมีปรากฏในพระวินัยปิฎกมหาวีรังกัณฑ์ดังนี้ท่านทั้งหลายนิทานข้าพเจ้ายกขึ้นแสดงแล้วธรรมคือปาราชิก ๔ สังฆาติเสส ๑๓ อนียต ๒ นิสสัคคียปาจิตติย ๓๐ ปาจิตติย ๙๒ ปาฏิเทสนียะ ๔ เสนิยะทั้งหลาย และ อธิกรณสมณะ ๗ ข้าพเจ้ายกขึ้นแสดงแล้วสิกขาบทของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมีเท่านี้ ที่มาในสูตรนับเนื่องในสูตรมาสู่วาระที่จะพึงยกขึ้นแสดงเป็นข้อ ๆ ตามลำดับทุกกึ่งเดือนพวกเราทั้งหมดพึงพร้อมเพรียงกัน ร่วมใจกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาในพระสูตรนั้นเทอญ^{๖๑}

สรุป ศีลกำหนดด้วยข้อเท็จจริงตามกฎธรรมชาติการละเว้นความชั่วให้เกิดคุณความดีทั้งหลายโดยมีกรรมเป็นแรงจูงใจกรรมนั้นมีเจตนาหรือความจงใจเป็นเครื่องกำหนดในการกระทำศีลจึงเป็นพื้นฐานในการอบรมด้านความประพฤดิระเบียบวินัยมีความสุจริตกายวาจาและอาชีวะโดยมีการละเว้นความชั่วหรือเว้นจากข้อห้ามเป็นลักษณะของศีล

^{๖๑} วิ.มหา. ๒/๖๕๕/๗๓๗.

๒.๓.๓ สุตะ

สุต แปลว่า ได้ยินหรือได้ฟัง หมายถึงการเรียนโดยตรง ดังนั้น พาทุสัจจะ สุต มีความหมายเหมือนกับพหูสูต^{๖๒}

พหูสูตได้แก่ผู้ที่ทรงสุตะสังสมสุตะเป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น..ในท่ามกลาง..ในที่สุดประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิบริบูรณ์ครบถ้วนแล้วทรงจำไว้ได้คล่องปากขึ้นใจแทงตลอดดีด้วยทิวณฺฐิ^{๖๓}

ความเป็นพหูสูตหมายถึงการเรียนปิฎก ๓ ได้แก่พระวินยปิฎกพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก^{๖๔}

สุตะ คือ การฟังการได้ยินได้ฟังน้อยเกียจคร้านหลงลืมสติมีปัญหาทราบการได้ยิน ได้ฟังมาก ปรารถนาความเพียรมีสติตั้งมั่นมีปัญหา สุตะ คือการสดับฟังหาความรู้ และสุตะเป็น ๑ ในองค์ประกอบ ๕ ประการที่สนับสนุนสัมมาทิฐิ^{๖๕}

สุต คือ ทรงความรู้ตามกระแสโสตทวารในคำว่าผู้ทรงความรู้ผู้สังสมความรู้ (สุตธโร สุตสนนิจโย) มีอรรถว่าทรงจำไว้ทางโสตทวารหรือการทรงจำ^{๖๖}

สุตพุทฺธะคือภิกษุผู้เป็นพหูสูต ชื่อว่าพระสุตพุทฺธะ (สุตพุทฺโธ) ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมากหรือความเป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนมากนี้เรียกได้ ๓ อย่างคือ ๑. พาทุสัจจะ ๒. พหูสูต ๓. สุตตะ เพราะต่างก็มีคำอธิบายความหมายเหมือนกัน เช่นทรงสุตะสังสมสุตะเป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้นท่ามกลางที่สุดพร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิบริบูรณ์ครบถ้วนแล้วทรงจำไว้ได้คล่องปากขึ้นใจแทงตลอดดีด้วยทิวณฺฐิ^{๖๗}

ความหมายของพาทุสัจจะของนักวิชาการคือผู้ได้ยินได้ฟังได้เรียนรู้มากหรือคงแก่เรียน มีองค์ประกอบคือได้ยินได้ฟังมากทรงจำไว้ได้คล่องปากเจนใจขบได้ด้วยทฤษฎี คือความเป็นผู้มีสุตะมาก ได้แก่ ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งชื่อว่าศิลปินผู้สดับมากผู้เรียนมาก พาทุสัจจะมีความหมายเหมือนกับพหูสูตและสุตะ

^{๖๒} พ.อ.ปิ่น มุกขนันต์, **มงคลชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

^{๖๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๐๕.

^{๖๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๑/๑๑๖.

^{๖๕} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๕/๓๒.

^{๖๖} อจ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๐.

^{๖๗} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๗/๑๕๕.

พาหุสัจจะในพระพุทธศาสนาหมายความว่า ความที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมากทรงความรู้กว้างขวางใสใจสดับตรับฟังค้นคว้าหาความรู้อยู่เสมอ ส่วนพาหุสัจจะในความหมายของนักวิชาการกล่าวตรงกันว่าเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมามากมีความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ดังนั้น ความที่ได้ศึกษามากได้ยินได้ฟังมากนี้เรียกได้ ๓ อย่างคือพาหุสัจจะพหุสูตรหรือสูตร เพราะต่างมีความหมายเหมือนกัน คือทรงไว้ซึ่งสูตรสั่งสมสูตรเป็นผู้ได้สดับมากทรงจำไว้ได้คล่องปากขึ้นใจสูตรเป็นปัจจัยแก่ความเป็นพหุสูตรบุคคลเป็นพหุสูตรและเป็นผู้เข้าถึงสูตรบุคคลบางคนมีสูตร (ความรู้ที่ได้เล่าเรียนสดับไว้) เป็นอันมากรู้ทั่วถึงอรรถรู้ถึงธรรมแห่งสูตรที่มากนั้นแล้วเป็นผู้ปฏิบัติธรรมถูกหลัก (ธรรมานุธรรมปฏิบัติ) บุคคลนั้นชื่อว่า เป็นพหุสูตรและเป็นผู้เข้าถึงโดยสูตร

ประเภทแห่งพาหุสัจจะพาหุสัจจะนั้นมี ๒ อย่าง คือพาหุสัจจะของบรรพชิตและคฤหัสถ์

- ๑) ภิกษุพาหุสัจจะ คือภิกษุผู้เป็นพหุสูตรทรงสูตรสั่งสมสูตร
- ๒) คฤหัสถ์พาหุสัจจะ คือคฤหัสถ์ผู้เป็นพหุสูตรเข้าถึงโดยสูตรที่พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญแล้ว^{๖๘}

พวกภิกษุณีพาศักดิ์เห็นพระเถระสั่งสอนพวกภิกษุณีแล้วได้ลากลับการะคิดจะสั่งสอนพวกภิกษุณีได้แสดงธรรมมีกถาเล็กน้อย สนทนาแต่เรื่องตริจฉานกถาภิกษุณีไปเฝ้ากราบทูลพระพุทธองค์ให้ทรงทราบทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบทแต่งตั้งภิกษุเป็นผู้สั่งสอนภิกษุณีทรงอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุพาหุสัจจะผู้มีคุณสมบัติ ๘ อย่างเป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี^{๖๙}

ภิกษุผู้ได้ชื่อว่า พหุสูตร (พาหุสัจจะ) นี้มี ๓ ประเภท คือ

- ๑) นิสัยมัจจนกะ คือ ผู้พหุพันนสัย
- ๒) ปริสุปฏิฐาปกะ คือ ผู้ให้บริษัทธิปฏิฐาก
- ๓) ภิกษุโนวาทกะ คือ ผู้สั่งสอนภิกษุณี^{๗๐}

ภิกษุณีสสัยมัจจนกะคือภิกษุผู้มีพรชา๕โดยอุปสมบทท่องมัตติกา ๒ ได้ซ้ำของคล่องปากจะต้องเรียนภาณวาร ๔ จากพระสูตรตันตปิฎกเพื่อประโยชน์แก่ธรรมสวณะในวันปักษะจะต้องเรียนกถามรรคเช่นอันธกวินสูตรมหาราหุโลวาทสูตรอัมพวิสูตร เพื่อประโยชน์แก่การกล่าวธรรมแก่เหล่าชนผู้มาหาฟังเรียนคาถาอนุโมทนา ๓ อย่างเพื่อประโยชน์อนุโมทนาในสังฆมัตถงานมงคลและอวมงคลจะต้องเรียนวินิจฉัยกรรมและมีไชกรรม เพื่ออุโบสถและปวารณาจะต้องเรียนกรรมฐานมีพระอรหัตเป็นที่สุด ด้วยสมาธิและวิปัสสนา เพื่อกะทำสมณธรรม จะต้องเรียนพุทธพจน์มี

^{๖๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๘, หน้า ๓.

^{๖๙} วิ.มท. (ไทย) ๒/๑๑๔/๓๑๖-๓๑๗.

^{๗๐} วิ.มท.อ. (ไทย) ๒/๓๗๓

พระสูตร ๔ ภาณวารด้วยการเรียนนี้ภิกษุนี้ย่อมชื่อว่า เป็นพหุสสุตะ เป็นผู้ปรากฏในทิศ ๔ ได้ เพื่อยุติโดยความเป็นอิสระของตน

ภิกษุผู้ปรีสุปฐาปกะ คือภิกษุผู้มีพรรษา ๑๐ โดยอุปสมบทพึงกระทำวิภังค์ทั้ง ๒ ให้ ขำของคล่องปาก เพื่อแนะนำบริษัทในภิกขุวินัยโดยกำหนดอย่างต่ำที่สุด เมื่อไม่อาจพึงกระทำวิภังค์ ทั้ง ๒ คัมภีร์ให้ควรแก่การผลัดเปลี่ยนกันกับภิกษุ ๓ รูปพึงเรียนกรรมและมีใช้กรรม และชันธกวัตร เพื่อจะแนะนำบริษัทในอธิธรรม

ภิกษุโนวาทกะ คือภิกษุผู้สั่งสอนภิกษุณีพึงกระทำวินัยปิฎกนั้นพร้อมทั้งอรรถกถาให้ ชำนาญด้วยการเรียนสุตะเพียงเท่านี้ ภิกษุผู้สั่งสอนภิกษุณีชื่อว่า เป็นผู้มั่งมีสุตะมาก^{๗๑}

คฤหัสถ์พาหุสัจจะ ๔ ประเภทในอัปปีสุตสูตรว่าด้วยบุคคลผู้มีสุตะน้อยพระพุทธองค์ ตรัสว่าภิกษุทั้งหลายบุคคลพาหุสัจจะ ๔ ประเภทในโลกคือ

- ๑) บุคคลผู้มีสุตะน้อยทั้งไม่เข้าถึงสุตะ
- ๒) บุคคลผู้มีสุตะน้อยแต่เข้าถึงสุตะ
- ๓) บุคคลผู้มีสุตะมากแต่ไม่เข้าถึงสุตะ
- ๔) บุคคลผู้มีสุตะมากทั้งเข้าถึงสุตะ^{๗๒}

บุคคลผู้มีสุตะน้อยทั้งไม่เข้าถึงสุตะคือบุคคลผู้ที่มีสุตะ คือ สุตตะเคยยะเวยยาकरणะ คาถา อุทานอิติวุตตะกะ ชาตกะอัพภูตธรรมเวทลละ น้อยทั้งเขาก็ไม่รู้ธรรมรู้ธรรมแห่งสุตะน้อยนั้น แล้วไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ถ้าบุคคลมีสุตะน้อยทั้งไม่ตั้งมั่นในศีล บัณฑิตทั้งหลายย่อมติเตียนเขาทั้งในด้านศีลและ สุตะ ถ้าบุคคลแม้มีสุตะน้อยแต่ตั้งมั่นในศีลบัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญเขาในด้านศีล แต่สุตะ ของเขาไม่สมบูรณ์ ถ้าบุคคลแม้มีสุตะมากแต่ไม่ตั้งมั่นในศีล บัณฑิตทั้งหลายย่อมติเตียนเขาในด้าน ศีล แต่สุตะของเขาสมบูรณ์ ถ้าบุคคลมีสุตะมากทั้งตั้งมั่นในศีล บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขา ทั้งในด้านศีล และสุตะ^{๗๓}

สรุป พาหุสัจจะ คือ ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมากเป็นทางหลักเลี้ยงสำหรับบุคคลผู้ได้ยิน ได้ฟังน้อยเป็นทางดับสนิสำหรับบุคคลผู้ได้ยินได้ฟังน้อยเป็น ๑ ในสังฆธรรม ๗ ประการเป็น ๑ ใน จรณธรรม ๑๕ ประการการพูดเรื่องพาหุสัจจะเป็นเรื่องดีสำหรับผู้เป็นพหูสูตเป็นเรื่องไม่ดีสำหรับผู้ มีสุตะน้อยพาหุสัจจะมีความหมายเหมือนกับพหูสูตและสุต (สุตะ) คือความเป็นผู้สดับมากเป็น ๑ ใน ๘ คุณสมบัติของภิกษุผู้สั่งสอนภิกษุณีพาหุสัจจะให้แก่ผู้ที่ทรงสุตะสั่งสมสุตะเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมากซึ่ง

^{๗๑} วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๓๗๔-๓๘๕

^{๗๒} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖/๙.

^{๗๓} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖/๙-๑๑.

ธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและ
พยัญชนะบริสุทธิบริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้คล่องปากขึ้นใจ

๒.๓.๔ จาคะ

ในพระพุทธศาสนาถือว่าจาคะเป็นหลักธรรมหัวข้อหนึ่งที่มีความสำคัญในการศึกษา
และปฏิบัติตั้งนั้นการศึกษาวิเคราะห์ถึงหลักธรรมหัวข้อจาคะในบทนี้ผู้วิจัยต้องการศึกษาวิเคราะห์
ถึงความหมายของจาคะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาความหมายของจาคะตามพจนานุกรมราชบัณฑิต
สถานความหมายจาคะตามทัศนะของท่านผู้รู้ในพระพุทธศาสนาและประเภทของจาคะลักษณะ
ของจาคะระดับของจาคะที่ใช้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและเอกสารวิชาการอื่นๆที่เกี่ยวข้องโดยมี
ประเด็นหัวข้อดังนี้คือ

ความหมายของจาคะในคัมภีร์พระไตรปิฎกในกุลมาตาสูตฺร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสต่อนางนกุลมาตาคหปตานีว่า “เธอเป็นผู้มีจาคะคือมีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทินมี
จาคะอันสละแล้วมีฝ่ามือชุ่มยินดีในการสละควรแก่การขอยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน”^{๗๔}

ความหมายตามทัศนะของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ได้แสดงทัศนะไว้ว่า จาคะเป็นกิจสำคัญประการหนึ่งของชนผู้อยู่เป็นหมู่เหล่า เป็นหลักสงเคราะห์
กันด้วยการให้ข้าวของเอาใจกันด้วยการให้ปันซึ่งเป็นอุบายในการผูกไมตรีการให้อย่างนี้จัดว่าเป็น
การสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวใจคนและนอกจากนี้จาคะยังหมายถึงหน้าที่ของมนุษย์ทุกคนที่จะต้องคิด
เกื้อกูลกันและกันการแบ่งปันทรัพย์ของตนให้แก่ผู้อื่นก็นับอยู่ในความเกื้อกูลอย่างหนึ่งโดยการ
เฉลี่ยแบ่งปันนั้นจะต้องอยู่ในขอบเขตกำลังความสามารถของตนเองด้วยดังนั้นท่านจึงแสดง
ขอบเขตของการเฉลี่ยแบ่งปัน^{๗๕}

จากทัศนะสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กล่าวได้ว่า จาคะ คือการช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วย
สิ่งของโดยการแบ่งปันสละสิ่งของอันมีค่าของตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวมและการแบ่งปันนี้ทำให้เกิด
ไมตรียึดเหนี่ยวจิตใจของฝ่ายตรงข้ามได้มีความสมานสามัคคีปรองดองซึ่งกันและกันได้สร้างมิตรภาพ
ให้เกิดขึ้นในสังคมได้ด้วยการสละแบ่งปันสิ่งของอันเป็นสมบัติส่วนตัวของตนให้กันบุคคลอื่น

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้แสดงทัศนะไว้ว่าความเสียสละเป็นคุณธรรม
เครื่องยึดโยงน้ำใจไมตรีระหว่างพี่น้อง ระหว่างมิตรกับมิตร ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง ระหว่างสามี
กับภรรยา ระหว่างชุมชนกับชุมชนความเสียสละขยายขอบเขตออกไปมากเพียงใดความสงบสุข

^{๗๔} อด.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๔๘/๓๒๓.

^{๗๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่
๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๕๘-๑๕๙.

ความมั่นคง ย่อมแผ่ไพศาลออกไปมากเพียงนั้น ความเสียสละเป็นคุณธรรมดำรงสังคมโดยแท้สังคมที่สมาชิกในสังคมเป็นผู้เสียสละ เป็นนักเสียสละย่อม เป็นสังคมไม่ขาดความร่วมมือไม่แล้งน้ำใจ^{๗๖}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนะไว้ว่าจาจะแปลว่า “การสละหรือสละให้ หมายถึงการให้ที่แท้จริงซึ่งเป็นการสละออกไปเป็นการสละทั้งภายในและภายนอกภายนอกสละ วัตถุภายในสละกิเลสความโลภโดยไม่มีวาทะหนึ่งหวงแหนและไม่ปรารถนาสิ่งใดตอบแทนมุ่งแต่จะสงเคราะห์ช่วยเหลือให้ผู้รับได้ประโยชน์มีความยินดีพอใจสุขใจในการให้และการให้นั้นเป็นการให้ด้วยเมตตากรุณานอกจากนี้ยังไม่เป็นการให้ทานเพราะเห็นแก่อุปนิสัย (สุขเจือกิเลส คือโลกียสุข หรือสุขในไตรภพ) ย่อมไม่ให้ทานเพื่อภพใหม่แต่ให้ทานเพื่อกำจัดกิเลสเพื่อไม่ก่อภพต่อไป”^{๗๗}

จากทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) จาจะ หมายถึงการเสียสละได้ทั้งทรัพย์สินภายในและทรัพย์สินภายนอก ได้แก่ ทรัพย์สินภายใน คือกิเลสความโลภโกรธหลงความตระหนี่เป็นต้น ส่วนทรัพย์สินภายนอก คือวัตถุสิ่งของอันเป็นรูปธรรมที่สามารถจับต้องได้เป็นต้นการให้ต้องประกอบด้วยความเมตตากรุณาให้ด้วยความรักความสงสารไม่หวังผลตอบแทนในทางใดทางหนึ่ง แต่มีความหวังอยากให้เขามีความสุขพ้นจากความทุกข์ที่ประสบอยู่ เป็นต้น

หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี ได้แสดงทัศนะไว้ว่า จาจะ คือ การสละสิ่งของของตนเป็นอารมณ์เพื่อให้จิตสงบนั้นเอง หากไม่มีสติมันก็ไม่เป็นภาวนาต้องมีสติจึงจะเป็นภาวนา คือระลึกได้ในทานที่เราสละไปตั้งนานแล้ว เมื่อระลึกถึงก็เกิดความรู้สึกปลื้มปิติขึ้นมา ทำให้จิตสงบได้

วศิน อินทสระ ได้แสดงทัศนะไว้ว่า ความอยากได้นั้นมีลักษณะ “รับ” แต่ความเสียสละมีลักษณะ “ให้” คนที่มักได้ย่อมต้องการทุกอย่างทั้งที่จำเป็นและไม่จำเป็นแก่ตนส่วนคนเสียสละก็ต้องการช่วยเหลือผู้อื่นด้วยการเสียสละแม้บางครั้งผลของการเสียสละมิได้คุ้มกับความเสียสละนั้นเลยเพราะผู้รับการเสียสละใจต่ำเกินไปมิได้เห็นคุณค่าแห่งการเสียสละที่อีกฝ่ายหนึ่งทำให้ประเทศชาติใดมีคนมักได้เห็นแก่ตัวมากประเทศนั้นไม่เจริญอยู่กันอย่างแร้นแค้นสกปรกได้รับการดูหมิ่นจากทั่วโลกใครคบเข้าก็รังเกียจเกลียดชังแล้วถอยห่างออกไปไม่ยอมคบอีกเลยส่วนคนชาติใดมีนิสัยเสียสละไม่เห็นแก่ตัวชาตินั้นย่อมเจริญรุ่งเรืองเป็นที่นับถือของชาติทั้งหลาย”^{๗๘} และ จาจะ คือ การช่วยเหลือบุคคลอื่นด้วยการเสียสละสิ่งที่เป็นของตน เพื่อความสุขของบุคคลอื่น แม้ว่าสิ่งที่เรา

^{๗๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **หลักการพัฒนาดตน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสียง เชียง, ๒๕๔๒), หน้า ๖๙-๘๐.

^{๗๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๔๒๑-๔๒๒.

^{๗๘} วศิน อินทสระ, **การช่วยเหลือตนเอง**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราช วิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๕๘-๕๙.

เสียสละไปนั้นจะคุ้มค่าหรือไม่ก็ตามถือว่าเราได้ช่วยเหลือบุคคลนั้นอย่างเต็มความสามารถแล้ว เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างบุคคลที่มีความตระหนี่และบุคคลที่มีความเสียสละในสังคม

พันเอกปิ่นมุกกันต์ ได้แสดงทัศนะไว้ว่า จาคะแปลตามตัวว่าเสียสละและจาคะมีความหมายอยู่ ๒ อย่าง คือ (๑) จาคะ หมายถึง การสละวัตถุสิ่งของก็ได้เป็นบุรพประโยคของท่าน เช่นคำว่า “จาคเจตนา” แปลว่าเจตนาเสียสละความสละที่เรียกว่าจาคะนั้นหมายถึงกิริยาที่ตัดความห่วงใยในสิ่งนั้นแม้ไม่มีผู้รับทานก็ทำได้เป็นลักษณะการตัดใจ (๒) จาคะ หมายถึง ความสละทิ้ง เช่น จาคะที่แสดงไว้ในอธิฐานธรรม หมายถึง การสละสิ่งที่เข้าศึกแก่ความจริงใจหรือพุท้ง่าย ๆ คือทั้งอารมณ์ที่จะมากวนให้เราเสียความจริงใจ^{๗๙}

จากทัศนะของ พ.อ.ปิ่นมุกกันต์ จาคะ คือ การสละวัตถุสิ่งของแสดงออกซึ่งความห่วงใยซึ่งกันและกันอันเป็นสิ่งที่บุคคลในสังคมพึงกระทำเพื่อสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นและการสละนั้นยังรวมถึงการสละอารมณ์ที่ส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจทำให้จิตใจเศร้าหมองเช่นความโลภ โกรธหลง เป็นต้น

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้แสดงทัศนะไว้ว่า จาคะคือ การสละนั้นกินความรวมทั้งการให้หรือสละวัตถุสิ่งของโดยไม่คิดหาสิ่งตอบแทนรวมทั้งการสละกิเลสคือความชั่วในจิตใจเราเองจาคะแม้มีลักษณะใกล้เคียงกัน แต่ในส่วนที่จาคะมีลักษณะต่างจากการให้ทานโดยการกำหนดว่าทาน คือ การให้ปรารถนาถึงผู้รับส่วนจาคะ หรือการสละปรารถนาที่จะถ่ายเทหรือทำลายความเห็นแก่ตัวตระหนี่ของเราเอง คือการให้ที่เป็นจาคะนั้นจิตใจของผู้ให้สูงมาก เพราะไม่มีความหวังว่าจะได้สิ่งนั้นสิ่งนี้มาเป็นการตอบแทน ไม่มีการอธิฐานขอให้ได้สิ่งนั้นสิ่งนี้มุ่งแต่จะได้สละความเห็นแก่ตัวและการสละความเห็นแก่ตัวภายนอก ก็แสดงออกมาโดยการให้สิ่งของแก่ส่วนรวม จาคะการสละ คือถ่ายถอนออกซึ่งความชั่วชั้นในมีความเหนียวแน่นเป็นต้น ให้แสดงออกมาเป็นความเสียสละความชั่วชั้นในคือความชั่วทุกชนิดที่มีอยู่ในตนควรถ่ายถอนออกเสียด้วย กล่าวคือการสละโลกความโกรธเคืองพยาบาทอาฆาตมาดร้ายคนอื่นหรือความหลงในวัตถุจาคะมีประโยชน์ทั้งภายในและภายนอก ทำให้โลกเป็นสุขและทั้งทำตัวผู้สละเองให้เป็นสุขจะสละภายนอกก็ตามและสละภายใน ย่อมให้สำเร็จประโยชน์ทั้งสิ้นและความหมายอันแท้จริงของจาคะ หมายถึงการสละกิเลส”^{๘๐}

^{๗๙} พันเอกปิ่น มุกกันต์, *เรือนชั้นในชั้นนอก*, (กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๑.

^{๘๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, *แนวนิกทางศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๙-๗๕.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายไว้ว่า จาคะ หมายถึง การสละการให้ปัน^{๘๑}

จาคะในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง การสละแบ่งปันทรัพย์ภายนอกอันเป็นสิ่งที่จับต้องด้วยกายได้ประกอบด้วยสิ่งของอันเป็นที่รักและทรัพย์ภายในอันเป็นสิ่งที่จับต้องด้วยกายไม่ได้เป็นการสละที่ประกอบด้วยความเจตนาแสดงออกด้วยความห่วงใยซึ่งกันและกัน

ลักษณะของจาคะ คือ การเสียสละหรือการบริจาคในสิ่งที่เป็นส่วนน้อยเพื่อเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมลักษณะของการสละหรือบริจาคจะต้องมี ๒ ลักษณะได้แก่สละวัตถุและสละอารมณ์ คือการสละวัตถุมีลักษณะที่เป็นรูปธรรมเช่นเงินทองสิ่งของเป็นต้น และการสละอารมณ์มีลักษณะที่เป็นนามธรรมเช่นสละความโลภความโกรธความหลง เพื่อให้ตั้งอยู่ในความดีความเมตตาเป็นต้น^{๘๒} เช่น สละวัตถุเป็นการสละทรัพย์สิ่งของของตนที่เป็นรูปธรรม เพื่อประโยชน์แก่คนอื่น เช่น สละเงินสมทบทำสะพาน สร้างโรงพยาบาล สร้างโรงเรียน ซื้อรถดับเพลิง บำรุงการทหารของชาติ บำรุงศาสนา บำรุงการศึกษา ตลอดจนบริจาคสงเคราะห์ผู้ประสบภัยและผู้ตกทุกข์ได้ยาก ผู้ครองเรือนย่อมเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากสังคม นับตั้งแต่การทำมาหากินตลอดการดำรงชีพในแง่ต่าง ๆ ในการบริจาคช่วยเหลือสังคมตามกำลังความสามารถ เมื่อสังคมเป็นฝ่ายให้แล้วเราจะให้อะไรบ้างแก่สังคม คนที่อยู่ในสังคมได้รับประโยชน์ต่อสังคม แต่ไม่อดทนบารุงสังคมก็ย่อมเป็นคนที่สังคมรังเกียจ ในฐานะเป็นคนรู้มาก และเป็นกาฝากของสังคม ซึ่งสังคมใดมีคนประเภทกาฝากมาก สังคมนั้นย่อมจะมีความมั่นคงน้อย

สละอารมณ์เป็นคนรู้จักปล่อยวางอารมณ์ที่เป็นนามธรรมเป็นข้าศึกต่อความสงบใจ อย่างเช่นความโกรธเคืองขัดใจกับคนอื่น จะเป็นกับภรรยาสามีกับเพื่อนฝูงหรือกับเพื่อนบ้านก็ตาม ซึ่งเป็นเรื่องที่คนชาวบ้านจะหลีกเลี่ยงเสียมิได้ แต่การเก็บอารมณ์ที่ไม่ดีทำให้จิตใจเศร้าหมองเหล่านี้น่าจะสมไว้ในจิตใจ ย่อมนำมาซึ่งความร้าวรานไม่สิ้นสุดและทำให้ตนเองเป็นทุกข์เดือดร้อนเมื่อสิ่งสมไฉวันาน ๆ หรือมาก ๆ ก็จะเป็นสาเหตุของโรคประสาทได้ เพราะฉะนั้น จาคะ คือการให้การเสียสละ การปล่อยวางอารมณ์ อย่างนี้ก็เป็นจาคะอย่างหนึ่ง

ลักษณะบริจาคหรือสละจะต้องทำให้เกิดความสุขทั้งผู้ให้และผู้รับการเสียสละถือเป็นหลักธรรมสำคัญ เพราะคนในสังคมทุกคนไม่มีใครมีอะไรเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะความรู้ความสามารถฐานะความเป็นอยู่และชะตากรรมของชีวิต แต่ถ้าทุกคนรู้จักเกื้อกูลกัน คือจาคะสังคมนี้อาจจะเกิด

^{๘๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๐๓.

^{๘๒} บุญมี แทนแก้ว, พระธรรม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๐.

ความสุข ความเจริญได้ไม่ยาก ถ้าทุกคนในสังคมมีการสงเคราะห์กันและกัน ไม่วิวาทกันและกัน เป็นไปเพื่อความพร้อมเพียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๘๓}

สรุป จาคะ คือ การสละสิ่งของและความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่นมีลักษณะ เช่นเดียวกับทานและบริจาครวมไปถึงการสละกิเลสความโลภความเห็นแก่ตัวความตระหนี่ความใจแคบการเลิกละนิสัยและความประพฤติน่าเกลียดที่ไม่ดีที่ทำให้เกิดความเสียหายก่อความบาดหมาง ทะเลาะวิวาทกันในสังคมได้ และ ผู้ที่มีจาคะจะมีลักษณะคือยอมรับและเอื้ออาทรต่อความทุกข์ยากและความต้องการของคนอื่นใจคอไม่คับแคบไม่เห็นแก่ตัวแล้วให้ความช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ด้วยความเห็นอกเห็นใจเป็นคนชอบให้ชอบแบ่งปันคิดถึงคนอื่นมากกว่าตัวเองเสมอซึ่งเป็นลักษณะของการเสียสละหรือบริจาคทรัพย์ที่เป็นวัตถุสิ่งของที่สามารถจับต้องได้เช่นเงินทองสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆและการสละอารมณ์อันเป็นทรัพย์ที่อยู่ภายในที่ตัวเราต้องขจัดออกจากจิตใจของเราด้วยตนเองเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจับต้องด้วยกายได้เช่นความโลภโกรธหลงความตระหนี่อันเป็นสิ่งที่ขวางกั้นความเจริญของจิตเป็นต้น

๒.๓.๕ ปัญญา

คำว่า ปัญญา มีทั้งปัญญาที่เป็นโลกียะ สำหรับนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้และปัญญาที่เป็นโลกุตระ ซึ่งเกิดจากการฝึกอบรมด้านสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐานปัญญานี้เป็นปัญญาที่บริสุทธิ์ การอุปบัติขึ้นแห่งพระพุทธศาสนาเป็นผลมาจากพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงมีพระปัญญาอย่างหาผู้จะเสมอเหมือนมิได้ในพระพุทธศาสนามีคำสอนเกี่ยวกับปัญญามากมาย ในคำสอนทั้งหมดมุ่งเน้นในการใช้ปัญญาเป็นเครื่องมือนำไปสู่ความพ้นจากความทุกข์ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

คำว่า ปัญญา มีความหมายกว้างทางพระพุทธศาสนาถือว่า ปัญญาเป็นคุณธรรมที่สำคัญมากเพราะปัญญาช่วยในเรื่องการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติช่วยเป็นแสงสว่างส่องนำทางให้พบกับความสำเร็จแต่ที่สำคัญปัญญาเป็นเครื่องมือที่จะนำพาไปสู่ความพ้นทุกข์ใน คัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงความหมายของปัญญาไว้ในที่ต่าง ๆ ดังนี้

ปัญญา คือความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนด เฉพาะภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ ปัญญาจุณแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ปัญญาเครื่องเห็นแจ้งความรู้ดี ปัญญาจุณปฏิภัก ปัญญา

^{๘๓} คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลียงเชียง, นวโกวาทฉบับมาตรฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๕), หน้า ๔๗.

ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาจุศัสตรา ปัญญาจุปราสาทความสว่าง คือปัญญาปัญญาดุจดวง
ประทีป ปัญญาดุจดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม^{๘๔}

พระพุทธองค์ตรัสถึงคนมีปัญญาสามารถแก้ความยุ่ง คือกิเลสได้ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัส
ไว้ว่า “นรชนผู้มีปัญญามีศีลเจริญจิตและปัญญามีความเพียรมีปัญญาเครื่องบริหารนั้นพึงแก้ความ
ยุ่งนี้ได้”^{๘๕} บุคคลที่มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า มีชีวิตที่ประเสริฐดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “บุคคล
มีความเป็นอยู่ด้วยปัญญานักปราชญ์ทั้งหลายจึงกล่าวว่ามีชีวิตประเสริฐ”^{๘๖} บุคคลที่ละความโศก
ทั้งหมดได้แล้วจึงสิ้นอาสวะว่า เป็นคนมีปัญญาดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลเป็นผู้มีศีล เป็นผู้มี
ปัญญา อบรมตนดีแล้วมีจิตตั้งมั่นยินดีในฌาน มีสติละความโศก มีอาสวะสิ้นแล้ว บุคคลประเภท
นั้นเป็นผู้มีปัญญา”^{๘๗} และพระพุทธองค์ทรงตรัสเปรียบเทียบแสงสว่างแห่งปัญญาว่า เป็นสิ่ง
ประเสริฐที่สุด ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า บรรดาแสงสว่าง ๔ ประการ คือแสงสว่างแห่ง
พระจันทร์ ๑ แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์ ๑ แสงสว่างแห่งไฟ ๑ แสงสว่างแห่งปัญญา ๑
ภิกษุทั้งหลายแสงสว่าง ๔ ประการนี้แล แสงสว่างแห่งปัญญาเป็นเลิศ^{๘๘} และคนมีปัญญา
เลื่องลือหมู่ญาติไปเกิดในสวรรค์ดังพระพุทธพจน์ว่า “คนมีปัญญาหาทรัพย์มาได้เขาเป็นคนอาจหาญ
เลื่องลือหมู่ญาติไม่ถูกติเตียนย่อมเข้าถึงแดนสวรรค์”^{๘๙}

ในคัมภีร์ขุททกนิกายมีพระพุทธพจน์ตรัสถึงปัญญาไว้ว่า “เมื่อใดบุคคลพิจารณาด้วย
ปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้นเขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์นี้เป็นทางแห่งความหมดจด
เมื่อใดบุคคลพิจารณาด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงทุกข์ เมื่อนั้นเขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็น
ทางแห่งความหมดจด เมื่อใดบุคคลพิจารณาด้วยปัญญาว่าธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้นเขาย่อม
เบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความหมดจด”^{๙๐}

คำว่า ปัญญาในที่ปรากฏในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า ความรู้ทั่วความรู้ชัดการเลือกเฟ้น
การค้นคว้าการสอดส่องธรรมการกำหนดดี การเข้าไปกำหนด ความไม่หลง การเลือกเฟ้นธรรม
สัมมาทิฐิที่ปรากฏทุกข์ที่เกิดขึ้นชื่อว่า ทุกขญาณ^{๙๑}

^{๘๔} ดุรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๔.

^{๘๕} ดุรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓/๒๗.

^{๘๖} ดุรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๓/๘๐.

^{๘๗} ดุรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๙๕/๑๐๒.

^{๘๘} ดุรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๖๙/๑๔.

^{๘๙} ดุรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๐/๑๕๗.

^{๙๐} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๘๓/๑๒๖.

^{๙๑} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๙/๑๖๙

ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสส วิสุทธีมรรค ได้อธิบายความหมายของปัญญาไว้ว่า ปัญญา คือ ความรอบรู้ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาเรียกว่า ปัญญาความรอบรู้ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาหรือวิปัสสนาญาณที่สัมปยุต (ประกอบ) ด้วยกุศลจิตพิจารณาไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาอย่างแจ่มแจ้งชื่อว่า ปัญญา

ความรู้ทั่ว คือเข้าใจดีโดยประการต่าง ๆ ยิ่งกว่าการรู้ด้วยสัญญา และวิญญาน ความรู้นี้พึงทราบว่าเป็นความรู้ทั่วคำที่ว่า “ได้ชื่อว่า ปัญญาเพราะอรรถว่ารู้ทั่ว” กิริยาที่รู้ชอบรู้ดีรู้พิเศษเรียกว่าปัญญามีการรู้อาการต่าง ๆ ถ้าจะกล่าวถึงธรรมชาติที่จะทำให้กิริยาอาการต่าง ๆ มี ๓ ประการ คือ

- ๑) สัญญา คือ การรู้จักอารมณ์สี่เขียวสี่เหลืองเป็นต้น
- ๒) วิญญาน คือ รู้อารมณ์สี่เขียวสี่เหลืองเป็นต้นทำให้เข้าใจถึงไตรลักษณ์
- ๓) ปัญญา คือ ความรู้ทั่วรู้โดยประการต่าง ๆ ^{๙๒}

ทั้ง ๓ ประการ นี้มีกิริยาให้รู้อารมณ์เหมือนกันแต่สัญญากับวิญญาน ๒ ประการ เบื้องต้นนั้นไม่รู้พิเศษเหมือนปัญญา

พระพุทธโฆษาจารย์ ได้อธิบายปัญญาไว้ว่า หมายถึง ความรู้ทั่ว ในหนังสือพจนานุกรมธรรมของพุทธทาสภิกขุได้ให้ความหมายของคำว่าปัญญาไว้ว่า ปัญญา หมายถึงความรู้ครบถ้วนในสิ่งที่ควรรู้, ญา แปลว่า รู้ทั่วถึง หรือครบถ้วน, คำว่า ปัญญา ต้องนิยามความหมายว่า เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างถูกต้อง ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในหน้าที่การงาน เพราะถ้าไม่เข้ามาเกี่ยวข้องก็ไม่มีปัญหา ก็ไม่ต้องใช้ปัญญา ซึ่งปัญญาเป็นเรื่องของความรู้ ต้องมีความรู้ คือมีความรู้จัก มีความเข้าใจ มีความเห็นแจ้งอย่างถูกต้องในสิ่งนั้น ๆ ทางจิตใจตลอด ทั้งฝ่ายถูก ฝ่ายดี ฝ่ายบาป ฝ่ายผิด ฝ่ายสุข ฝ่ายทุกข์ ฝ่ายอิสระ ความหลุดพ้นอันเป็นไปเพื่อพระนิพพาน จึงเรียกว่า ปัญญา ^{๙๓}

พุทธทาสภิกขุได้อธิบายอีกว่าปัญญา หมายถึง การฝึกฝนอบรม เพื่อทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจอย่างถูกต้อง สมบูรณ์ถึงที่สุดในสิ่งทั้งปวง ตามความเป็นจริง คนเราโดยปกติไม่สามารถรู้สิ่งต่าง ๆ ให้ถูกต้องตามความเป็นจริงได้ คือมักรู้ตามความเข้าใจของตนเอง หรือตามที่สมมติกัน จึงไม่ใช่ความรู้ตามความเป็นจริง ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนา จึงมีระเบียบปฏิบัติที่เรียกว่า ปัญญาอีกส่วนหนึ่งเป็นส่วนสุดท้าย สำหรับฝึกฝนอบรมจิตใจให้เกิดความรู้แจ้งในสิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริงได้ จิตที่รู้แจ้งเห็นสิ่งทั้งหลาย ทั้งปวงตามความเป็นจริง ไม่มีอะไรขัดแย้งไปยิ่งกว่าความรู้

^{๙๒} วิสุทธี. (ไทย) ๓/๒-๔.

^{๙๓} พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

แจ้งที่เกิดมาจากปัญญาจิตที่เข้าถึงความว่าง ปราศจากกิเลสตัณหา เป็นจิตที่ประกอบด้วยปัญญา อย่างยิ่งจิตที่เข้าถึงความว่างจากกิเลสอย่างยิ่ง คือจิตที่เข้าถึงพระนิพพาน ดังนั้นปัญญาที่สูงสุด ในทางพระพุทธศาสนา คือปัญญารู้แจ้งพระนิพพาน (โลกุตตรปัญญา)^{๙๔}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของคำว่าปัญญาไว้ว่า

คำว่า ปัญญา แปลว่า ความรอบรู้ หมายถึง ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด คือรู้ทั่วถึงความจริง หรือรู้ตรงตามความเป็นจริงท่านอธิบายขยายความกันออกไปต่าง ๆ เช่น รู้เหตุ รู้ผล รู้ดี รู้ชั่ว รู้ถูก รู้ผิด รู้ควร รู้ไม่ควร รู้คุณ รู้โทษ รู้ประโยชน์ไม่ใช้ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุ ปัจจัย รู้ที่ไปที่มา รู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย รู้ตามความเป็นจริง รู้ถ่องแท้ รู้เข้าใจสภาวะ รู้คิด รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย รู้วิธีที่จะจัดแจง จัดการหรือดำเนินการอย่างไร ๆ ฉะนั้น ปัญญา คือความเข้าใจ หมายถึงเข้าใจถูกเข้าใจชัดหรือเข้าใจถ่องแท้ เป็นการมองเห็นสภาวะหรือมองเห็นลู่ ปัญหา ดังนั้น ปัญญาจึงเป็นเหมือนตัวช่วยชี้ทางจิตใจของคนเราให้เดินถูกทาง^{๙๕}

เทวธรรมสังวรณา ได้ให้ความหมายของปัญญาไว้ว่า คำว่า ปัญญานั้น แปลว่า รู้ชัด แท้จริงคือเจตสิกธรรมคำว่าอารมณ์นั้นคือ ปรากฏการณ์ที่มากกระทบกับอายตนะความรู้สึกใน อารมณ์เรียกเวทนาความกำหนดได้ในอารมณ์เรียกว่า สัญญาความรู้ชัดในอารมณ์เรียกปัญญา เครื่องทำให้รู้ชัดนั้นคือ ญาณแท้จริง เวทนา สัญญา ปัญญา วิญญาณ ญาณ ล้วนแปลว่า รู้มีกิจ คือ รู้ธรรมเหล่านี้ต่างกัน ในลักษณะที่เกิดขึ้นและดับไป เวทนาควรกำหนดรู้สัญญา ควรละญาณและ ปัญญาควรเจริญวิญญาณควรทำให้แจ้ง^{๙๖}

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ให้ความหมายปัญญาไว้ว่า ปัญญา คือความรอบรู้ เป็นความหมายของตัวหนังสือ แท้ที่จริงปัญญานั้น เป็นความรู้รอบและรู้ลึก คือความรู้ ๓ มิติ มีความกว้าง มีความยาว มีความหนาที่ว่ารอบ คือมีความกว้างและมีความยาว เป็นความรู้ที่เป็น ระบบต่อเนื่องโยงใยกัน ไม่ใช่ความรู้เป็นจุดเฉพาะเรื่อง หากว่านักเรียนมีความจดจำในเรื่องที่ตน เรียนเฉพาะเรื่อง ข้อนี้น่าเรียกว่า สัญญา แปลว่าความจำได้ หมายถึง จำได้เป็นเรื่อง ๆ ไม่โยงไป เป็นระบบ ไม่เห็นเหตุ ไม่เห็นผล ไม่เห็นความสัมพันธ์ใด ๆ เป็นความรู้เฉพาะ จุดเหมือนกับ คนที่ดู ภาพจิ๊กซอว์

^{๙๔} พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๔.), หน้า ๒๘.

^{๙๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๒๒-๒๓.

^{๙๖} พระอาจารย์พรหมสโรและพระเขมิษฐาจารย์, **วิมุตติมรรค**, แปลโดยพระเทพโสภณและคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๘), หน้า ๑๑๒.

ซึ่งแยกกันเป็นส่วน ๆ สัญญาเป็นความจำที่เห็นภาพขึ้นส่วนแต่ละส่วนแต่ไม่สามารถเห็นภาพรวมว่าเมื่อเอาขึ้นส่วนมารวมกันนั้นจะเกิดภาพใบหน้าคนหรือภาพอะไร

ฉะนั้น ที่เรียกว่าปัญญา คือการมองภาพกว้างมองอย่างรู้เท่าและรู้ทัน เอาไว้ป้องกันรู้ทันเอาไว้แก้ไข คำว่า รู้เท่า หมายถึงรู้เท่าถึงการณ์ เห็นเหตุ แล้วคาดว่าจะผลอะไรจะตามมา รู้ทันคือรู้ว่าเกิดปัญหาอะไรขึ้นและแก้ไขได้ฉับพลันทันที นี่เป็นความรู้ระดับปัญญา^{๙๗}

บุญมี แท่นแก้ว ได้ให้ความหมายของปัญญาในหนังสือปรัชญาศาสนาไว้ว่า ปัญญา คือความรู้ หมายถึงรู้เหตุแห่งความเสื่อม เหตุแห่งความเจริญและรู้ทั้งเหตุผลทุกอย่างทั้งเสื่อมและเจริญ เช่น ตั้งปัญหาไว้ในใจ เพื่อการศึกษาเล่าเรียนหาความรู้ใส่ใจไว้มาก ๆ และหมั่นอบรมภาวนาให้ปัญญาเจริญอยู่เสมอ นั่นแหละเป็นการตั้งปัญญาไว้ในใจที่ถูกต้อง และเกิดสัมมาปัญญา^{๙๘}

สรุป ปัญญา คือ ความรอบรู้เหตุ รู้ผล รู้ในสิ่งที่เป็นประโยชน์และสิ่งที่มีโทษประโยชน์รู้ในสิ่งที่ควรและสิ่งที่ไม่ควร ฉะนั้น ปัญญา จึงจัดว่าเป็นธรรมที่สำคัญ ที่ควรตั้งไว้ในใจ ซึ่งมีความสำคัญมากสำหรับชีวิตลำพัง แต่ความรอบรู้ หากบุคคลไม่หลีกเลี่ยงเหตุแห่งความเสื่อมทรามไม่ดำเนินปฏิบัติไปในเส้นทางแห่งความเจริญก็ไม่มีประโยชน์ ปัญญาซึ่งเป็นธรรมะ ถึงแม้จะมีคุณค่าสูงส่งเพียงใดก็ตาม จะเป็นสิ่งไร้ค่าหาประโยชน์ไม่ได้ หากเราไม่นำมาประพฤติและปฏิบัติ

๒.๔ สรุป

จากการศึกษาสังฆารูปตติสูตร มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องคือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ศรัทธาในพระพุทธศาสนา กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันหมดว่าเป็นศรัทธาที่เนื่องด้วยเหตุผล มีปัญหารองรับเชื่อโดยปัญญาใช้คู่กับปัญญาไม่หลบลี้หลบลตาเชื่อเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อเชื่อด้วยเหตุและผลเชื่อเพราะยอมรับหลักแห่งเหตุผลทั้งหมดนี้เท่ากับเป็นคำรับรองและยืนยันว่าศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นศรัทธาแบบญาณสัมปยุต

กล่าวได้ว่า สิ่งที่เกิดขึ้นเบื้องต้น คือ ศรัทธา ซึ่งทำให้เกิดความเชื่อต่อบุญและบาป จึงมีการรักษาศีล เป็นการละเว้นด้วยกาย วาจา และ มีสุตะ ได้ฟังคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดจาคะ สละซึ่งสิ่งของให้เป็นทาน เป็นหนทางนำไปสู่ปัญญา มีการเจริญสมาธิไม่ว่าจะเป็นด้านฌานหรือปัญญา มีความสำคัญทั้งนั้น คือมีจุดมุ่งหมายเดียวกันได้แก่ความหลุดพ้นจากกองทุกข์

^{๙๗} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), “ปัญญาภา”, ในวิชาการเทศนา, รวบรวมโดยพระครูปลัดสุวัฒนจริยคุณและคณะ, (กรุงเทพมหานคร: หจก. เอ็มเทร็ดดิ้ง, ๒๕๔๔), หน้า ๓๑๑-๓๑๒.

^{๙๘} บุญมี แท่นแก้ว, ปรัชญาศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. ณะการพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖๕.

ผู้ที่บรรลุนาน เรียกว่าเจโตวิมุต คือการหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติสมถกรรมฐาน ส่วนผู้ที่บรรลุปัญญา เรียกว่า ปัญญาวิมุต และผลของการเจริญปัญญา โดยอาศัยฌานเป็นบาทฐาน ที่ทำให้ผู้ปฏิบัติ ได้ความรู้สามารถพิเศษ คือมีฤทธิ์ต่าง ๆ เช่น มีหูทิพย์ ตาทิพย์ เป็นต้น ทั้งยังหลุดพ้น จากกิเลส ราคะ ทำให้ล่วงพ้นภพ ไปสู่พระนิพพาน

บทที่ ๓

แนวทางการเจริญสมณะและวิปัสสนาในสังฆารูปัตติสูตร

วิปัสสนาภาวนาเป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อล่วงพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง เป็นจุดหลักของพระพุทธศาสนาที่ทำให้แตกต่างจากหลักคำสอนของศาสนาองค์อื่น ๆ ในสมัยพุทธกาล วิปัสสนาภาวนาที่พระองค์ได้ตรัสไว้นั้นมีปรากฏมากมายอยู่ในหลาย ๆ พระสูตร ดังนั้นในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจึงกำหนดประเด็นไว้ดังนี้

- ๓.๑ ความหมายของสมณะและวิปัสสนาภาวนา
- ๓.๒ ความสำคัญของการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาภาวนา
- ๓.๓ หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
- ๓.๔ วิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
- ๓.๕ หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแบบกำหนด พอง-ยุบ
- ๓.๖ อานิสงส์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
- ๓.๗ สรุป

๓.๑ ความหมายของสมณะและวิปัสสนาภาวนา

สมถภาวนา (Calm Meditation) ได้แก่ การฝึกจิตให้สงบจนเกิดสมาธิ โดยใช้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อให้จิตยึดเกาะเป็นอารมณ์ หมายถึงสิ่งที่จิตใช้ยึดเหนี่ยวในขณะที่เจริญภาวนา หรือสิ่งที่ใช้อุปกรณ์ใช้สำหรับเจริญภาวนา เช่น การเพ่งดวงกสิณ การเพ่งซากศพ เป็นต้น เพื่อกำหนดจิตให้ระลึกถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยมิให้มีเรื่องอื่นแทรกเข้ามาจนจิตสงบ เช่นการระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ การระลึกถึงพระนิพพาน เป็นต้นภาวนาหมายถึง ความสงบ ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิตความมั่นคงแห่งจิต ความไม่ซัดส่ายไปแห่งจิต

สมถภาวนา จึงหมายถึง วิธีทำให้ใจสงบด้วยสมณะได้แก่การกำหนดผูกใจไว้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เป็นอารมณ์ ให้จิตมั่นคงแน่วแน่น้อมดิ่งลงไปเป็นอารมณ์เดียว จนเกิดเป็น อับนาศมาธิ เมื่อสมาธิแนบแน่นเต็มทีก็จะเกิดภาวะจิตที่เรียกว่า ฌาน ซึ่งมีระดับต่าง ๆ กันไป ฌานในระดับที่กำหนดรูปธรรมเป็นอารมณ์ เรียกว่า รูปฌาน มี ๔ ชั้นฌานในระดับที่กำหนด อรูปธรรมเป็นอารมณ์ เรียกว่าอรูปฌาน มี ๔ ชั้น รวมกันเรียกว่า สมาบัติ ๘ ภาวะของจิตในฌานเป็นภาวะที่สุข

สงบผ่องใส ไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมองปราศจากนิวรณ์ เป็นความหลุดพ้นจากกิเลสตลอดเวลาที่ยังอยู่ในฌานสมาบัตินั้นซึ่งสงบด้วยเดชแห่งสมาธิ นอกจากการเข้าฌานแล้ว สมณะยังมีผลที่สืบเนื่องจากฌานนั้นอีก คือการได้บรรลุคุณวิเศษที่เรียกว่า อภิญญา ๕ ได้แก่ การแสดงฤทธิ์ได้ทลายใจคนอื่นได้ การระลึกชาติได้ การมีตาทิพย์^๑

ในอัฐกษณาสุตตม มัชฌิมนิคาย มหาวรรคได้กล่าวถึงประโยชน์ของสมณะไว้ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัตว์จากกาม สัตว์จากอกุศลธรรมบรรลุปฐมฌานมีวิตกวิจารณ์ และสุขเกิดแต่เวกอยู่ เธอพิจารณาอยู่อย่างนี้ ย่อมรู้ชัดว่าแม้ปฐมฌานนี้ อันเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นก่อสร้างขึ้น สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้นก่อสร้างขึ้น สิ่งนั้นไม่เที่ยง มีความดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้ เธอตั้งอยู่ในธรรม คือสมณะ และวิปัสสนานั้นย่อมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ถ้าไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายเพราะความไปแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ เธอย่อมเป็นโอปปาติกะ จะปรินิพพานในที่นั้นมีอันไม่กลับจากโลกนั้น เป็นธรรมดา^๒

คำว่า วิปัสสนา กับคำว่า ภาวนา เข้ากันแล้ว สำเร็จรูปเป็นวิปัสสนาภาวนาเป็นรูปศัพท์ใหม่ได้ความหมายใหม่ที่ใจความและรูปศัพท์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมิได้แยกกันแปลที่ละศัพท์ที่ละความหมายดังนี้ว่า วิปัสสนาภาวนา หมายถึง การอบรมในศีล สมาธิ ปัญญาให้บริสุทธิ์หมดจด ตามความหมายของพระพุทธศาสนา คือ ความพ้นทุกข์ในวัฏสงสาร หรือ แปลว่า “การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”^๓

ในปรมัตถโชติกะ^๔ คำว่า วิปัสสนาภาวนา มีรูปวิเคราะหว่า

“รูปาภิอารมมณสุ ปญญุตติยา จ นิจจุสสุตตสุกสญญาเย จ วิเสเสน นามรูปภาเวน วา อนิจจาภิอาภาเรน วา ปสสตีติ วิปัสสนา”

ธรรมชาติใด ย่อมเห็นแจ้งในอารมณ์ต่าง ๆ มีรูปารมณ เป็นต้น โดยความเป็นนาม รูปที่พิเศษนอกออกไปจากบัญญัติ โดยการละทิ้งสัททบัญญัติ อตถบัญญัติเสียสิ้น และย่อมเห็นแจ้งในอารมณ์ต่าง ๆ มีรูปารมณ เป็นต้น โดยอาการเป็น อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุภะ ที่พิเศษนอก

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๕), หน้า ๓๐๕.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐/๑๔.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๗๔.

^๔ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจาริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: วี อินเตอร์ พรินท์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗.

ออกไปจากนิจสัญญาวิปัสสนา สุขสัญญาวิปัสสนา อตฺตสัญญาวิปัสสนา สุกสัญญาวิปัสสนาเสีย ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า วิปัสสนา ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมหากุศล มหากิริยา

เมื่อกล่าวถึงหลักธรรมในทางปฏิบัติ คำว่า วิปัสสนาภาวนา จะพบความหมายในตัว คือ วิปัสสนา ได้แก่ พระไตรลักษณ์ ภาวนา ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ จึงได้ความหมายว่า การเจริญสติปัฏฐาน เพื่อให้รู้แจ้งพระไตรลักษณ์

คำว่า วิปัสสนาภาวนา (insight meditation) หมายถึง ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งในสภาวะของความเป็นจริงของสรรพสิ่งโดยการเอา rūpanam เป็นอารมณ์ พิจารณารูปนามให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน วางจากความยึดมั่นในบัญญัติทั้งปวง^๕

จากการวิเคราะห์ศัพท์ วิปัสสนา หมายถึงปัญญาที่พิจารณาเห็นแจ้ง rūpanam เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งได้แก่ ภาวนามยปัญญา มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น และหมายถึง ปัญญาที่เห็นแจ้ง รู้ละเอียด รู้อย่างพิเศษ รู้ชัดว่าสังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จนทำให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด สามารถดับ ทำลาย และสลัดทิ้งกิเลสให้หมดสิ้นไปได้ เกิดเป็นความเห็นที่ถูกต้องไม่หลงมกาย^๖

สติปัฏฐาน คือ หลักการที่ขบวนการปฏิบัติการร่วมกันแห่งชั้น ๕ ดำเนินไปโดยเน้นให้เกิดการปฏิบัติการแห่งส่วนหนึ่งในสังขารชั้น ที่เรียกว่าสติ โดยการกำหนดพิจารณาใน ๔ หน้าที่ ตัวอย่างเช่น บุคคลที่กำลังปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ช่วงเวลาหนึ่งบุคคลนี้ระลึกชัดว่าขณะใดเป็นลมหายใจเข้า ขณะใดเป็นลมหายใจออก^๗

สติปัฏฐาน เป็นคำรวม มาจาก ๒ คำ คือ สติ+ปัฏฐาน ท่านแปลและอธิบายกันไว้หลายอย่าง ว่าตั้งสติไว้เป็นประธานบ้าง ตั้งสติไว้เป็นเบื้องหน้าบ้าง และในคัมภีร์อรรถกถาก็มีอธิบายเป็นหลายนัย เช่น อธิบาย “สติปัฏฐาน” ว่าเป็นที่ตั้งอยู่ของสติบ้าง ว่าที่ตั้งเป็นประธานของสติบ้าง ว่าการตั้งไว้ด้วยสติบ้าง ว่าสติตั้งไว้ก่อนบ้าง และว่าสติเข้าไปตั้งอยู่บ้าง

^๕ พระมหารุ่งเรือง รุกขิตธมโม (ปะมะชะ), “ผลการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน: ศีลภาวนาเยวชนผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรมสวนเวฬุวัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๗๙.

^๖ พระครูวินัยธรรมเกียรติ ๐ นุตโตโร, “ศึกษานามรูปปัจจุณญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑.

^๗ นายนันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กับการบรรลุดรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๑.

ในคัมภีร์ฎีกา สติปัฏฐาน ๔ หมายถึง การตั้งสติไว้เป็นประธาน การตั้งสติไว้เบื้องหน้า การตั้งมั่นแห่งสติ สติที่เข้าไปตั้งมั่น หมายถึง การที่สติแล่นเข้าไปตั้งอยู่ในอารมณ์ มีสติเข้าจดจ้อง กำกับทุกขณะ โดยถือว่าไม่งาม เป็นทุกข์ ไม่เที่ยง และไม่ใช่อัตน เพื่อให้อจิตจดจ้องอยู่กับอารมณ์ ฐานกาย เวทนา จิต และธรรม ในหมวดนิรโรค โภชนงค์ เป็นวิปัสสนาภาวนาล้วน ๆ อารมณ์ นอกนั้นเป็นได้ทั้งสมถะและวิปัสสนาภาวนา^{๘๘}

ในปรหมัตถทีปนี สติปัฏฐาน หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ตั้งมั่นในอารมณ์มีกองรูป เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ เป็น อวธารณบุรพบท กัมมธารยสมาส ว่า สติ เอว ปุฏฐานํ สติปัฏฐานํ หมายถึง สติโดยทั่วไป สติปัฏฐาน ศัพท์ มักปรากฏในฐานะ ๒ ประการ คือ ธรรมที่เป็นใหญ่ตั้งมั่น หมายถึงสติ (สติ เอว ปุฏฐานํ สติปัฏฐานํ) และที่ตั้งของสติ หมายถึงอารมณ์ ๔ มีกองรูป เป็นต้น (สติยา ปุฏฐานํ สติปัฏฐานํ)^{๘๙}

ในปรกณวิเสส ให้ความหมายว่า สติแล่นไปตั้งอยู่ในอารมณ์กาย เวทนา จิต ธรรมโดยอาการว่าไม่งาม ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่อัตน เพื่อทำกิจให้สำเร็จด้วยการละเสียซึ่งความสำคัญ ว่า งาม ว่าเที่ยง ว่าสุข ว่ามีอัตน

ในทางอภิธรรมกล่าวถึงลักษณะที่จตุกะของสติเจตสิก^{๙๐} ๔ ประการ คือ

- ๑) มีความระลึกได้ในอารมณ์เนื่อง ๆ คือมีความไม่ประมาทเป็นลักษณะ
- ๒) มีการไม่หลงลืมเป็นกิจ
- ๓) มีการรักษาอารมณ์เป็นผล
- ๔) มีการจำได้แม่นยำเป็นเหตุไถ่

เมื่อตรวจสอบหลักความหมายในทางไวยากรณ์บาลีจึงรู้ว่าสติปัฏฐานมาจากธาตุ วิภัติ ปัจจัย และวิเคราะห์ต่าง ๆ มากมายดังจะนำมาเสนอเพื่อเป็นแนวทางเฉพาะที่เกี่ยวกับการปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ดังนี้

- ๑) สรติ จินเตตตี สติ (กิริยาที่ระลึกได้)
- ๒) สรติ เอตยาติ สติ (ธรรมชาติเป็นเหตุให้ระลึกได้)

๓) ปมาทํ สรติ หีสตีติ สติ (ธรรมชาติผู้เปียดเบียนความประมาท)^{๙๑} สร ธาตุในความหมายว่าเปียดเบียน อ ปัจจัย, ลป ร ที่สุดธาตุ

^{๘๘} อภิธัมมัตถสังคหบาลี ๖, หน้า ๔-๑๒.

^{๘๙} พระญาณธชะ, **ปรหมัตถทีปนี ปริจเฉทที่ ๗ สมุจจยสังคหะ**, พระคันธसारาลิงค์ แปล, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๖๖๐.

^{๙๐} ขุนสรรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), **ลักษณะที่จตุกะ**, (กรุงเทพมหานคร: คัลเลอร์โพร, ๒๕๓๗), หน้า ๒๐.

^{๙๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙. ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, ชุด ศัพท์วิเคราะห์**, เล่ม ๒, (ม.ป.ท.), หน้า ๖๕๕.

คำว่า ปฏฺฐาน มาจาก อุปสรรค ธาตุ วิภัติ ปัจจัย วิเคราะห์ และความหมายดังนี้

ป เป็นอุปสรรค คือ บทหน้าแปลว่า ทัว ข้างหน้า ก่อน ออก ๑๒ ธาตุในความหมายว่า ตั้งอยู่ ลง ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน ลง สิ ปฐมาวิภัติในนปฺงสกลิงค์ สำเร็จรูปเป็น ปฏฺฐาน มีรูปวิเคราะห์ว่า ปติฏฺฐาติ เอตถาติ ปฏฺฐาน แปลว่า ที่เป็นที่ตั้ง การตั้ง การตั้งมั่น^{๑๒}

คำว่า สติปฏฺฐาน มีรูปวิเคราะห์ว่า สติยา กรณภูตาย ปฏฺฐาน ปฏฺฐเปตพฺพ สติปฏฺฐาน (อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งสติ) สติ + ปฏฺฐาน แปลว่า สติปฏฺฐาน ที่ตั้งแห่งสติ การตั้งสติ อารมณ์เป็นที่ตั้งสติ^{๑๓}

ด้วยเหตุนี้ สติปฏฺฐาน จึงหมายถึง ที่ตั้งแห่งสติ อารมณ์เป็นที่ตั้งสติ การตั้งมั่นซึ่งสติ การตั้งมั่นแห่งสติ ความตั้งสติ ฯลฯ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติปรากฏ^{๑๔}

คำว่า สติปฏฺฐาน มีความหมาย ๓ ประการ คือ

๑) ที่ตั้งของสติ หมายถึงอารมณ์ของสติ ๔ ได้แก่กาย เวทนา จิต ธรรม ตามนัยนี้ ปฏฺฐาน แปลว่าที่ตั้ง ลง ยุ ปัจจัยในอธิกรณสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปติฏฺฐาติ เอตถาติ ปฏฺฐาน สติยา ปฏฺฐาน สติปฏฺฐาน (สติปฏฺฐาน คือ ที่ตั้งของสติ)

๒) สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ หมายถึง การล่องความยินดียินร้ายตามนัยนี้ ปฏฺฐาน แปลว่าสภาวะที่พึงตั้งไว้ ลง ยุ ปัจจัยในกรรมสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปฏฺฐเปตพฺพติ ปฏฺฐาน ติยา ปฏฺฐาน สติปฏฺฐาน (สติปฏฺฐาน คือสภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ)

๓) สติที่เข้าไปตั้งไว้ หรือ สติที่ตั้งมั่น ตามนัยนี้ ปฏฺฐาน แปลว่าเข้าไปตั้งไว้ หรือ ตั้งไว้ มั่น ลง ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปฏฺฐาติติ ปฏฺฐาน สติเยว ปฏฺฐาน สติปฏฺฐาน (สติปฏฺฐาน คือสติเข้าไปตั้งไว้ หรือสติที่ตั้งไว้มั่น) อุปสรรค คือ ป ตามนัยนี้ใช้ในความหมายว่า เข้าไป เล่นไป ยิ่งมั่นคง^{๑๕}

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๗.

^{๑๓} อ่างแก้ว, หน้า ๖๕๕.

^{๑๔} พันตรี ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรมมคธ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ร้านเรืองปัญญา, ๒๕๔๐), หน้า ๖๙๕.

^{๑๕} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), พระพรหมโมลี ตรวจชำระ, พระคันธसारากวีวงศ์ แปลเรียบเรียง, **มหาสติปฏฺฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๔.

สติปัฏฐาน คือสติที่เข้าไปตั้งไว้ หรือสติที่ตั้งไว้มั่น โดยจำแนกตามอารมณ์ ๔ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม ซึ่งเป็นทางเดียว ที่มีเป้าประสงค์เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม เพื่อให้แจ้งนิพพาน

ดังนั้น การฝึกฝนอบรมสติปัฏฐานให้เกิดความรู้แจ้งในสภาวะความเป็นจริงของสรรพสิ่ง โดยการกำหนดรูปรูปนามเป็นอารมณ์ พิจารณารูปรูปนามให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ห่างจากความยึดมั่นในบัญญัติทั้งปวง ผู้หวังความสิ้นทุกข์ ต้องทำตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เท่านั้น เพราะเป็นทางสายเอกสายเดียว ถ้าทำอย่างอื่น ภาวนาอย่างอื่น ที่ไม่เป็นสติปัฏฐาน ๔ ถือว่าไม่ใช่ทางให้สิ้นทุกข์

ในมหาสติปัฏฐานสูตรนั้น พระพุทธเจ้ามิได้ทรงระบุจำแนกแยกแยะ ว่าตรงไหน คือ สมณะ ตรงไหนคือวิปัสสนา แต่พระองค์ก็ทรงแยกหน้าที่ของสมณะและวิปัสสนาไว้ในปฐมปณณาสกพระสูตรต้นตปิฎก คือ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่าง เป็นไปในส่วนแห่งวิชา ธรรม ๒ อย่าง เป็นไฉน คือ สมณะหนึ่ง วิปัสสนาหนึ่ง ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะที่ภิกษุเจริญแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมอบรมจิต จิตที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมละราคะได้ วิปัสสนาที่อบรมแล้วย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมอบรมปัญญา ปัญญาที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมละอวิชชาได้^{๑๖}

แม้แต่ผู้ที่บรรลุธรรมขั้นต้นแล้ว แต่ยังไม่จบกิจ ยังไม่ถึงแก่นสารขั้นลึกสุดของพระพุทธศาสนา ก็ยังจำเป็นต้องเจริญทั้งส่วนของสมณะและวิปัสสนา ดังในมหาวัจจโคตตสูตร พระสูตรต้นตปิฎกเล่ม ๕ ที่ภิกษุชื่อ “วัจจะ” บวชได้เพียงครึ่งเดือนก็ถึงมรรคผลขั้นต้น เป็นพระโสดาบันบุคคล ท่านก็เข้าไปกราบทูลขอคำแนะนำขั้นต่อไปจากพระองค์ ซึ่งพระองค์ทรงตรัสว่า

ดูกรวัจจะ ถ้าเช่นนั้น เธอจงเจริญธรรมทั้งสอง คือสมณะและวิปัสสนาให้ยิ่งขึ้นไปเถิด ดูกร วัจจะ ธรรมทั้งสองคือสมณะและวิปัสสนานี้ เธอเจริญให้ยิ่งขึ้นไปแล้ว จักเป็นไปเพื่อแทงตลอดในธาตุหลายประการ^{๑๗}

หมายความว่า จะเป็นผู้เริ่มต้นภาวนาหรือผู้ภาวนากระทั่งถึงมรรคผลแล้ว ก็ยังต้องเจริญทั้งสมณะและวิปัสสนาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ไซ้จะละเลยส่วนใดส่วนหนึ่งด้วยความประมาทว่าไม่สำคัญ ไม่จำเป็นตามข้อเท็จจริงในการปฏิบัติประการหนึ่ง ก็คือถ้ากิเลสยังถูกห่อหุ้มด้วย

^{๑๖} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๒/๑๐๕.

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๓๑/๖๗/๒๖๐.

กิเลสหายบ ะ โอกาสที่จะเห็นความจริงคือไตรลักษณ์ของรูปนาม เพื่อความปล่อยวาง เพื่อความรู้
แจ้งว่ากายใจไม่ใช่ตัวตนนั้น เรียกได้ว่าไม่มีเลย ขอให้รู้ว่าถ้ากำลังโลกอยากกินของอร่อยตรงหน้า
อย่างแรงจัดขนาดน้ำลายไหลสอ หรือกำลังฟุ้งซ่านเป็นทุกข์กับปัญหาหนักอกจนมันตื้อ จิตจะอยู่ใน
ความพร้อมพิจารณาโลหะในจิตเป็นอนิจจังหรือไม่ หรือพร้อมพิจารณาทุกขเวทนาเป็นของที่เกิด
แต่เหตุหรือไม่

เพราะฉะนั้นถ้าใจยังไม่สงบจากเครื่องรบกวนหนัก ๆ ก็ต้องทำให้สงบลงบ้าง ด้วยการ
ตัดใจออกมาจากของหายบ พอมีสติบ้างแล้วก็ผูกใจไว้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง วัตถุอันเป็นเครื่องผูกใจ
นั่นเองเรียกว่า “อารมณ์” หรือ “อารมณ์สมาธิ” มีอยู่แล้วในมหาสติปัฏฐานสูตร แต่เราต้องสังเกต
สังกาแยกแยะเอาตามนิยามของสมณะและวิปัสสนา

ยกตัวอย่างเช่นในอานาปานบรรพ พระพุทธองค์ให้รู้ลมหายใจหลายต่อหลายแง่ ถ้าแง่
ที่รู้ว่านี่ลมเข้า นี่ลมออก อันนั้นคือผูกใจไว้กับอารมณ์เฉย ๆ ยังไม่ได้พิจารณาอะไร ก็เข้าข่ายเป็น
สมณะ ส่วนถ้าให้ปฏิบัติอะไรอย่างเช่น พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในกายบ้าง พิจารณาเห็น
ธรรมคือความเสื่อมในกายบ้าง ดังนี้เรียกว่าใช้ลมหายใจที่รู้รู้นั่นเอง เป็น “อารมณ์วิปัสสนา” คือ
เห็นธรรมดาเกิดดับเพื่อปล่อยวางลมหายใจว่าไม่ใช่ตัวเรา ไม่ใช่ของเรา

สรุป คือตัวของสภาวะอันเป็นวัตถุแห่งการรู้รู้นั้น มิใช่ตัวบอกว่าเป็นสมณะหรือ
วิปัสสนา เช่น ลมหายใจเหมือน ๆ กัน ยังรู้ได้ทั้งโดยความเป็นสมณะและวิปัสสนา ตัวบอกที่
แท้จริงว่าตรงไหนเป็นสมณะ ตรงไหนเป็นวิปัสสนา ก็คือ “วิธีรู้” หรืออาการดำเนินจิตนั่นเอง รู้เฉย
ๆ เพื่อสงบจากกิเลสหายบถือว่าเป็นสมณะ รู้เพื่อเห็นแจ้งว่าไม่ใช่ตัวตนถือว่าเป็นวิปัสสนา ทุกหมวด
ของมหาสติปัฏฐานสูตรจะลงเอยด้วยการ “รู้โดยความไม่ยึดมั่นถือมั่น” เสมอ เพราะฉะนั้นจึงกล่าว
ได้ว่ามหาสติปัฏฐานสูตรทั้งหมดก็คือการทำวิปัสสนาให้แจ้ง ผ่านการไต่ลำดับมาจากสมณะ

มหาสติปัฏฐาน กล่าวถึงวัตถุอันเป็นที่วาง ที่ประดิษฐานของสติขึ้นได้บ้าง จึงเป็นโอกาส
อันควรยกตัวอย่างไปในตัวว่ากายใจอันเป็นปัจจุบัน สภาพจิตอันเป็นปกตินี้จะรู้จัก “สติปัฏฐาน ๔”
อย่างง่ายด้วยการผูกลำดับเช่นไร เมื่อหัดสร้างฐานให้สติ ถ้าทำถูก สิ่งหนึ่งที่จะพบก็คือพอเผลอแล้ว
รู้ตัวว่าเผลอเมื่อใด เมื่อนั้นจิตจะตัดกลับมาอยู่กับฐานซึ่งสร้างไว้ดีแล้วเอง ทราบแนวทางเบื้องต้น
เช่นนี้ ก็น่าจะพร้อมลงรายละเอียดแต่ละหมวดต่อไปแล้ว หากทำความเข้าใจว่าควรปฏิบัติสติปัฏ
ฐาน ๔ เฉพาะทางที่ถนัด เช่นจะขอตามรู้ตามดูเพียงกายอย่างเดียว หรือเวทนาอย่างเดียว หรือจิต
อย่างเดียว หรือธรรมอย่างเดียว ก็อาจทำให้สติที่ตกลงในหลาย ๆ เวลา เพราะขาดทักษะ
ความสามารถในการกำหนดรู้สิ่งที่กำลังเด่นอยู่เดี๋ยวนั้นตามจริง นับเป็นการสมควรที่เราจะศึกษา
“วิธีดูกายใจ” คือ สติปัฏฐาน ๔ ให้ถี่ถ้วน เพื่อความไม่อ้อม เพื่อความตัดตรง เพื่อความกระจ่าง
แจ้งแทงตลอดถึงอริยสัจ ๔ อย่าง แท้จริงต่อไป

๓.๒ ความสำคัญของการปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาภาวนา

เมื่อครั้งที่พระพุทธยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ มีพระชนมายุ ๒๙ พรรษา พระองค์เสด็จออกประพาสพระนคร ขณะที่กำลังเพลิดเพลินอยู่นั้นพระองค์ได้พบกับสิ่งที่ไม่เคยเห็นมาก่อนในชีวิต นั่นคือคนแก่คนชรา คนเจ็บทรมาน และคนตาย ทำให้พระองค์ทรงหวั่นวิตกว่า อีกไม่นานเราเองก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตายอย่างนี้เหมือนกัน ทำอย่างไรหนอเราจะรอดพ้นจากสิ่งเหล่านี้ได้ เมื่อมีร้อนก็มีหนาวแก้ เมื่อมีมืดก็มีสว่างแก้ เมื่อมีความแก่ ความเจ็บ และความตาย ก็ต้องมีวิธีแก้ อย่างแน่นอน จากนั้นพระองค์จึงตัดสินใจตัดสินพระทัยทิ้งราชสมบัติ ทิ้งกองเงินกองทองออกจากพระราชวังไปอยู่กลางป่าเพื่อค้นหาหนทางนั้น ในที่สุดก็ทรงค้นพบ นั่นคือการเจริญภาวนา

การเจริญภาวนาหรือปฏิบัติกรรมฐานนี้ มนุษย์ทั่วโลกได้พยายามค้นคว้าและเข้าถึงมานานแล้ว แต่เนื่องด้วยสังสมบุญบารมีมาไม่เพียงพอจึงเข้าถึงได้เพียงบางส่วน คนกลุ่มนั้นก็คือพวกฤๅษีและศาสดาต่าง ๆ พวกท่านสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ มีฤทธิ์เดชมากมาย แต่ก็ยังไม่สามารถกำจัดกิเลสในจิตให้หมดสิ้นไปได้ ยังมีความโลภ โกรธ เกลียดอยู่ ท่านเหล่านี้เข้าถึงได้เพียงแค่ระดับฌานสมาบัติเท่านั้น ยังไม่สามารถเข้าถึงวิปัสสนาปัญญา บรรลุธรรม ผล นิพพานได้ และหลังจากเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช พระองค์ได้ไปศึกษาศาสตร์นี้จากสำนักฤๅษีต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสมัยนั้นจนหมดความรู้อาจารย์ แต่เมื่อออกจากสมาธิกิเลสตัณหาที่ยังมีอยู่ ยังมีความกลัวความกังวลอยู่ พระองค์จึงตัดสินใจศึกษาค้นคว้าหาวิธีดับทุกข์ด้วยพระองค์เองด้วยการ ปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนา การเจริญภาวนา หรือการปฏิบัติกัมมัฏฐานในพระพุทธศาสนา มีอยู่ ๒ ประการ

๑. สมถภาวนา (Development of Tranquility) หรือ สมถกรรมฐาน (Concentration Meditation) คือ การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ ได้แก่ หลักหรือวิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสงบทางจิตใจ หรือการทำจิตใจให้เป็นสมาธิความมั่นคงนั่นเอง

๒. วิปัสสนาภาวนา (Development of Insight) หรือ วิปัสสนากรรมฐาน (Insight Meditation) คือ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง ได้แก่ หลักหรือวิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริงในรูปนาม ชันธ ๕ ว่า เป็นสภาวะที่ไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ หนได้ยาก (ทุกขัง) เป็นสภาวะที่ไม่ใช่บุคคล ตัวตน เราเขา บังคับบัญชาไม่ได้ (อนัตตา) เรียกว่า วิปัสสนา

ความเข้าใจของผู้ปฏิบัติหลายท่าน คิดว่า การปฏิบัติสมถภาวนาดีกว่าวิปัสสนาภาวนา เพราะสมถฝึกแล้วทำให้เหาะได้ รู้ใจคนอื่นได้ เสกมนต์คาถาอาคมได้ ส่วนวิปัสสนาล้วน ๆ ทำไม่ได้ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานก็ยังเป็นเพียงปุถุชนที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดใน ๓๑ ภูมิ ชาติสุดท้ายของภพชาติไม่ได้ ยังต้องตกอบาย ทรมานในนรกอีกนับชาติไม่ถ้วน ส่วนผู้ปฏิบัติวิปัสสนา

นั้น ถึงแม้จะหาไม่ได้ เสกคาถาไม่คลัง แต่ก็เหลือภพชาติเพียงแค่ ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่ง และตั้งแต่ชาตินี้เป็นต้นไปก็จะไม่ตกอบายอีกเลย ไม่ว่าในอดีตจะเคยทำบาปอกุศลไว้มากมายปานใดก็ตาม

ผลจากสมณะไม่ว่าจะเป็นฌานสมาบัติหรืออภิญญาก็ตาม ยังเป็นเพียงโลกีย์เป็นของปุถุชน เสื่อมถอยได้ เช่น ฤทธิ์ที่พระเวทหัตถ์ได้ เจโตวิมุตติของพระโคตมโศกและฌานสมาบัติของพระภิกษุสามเณร ฤาษี และคฤหัสถ์ บางท่านที่มีเรื่องเล่าต่อกันมาในคัมภีร์ต่าง ๆ เป็นของมีมาก่อนพุทธกาล เช่น อาฬารดาบสกาลามโคตรได้ถึงอรุณมานที่ ๓ อุททกดาบสรามบุตรได้ถึงอรุณมานที่ ๔ เป็นต้น เป็นของมีได้ในลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา มิใช่จุดหมายของพระพุทธศาสนา เพราะไม่ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ได้อย่างแท้จริง นักบวชบางลัทธิทำสมาธิจนได้ฌาน ๔ แต่ยังมีมิจฉาทิฎฐิเกี่ยวกับเรื่องอัตตาและยึดถือในฌานนั้นว่าเป็นนิพพาน ก็มีลัทธิเช่นนี้พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธ

ผลที่ต้องการจากสมณะตามหลักพุทธศาสนา คือการสร้างสมาธิเพื่อใช้เป็นบาทฐานวิปัสสนา จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาสำเร็จด้วยวิปัสสนา คือการฝึกอบรมปัญญาที่มีสมาธิ นั้นเป็นบาทฐาน หาก บรรลุจุดหมายสูงสุดด้วยและยังได้ผลพิเศษแห่งสมณะด้วย ก็จัดว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติพิเศษได้รับการยกย่องนับถืออย่างสูง แต่หากบรรลุจุดหมายแห่งวิปัสสนาอย่างเดียวไม่ได้ผลพิเศษแห่งสมณะ ก็ยิ่งเลิกละว่าได้ผลพิเศษแห่งสมณะคือได้ฌานสมาบัติและอภิญญา ๕ แต่ยังไม่พ้นจากอวิชชาและกิเลสต่าง ๆ ไม่ต้องพูดถึงจุดหมายสูงสุด แม้แต่เพียงขั้นสมาธิ ท่านก็กล่าวว่าพระอนาคามีถึงแม้จะไม่ได้ฌานสมาบัติ ไม่ได้อภิญญา ก็ชื่อว่าเป็นผู้บำเพ็ญสมาธิบริบูรณ์ เพราะสมาธิของพระอนาคามีผู้ไม่ได้ฌานสมาบัติ ไม่ได้อภิญญานั้น แม้จะไม่ใช้สมาธิที่สูงวิเศษอะไรนักแต่ก็เป็นสมาธิที่สมบูรณ์ในตัวยังยืนคงระดับ มีพื้นฐานมั่นคง เพราะไม่มีกิเลสที่จะทำให้เสื่อมถอยหรือรบกวนได้ ตรงข้ามกับสมาธิของผู้เจริญสมณะอย่างเดียวจนได้ฌานสมาบัติและอภิญญา แต่ไม่ได้ปฏิบัติวิปัสสนาไม่ได้บรรลุมรรคผล แม้สมาธิ นั้นจะเป็นสมาธิขั้นสูงมีผลพิเศษ แต่ก็ขาดหลักประกันที่จะทำให้ยังยืนมั่นคง ผู้ได้สมาธิอย่างนี้ถ้ายังเป็นปุถุชนก็อาจถูกกิเลสครอบงำทำให้เสื่อมถอยได้

วิปัสสนาภูมิ ๖ คือ ที่เกิดของวิปัสสนา ๖ อย่าง ได้แก่ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรี ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ เมื่อย่อวิปัสสนาภูมิ ๖ แล้ว ได้แก่ รูปกับนาม ภูมิทั้ง ๖ นี้ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา หรือเป็นธรรมที่อบรมเพื่อให้เกิดปัญญา วิปัสสนาภูมิ ๖^{๑๘} มีดังนี้

^{๑๘} พระมหาสามารถ อธิจิตโต (มนัส), “ศึกษาการบรรลุธรรมด้วยการเจริญอานาปานสติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐.

๑. ชั้นมี ๕ คือ กองทั้ง ๕

- ๑) รูปชั้น กองรูป
- ๒) เวทนาชั้น กองเวทนา
- ๓) สัญญาชั้น กองสัญญา
- ๔) สังขารชั้น กองสังขาร
- ๕) วิญญาณชั้น กองจิต^{๑๙}

๒. आयตนะ ๑๒^{๒๐} คือ สะพานเครื่องเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ มี ๑๒

- ๑) จักขายตนะ องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท
- ๒) โสตายตนะ องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท
- ๓) ฆานายตนะ องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท
- ๔) ชิวหายตนะ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท
- ๕) กายายตนะ องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท
- ๖) รูปายตนะ องค์ธรรมได้แก่ สีต่าง ๆ
- ๗) สัททายตนะ องค์ธรรมได้แก่ เสียงต่าง ๆ
- ๘) คันธายตนะ องค์ธรรมได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ
- ๙) รสายตนะ องค์ธรรมได้แก่ รสต่าง ๆ
- ๑๐) โผฏฐัพพายตนะ องค์ธรรมได้แก่ สัมผัสต่าง ๆ
- ๑๑) มนายตนะ องค์ธรรมได้แก่ จิตทั้งหมด
- ๑๒) ธัมมายตนะ สภาพธรรมต่าง ๆ^{๒๑}

๓. ธาตุ ๑๘ คือ สิ่งที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน มี ๑๘

- ๑) จักขุธาตุ องค์ธรรมได้แก่ จักขุประสาท
- ๒) โสตธาตุ องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท
- ๓) ฆานธาตุ องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท
- ๔) ชิวหาธาตุ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท
- ๕) กายธาตุ องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท

^{๑๙} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖.

^{๒๐} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๑๗.

^{๒๑} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๕๔/๗๙., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๔/๑๑๒.

- ๖) รูปธาตุ องค์ธรรมได้แก่ สีต่าง ๆ
- ๗) สัทธาธาตุ องค์ธรรมได้แก่ เสียงต่าง ๆ
- ๘) คันธธาตุ องค์ธรรมได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ
- ๙) รสธาตุ องค์ธรรมได้แก่ รสต่าง ๆ
- ๑๐) โผฏฐัพพธาตุ องค์ธรรมได้แก่ สัมผัสต่าง ๆ
- ๑๑) จักขุวิญญาณธาตุ จักขุวิญญาณ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการเห็น
- ๑๒) โสตวิญญานธาตุ โสตวิญญาน ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการได้ยิน
- ๑๓) ฆานวิญญานธาตุ ฆานวิญญาน ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้กลิ่น
- ๑๔) ชิวหาวิญญานธาตุ ชิวหาวิญญาน ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้รส
- ๑๕) กายวิญญานธาตุ กายวิญญาน ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้สัมผัส
- ๑๖) มโนธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้ปัญญาารมณ์อย่างสามัญ
- ๑๗) มโนวิญญานธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้อารมณ์เป็นพิเศษ
- ๑๘) ธัมมธาตุ สภาพธรรม เพราะทรงไว้ซึ่งสภาวะลักษณะของตน ^{๒๒}

๔. อินทรีย์ ๒๒ ^{๒๓} คือ ความเป็นใหญ่ มี ๒๒

- ๑) จักขุนทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครองในการเห็น
- ๒) โสตินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครองในการได้ยิน
- ๓) ฆานินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครองในการรู้กลิ่น
- ๔) ชิวหินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครองในการรู้รส
- ๕) กายินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครองในการสัมผัส
- ๖) อิตถินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครองในความเป็นหญิง
- ๗) ปุริสินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครองในความเป็นชาย
- (๘) ชีวิตินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครองในการรักษารูปและนาม
- ๙) มนินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครองในการรับอารมณ์
- ๑๐) สุขินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครองในการเสวยความสุขกาย
- ๑๑) ทุกชินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครองในการเสวยความทุกข์กาย
- ๑๒) โสมนัสสินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครองในการเสวยความทุกข์ใจ
- ๑๓) โทมนัสสินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครองในการเสวยความทุกข์ใจ
- ๑๔) อุเปกชินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครองในการเสวยอารมณ์กลาง ๆ

^{๒๒} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๘๓/๑๐๒., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๓/๑๔๒.

^{๒๓} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๑๙.

- ๑๕) สัทธินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ
- ๑๖) วิริยินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในความเพียร
- ๑๗) สตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการระลึกชอบ
- ๑๘) สมาธินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการตั้งมั่นอารมณ์อันเดียว
- ๑๙) ปัญญินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรู้ตามความเป็นจริง
- ๒๐) อนัญญัตถัญญัสสามีตินทรีย์ ธรรมชาติรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ที่ตนไม่เคยรู้
- ๒๑) อัญญินทรีย์ ธรรมชาติรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ที่ตนเคยรู้
- ๒๒) อัญญาตาวินทรีย์ ธรรมชาติรู้แจ้งอริยสัจ ๔ สิ้นสุดแล้ว^{๒๔}

๕. อริยสัจจะ ๔^{๒๕} คือ ความจริงอันประเสริฐ มี ๔

- ๑) ทุกขสัจจะ ธรรมชาติที่เป็นทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้า
- ๒) สมุทยสัจจะ ธรรมชาติที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ของพระอริยเจ้า
- ๓) นิโรธสัจจะ ธรรมที่เป็นเครื่องดับทุกข์ของพระอริยเจ้า
- ๔) มรรคสัจจะ หนทางที่เป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์ของพระอริยเจ้า^{๒๖}

๖) ปฏิจสุมุปปาท ๑๒^{๒๗} คือ ความประชุมพร้อมด้วยเหตุผล มี ๑๒

- ๑) อวิชชา ธรรมชาติที่เป็นไปตรงกันข้ามกับปัญญา
- ๒) สังขาร ธรรมชาติที่ปรุงแต่งสังขตธรรมที่เป็นผลโดยตรง
- ๓) วิญญาน ธรรมชาติที่รู้อารมณ์เป็นพิเศษ
- ๔) นามรูป ธรรมชาติที่น้อมไปในอารมณ์ ชื่อว่า นาม
- ๕) สฬายตนะ ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งวิญญูสงสารที่ยืนยาว
- ๖) ผัสสะ ธรรมชาติที่กระทบซึ่งอารมณ์
- ๗) เวทนา ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์
- ๘) ตัณหา ธรรมชาติที่ติดใจซึ่งวัตถุภาวะ
- ๙) อุปาทาน ธรรมชาติที่เข้าไปยึดมั่น
- ๑๐) ภาวะ (กัมมภาวะ, อุปัตติภาวะ) ธรรมชาติที่เป็นเหตุให้ผลเกิดขึ้น
- ๑๑) ขาติ ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการปรากฏเกิดขึ้นของสังขารธรรม
- ๑๒) ขรา มรณะ และ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส^{๒๘}

^{๒๔} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๑๙/๑๔๕., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๙/๑๙๗.

^{๒๕} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๒๑.

^{๒๖} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๘๙-๒๐๕/๑๑๗., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๙/๑๖๓.

^{๒๗} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๒๒.

^{๒๘} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๒๕/๑๖๑., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๕/๑๒๑.

วิปัสสนาภูมิที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงนั้น มีอยู่ ๖ ภูมิด้วยกัน เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ๖ แต่เมื่อยอวิปัสสนาภูมิลงแล้วคงได้ ๒ อย่าง คือ รูปธรรม กับนามธรรมกล่าวสั้น ๆ ว่า รูปนาม^{๒๙}

ดังนั้น สติปัฏฐานและวิปัสสนาภูมิ ๖ เมื่อพิจารณาองค์ธรรมแล้วจะเห็นได้ว่าเป็นธรรมที่เกี่ยวข้องกัน คือ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาภาวนา และเมื่อสรุปย่อลงก็ได้รูปนามเหมือนกัน

มหาสติปัฏฐานสูตร ในสติปัฏฐานประกอบด้วย องค์กรรมฐาน ๒๑ ซ้อย่อย ได้แก่ทางกาย ๑๔ ทางเวทนา ๑ ทางจิต ๑ และทางธรรม ๕ ในหมวดอานาปานะ หมวดปฏิภาณเป็นอารมณ์ สมณะวิปัสสนา หมวดนวิสัณทิกเป็นสมณะ หมวดอิริยาบถ สัมปชัญญะ ชาตุมนสิการ เวทนา จิต และธรรมเป็นวิปัสสนา ในคัมภีร์ฎีกา หมวดนิเวรณ โภชณังเป็นวิปัสสนานอกนั้นเป็นได้ทั้งสมณะและวิปัสสนา^{๓๐} จะได้ยกมาอธิบายในส่วนแห่งวิปัสสนาก่อน ดังนี้

๑. ที่มาของชื่อมหาสติปัฏฐานสูตรแปลว่า การเจริญสติปัฏฐานสูตรใหญ่ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๒. ที่มาของพระสูตร พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกुरु ชื่อ กัมมาสธัมมะ แคว้นกुरु โดยทรงปรารภพุทธบริษัทชาว กัมมาสธัมมนิคมว่า มีความสนใจในการเจริญสติปัฏฐานกันอย่างมาก แม้พวกทาสกรรมกร และบริวารชนก็พูดกันแต่เรื่อง สติปัฏฐาน เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชมาสย^{๓๑}

๓. รูปแบบของพระสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง ตอบเอง และมีอุปมาอุปไมยผสมด้วย นับเป็นกระบวนบรรยายที่สมบูรณ์แบบมีทั้งภาคอุทเทส ภาคนิทเทส และภาคอานิสงส์ เป็นการบรรยายกัมมัญฐานที่เข้าใจง่าย

๔. ใจความสำคัญของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงยกหัวข้อการบรรยายขึ้นเป็นอุทเทสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม (อริยมรรค) เพื่อให้แจ้งนิพพานทางนี้คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ” สติปัฏฐาน คือ การตั้งสติสัมปชัญญะเพียรพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรมเพื่อกำจัดอวิชชาและโทมนัสในโลกให้ได้โดยแยกพิจารณาเป็น ๔ ประการ^{๓๒} คือ

^{๒๙} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสุต), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๑๕.

^{๓๐} อภิธรรมมัตถสังคหะ ๖, หน้า ๔.

^{๓๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๒/๒๔๘., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

^{๓๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๒/๒๔๘., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

๑. การพิจารณาเห็นกายในกาย
๒. การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย
๓. การพิจารณาเห็นจิตในจิต
๔. การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

หัวข้อในการศึกษาแบ่งออกเป็น ๔ ข้อ คือ

๑. การพิจารณาเห็นกายในกายแบ่งออกเป็น ๖ หมวด คือ

- ๑) พิจารณาลมหายใจเข้าลมหายใจออก
- ๒) พิจารณาอิริยาบถ คือ พิจารณาการเดิน ยืน นั่ง นอน
- ๓) พิจารณาสัมผัสสัญญา คือ พิจารณาความรู้สึกตัวในการเคลื่อนไหว
- ๔) พิจารณาสิ่งปฏิกูล คือ พิจารณาอาการ ๓๒ ในกายของตน
- ๕) พิจารณาธาตุ คือ พิจารณา ดิน น้ำ ไฟ ลม ในกายของตน
- ๖) พิจารณาซากศพ ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ กันถึง ๙ ลักษณะ

๒. การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายในตัวเองแบ่งเป็น ๙ ประการ^{๓๓} คือ

- ๑) เมื่อเสวยสุขเวทณารู้ชัดเวทนานั้น
- ๒) เมื่อเสวยทุกขเวทณารู้ชัดเวทนานั้น
- ๓) เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทณารู้ชัดเวทนานั้น
- ๔) เมื่อเสวยสุขเวทนามีอามิสรู้ชัดเวทนานั้น
- ๕) เมื่อเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิสรู้ชัดเวทนานั้น
- ๖) เมื่อเสวยทุกขเวทนามีอามิสรู้ชัดเวทนานั้น
- ๗) เมื่อเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิสรู้ชัดเวทนานั้น
- ๘) เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิสรู้ชัดเวทนานั้น
- ๙) เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิสรู้ชัดเวทนานั้น

๓. การพิจารณาเห็นจิตในจิต แบ่งเป็น ๑๐ ประการ ตามสถานะของจิตเช่นจิตมีราคะก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะ จิตปราศจากราคะก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากราคะ

๔. การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายแบ่งเป็น ๕ หมวด คือ

- ๑) หมวดนิรณ
- ๒) หมวดขันธ

^{๓๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังค์, หน้า ๒๓๒.

๓) หมวดอายตนะ

๔) หมวดโพชฌงค์

๕) หมวดสังขะ

ดังนั้น มหาสติปัฏฐานสูตรที่ปรากฏในมัชฌิมนิกายนี้ มีข้อความเหมือนกับมหาสติปัฏฐานสูตร ในทีฆนิกายมหารวรรค แต่รรถกถาได้ตั้งชื่อสูตรให้ต่างกันไปกล่าวคือเรียกชื่อสูตรนี้ในมัชฌิมนิกายว่า สติปัฏฐานสูตร และเรียกชื่อสูตรในทีฆนิกายว่า มหาสติปัฏฐานสูตร และอารมณ์ของวิปัสสนาภาวนา นักปฏิบัติพึงปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาด้วยการกำหนดรู้รูปนามปรมาณูเท่านั้นที่ปรากฏชัดในปัจจุบันขณะนั้น ๆ ตามความเป็นจริง^{๓๔} อนึ่ง แม้ว่าอารมณ์ของวิปัสสนาจะเป็นได้ทั้งอารมณ์ภายในและภายนอกดังข้อความในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๓๕} แต่นักปฏิบัติควรเริ่มจากการกำหนดรู้อารมณ์ภายในคือรูปนามที่อยู่ในร่างกายที่ยาวไม่เกินวา หนาเพียงคืบ กว้างเพียงศอก เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าแล้วก็จะสามารถรับรู้อารมณ์ภายนอกได้เองวิธีนี้เป็นวิธีปฏิบัติของสาวกทั้งหลาย ดังปรากฏในฎีกาของอนุปทุสูตรที่อธิบายเรื่องของพระโมคคัลลานเถระผู้กำหนดรู้สภาวะธรรมบางส่วนแล้วได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์มีข้อความดังนี้

“เอกเทสเมวาทิ สกอตตภาเว สงฺขारे อนวเสสโต ปริคฺคเหตุญฺจ สมฺมสฺสิตุญฺจ อสฺสโกทนํ
อตฺตโน อภินิหารสมุทฺทาคตตณฺณพฺลานํรูปํ เอกเทสเมว ปริคฺคเหตุวา สมฺมสนฺโต.”^{๓๖}

“คำว่า เอกเทสเมว (เพียงบางส่วน) มีความหมายว่า พระเถระได้กำหนดหยั่งเห็นเพียงบางส่วนซึ่งตนไม่อาจกำหนดรู้และหยั่งเห็นสังขารธรรมในอัตภาพของตนโดยสิ้นเชิง ตามกำลังปัญญาที่ได้รับสั่งสมมา”

“ตสฺมา สสนฺตานคเต สพฺพธมฺเม, ปฺรสนฺตานคเต จ เตสํ สนฺตนิวากํ อกฺตวา พหิทฺธา
ภาวนาสามณเณรํ”^{๓๗} สมฺมสฺสตี. อโย สวากนํ สมฺมสนฺจาโร”^{๓๘}

“ดังนั้น พระเถระจึงหยั่งเห็นธรรมทั้งปวงที่เป็นไปในกระแสรูปนามของตน และหยั่งเห็นธรรมที่เป็นไปในกระแสรูปนามของคนอื่นโดยความเป็นธรรมภายนอกทั่วไป มิได้กระทำการจำแนกกระแสรูปนามของบุคคลเหล่านั้น วิธีนี้เป็นวิธีหยั่งเห็นของสาวกทั้งหลาย”

^{๓๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) วจนา, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ ป.ธ.๙) ตรวจชำระ, พระคันธसारิกวงศ์ แปลและเรียบเรียง, วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓๐.

^{๓๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๔/๒๔๘., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒.

^{๓๖} ม.ฎีกา. ๓/๓๒๖.

^{๓๗} ม.ฎีกา. ๓/๓๒๖.

ด้วยเหตุนี้ นักปฏิบัติจึงไม่ควรแสวงหาหรือกำหนดรู้อารมณ์ภายนอก เช่น เสียง โดยไม่สนใจต่อสภาวะได้ยินซึ่งเป็นอารมณ์ภายใน เพราะจะทำให้จิตซัดส่ายฟุ้งซ่าน ส่งผลให้สมาธิ และปัญญาไม่เจริญขึ้น แม้จะปฏิบัติติดต่อกัน ๑๕ วันหรือ ๑ เดือนก็ไม่อาจประสบความสำเร็จ และความก้าวหน้า และผู้ที่มีได้กำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน แต่กลับไปพิจารณาว่าเป็นรูปหรือนามตามที่เคยศึกษามา ก็ไม่ถูกต้อง เพราะเป็นการนึกคิดด้วยสัญญา ไม่ใช่การเจริญสติระลึกรู้อย่างแท้จริง ดังนั้น นักปฏิบัติจึงควรกำหนดรู้อารมณ์ภายในเป็นหลัก และกำหนดอารมณ์ภายนอกที่มาปรากฏเอง ทางทวารทั้ง ๖ ได้เช่นกัน ดังคัมภีร์วิสุทธิมรรคบรรยายไว้ว่า

“อหฺมตฺตํ วา หิ วิปัสสนาภินเวโส โหตุ พหิทฺธา วา. อหฺมตฺตสิทฺธิํ ปน ลกฺขณโต สพฺพมปิ นามรูปํ อนวเสสโต ปรีคฺคหิต-เมว โหติ.”^{๓๘}

“การปฏิบัติวิปัสสนาอาจมีได้ทั้งภายในหรือภายนอก แต่เมื่อการกำหนดรู้สำเร็จภายใน ก็เป็นอันกำหนดรู้รูปนามทั้งหมดโดยลักษณะ (ที่เป็นลักษณะและสามัญญลักษณะ) โดยสิ้นเชิง”

องค์คุณของวิปัสสนาภาวนา การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อทำลายอภิชมา (ความยินดี) และโทมนัส (ความยินร้าย) นั้น ในเวลาปฏิบัติ ไม่ใช่ใช้สติเพียงอย่างเดียว^{๓๙} แต่ต้องมีธรรมข้ออื่น ๆ ควบอยู่ด้วย ธรรมที่ไม่บ่งถึงไว้ก็คือสมาธิ ซึ่งจะมีอยู่ด้วยอย่างน้อยในขั้นอ่อน ๆ พอใช้สำหรับการนี้ ส่วนธรรมที่ระบุไว้ด้วยได้แก่องค์ของวิปัสสนา ๓ ประการ คือ อาตปปี มีความเพียร สัมปชาโน มีสัมปชัญญะ และสติมา มีสติ

อาตปปี แปลว่า มีความเพียรเพากิเลส^{๔๐} คือ มีความเพียรชอบที่เรียกว่า สัมมปปธาน ๔ คือ เพียรเพื่อละอกุศลเก่า เพียรเพื่อไม่ทำอกุศลใหม่ เพียรเพื่อทำกุศลใหม่ และเพียรเพื่อเพิ่มพูนกุศลเก่า ทุกขณะที่นักปฏิบัติเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน ได้ชื่อว่าสั่งสมสติสมาธิ และปัญญา ให้เพิ่มพูนมากขึ้น

สัมปชาโน แปลว่า มีปัญญาหยั่งเห็น หมายความว่า หยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง คือเห็นลักษณะเฉพาะตัวของรูปนาม^{๔๑} และลักษณะทั่วไปของรูปนาม (ความเป็นไตรลักษณ์)

^{๓๘} วิสุทธิ. ฎีกา. ๒/๔๐๖.

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๓๐.

^{๔๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิส ยาดอ), พระพรหมโมลี ตรีจฺจฺจาโร, พระคันธสาราภินวศ์ แปลเรียบเรียง, มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๓๐.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

สติมา แปลว่า มีสติ คือ มีสติอย่างต่อเนื่องไม่ขาดช่วงตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงหลับสนิท^{๔๒}
การเจริญสติมีประโยชน์ คือทำให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิเพื่อการพัฒนาปัญญา

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ต้องมีองค์ประกอบสำคัญ คือให้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ^{๔๓} ระลึกไปตามฐานที่ตั้งทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม อย่างต่อเนื่องตั้งแต่ตื่นจนถึงหลับ ดังหลักฐานที่ปรากฏใน สาริปุตตสูตรนิกาย^{๔๔} พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวไปในแดนบิดาของตนอันเป็นโคจรเถิด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพวกเธอเที่ยวไปในแดนบิดาของตนอันเป็นโคจร มารก็จักไม่ได้ช้องไม่ได้อารมณ์ ภิกษุทั้งหลาย แดนบิดาของตนอันเป็นโคจรเป็นอย่างใดคือสติปัฏฐาน ๔

สรุป การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อันมีอาตปปี สัมปชาโน สติมา เป็นองค์คุณที่จะทำให้เห็นสภาวะธรรมทั้งหลายที่ปรากฏตามความเป็นจริง ย่อมสามารถกำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ นี่คือองค์คุณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

๓.๓ หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

หลักการในการปฏิบัติวิปัสสนานั้น พระพุทธองค์วางแนวทางตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ การพิจารณา กาย เวทนา จิต และ ธรรม ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ว่าด้วยการพิจารณากำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางกาย คือ เอาสติไปตั้งไว้ที่กายในอิริยาบถต่าง ๆ ตรงกับพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรับรองเป็นภาษาบาลีไว้ว่า

“กาเย กายานุปสฺสึ วิหริติ อาตปปี สมฺปชาโน สติมา” ตามกำหนดรู้อาการของกาย อย่างหนึ่งในบรรดาอาการที่ปรากฏอยู่ ได้แก่ การตามรู้ลมหายใจ การตามรู้อิริยาบถใหญ่ทั้งสี่ คือ ยืน เดิน นั่ง และนอน การตามรู้อิริยาบถย่อยต่าง ๆ เช่น การเหยียด การคู้ การเหลียว การแล การเคลื่อน การก้ม การหัน เป็นต้น รวมถึงอิริยาบถต่าง ๆ ทั้งหมด ไม่ว่าจะ เป็นการเดิน ยืน นั่ง นอน เหยียด คู้ เป็นต้น^{๔๕}

^{๔๒} อ่างแล้ว, หน้า ๓๓.

^{๔๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๐/๘๖., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๐/๑๐๕.

^{๔๔} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๙๖/๔๐๔., ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๖/๕๗๓.

^{๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ว่าด้วยการพิจารณาตามเห็นเวทนาในเวทนา พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงตรัสการเจริญเวทนานุปัสสนา ว่า

“อิธ ภิกขเว ภิกขุ สุขํ วา เวทนํ เวทยมาโน สุขํ เวทนํ เวทยามิตี ปชานาติ. ทุกขํ วา เวทนํ เวทยมาโน ทุกขํ เวทนํ เวทยามิตี ปชานาติ. อทุกขมสุขํ วา เวทนํ เวทยมาโน อทุกขมสุขํ เวทนํ เวทยามิตี ปชานาติ”^{๔๖}

ภิกษุในศาสนานี้ เมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่าเสวยสุขเวทนาอยู่ เมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่าเสวยทุกขเวทนาอยู่ เมื่อเสวยอทุกขเวทนาย่อมรู้ชัดว่าเสวยอทุกขเวทนาอยู่^{๔๗}

จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ว่าด้วยการพิจารณาตามเห็นจิตในจิตมีในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า

“จิตเต จิตตานุปสสี วิหริตี อาตาปี สมปะชาโน สติมา วิเนยโย โลเก อภิขณาโทมนสส”
พิจารณาให้เห็นจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิขณาและโทมนัสในโลกได้”
โดยการมีสติตามรู้ ๑๖ ประการ^{๔๘} คือ

- ๑) เมื่อจิตมีราคะเกิดขึ้น ให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตมีราคะ
- ๒) เมื่อจิตปราศจากราคะ ให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตปราศจากราคะ
- ๓) เมื่อจิตมีโทสะเกิดขึ้น ให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตมีโทสะ
- ๔) เมื่อจิตปราศจากโทสะให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตปราศจากโทสะ
- ๕) เมื่อจิตมีโมหะเกิดขึ้น ให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตมีโมหะ
- ๖) เมื่อจิตปราศจากโมหะให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตปราศจากโมหะ
- ๗) เมื่อจิตหดหู่และท้อถอย ให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตหดหู่ และท้อถอย
- ๘) เมื่อจิตฟุ้งซ่าน ให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตฟุ้งซ่าน
- ๙) เมื่อจิตเป็นมหัคคตะ ให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตเป็นมหัคคตะ
- ๑๐) เมื่อจิตไม่เป็นมหัคคตะ ให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตไม่เป็นมหัคคตะ
- ๑๑) เมื่อจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า ให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า
- ๑๒) เมื่อจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า
- ๑๓) เมื่อจิตสงบแล้ว (สมาहितจิต) ให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตสงบ

^{๔๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๐/๒๕๔.

^{๔๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓.

^{๔๘} ฉันทนา อุตสาห์ลักษณะ, พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ธนรัชการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๗๒.

- ๑๔) เมื่อจิตไม่สงบ (อสมมติจิต) ให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตไม่สงบ
 ๑๕) เมื่อจิตพ้นจากกิเลสแล้ว (วิมุตตจิต) ให้กำหนดรู้ว่า จิตพ้นจากกิเลส
 ๑๖) เมื่อจิตไม่พ้นจากกิเลส (อวิมุตตจิต) ให้กำหนดรู้ว่า จิตไม่พ้นจากกิเลส

ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ความหมาย คำบาลีว่า “ธมฺเมสุธมฺมานุปสฺสี” แปลว่า พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คำว่า ธรรม คำแรกหมายถึงสภาพทรงไว้ หมายถึง ทรงไว้ซึ่งภาวะของตน ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน^{๔๔} ธรรม คำหลังหมายถึง หมวดกุศลธรรมหรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้น การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมโดยมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ

๓.๓.๑ วิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน ๔ หมายถึง ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือข้อปฏิบัติที่ใช้สติเป็นประธาน หรือหลักในการกำหนดตระลึกรู้หรือพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริงโดยไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้าย ที่ทำให้เห็นผิดไปจากความเป็นจริงตามอำนาจของกิเลส ตัณหาหรือกล่าวได้ว่าสติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมที่ตั้งแห่งสติจุดประสงค์เพื่อฝึกสติและใช้สตินั้นพิจารณาใน กาย เวทนา จิต ธรรม เพื่อให้เกิดนิพพิทาคลายความกำหนัดความยึดมั่นถือมั่นความอยากจากการไปรู้ตามความเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ จึงเป็นไปเพื่อออกละเสียซึ่งตัณหา และอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น

๑. หมวดกายานุปัสสนา

ในส่วนนี้ของมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธองค์มุ่งแสดงให้เห็นโดยรวมว่าขอบเขตของการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ อยู่ตรงไหนบ้าง ถ้าให้สรุปเป็นภาษาง่ายสุด ลัดสั้นสุด ก็คงได้ว่า “รู้เห็นเข้ามาในกายใจ” แต่ “เห็นอย่างไร” ในแบบที่จะทำให้ไปถึงที่หมายปลายทาง คือ แก่นสารของศาสนาพุทธ อันนั้นต้องมีการขยายความถ้าขยายแบบสั้นดังเห็นพระพุทธองค์แสดงในบทอุเทศ (ความหมายของอุเทศ คือ การยกขึ้นแสดง, การยกขึ้นชี้แจง, ข้อที่ยกขึ้นแสดง, หัวข้อ) ก็ต้องว่าเห็นกายใจแบบมีความเพียร มีสัมปชัญญะ รวมทั้งมีสติ ชนิดที่กำลังจัดอภิขมา (ความโลภเพ่งเล็งอยากได้) และโทมนัส (ความเป็นทุกข์ทางใจ) ถ้าเห็นแบบไหนยังมีอภิขมา ยังมีโทมนัสแทรกอยู่ แบบนั้นยังไม่ถูกถ้วนดีพร้อม หรือถูกแล้วแต่ยังไม่ครบองค์ (ผู้บรรลุธรรมขั้นสูงสุดหรือที่เรียกว่า ๔ ว่า “พระอรหันต์” นั้น จะไม่เสวยทุกข์ทางใจเลย แม้จะยังมีทุกข์อันเกิดจากผัสสะทางกายได้อยู่

เฉพาะตรงที่ท่านให้เพียรรู้กายใจอย่างไม่มีมีความโลภและไม่มีมีความทุกข์ใจนั้น ถ้าหากทำความเข้าใจอย่างดีแต่เนิ่น ๆ ก็จะทำให้เข้าถึงรายละเอียดทั้งหมดของการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔

^{๔๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๒/๒๕๕., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖.

ได้ถูกต้องยิ่งขึ้น โกล้เคียงภาวะ “สักแต่ว่า” อันเป็นเหตุปัจจัยแห่งกระบวนการล้างทุกข์เข้าไปมากขึ้น แม้แต่โลกหวังมรรคผล โลกหวังความสงบ หรือทุกข์เพราะไม่ได้มรรคผลดังใจ ทุกข์เพราะไม่ได้ความสงบดังใจ ก็จะไม่เกิดขึ้นเลยหากปลูกฝังความเห็นแนวปฏิบัติไว้ชอบแล้ว ตรงแท้แล้ว

ก) กายานุปัสสนาหมวดอานาปณปัพพะ

อานาปานบรรพแม้เป็นส่วนต้น ก็ปรุงจิตให้เข้าที่ได้ครบเครื่องทั้งในส่วนสมณะที่ทำให้จิตเริ่มอยู่ในอาการเข้าสู่ภาวะที่กำลังปรากฏในปัจจุบันเช่นลมหายใจออกหรือเข้า สงบลงจากอาการนึกคิดฟุ้งซ่านเพราะแปรอาการคิดสุมเป็นอาการตรองดูลักษณะลมไว้ตลอดกับทั้งในส่วนวิปัสสนาที่ทำให้จิตเริ่มรู้เห็นความเกิดดับตามจริงในส่วนของรูปธรรมอันเป็นของหยาบทราบชัดได้ง่ายกว่าความเกิดดับในส่วนของนามธรรมอันเป็นของละเอียดในขั้นต่อ ๆ ไป

ผู้ปฏิบัติเพียงส่วนนี้ของมหาสติปัฏฐานสูตรได้สำเร็จ จะพบความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด เช่นมีความรู้สึกออกมาจากภายในเด่นชัดกว่าปกติ ซึ่งก็ทำให้เกิดอัตโนมัตถิขึ้นมาอย่างหนึ่งคือเห็นโลกเป็นสองมิติ มิติหนึ่งเป็นความเคลื่อนไหวภายนอกอันเป็นเปลือกไร้สาระอีกมิติหนึ่งเป็นความเคลื่อนไหวของจิตอันใกล้กับแก่นสารของพุทธศาสนา และจริงอยู่ที่อริยเจ้ามารายบรรลุมรรคผลโดยอาจไม่เคยฝึกอานาปานสติ เพราะบุคคลย่อมบำเพ็ญบารมีมาเพื่อความพร้อมบรรลุธรรมในรูปแบบแตกต่างกัน แต่ถ้าหากกล่าวเป็นสากล คือคาดหวังว่าให้หลักการไปแล้วคนทั่วไปควรฝึกหัดด้วยตนเองเพื่อเป็นก้าวแรกของสติปัฏฐาน ๔ ก็น่าจะให้ศึกษา และตั้งความเพียรในส่วนอานาปานบรรพอย่างดี เพื่อปรับจิตให้อยู่ในความพร้อมรู้อย่างถูกต้องตั้งอยู่บนฐานของสติอันควร ไม่แช่ ไม่จม ไม่อึดอาด ไม่ฟุ้งทะยานเข้าจับอารมณ์กระทบต่าง ๆ ในลักษณะยึดมั่นถือมั่นกับทั้งตัวลมหายใจเองก็สามารถรู้โดยความเป็นของเกิดดับ ซึ่งเมื่อเกิดความหยั่งรู้ตามจริงแล้ว ก็ย่อมเป็นแนวทางให้พิจารณาเห็นสภาวธรรมข้ออื่น ๆ เป็นแบบเดียวกันในที่สุด

ข) กายานุปัสสนาหมวดอิริยาปถบรรพ

เมื่อสำเร็จอิริยาปถบรรพแล้ว ผู้ปฏิบัติจะเริ่มเห็นว่าขั้นตอนในมหาสติปัฏฐานสูตรนั้นคุ้มกันอยู่ ส่งเสริมกันอยู่ เหมือนระบบทุนต่อทุน ทุนแรกคือมีกายใจ มีสติปัญญาแบบมนุษย์เอามาลงทุนตามรู้ลมหายใจกระทั่งทราบชัดว่าลมหายใจไม่ใช่ตัวตน ถัดจากนั้นก็เห็นว่าได้ทุนใหม่ไปต่อทุนอื่นอีกและอีก

ศรัทธาในศาสนาทั้งหลายนั้น บางครั้งต้องอิงอาศัยความเชื่อ บางครั้งต้องอิงอาศัยความตื่นต้นในปาฏิหาริย์ บางครั้งต้องอิงอาศัยความรุ่มเย็นเป็นสุขในสังคมที่เลื่อมใสทางเดียวกัน แต่หากเกิดเรื่องให้คลอนแคลนความเชื่อหรือเกิดเหตุการณ์กระทบกระทั่งจนเดือดเนื้อร้อนใจ ศรัทธาก็อาจพังทลายลงอย่างไม่ยากเย็นนัก ถ้าใครเข้าถึงศรัทธาในพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติ

จนเกิดพุทธิปัญญา เอาแค่เพียงมาถึงขั้นที่รู้ว่าจิตปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนมี รัส อย่างไรก็ตาม ให้ผลระยะสั้นและระยะยาวแบบไหน ต่อให้วันหนึ่งมีใครมาชี้ว่าพุทธประวัติส่วนนั้นส่วนนี้เป็นของปลอม ของแต่งเติมในภายหลัง ศรัทธาในพระพุทธองค์ก็จะไม่ไหวสะเทือนเลยแม้แต่น้อย เพราะรู้แน่เสียแล้วว่าพระพุทธองค์ก่อตั้งศาสนาขึ้นมาด้วยเป้าหมายเรื่องทุกข์และการดับเหตุแห่งทุกข์ เมื่อค่อย ๆ ทราบชัดว่ากายใจนี้ไม่ใช่ตัวตนตามพุทธิวิธีที่ประทานไว้อย่างเป็นลำดับขั้น ก็พลอยเชื่อมั่นว่าพระองค์รู้แน่ กับทั้งบอกทางไว้ถูกต้องจริง ๆ ตามกติกาแรกที่พระองค์ตั้งขึ้นไว้เอง ศรัทธาที่เกิดจากความเข้าใจแก่นแท้ของ พระศาสนามีความสำคัญตรงนี้ เมื่อปฏิบัติตามแนวทางอย่างเป็นขั้น เป็นตอนกระทั่งเกิดปัญญา ก็ยิ่งเสริมให้ศรัทธามั่นคง หรือถูกทำลายลงได้ด้วยประการใด ๆ

ค) กายานุปัสสนาหมวดสัมปชัญญะบรรพ

หากฝึกอานาปานบรรพและอิริยาปถบรรพสำเร็จผลมาตามลำดับ ถึงขั้นนี้จิตจะเบาและคติน้อยลงแล้ว กับทั้งมีความรู้ตัวเกาะติดกับกายพอสมควร ฉะนั้นเมื่อมาฝึกสัมปชัญญะบรรพก็จะเห็นว่าเป็นการต่อยอด คือ พัฒนาความรู้ตัวให้ละเอียดยิ่งขึ้นกว่าอิริยาปถบรรพ

เมื่อแรกศึกษาขั้นตอนในสัมปชัญญะบรรพ อาจรู้สึกว่ามันน่ายากเย็นอะไร จึงมีโอกาสสูงที่ผู้ศึกษาโดยไม่ลงมือปฏิบัติจริง หรือทดลองเพียงผิวเผินแล้วเลิก จะมองว่าแบบฝึกต่าง ๆ ในบรรพนี้เป็นของตื้นเขิน เหมา ๆ ไปว่าพยายามระลึกเป็นครั้งเป็นคราวในกิจกรรมประจำวันก็คงเพียงพอ แต่ความจริงหากใส่ใจจริงจัง จะพบว่า การ “รู้ตัวอย่างละเอียด” นั้นง่ายเฉพาะตอนทำเล่นให้เกิดผลประเดี๋ยว แต่ยากตอนรักษาสมาธิความรู้ไว้อย่างต่อเนื่อง หรืออย่างเป็นธรรมชาติ หากขาดพื้นฐานที่แข็งแรงพอ ก็จะไม่สามารถพัฒนาจิตให้มีคุณภาพเปี่ยมเต็มได้ดังเป้าหมายของบรรพนี้

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานนั้น ความหมายของสัมปชัญญะคือความรู้ตัวอยู่เสมอ หรือความไม่ปล่อยตัว ส่วนความหมายของสัมปชัญญะในทางธรรมนั้นมีความแตกต่างออกไปบ้าง โดยเฉพาะในแง่ของความรู้ชัดและรู้ต่อเนื่อง ซึ่งเกี่ยวกับการแจกแจงบรรพนี้โดยตรงมาแสดง สัมปชัญญะเป็นไฉน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปฏึก ปัญญา ปัญญาทริย ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศาตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือ ปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด นี้ชื่อว่า สัมปชัญญะมีในสมัยนั้น

ข้อสังเกตคือในมหาสติปัฏฐานสูตรนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าการรู้อิริยาบถย่อยจัดเป็นสัมปชัญญะ ซึ่งมองในมุมของผู้เริ่มปฏิบัติภาวนาแล้ว อาจเห็นทั้งในแง่ของการใช้อิริยาบถย่อยเป็นตัวสร้างสัมปชัญญะ และทั้งในแง่ของการ “รู้ทัน” อิริยาบถย่อยตามจริงเป็นเกณฑ์ประเมินว่ามีสัมปชัญญะตามธรรมชาติแล้วหรือยัง สำหรับบทนี้จะเน้นในแง่ของการสร้างสัมปชัญญะด้วยวิธีฝึกทั้งตามลำดับขั้นและวิธีกำหนดรู้ตามจริง

ไม่ว่าจะมองตามภาษาชาวบ้านหรือภาษาพระ อย่างน้อยที่สุดคุณสมบัติของสัมปชัญญะคือต้องมีความ “ชัดเจน” และ “ต่อเนื่อง” ซึ่งไม่ใช่ความต่อเนื่องชนิดตลอด ๒๔ ชั่วโมงไม่ขาดสาย แต่เป็นความต่อเนื่องสักครูหนึ่งพอให้รู้ชัดในความเป็นเช่นนั้น ขาดไปหน่อยแล้วกลับมาต่ออีก ตัว “คุณสมบัติ” ของการรู้ตัวเป็นเรื่องน่าพูดถึงอย่างที่สุด แม้ว่าจะรู้ตัวได้ต่อเนื่องจริงสักสิบนาทียี่สิบนาที แต่ถ้าต้องฝันจิตฝันใจ หรือเกิดอาการเพ่งเกร็งเกินกำลัง อันนั้นก็ไม่นับเป็นสัมปชัญญะ ชนิดที่จะก่อให้เกิดปัญญาหรือความสว่างใด ๆ ตรงข้ามอาจเกิดผลให้จิตยังมีมืดมัวคลุมหนักไปด้วยโมหะยิ่งกว่าเดิม

สรุป ได้ว่า นิยามของสัมปชัญญะในสัมปชัญญบรรพนี้ คือรู้อิริยาบถปลีกย่อยต่าง ๆ ให้ชัดเจนต่อเนื่อง ยิ่งชัดเจนยิ่งดี ยิ่งนิ่มนวลยิ่งสว่างไม่ใช่ชัดเจนแล้วหนักอึ้งหรือมีดทับไปอีกประการหนึ่ง ผู้ภาวนาบางรายจะเข้าใจว่าคุณภาพของจิตชนิดเยือกเย็นเยือกเย็นในธรรมะมีสัมปชัญญะนั้น จะต้องไร้ร่องรอยความคิดเจือปน ความจริงแล้วหลักไมล์แรกที่เราควรไปให้ถึงหาใช่ “ความไม่คิด” แต่ควรไปให้ถึงความ “ขยับเมื่อไหร่รู้เมื่อนั้น” คือขยับอย่างเป็นธรรมชาติ แล้วรู้ทันอย่างเป็นธรรมชาติ ไม่ใช่จิตใจขยับช้าหรือเร็วกว่าปกติ สิ่งเดียวที่เร็วกว่าปกติ คือ อาการไหวรู้ของจิตอันสัมพันธ์ตรงกับความเคลื่อนไหวแห่งองค์กายพลลอกาย เธอยอมเป็นอยู่อย่างหนึ่ง คือเข้าไปตั้งสติว่ากายมี ก็เพียงสักว่าเอาไว้รู้ เพียงสักว่าเอาไว้อาศัยระลึกเท่านั้น เธอเป็นผู้ไม่ถูกตัณหาและทิฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือนั่นอะไร ๆ ในโลก ดูกรภิกษุทั้งหลาย ด้วยการปฏิบัติอย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นกายในกายอยู่เสมอ หากฝึกอานาปานบรรพและอิริยาบถบรรพสำเร็จผลตามลำดับถึงขั้นนี้จิตจะเบาและคติน้อยลงแล้ว กับทั้งมีความรู้ตัวเกาะติดกับกายพอสมควร ฉะนั้นเมื่อมาฝึกสัมปชัญญะบรรพก็จะเห็นว่าเป็นการต่อยอด คือพัฒนาความรู้ตัวให้ละเอียดยิ่งขึ้นกว่าอิริยาบถบรรพ

การมีสัมปชัญญะนั้น ตามนิยามทั่วไปแล้วคือความไม่เผลอ แต่ธรรมชาติของจิตต้องมีหลัก มีฐานให้รู้ หรือให้เกาะอยู่ จึงจะเกิดสัมปชัญญะ มิใช่ว่ามีสูตรสำเร็จในการทำให้จิตอยู่ในภาวะไม่เผลอ แล้วไม่ต้องรู้อะไรก็ได้ ในบรรพนี้พระพุทธองค์ให้ใช้ความเคลื่อนไหวปลีกย่อยทางกายเป็นเครื่องก่อและเครื่องเลี้ยงสัมปชัญญะ นั้นหมายความว่าผู้ปฏิบัติที่ผ่านบรรพนี้จะเริ่มเกิดประสบการณ์ภายในแบบ รู้ละเอียด ทั้งแง่ของความเห็นรูปธรรมที่ปรากฏ และในแง่ของความเห็นรูปธรรมนั้นเป็นของเกิดดับยิบย่อย

เมื่อทำได้ถึงขั้นนี้ ก็แปลว่า ฐานของสติเริ่มมั่นคง จิตใจเริ่มมีคุณภาพในการรู้ชัด เห็นละเอียด และเกิดความสุขสว่างไสวตามธรรมชาติของจิตที่รู้กระจ่างอย่างต่อเนื่อง แพทย์กล่าวได้ว่าไม่เหลืออะไรยาก ไม่มีอะไรดูเป็นเรื่องเกินกำลังอีกต่อไปในมหาสติปัฏฐานสูตรทั้งหมด เพราะญาณหยั่งรู้ทุกชนิดต้องอาศัยสติสัมปชัญญะนี้เองเป็นพื้นยืนเมื่อทวิญญูที่สมบูรณ์มาผนวกเข้ากับสติสัมปชัญญะที่สมบูรณ์ ความพร้อมจะส่องรู้กายใจโดยความเป็นไตรลักษณ์ก็อยู่แค่เอื้อม เมื่อความสามารถรู้กายใจโดยความเป็นไตรลักษณ์แก่กล้าขึ้น การเข้าถึงธรรมระดับสูงต่อไป

ง) กายานุปัสสนาหมวดปฏิกูลมนสิการบรรพ

บรรพที่ผ่านมาเป็นการปลุกฝังสติให้รู้เท่าทันความเคลื่อนไหวทางกาย ทั้งขณะนั่งสมาธิ (อานาปานบรรพ) เดินจงกรม (อิริยาปถบรรพ) และการเคลื่อนไหวทั้งปวงในชีวิตประจำวัน (สัมปชัญญะบรรพ) หากทำอย่างถูกต้องก็จะเห็นกายเหมือนหุ่นให้สักระยะ ความรู้สึกเกี่ยวกับกายยังจัดว่าหยาบอยู่ ยังไม่เข้าถึงรายละเอียดอันจะซุดแซะกิเลสเครื่องผูกจิตไว้ให้หวงแหนกาย หากเราพิจารณากายตามพระพุทโธบายเป็นอย่างดี ก็จะกำจัดความติดใจกาม (ด้วยปฏิกูลมนสิการบรรพ) กำจัดความหมายมั่นว่ากายเป็นเนื้อเดียวกันอันเดียว (ด้วยธาตุมนสิการบรรพ) และกำจัดการถือเอาถือเรา (ด้วยนวิสวธิการบรรพ)

ความหมายของ "ปฏิกูล" คือ สกปรกน่ารังเกียจ ในที่นี้ร่างกายมนุษย์คือเป้าหมายร่างกาย คือ สิ่งปฏิกูลน่าเกลียด ไม่น่ารักน่าใคร่ แออัดด้วยก้อนเลือดก้อนเนื้อโสโครกยิ่งกว่าขยะในถัง มีความหมายอันเดียวกับอสุชะ พระพุทธเจ้าทรงให้ "มนสิการ" ซึ่งมีความหมายว่าการกำหนดไว้ในใจ หรือใส่ใจพิจารณาความสกปรกที่มีอยู่แล้วจริง ๆ นั้น เราอาจเรียกปฏิกูลมนสิการอีกอย่างว่า "อสุกรรมฐาน" ก็ได้ (อสุชะ แปลว่า "สภาพที่ไม่งาม" กรรมฐาน แปลว่า "อุบายทางใจ")

ในการพิจารณากายโดยความเป็นปฏิกูลนั้น พระพุทธเจ้าให้มุ่งเน้นเฉพาะส่วนที่กำหนดรู้ได้ ๓๒ อย่าง นับตั้งแต่ผม ขน เล็บ ฯลฯ เรื่อยไปจนกระทั่งถึงปัสสาวะ ซึ่งจะเห็นว่าบางอย่างเป็นอวัยวะ หว่าบางอย่างเป็นส่วนประกอบของร่างกาย จะรวมกันทั้งหมดเรียก อากา ๓๒ และเพื่อความสะดวกกระชับ ต่อไปเมื่อต้องกล่าวถึงส่วนประกอบ ๓๒ อย่าง อันถูกพิจารณาเป็นปฏิกูลนี้ จะขอรวบรัดเรียกว่า อากา ๓๒ เช่นกัน

อนึ่ง ถ้าใครลองนับดู ของไม่สะอาด ตามเนื้อความด้านบนที่ยกมานี้ จะเห็นมีอยู่เพียง ๓๑ ขาดไปหนึ่ง ไม่ครบตามอากา ๓๒ เพราะตัดมันสมองทิ้งไป ทั้งนี้ก็เพราะว่าตามบาลีเดิมท่านนับรวมมันสมองเข้าไว้เป็นอันเดียวกับไขกระดูก (ซึ่งหมายถึงเนื้อส่วนในของกระดูก) โดยถือว่าสมองก็เป็นเนื้อในกระดูก (กะโหลก) นั่นเอง ทางแพทย์นั้น ไขกระดูกจะหมายเอาเนื้อที่อยู่ในกระดูกยาวเช่นแขนหรือขา มีหน้าที่สร้างเม็ดเลือด และแม้ในกะโหลกเองวัยเด็กก็จะมีไขกระดูก

ชนิดเดียวกันนั้นอยู่ด้วย แต่พอโตไขกระดูกในกะโหลกจะฝ่อไป ซึ่งหมายถึงแยกชัดว่าไขกระดูกเป็นคนละเรื่องกับสมอง เนื่องจากสมองไม่ได้สร้างเม็ดเลือด ดังนั้น สำหรับหนังสือเล่มนี้จึงถือตามอาการ ๓๒ แห่งขุททกปาฐะเป็นเกณฑ์ เพราะนอกจากถูกต้องตามจริงแล้ว ทางปฏิบัติยังเห็นสมองและไขกระดูกแยกเป็นต่างหากจากกันได้ด้วย ขอย้ำอีกครั้งให้เข้าใจว่าบันทึกตามบาลีนั้นบางครั้งไม่ได้บันทึกที่พระพุทธรองค์ตรัสไว้ครบถ้วนทุกคำ เช่นตัวอย่างในที่นี้คือบันทึกตามความเข้าใจว่าไขกระดูก (หรือเยื่อกระดูก) เป็นอันเดียวกับสมอง เป็นต้น

สรุป การฝึกในแบบปฏิญาณนสิกการบรรพนี้ ถ้าหาก “ทำให้มาก” ก็เป็นไปได้เพื่อละกามราคะ และโดยนิยามของกามราคะในขอบเขตของบทนี้ จะมุ่งเอาการเสพกามหรือร่วมเพศประสามนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายเป็นหลัก จะนับด้วยผัสสะทางตา หู จมูก ลิ้น กาย หรือใจก็ตามและขอให้สังเกตจุดนี้ดี ๆ ด้วยว่าต้อง ทำให้มาก คือ ถ้าทำให้ต่อเนื่องนั้น แตกต่างกับทำเดี่ยวเดียว ทำชั่วครู่ชั่วคราว อันจะปรากฏผลแค่วูบ ๆ วาบ ๆ ผิดกันเป็นคนละเรื่องกับความเพียรในระยะยาว เพราะฉะนั้นถ้าจะให้ถึงเป้าประสงค์ของปฏิญาณนสิกการบรรพ ก็ต้องเข้าใจไว้มาก่อนในเบื้องต้น ว่าเป็นของที่ต้องมุ่งมั่นทำกันจริงจังจนกว่าจะได้ผล อันเป็นสิ่งที่ตามมาเองหลังจากประกอบเหตุที่สมควรไว้พอเพียงแล้ว เธอย่อมเป็นอยู่อย่างหนึ่ง คือเข้าไปตั้งสติว่ากายมี ก็เพียงสักว่าเอาไว้รู้เพียงสักว่าเอาไว้อาศัยระลึกเท่านั้น เธอเป็นผู้ไม่ถูกตัณหาและทิฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือนั่นอะไร ๆ ในโลก ดูกรภิกษุทั้งหลาย ด้วยการปฏิบัติอย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นกายในกายอยู่เสมอ

จ) กายานุปัสสนาหมวดธาตุมนสิกการบรรพ

เมื่อภิกษุมิจิตเป็นสมาธิบริสุทธิพร้อมแล้ว ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง อ่อนควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มจิตไปเพื่อญาณทัสนะ เธอย่อมรู้ชัดว่ากายของเราี้แลมีรูป ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ เกิดแต่มารดาบิดา เติบโตด้วยข้าวสุกและขนมสด ไม่เพียง ต้องอบ ต้องนวดพื้น มีอันทำลาย กระจัดกระจายเป็นธรรมดาและวิญญานของเราที่อาศัยอยู่ในกายนี้

อีกประการหนึ่ง คือขอให้ทราบวาทะในทางเคมีกับธาตุในทางธรรมนั้นต่างกัน ธาตุในทางธรรมนั้นหมายเอาเฉพาะองค์ประกอบที่กำหนดรู้ได้ และเมื่อรู้แจ้งแล้วก็สามารถละวางความเห็นผิดว่าเป็นตัวเป็นตนลงเสีย มิใช่การทำความรู้จักธาตุทางเคมีร้อยกว่าชนิดในจักรวาลตลอดจนธาตุที่อาจถูกสังเคราะห์ขึ้นได้ด้วยหนึ่งสมองและสองมือของมนุษย์แต่อย่างใด

หมายความว่าเพียงศึกษา พิจารณาธรรมะในธาตุมนสิกการบรรพกระทั่งปลงใจเห็นคล้อยตามจริงว่าแต่ละธาตุทั้ง ๖ อันประกอบขึ้นเป็นกายใจนี้ มีความไม่เที่ยง ต้องแปรไปเป็นธรรมดา จึงไม่ใช่ตัวตน ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น และรักษาความเชื่ออันเกิดจากการพิจารณาเห็นจริงนี้ไว้ ชนิดที่มีความระลึกได้ไม่ลืม ไม่เสื่อมจากความเชื่อ ย่อมเชื่อว่าเป็น สัทธานุสारी อย่างไรก็ตาม

บรรลุลหิตเป็นอริยบุคคลชั้นโสดาบันเข้าสักวันหนึ่ง และด้วยความเชื่ออันถูกต้องเยี่ยงพุทธแท้ นี้ย่อมไม่มีกำลังใจอย่างหยาบในอันที่จะก่อบาปก่อกรรมเลวร้าย จึงประกันได้ว่าชาติถัดจากความเป็นมนุษย์จะไม่พลาดร่วงลงสู่อบายภูมิให้เดือดร้อน ส่วนถ้าใครมีความพากเพียร ยกระดับขึ้นจากความเชื่อ เป็นภาวนาจนเห็นแจ้งว่าธาตุ ๖ ไม่เที่ยง ไม่ใช่ตัวตนแบบ เฟ่งด้วยปัญญา คือเอาจิตเข้ารู้ตามจริง ย่อมเชื่อว่าเป็น อัมมานุสสริ มีความแน่อนยิ่งขึ้นที่จะบรรลุลหิตเป็นโสดาบัน และชาติถัดจากนี้ย่อมไม่ตกลงเข้าสู่อบายภูมิ ส่วนถ้าใครทำมรรคผลให้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมมีความเห็นธาตุ ๖ ไม่เที่ยง ไม่ใช่ตัวตนอย่างหมดทางเปลี่ยนแปลง ไม่ตกต่ำแน่ ๆ และจะได้เข้าถึงแก่นสารของพระพุทธศาสนา คือ ตรัสรู้สิ้นกิเลส เป็นพระอรหันต์ในกาลข้างหน้าต่อไป

ฉ) กายานุปัสสนาหมวดนวสัทธิกาบรรพ

พระพุทธองค์วางแนวเบื้องต้นให้ใช้กายเป็นเครื่องละลายความไม่รู้และกิเลสหยาบต่าง ๆ มาตามลำดับ เริ่มจากทำความเข้าใจสติให้เป็นสติสัมปชัญญะ รู้ลมหายใจ รู้ิริยาบถ รู้ความเคลื่อนไหว ต่อมาใช้ความโสโครกอันมีอยู่แล้วโดยธรรมชาติเป็นตัวละลายความใคร่ ล่าสุดคือให้แยกรู้ความเป็นรูปกายโดยความเป็นธาตุเพื่อขจัดความแบ่งแยกระหว่างภายในกับภายนอก เพราะเห็นตามจริงเสียแล้วว่าความเป็นรูปนั้น ก็สักแต่ว่ามหาภูตรูป ๔ เหมือน ๆ กัน หาความแตกต่างมิได้ ถ้าลงมือฝึกอย่างจริงจังจนสัมฤทธิ์ผล ก็จะพบกิเลสและความไม่รู้อีกชั้นที่ซ่อนอยู่ลึกลงไปอีก แม้ผ่านบรรพต่าง ๆ ของกายานุปัสสนามาจนเกือบครบแล้ว เหมือนจะปล่อยวางอยู่รำไรแล้ว ที่แท้ก็ยังมียึดตามานะฝังแน่นอยู่เต็มหัวใจ และบางทีการปฏิบัติที่ได้ผลเยี่ยม ในบรรพก่อน ๆ นั้นเอง ที่ได้ย้อนมาเป็นตัวเสริมมานะ เช่นเห็นว่าเรามีสมาธิจากการดูลมหายใจเข้าชั้นฉนวน เรามีสติสัมปชัญญะจากการรู้ความเคลื่อนไหวทางกายอย่างยอดเยี่ยม เราสามารถกำหนดรู้อวัยวะภายในอันมนุษย์สามัญไม่อาจเห็นได้ เรามีใจอันเป็นกลางต่างจากผู้อื่นที่ไม่อาจทราบความเป็นมหาภูตรูป หรือยังไม่ทันได้ผลอะไรเลยด้วยซ้ำก็หลงยึดเสียแล้วว่าเราเป็นนักภาวนา เรากิเลสน้อย เรามีสภาวะจิตสูงส่งกว่าผู้ไม่ปฏิบัติ

ต่อเมื่อใช้อุบายของพระพุทธองค์กำจัดหรือลดรอนอำนาจความถือดีมีมานะให้แผ่วลงจริง ๆ จึงจะได้ข้อเปรียบเทียบเห็นหน้าตากิเลสประเภทยึดตามานะ ได้ชัด ๆ พุดง่าย ๆ ว่าถ้าไม่ทำให้เกิดความแตกต่างเสียก่อน ก็จะไม่มียะไรทำให้มียอนเข้ามาดูให้รู้แจ้งเห็นจริงเลยว่าเรายังมีมานะอยู่มากน้อยเพียงใด ซ่อนเร้นอย่างลึกลับลึกซึ้งขนาดไหน นวสัทธิกา แปลว่า ปาฐสำหรับทั้งชาคคพ ๙ อย่าง และความหมายในมหาสติปัฏฐานสูตรจะระบุถึงชาคคพ ๙ ลักษณะ ซึ่งถ้าหากหมั่นใช้เป็นที่ตั้งของสติ คือระลึกถึงตนเองโดยความเป็นคคพหนึ่งใน ๙ ลักษณะดังกล่าว ก็จะบังเกิดผลอันทราบได้แก่ตนเองว่าพระพุทธองค์ประทานนวสัทธิกาบรรพไว้กำจัด มานะบังตา หรืออุปสรรคบังนิพพาน ชนิดใด ปัจจัยสำคัญที่เกื้อกูลต่อมรรคผล มีอยู่สองสามประการ หนึ่งคือ

ความรู้สึกว่าตนเองไร้ค่า สองคือมีสติและสมาธิ สามคือมีปัญหาเห็นกายใจโดยความไม่เที่ยงและไม่ใช่ตัวตนบางคนแม้มีสติ สมาธิ ปัญญาเลิศเลอเห็นความเกิดดับนับครั้งไม่ถ้วน แต่ก็กลับแปรตัวเป็นมานะ สำคัญว่าตัวเองดีกว่าคนอื่น ภูมิธรรมสูงเหนือใครต่อใครการฝึก นวสืวธิกายบรรพ อยู่เสมอ ๆ จะกำจัดความหลงตรงนี้ได้ เรียกว่าทำให้เกิดปัจจัยเกื้อกูลต่อมรรคผลครบถ้วน

๒. เวทนานุปัสสนา

มหาสติปัฏฐานสูตรเป็นการเชียงใหม่ในตาออกเป็นชั้น ๆ เป้าหมายคือพ้นทุกข์ นโยบายหลักคือเห็นกายใจเป็นไตรลักษณ์ ผ่านมาถึงขั้นนี้ก็เท่ากับพ้นทุกข์เพราะกายได้แล้วระดับหนึ่ง กล่าวคือสำหรับผู้เพียรฝึกเต็มอัตรา จะพบว่าปฏิภวนสมาธิการบรรพทำให้จิตลอยห่างจากความยินดีในกาย ชาติมนสิการบรรพทำให้จิตถอนจากความยึดมั่นถือมั่นว่ากายนี้เป็นตัวเป็นตน นวสืวธิกายบรรพทำให้ความรู้สึกว่ามีเรายู้งยียนยงหดหายสลายเลื่อน แม้กระนั้น เมื่อสำรวจเข้ามาจริง ๆ จัง ๆ ก็พบว่ายังรู้สึก มีเรา อยู่ นั่นแสดงให้เห็นว่าจิตไม่ได้จับยึดเพียงกาย แต่ยังฝังใจลึกลงมาในระดับความรู้สึกนึกคิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งความหลงเข้าใจว่า จิต เป็นตัวเป็นตนแท้จริงของเรา นั่นคือด่านสำคัญสุดยอดที่จะต้องละวางให้ได้ ละได้เด็ดขาด เมื่อใดก็เรียกว่าข้ามแรก ผ่านความไม่รู้ขั้นสุดยอดสำเร็จ

เมื่อมาถึงเรื่องการตั้งสติเฝ้าดูจิตใจอันเป็นนามธรรม ต้องนับว่ายากกว่ากาย เพราะถ้าเป็นกายนั้นเราสามารถแยกแยะได้แจ่มชัดว่าขณะนี้กำลังหายใจออกหรือหายใจเข้า หากปรารภณาที่ตั้งของสติ เพียงระลึกเหมือนถามตนเองอย่างต่อเนื่องว่าหายใจออกหรือเข้าอยู่ ก็นับว่าเริ่มได้กายเป็นฐานที่มั่นอย่างถูกต้องแล้ว แต่ถ้าจะเอาสติมารู้ความเป็นจิตเป็นใจเล่า แง่ไหนมุมใดของจิตใจที่ควรยกมาเป็นฐานแรกของสติ ? ตรงนี้ไม่ใช่วิสัยที่ใครจะบอกได้ดีกว่าพระพุทธเจ้า พระองค์มีความสามารถในการทำของลึกให้ตื้น ทำของยากให้ง่าย กับทั้งวางลำดับปฏิบัติไล่จากต้นไปหาปลายได้เหมือนให้บันไดเป็นขั้น ๆ แก่ผู้ต้องการขึ้นถึงยอดเขา โดยไม่ต้องป่ายป็นเอง ไม่ต้องเล็งหา มุมสะกดแบบเสี่ยงเดาว่าถูกหรือผิดนามธรรมในเราที่พระผู้มีพระภาคตรัสแนะให้ดูเข้ามา เพื่อแกะความยึดมั่นถือมั่นออกเป็นขั้นแรกนั้น ก็คือ เวทนา อันเป็นที่มาของ เวทนานุปัสสนา หมายถึงการเฝ้ารู้ เฝ้าพิจารณาเวทนาโดยสักแต่เป็นภาวะเกิดดับ ไม่เที่ยง ไม่ใช่บุคคล ตัวตนเราเขา

เมื่อศึกษาอย่างดี จะพบว่าถ้า ดูเป็นแล้วเราอาจใช้เวทนานุปัสสนาเป็นบันไดขึ้นต่อจาก กายานุปัสสนาก็ได้ หรือเป็นจุดเริ่มต้นของสติปัฏฐาน ๔ ก็ได้ หรือจะรู้ควบคู่กันกับหมวดอื่น ๆ ของสติปัฏฐาน ๔ ก็ได้ เพราะทุกหมวดและทุกบรรพของมหาสติปัฏฐานสูตรก็กล่าวถึงการตั้งสติรู้อยู่ในขอบเขตของกายใจนี้เหมือนกันทั้งหมดทั้งสิ้น

ก) นิยามของอามิสและเวทนา

อามิส คือ เครื่องล่อใจ หรือเหยื่อ โดยทั่วไปมักพูดรวมเป็นเหยื่อล่อใจหรือเหยื่อล่อเหยื่อ ๆ ตามคำเปรียบของพระพุทธองค์ในนิวาปสูตร พระสูตรต้นตปิฎกเล่ม ๔ ว่าพรานย่อมล่อฝูงเนื้อด้วยเหยื่อ เช่นปลุกหญ้าล่อใจก็ได้คิดสังเคราะห์หรือทำบุญทำทานแต่อย่างใด พอฝูงเนื้อกินหญ้าอย่างเมามัมนก็ลืมหันตัว จะกระทำให้สิ่งใดกับฝูงเนื้อย่อมสะดุ้ง บางครั้งจะใช้คำว่า โลกามิส (โลก+อามิส) แทนคำว่าอามิสเหยื่อ ๆ เพราะจะมุ่งหมายถึงกามคุณ ๕ ได้ชัดเจน คือ กล่าวว่ารูปล เสียง กลิ่น รส สัมผัส ล้วนเป็นเหยื่อล่อให้จิตติดหลง และเวียนว่ายอยู่ในวัฏวนทุกขไม่สิ้นสุด พระพุทธองค์เปรียบผู้ไม่ติดเหยื่อล่อว่าย่อมพ้นจากการถูกล้อมจับได้

ส่วนเวทนา คือ ความเสวยอารมณ์ หรือพูดให้ง่ายเป็นภาษาชาวบ้านคือ ความรู้สึกนั่นเอง ไทยเราเอาคำว่า เวทนา มาใช้ในความหมายว่าเจ็บปวดบ้าง สงสารบ้าง ขอให้เข้าใจว่าต่อไปนี้จะหากเขียน เวทนา คำเดียวจะหมายถึงความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมดระหว่างสุขทุกข์ และเฉย ตัวเวทนาในมหาสติปัฏฐานสูตรนั้น เราต้องมองว่าเป็นอารมณ์กรรมฐานชนิดหนึ่งที่ไม่แสดงและไม่เที่ยงได้ กล่าวคือลักษณะหนึ่งที่แน่นอนของเวทนาคือเกิดแล้วต้องดับ ความที่ “เกิดแล้วต้องดับ” นั้นไม่มีอะไรมาปรากฏแบ่งออกไปจากความเป็นเวทนาได้ สภาพของเวทนาและสภาพความเกิดดับได้รวมอยู่ด้วยกันเป็นเนื้อเดียว และเวทณาก็ดีกว่ากายนิคหนึ่งตรงที่เราเห็นความจริงเกี่ยวกับเรื่องเกิดดับได้เร็วกว่ามาก เวทนาจะเกิดขึ้นโดยเหตุปัจจัยใดก็ตาม ในที่สุดก็ต้องดับไปโดยอายุขัยของมันเอง ไม่มีใครบังคับให้อยู่ยืนยง แล้วก็ไม่มีใครทำให้หายไปก่อนจะหมดแรงส่งของเวทนาหนึ่ง ๆ ฉะนั้นทั้งหมดที่เราจะต้องฝึกคือ รู้เวทนาอย่างถูกต้อง ไม่ใช่พยายามสร้าง ตกแต่ง ดัดแปลงสิ่งที่มีอยู่พร้อมแล้วนั้น

หากไม่แน่ใจว่าในทางปฏิบัตินั้น ลักษณะแบบไหนเรียกสุข ทุกข์ หรือเฉย เพราะส่วนใหญ่ความรู้สึกจะใกล้เคียงกัน หรือกล้ำปนคละเคล้ากันยากจะจำแนก ก็ขอให้นึกถึงลักษณะ สบาย แทนสุขเวทนา ลักษณะ ไม่สบาย แทนทุกข์เวทนา และลักษณะ แฉเฉย แทนอทุกขมสุขเวทนา ส่วนความรู้สึกที่ซับซ้อนที่ปน ๆ ะคนกันมาก ๆ นั้น อย่าเพิ่งนำมาคำนึง เพราะรังแต่จะก่อความลังเลสงสัยมากกว่าจะเกิดสติรู้ ฝึควิเวทนาสักแต่เป็นของเกิดดับ และการฝึกเวทณานุปัสสนานี้ จะทำให้อำนาจของสติรู้ที่อยู่เหนืออำนาจของสุขและทุกข์ ทั้งระดับเล็กน้อย ระดับกลาง จนกระทั่งระดับกล้าแข็ง เมื่ออำนาจของสติรู้ที่อยู่เหนือกว่าสุขทุกข์ ประโยชน์เบื้องต้น คือ ทำให้สติบริสุทธิ์ได้ง่าย ประโยชน์เบื้องปลายคือทำให้ปัญญาสว่างไสวโดยสะดวก เพราะความยึดติดและความทะยานอยากในกามนั้น สืบสาวแล้วก็มีต้นตอมาจากความสุขความทุกข์นี้เองเป็นแรงบันดาลใจ ถ้าจำรายละเอียดแนวทางปฏิบัติไม่ได้ ก็จำไว้แค่คำถามที่มีต่อตัวเองในแต่ละขณะ ว่าขณะนี้เรากำลังสุขทุกข์ หรือว่าเฉย และที่รู้สึกเช่นนั้น มีเหยื่อล่อแบบโลก ๆ เป็นเครื่องประกอบด้วยหรือไม่

ข) รู้เวทนาอาศัยอานาปานสติ

อานาปานบรรพได้กล่าวถึงจุดนี้โดยนัยของการพิจารณาองค์ประกอบเพื่อให้จิตพร้อมรวมดวงลงถึงปฐมฌาน แต่ในเวทนานุปัสสนาจะกล่าวถึงอีกครั้งในแง่ที่น่าปิติ สุข และภาวะไร้ความคิด (จิตสังขารระงับ) มาเป็นเครื่องพิจารณาเวทนา เมื่อมาถึงขั้นที่ปิติชานแรงและสุขเย็นเป็นหนึ่ง ก็จัดเป็นเวทนาชนิดแรงที่ปรากฏตัวให้รู้เองโดยไม่ต้องตั้งใจกำหนด คือเป็นชั่วตรงข้ามที่สุดกับทุกข์หนักซึ่งเคยกล่าวถึงแล้วว่ามิแฉ่ดีเพราะเป็นโอกาสทองในการมองเห็นเวทนาชัดเจนเหมือนตาเห็นรูป สุขเวทนาอันเกิดจากดวงจิตที่แน่วนิ่งมั่นคงไร้ความคิดนั้น ลักษณะของตัวเวทนาจะบริสุทธิ์ขึ้น ไม่กลั้วปนด้วยนามธรรมอื่น ๆ เช่น ความอยากในกามราคะ หรือกระทั่งความโลภจะไขว่คว้าเอารูปธรรมหรือนามธรรมใดอื่นมาครอง อย่างน้อยก็ในช่วงขณะที่ยังเสวยวิเวกสุขอยู่ เพราะวิเวกสุขเองย่อมเป็นเพดานของความพอใจอันไม่อาจแทนที่ด้วยสิ่งอื่นใด ขอให้สังเกตมาก ๆ กับแนววิถีของพระพุทธองค์ ที่ท่านชี้ว่าจะรู้ปิติ รู้สุข รู้ระงับความคิดนั้น ให้รู้พร้อมอาการหายใจออกและหายใจเข้า จะกล่าวว่าใช้การหายใจเป็นตัวประกันความมีสติก็ได้ หรืออย่างที่เห็นพระพุทธองค์ระบุชัดว่าความใสใจลมหายใจออกและเข้า “อย่างดี” นั้นแหละ คือตัวเวทนา อันนี้เหมือนที่เคยกล่าวว่าใจจ่อเข้ากับผัสสะใดชัด เวทนาของผัสสะนั้นก็ถูกรู้ชัด เมื่อเรามีจิตที่สงบนิ่งเป็นธรรมเอก มีอาการ ใสใจอย่างดี ในลมหายใจ จุดศูนย์รวมของสุขเวทนาทั้งหมดย่อมปรากฏ ณ ที่นั่นเอง และพระผู้มีพระภาคก็บัญญัติไว้ว่าทำได้อย่างนี้ ถือเป็นสติรู้เวทนาชนิดหนึ่งในเวทนาทั้งหลาย ผลของการรู้ปิติสุขโดยไม่ลืมหายใจออกและเข้าก็คืออาการชนิดหนึ่งของจิต คือแยกออกมาเป็นผู้รู้ ผู้เฝ้าดู ผู้ไม่กลั้วปนอยู่กับตัวของเวทนาเสียเอง สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสให้ สำเหนียกอยู่ว่าเราจักเป็นผู้กำหนดรู้ปิติ สุข (ในความเชื่อของนักศึกษาบางกลุ่ม รูปกับนามจะถูกรู้พร้อมกันไม่ได้ แต่ตรงจุดนี้แสดงชัดว่าได้ และจะเป็นการสร้างอาการรู้ แยกเป็นต่างจากรูปนามที่ถูกเฝ้ามองอยู่อีกด้วย)

เมื่ออยู่ในฐานะแปลกแยก ก็ย่อมไม่ยึด ไม่ยินดียุานันเป็นปิติของเรา เป็นสุขของเรา แต่เห็นตามจริงว่าปิติสุขเกิดจากเหตุปัจจัย เป็นสภาวะทางธรรมชาติที่จะต้องดับลงเมื่อหมดเหตุปัจจัย เราเก็บไว้เป็นข้อมูลหนึ่งป้อนให้จิตทราบ ว่าสุขเวทนาอันปรากฏเด่นในสมาธิจิตนั้น จัดเป็นสุขที่ปราศจากอามิสแบบโลก ๆ ได้อย่างหนึ่ง เป็นสุขในระดับของสมณะ จะมีความเข้มข้นที่หนักแน่น เนียนเสมอกันชนิดเต็มอกเต็มใจ ไม่มีความพร่อง ไม่มีความกระวนกระวาย ไม่มีความเร้าร้อนแทรกเจืออยู่ตรงไหนของจิตสักกระผิกรั้น เทียบได้กับผืนหญ้างามที่ขลิบเรียบเสมอกันทั้งสนาม เทียบกับขณะแห่งความสุขแรง ๆ ขณะอยู่นอกสมาธิภาวนานั้น มักมีกิเลสตัณหาปนเปื้อนอยู่ แล้วอยู่ได้เดี๋ยวเดียวก็จางลง เรียกว่าสุขไม่เต็มอกเต็มใจ มีความพร่อง มีความกระวนกระวาย มีความเร้าร้อนใคร่อยากแทรกเหมือนผืนหญ้าเขียวที่แซมระเกะระกะด้วยวัชพืช ตะปุ่มตะป่ำด้วยดอกเห็ดหน้าเกลียดไปทั้งสนามและเมื่อมาถึงขั้นนี้ ก็จะทราบว่านิยามของเวทนานั้น แปรผันได้ตามคุณภาพของ

จิตแต่ละบุคคล สำหรับผู้ที่ผ่านสุขเวทนาขั้นเยี่ยมมาแล้ว สุขเวทนาของคนทั่วไปอาจถูกมองว่าเป็น
อทุกข์มสุขเวทนา ส่วนอทุกข์มสุขเวทนาของคนทั่วไปอาจกลายเป็นทุกข์เวทนาเลยทีเดียว

ค) รู้เวทนาอาศัยสัมปชัญญะ

การพิจารณาระดับนี้จะคล้ายกับการดูเวทนา ๖ แต่ต่างกันที่กำหนดรู้ตามจริงว่า
เมื่อมีสติสัมปชัญญะต่อเนื่อง ย่อมยังผลเป็นสุขเวทนา สุขเวทนาอันเกิดจากสัมปชัญญะนี้เองที่จะ
นำมาเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ยกตัวอย่างเช่นขณะเดินจงกรม เมื่อเกิดสติสักแต่รู้อาการเดิน ศูนย์กลางการ
กำหนดอยู่เฉพาะที่เท้ากระทบพื้น ถึงจุดหนึ่งพัฒนาขึ้นเป็นสัมปชัญญะเบื้องต้น ทราบสุขเวทนาอัน
เกิดจากการวางเท้าอย่างได้ดุลทั้งน้ำหนักและความเร็ว ถึงจุดหนึ่งพัฒนาขึ้นไปอีกเป็นสัมปชัญญะ
เบื้องต้น ทราบสุขเวทนาอันเกิดจากการรู้ตัวทั่วพร้อม เห็นเท้าเคลื่อนไหว เท้ายก เท้าเหยียบเป็น
ขณะ ๆ และถึงจุดยอดของพัฒนาการทางสัมปชัญญะ ทราบสุขเวทนาอันเกิดจากการรู้อยู่กับรู้
นามธรรมภายในปรากฏเด่นชัดกว่ารูปธรรมภายนอก กายและสิ่งแวดล้อมเป็นเพียงเครื่องเลี้ยงสติ
ขั้นรอง เครื่องเลี้ยงสติหลักอยู่ที่จิตผู้รู้โดยตัวเอง สุขเวทนาอันเกิดจากสัมปชัญญะย่อมมีความ
ละเอียดอ่อนประณีตตามระดับของสัมปชัญญะซึ่งไม่อาจพัฒนาขึ้นด้วยความจงใจ แต่จะพัฒนาขึ้น
เองแบบโหนราวเกาะ คืออาศัยสุขเวทนาเป็นตัวช่วยทรง ช่วยพาเล่นไป

เมื่อได้ความเคลื่อนไหวขณะจงกรมเป็นตัวอย่างสัมปชัญญะที่ดี ผู้ภาวนาย่อมรู้ทาง ว่า
จะนำสัมปชัญญะแบบเดียวกันนั้นมาประยุกต์เป็น “ความรู้สึกตัว” ในอาการปลิกย่อยต่าง ๆ
ระหว่างวันได้อย่างไร ยังมีสัมปชัญญะทราบความเคลื่อนไหวต่อเนื่องละเอียดลออขึ้นเท่าไร สุข
เวทนายังปรากฏถึงพัฒนาเป็นความเรียบเนียนแนบเนียนสม่ำเสมอในที่สุด แต่ความเนียนของสุข
เวทนาดังกล่าวย่อมถูกรู้ว่าอยู่ได้แค่ชั่วเวลาระยะหนึ่ง คือทราบเท่าที่จิตไม่ถูกดึงไปจากความ
เคลื่อนไหวอย่างใหญ่และอย่างย่อยทางกาย ตรานั้นยังคงสุขเย็นไว้ได้ราวกับแผ่นน้ำเรียบที่ไม่มี
วันไหวติง ต่อเมื่อพบกับผัสสะกระทบอันเป็นเหตุแห่งทุกข์เวทนาบ้าง อุเบกขาเวทนาบ้าง จิตอันรับ
กระทบย่อมกระเพื่อม และถ้าทรงไม่อยู่ ย่อมตามทุกข์เวทนาและอุเบกขาเวทนา สุขเวทนาอันเกิด
แต่สัมปชัญญะจึงดับไปเป็นธรรมดา นี่เองเป็นจุดที่พระพุทธรองค์ทรงให้สังเกต และเมื่อสังเกตจน
หยั่งถึงถึงความไม่เที่ยงในสุขเวทนา ก็ย่อมละความยึดติด ละความยินดีอันนอนเนื่องในส่วนลึกของ
จิตลงเสียได้ หหมดความอาลัยในกายและความรู้สึกเป็นสุขเสียได้ ทั้งนี้ทั้งนั้น มิใช่พิจารณาจนชั่วครู่
ชั่วยาม แต่ต้องพิจารณาอย่างต่อเนื่องกระทั่งรู้เวทนาเมื่อไหร่ เห็นลักษณะ “ทนอยู่ในสภาพเดิม
ไม่ได้” ทันที จึงจะเริ่มละความยึดติดได้จริงจุดของการคลายความยึดติดแม้ในสุขเวทนานั้น เป็นสุข
อีกระดับหนึ่งที่ประณีตยิ่ง ทั้งโปร่งเบาทั้งเหมือนไร้สภาวะ ทั้งปราศจากแรงยึดเหนี่ยวส่งออกมา
จากแก่นกลางสภาพรู้อันใด เมื่อนำไปเทียบกับสุขเวทนาแบบโลก ๆ ย่อมรู้สึกเหมือนเอาหงส์ไป
เปรียบกับกา เมื่อพิจารณาบ่อยครั้งเข้า ก็ย่อมเกิดความฉลาดอยากเลือกสุขแบบไร้อาภิมิสไปเองเป็น

ธรรมดา และตรงจุดของความเกิดปัญหานี้ ทุกผู้ทุกนามย่อมเกิดความปรารถนามรรคผลขึ้นมาอย่างจริงจัง เพราะตระหนักชัดว่าต้องล้างผลาญกิเลสให้สิ้นซากเท่านั้น จิตจึงถึงวันปลอดโปร่งเป็นอิสระอย่างแท้จริง เมื่อปรารถนาแล้ว เพียรพยายามแล้ว ยังไม่ถึงกาลผลิดอกออกมรรคผล ก็เป็นธรรมดาที่จะเกิดความท้อแท้ เรียกว่าเป็นท้อแท้แบบไม่มีอามิส

พระพุทธองค์จึงประทานแนวไว้วางใจ ให้เปรียบเทียบระหว่างท้อแท้มีอามิสกับท้อแท้ไม่มีอามิส ซึ่งก็จะพบด้วยตนเองว่าท้อแท้ไม่มีอามิสนั้น ยังดีกว่าท้อแท้มีอามิส ที่ต้องเกลือกกลั้วอยู่ด้วยสิ่งเร้าทางโลกอันเสมือนยางเหนียว ท้อแท้แบบโลก ๆ นั้นทำให้คนเรารู้สึกท้อแท้ขนาดยอมฆ่าตัวตายได้ แต่ท้อแท้แบบอาศัยเนกขัมมะนั้น อย่างดีก็แค่ทำให้กลัดกลุ้มชั่วคราว แล้วสลายลงเมื่อมีปัญหาพิจารณาว่าท้อแท้นี้ก็ทุกขเวทนามาในรูปแบบหนึ่ง เกิดจากเหตุปัจจัยคือปฏิบัติธรรมจนอยากได้มรรคผลแบบเกินประมาณตน มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา คือเมื่อหันเหความอยากไปเป็นการพิจารณาธรรมต่อ เอาใจไปจ่อกับสิ่งอื่นที่เป็นประโยชน์เฉพาะหน้าเสียเท่านั้น ท้อแท้ก็แปรเป็นอุเบกขา หรือกระทั่งสุขเวทนาอย่างล้นเหลือไปได้

ง) รู้เวทนาอาศัยการพิจารณาธาตุ

ที่ผ่านมาเราเข้าถึงตัวเวทนาแต่ละชนิดโดยมีความรู้สึกตั้งต้นว่าจิตเป็นอัตตา มีตัวเราเป็นผู้ดูเวทนาเกิดดับ แต่หากผ่านธาตุมนสิการบรรพมาอย่างดี มุมมองตั้งต้นจะเป็น “จิตนั้นสักว่าธาตุหนึ่ง ถูกปรุงแต่งด้วยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง เฉยบ้าง” ดังนั้นความหยิ่งชดในเวทนาโดยสักแต่เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งย่อมเหนือกว่าความรู้เห็นที่ผ่านมาทั้งหมดทั้งสิ้น โสมนัสอันเกิดจากความปล่อยวางอย่างถูกต้องนั้น ย่อมเหนือชั้นกว่าสุขอื่นทั้งหลาย เพราะจะมาในรูปของความเบิกบานไร้ขอบเขต มีความตั้งมั่นสว่างไสว สงบกายสงบใจอย่างลึกล้ำเหนือคำพรรณนา ปุณฺณผู้ไม่เคยพบสุขอันละเอียดสุขุมระดับดังกล่าวมาก่อนย่อมเกิดความยึดติดอย่างไม่รู้ทางแก่ ซึ่งแท้จริงก็เหมือนเส้นผมบังภูเขาที่พระพุทธเจ้าประทานวิธีเชี่ยออกให้พ้นทางตาไว้แล้ว และได้แสดงไว้แล้วหลายแห่งในบทนี้นั่น คือพิจารณาตามจริงว่าสุขแม้ละเอียดสุขุมก็ย่อมเกิดจากเหตุ สุขเวทนาย่อมไม่เป็นตัวของตัวเองและมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดาเมื่อเหตุปัจจัยใหม่มาเบียดเบียน โสมนัสอันเกิดจากความอยากได้มรรคผลเพราะปล่อยวางระดับนี้ แม้เกิดบ้างก็น้อยแล้ว เพราะทันทีที่ความทุกข์ทางใจเกิดขึ้นจิตมักมีธรรมดาตัดไปหาความรู้ว่านั่นก็ความปรุงแต่ง “ธาตุ” ชนิดหนึ่ง ไม่ใช่เรา ไม่เกี่ยวเนื่องด้วยเราแม้มรรคผลอันจะอุบัติในอนาคตก็ไม่ได้มีความเป็นภาวะอันเดียวกับปัจจุบันนี้เลย ต่อให้บรรลุธรรมในนาฬิกาก็ไม่เห็นต้องด่วนตื่นตื่นยินดีในนาฬิกานี้ เมื่อเทียบโสมนัสกับท้อแท้ระดับนี้กับสุขทุกข์แบบโลก ๆ ก็ยังเห็นความห่าง เห็นช่องว่างที่ห่างไกลออกไปอีกไกล ผู้ปล่อยวางในระดับพิจารณาธาตุจึงมักมีความใกล้เคียงกับอริยเจ้า เพราะดำรงชีวิตอยู่ด้วยความเห็นกายใจไม่ใช่ตัวตนเสมอ ๆ

จ) รู้เวทนาอาศัยอรุปมาน

ปกติแล้วถ้าหากเห็นความไม่เที่ยงจริง คือจิตรู้ชัดในสิ่งใด เห็นสิ่งนั้นเกิดขึ้นแล้วดับลงอย่างเป็นกลาง ก็จะไม่เกิดความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้น แล้วกลับมาอยู่กับความรู้สึกอย่างเป็นอิสระ ปราศจากความเกี่ยวพันกับสิ่งใดชั่วขณะ ก็จะเกิดความเบิกบาน อันจัดเป็นโสมนัสอาศัยเนกขัมมะชนิดหนึ่ง

ตัวอย่าง เช่นเมื่อเห็นความทุกข์เกิดขึ้นเพราะคิดถึงการงานหรือบุคคลอันเป็นภาระแล้ว ถัดกลุ่ม ก็รู้ว่าผัสสะคือความคิดกระทบใจก่อนให้เกิดโทมนัส หรือลัดเข้าไปรู้โทมนัสตรง ๆ ที่ครอบงำใจอยู่ เมื่อรู้ว่าการกำลังเกิดโทมนัสชัดเจนได้ในอาการเหมือนตาเห็นรูป โทมนัสนั้นก็แสดง ความไม่เที่ยง อาจจะเบาลง หรือดับหายไปเลย เร็วบ้าง ช้าบ้าง ขึ้นอยู่กับน้ำหนักโทมนัสในแต่ละ ขณะเมื่อเห็นโทมนัสดับลงโดยปราศจากการคิดต่อ จิตก็หมดความเห็นว่ามีโทมนัสที่เพ็งดับลงนั้นเป็น ตน แคร่รู้สึกเท่านั้นว่ามีสิ่งหนึ่งดับไปให้รู้ ชั่วขณะดังกล่าวจิตจึงเป็นอิสระ และถ้าไม่มีผัสสะใด ๆ มา ดึงให้ไปสนใจก็จะเกิดความแช่มชื่น เบิกบาน ในอาการที่เป็นอิสระนั้นชั่วขณะ นั้นจึงเข้าข่ายสุขอัน อาศัยเนกขัมมะตามบัญญัติของพระพุทธองค์ในสฬายตนวิภังคสูตร ดังยกแสดงแล้วแต่ต้นบท อย่างไรก็ตาม ทั้งเมื่อมองจากที่พระผู้มีพระภาคแสดงไว้ และทั้งเมื่อมองจากประสบการณ์ตรงของ แต่ละคน ก็จะพบว่าหลายครั้งจะพิจารณารูปกายก็ดี จะพิจารณาเวทนามก็ดี ไม่เสมอไปที่เราจะ สามารถเห็นความไม่เที่ยงของสิ่งถูกรู้ และแม้ว่าเห็นความไม่เที่ยง ก็อาจไม่เกิดความเบิกบาน เนื่องจากเห็นเพียงคลุ้มเครือ หรือมีอารมณ์อื่นมากระทบต่ออย่างรวดเร็ว หรือเมื่อเห็นสิ่งหนึ่งดับไป แล้ว ก็คิดเรื่องอื่นต่อทันที หรือวนกลับไปคิดเรื่องเดิมอีกแบบอ้อยอิ่ง ตรึงนี้เอง ความรู้สึกเฉย ๆ จึง เกิดขึ้นได้แม้เมื่อเห็นอนิจจังของกายและเวทนา พระพุทธเจ้าจึงให้พิจารณาอุเบกขาทั้งแบบอาศัย เรือนและแบบอาศัยเนกขัมมะ อย่างน้อยที่สุดก็ได้ใช้เวทนาอาศัยเนกขัมมะเป็นเครื่องอิง แล้วก้าว ล่วง หรือเอาชนะความติดในเวทนาอาศัยเรือนเสียได้ ขอให้ทบทวนข้อสังเกตตั้งแต่ต้นบท ว่า ในสฬายตนวิภังคสูตรนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่าอุเบกขาแม้อาศัยเนกขัมมะก็หนีไม่พ้นรูป คือ ต้อง อาศัยรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อพิจารณาความไม่เที่ยงข้อสุดท้ายของหลักปฏิบัติเบื้องต้นนี้จึง กล่าวถึงอุเบกขาเวทนาอันมีความละเอียดสูงสุด คืออุเบกขาในอรุปมาน ดังตรัสว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อุเบกขาที่มีความหลากหลาย อาศัยอารมณ์หลากหลายก็มี อุเบกขาที่มีความเป็นหนึ่ง อาศัยอารมณ์เป็นหนึ่งก็มี ก็อุเบกขาที่มีความหลากหลาย อาศัยอารมณ์หลากหลายเป็นไฉน คืออุเบกขาที่มีในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในสัมผัส และตมอ เหล่านี้คืออุเบกขาที่มีความหลากหลาย อาศัยอารมณ์หลากหลาย ก็อุเบกขาที่มี ความเป็นหนึ่ง อาศัยอารมณ์เป็นหนึ่งเป็นไฉน คือ อุเบกขาที่อาศัย อากาสนัญญายตนะ อาศัยวิญญานัญญายตนะ อาศัยอาภิญญายตนะ อาศัยเนวสัญญานาสัญญายตนะ นี้ อุเบกขาที่มีความเป็นหนึ่ง อาศัยอารมณ์เป็นหนึ่ง

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอุเบกขา ๒ อย่าง พวกเธอจง “อาศัย” คืออิงอุเบกขาที่มีความเป็นหนึ่ง อาศัยอารมณ์เป็นหนึ่งนั้น แล้ว “ละ” คือล่วงเสียซึ่งอุเบกขาที่มีความหลากหลาย อาศัยอารมณ์หลากหลายนั้น

สรุป พระพุทธองค์ให้ผู้มีลาภ มีสิทธิ์เข้าถึงอรุณมานได้ใช้อุเบกขาเวทนาในอรุณมานเป็นหลักอิงอาศัยในการล่วงความติดหรือความจมแช่อยู่ในอุเบกขาธรรมตา ๆ เสียและเพื่อได้ลำดับขั้นสูงกว่าอุเบกขาในอรุณมาน พระพุทธองค์ก็ประทานหลักไว้คือ จง อาศัย คืออิงความเป็นผู้ไม่มีตัณหา แล้ว ละ คือล่วงเสียซึ่งอุเบกขาที่มีความเป็นหนึ่ง อาศัยอารมณ์เป็นหนึ่งนั้น ตัณหาคือความทะยานอยาก ความยึดติด เกาะติดเป็นอาการที่เกิดขึ้นแม้ในจิตระดับละเอียดมาก ๆ เช่นแม้จะเข้าถึงอรุณมานอันไร้สุขไร้ทุกข์ สงบว่างเป็นหนึ่ง ไม่ต้องอิงอาศัยรูปธรรมใด ๆ แล้ว ก็ยังพ้นจากความยึดติดสภาพละเอียดสุขุมไปไม่รอด วิธีรอด คือ พิจารณาเข้าไปตรง ๆ ว่าในอรุณมานที่ถึงแล้วนั้น จิตมีความถือดี หรือชอบใจชนิดที่ อยากยึด ไว้ในระดับละเอียดหรือไม่ อย่างเช่นปรารถนาจะแช่จมอยู่ในรสชาติว่างเปล่า ไม่อยากลืมตา ไม่อยากเดินจงกรม ไม่อยากพิจารณาธรรม อะอะจะแก้ปัญหาหรือหลบอารมณ์กระทบเข้าสู่อุเบกขาถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะท้อถอยถึงการยึดติดอรุณมานอย่างเหนียวแน่นเข้าแล้วเราก็อาจอาศัยความตระหนักรู้ดังกล่าว พิจารณาต่อไปอีกระดับ ว่าถ้าจิตเป็นอิสระจากความอยากในรสอุเบกขานั้นแสนสุขุมนั้น ก็จะเป็นผู้ไม่มีตัณหา ย่อมมีสิทธิ์เสวยรสอันประณีตกว่ากัน คือนิพพานอันไร้เวทนา เมื่อเต็มใจเพราะพิจารณาเช่นนั้นก็ลงมือแก้ไข โดยอาจจะใช้วิธีจำกัดตัวเองไม่ให้เข้าฌานบ่อยจนเกินจำเป็น เมื่อมีเวลาเข้าที่ภาวนาโดยเฉพาะ ก็เดินจงกรมเสีย ๓ ส่วนใน ๔ ส่วน กล่าวคือส่วนที่เหลือคือนั่งสมาธิเป็นการพักผ่อนหรืออัดกำลังเสริม ไม่ใช่ นั่งสมาธิ เพื่อเสพอุเบกขาเวทนาอย่างกิเลสเรียกร้อง

การฝึกเวทนานุปัสสนานี้จะทำให้อำนาจของสติรู้อยู่เหนืออำนาจของสุขและทุกข์ทั้งระดับเล็กน้อยระดับกลางจนกระทั่งระดับกล้าแข็งเมื่ออำนาจของสติรู้อยู่เหนือกว่าสุขทุกข์ ประโยชน์เบื้องต้นคือทำให้ศิลปวิสุทธิได้ง่าย ประโยชน์เบื้องปลายคือทำให้ปัญญาสว่างไสวโดยสะดวกเพราะความยึดติดและความทะยานอยากในกามนั้น สืบสาวแล้วก็มีต้นตอมาจากความสุขความทุกข์นี้เองเป็นแรงบันดาลใจ

๓. จิตตานุปัสสนา

ถ้าคุยกับคนทั่วไป พยายามทำให้เขาเชื่อว่ากายไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สมบัติของใครก็ยากที่ใครจะยอมรับ แต่สำหรับผู้ปฏิบัติอย่างน้อยในระดับอานาปานบรรพที่เห็นลมเข้าออกเป็นเพียงสิ่งเกิดดับตามธรรมชาติ หรืออย่างสูงสุดถึงระดับนิวาสวิถิการบรรพซึ่งเห็นกายนี้ต้องปันเป็นผงภัสสมรฐีแน่นอนแล้ว ใครพูดให้ฟังว่า กายไม่ใช่ตัวตน ย่อมฟังขึ้น ฟังเข้าใจถนัด และยอมรับโดยคุณด้วยปัญญาประจักษ์แจ้งออกมาจากภายใน ยิ่งถ้าไปบอกใครว่าจิตไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตน อันนี้

จะให้เถียงกันด้วยเหตุผลและความเห็นนานาพรรณจะได้ช่วยกับชั่วกลับโดยไม่เจอข้อสรุปอันดีที่สุดที่จะทำให้ทุกคน ยอมรับด้วยใจตรงกันอย่างแน่นอน

แม้จิตตานุปัสสนาจะเป็นขั้นตอนอันมีความละเอียดระดับที่ ๓ ยังไม่ถึงขั้นสูงสุดของสติปัฏฐาน ๔ ก็เริ่มประจักษ์ เริ่มหยั่งรู้ด้วยปัญญาอันสว่างขึ้นในภายในแล้วว่าแม้แต่จิตก็ไม่ใช่อัตตา เป็นเพียงธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นแล้วดับลงในท่ามกลางมวลธรรมชาติทั้งหลาย ความหลงคิด ความหลงหวังไปว่าจะมีจิตอื่น มีตัวตนอื่นอันยิ่งไปกว่านี้ เป็นอันพินาศลงได้อย่างสิ้นเชิง เพราะการเห็นนั้นเป็นการเห็นระดับ ธรรมชาติของจิตเกิดดับ มิใช่เพียงเห็นผิวของลักษณะจิตชนิดใดชนิดหนึ่งเท่านั้นหากเปรียบเทียบหาสติปัฏฐานสูตรเป็นหลักสูตรแบบโลก ๆ ก็ต้องนับว่าเรามาได้ครึ่งทางแล้ว แต่ทางการปฏิบัติธรรมไม่อย่างนั้น เราดูกันที่จิต ดูกันที่ความปล่อยวาง ฝึกมาถึงตรงนี้หลายคนอาจไปไกลเกินกว่าครึ่ง หรืออาจจะถึงค่อนแล้วด้วยซ้ำ อย่างที่กล่าวแต่แรกว่าแก่นสารของพุทธศาสนาคือดับทุกข์ ดับกิเลส ไม่ใช่เพื่อสอบไล่ให้ใครตัดสินว่าควรรับปริญญาหรือยัง จิตเราเองเป็นผู้เรียน ผู้สอบ ผู้พิพากษา ปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นว่ากายใจเป็นตัวเป็นตนได้เมื่อไหร่ก็เมื่อนั้น

กล่าวตามจริงแล้ว ถ้าใครลงมือฝึกรู้สภาวะจิตตามแนวจิตตานุปัสสนาทันทีอย่างต่อเนื่องจริงจัง แม้ไม่ศึกษาทฤษฎีให้ชำนาญเสียก่อน ก็อาจเห็นจิตเป็นของไม่เที่ยง เป็นของไม่ใช่ตัวตนได้สำคัญ คือความล้มเหลวของใครเราจะไปขวางทางไว้แต่ต้น ถ้าหากไม่กล่าวถึงขอบเขตของความเป็นจิต เอาไว้เลย คนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะพวกที่มีการศึกษาสูง ๆ ก็จะสงสัยอยู่รำไป รำมาจนจุดให้หยุดคิดแล้วหันมาปฏิบัติเต็มที่ไม่ได้ ส่วนถ้ากล่าวเย็นเยือกเกินไป เรื่องจิตก็จะกลายเป็นการจุดชนวนความคิด เกิดตั้งคำถามแบบแตกกิ่งก้านสาขาออกไปไม่รู้จบยิ่งกว่ารากต้นไม้อันดมหิมา

ก) มุมมองเกี่ยวกับจิตของนักวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน

แนวคิดแบบวิทยาศาสตร์จะอาศัยเหตุผลและปัญญาคิดอ่านแบบมนุษย์ ไม่ฝากความเชื่อถือไว้กับผู้ใดผู้หนึ่ง หากมีการค้นพบ ความจริง ขึ้นในปีนี้ แล้วปีหน้ามีอีกคนพบ ความจริงกว่า ก็เป็นอันยอมรับโดยไม่ยึดมั่นว่าผู้ค้นพบคนก่อนจะต้องศักดิ์สิทธิ์เสมอ ใครหักล้างไม่ได้เรียกว่าเป็นการช่วยกันมองโดยหลายสายตา หลายการยืนยันมากกว่าจะปักใจสนิทให้กับข้อสรุป แม้ชาญฉลาดยิ่งของอัจฉริยะบุคคลท่านใดท่านหนึ่ง

วิทยาศาสตร์จึงนับเป็นเครื่องมือสำรวจความจริงที่เข้ากับธรรมชาตินึกคิดอย่างมีเหตุผลของมนุษย์ สิ่งใดเอามาทดลองไม่ได้ พิสูจน์หาหลักฐานมาเปิดเผยให้รับรู้ตรงกันไม่ได้ ก็ให้ถือว่าควรปล่อยไว้ก่อน รอจนกว่าจะหาทางทำให้ยอมรับร่วมกันด้วยตา หู จมูก ลิ้น และกายได้ว่าความจริงเป็นอย่างนี้ จึงค่อยนับว่าถูกรับรองโดยนักวิทยาศาสตร์สากล

อีกประการหนึ่ง วิทยาศาสตร์จะมุ่งเน้นมาที่ประโยชน์ที่เห็นได้ในปัจจุบัน และค่อนข้างปฏิเสธเรื่องไกลเกินตัว เรื่องที่ยังมาไม่ถึง หรือเรื่องที่จะมาถึงแน่หรือเปล่าก็ไม่ทราบ อย่างเช่นถ้าพูดถึงจิต ก็จะมีวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับจิตโดยเฉพาะ จุดประสงค์อาจเป็นการศึกษาจิตผ่านพฤติกรรมมนุษย์เพื่อให้เข้าใจเหตุผล ว่าคน ๆ หนึ่งโตขึ้นมาอย่างนั้นอย่างนี้เพราะอะไร จะกำหนดทิศทางโดยมวลรวมของสังคมให้เป็นไปในทางดีได้อย่างไร หรืออีกสาขาหนึ่งอาจศึกษาจิตควบคู่กับการแพทย์ ผู้สำเร็จการศึกษาเฉพาะทางมีสิทธิ์สั่งยาเพื่อบรรเทา ฟันฟู หรือรักษาอาการทางจิตที่ผิดปกติของผู้ป่วยได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย พูดให้ง่ายคือที่ร่ำเรียนกันจริงจังในหลักสูตรเกี่ยวกับจิตอย่างเป็นวิทยาศาสตร์นั้น จะไม่สนใจหาคำตอบในเชิงอภิปรายว่าจิตคืออะไร ไม่หาทางพิสูจน์ว่าตายแล้วไปไหน ไม่รับรองว่าทำดีแล้วชาติหน้าจะได้เสวยผลเป็นกุศลวิบากแน่หรือเปล่า แต่จะยอมรับเข้าไปตรง ๆ ในขั้นแรกเสียก่อนว่าจิตมีจริง เสวยสุขทุกข์ได้ จดจำสิ่งต่าง ๆ กับทั้งมีเจตจำนงเป็นอิสระ ส่วนจิตของแต่ละบุคคลจะดีเลว สร้างสมนิสสัยอย่างไรไว้ ก็ต้องดูเป็นราย ๆ หรืออาจวิเคราะห์จิตของกลุ่มชนโดยรวมก็แล้วแต่ใครจะสนใจเอาประโยชน์จากแง่การศึกษาชนิดไหน เช่นอยากให้เลิกก้าวร้าวเลิกสูบบุหรี่ มีอารมณืขึ้นมากขึ้น มองโลกในแง่ดีกว่าเดิม ฯลฯ เมื่อตั้งเป้าขึ้นมาแล้วก็ต้องหาวิธีบรรลุเป้าถ้าได้ผลระดับสากลก็นับว่าประสบความสำเร็จ และได้รางวัลจากสถาบันทรงเกียรติกันไป

อย่างไรก็ตาม จิตแพทย์ร่วมสมัยเริ่มศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบอื่น ๆ ที่มองไม่เห็น เช่นพลังบริสุทธิ์ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในธรรมชาติ แล้วก็มีนักวิทยาศาสตร์จำนวนไม่น้อยที่ไม่ทั้งความสนใจเกี่ยวกับอภิปราย และเห็นเป็นเรื่องท้าทายที่จะนำวิทยาการยุคปัจจุบันมาพิสูจน์การเดินทางข้ามภพข้ามชาติของจิต ได้มีคนเก่ง ๆ จำนวนมากตั้งแง่สังเกต เพื่อนำไปสู่การทดลองสารพัดชนิด บางแง่มุมของการค้นพบก็สนับสนุนความเชื่อว่าจิตกับกายเป็นต่างหากจากกัน ยกตัวอย่างเช่นถ้าเชื่อว่าสมองเป็น “ผู้คิดและตัดสินใจ” ก็จะขัดแย้งกับความจริงบางประการซึ่งทราบกันทั่วไปในผู้ศึกษาสรีรวิทยาพื้นฐาน เช่นเมื่อนักพิมพ์ตีพิมพ์ข้อความอย่างรวดเร็ว้นกล้ามเนื้อ ๓-๔ มัดของนิ้วที่ควบคุมให้กระดูกเคาะลงบนแป้นอย่างถูกต้องนั้น ต้องทำงานประสานกันภายในเวลาไม่เกิน ๐.๐๐๑ วินาที ซึ่งนับเป็นช่วงเสี้ยวของเสี้ยวความรู้สึก แต่ข้อเท็จจริงอันเป็นรูปธรรมก็คือระยะเวลาที่กระแสประสาทเดินทางจากสมองมายังมือนั้น ในช่วง ๐.๓ ถึง ๑.๕ วินาที ซึ่งช้ากว่ากันมาก อันนี้แปลว่า สมองไม่ได้เป็นผู้สั่ง แต่มีอะไรอีกอย่างอยู่เบื้องหลังอีกทีที่ทำให้กล้ามเนื้อทำงานประสานกันได้ แม้แพทย์บางส่วนพยายามหาทางอธิบายให้เป็นรูปธรรม เช่นเป็นกลไกทำงานสะท้อนของประสาทเหนืออำนาจสำนึก ก็ไม่ใช่คำไขปริศนาที่ลงตัวน่ายอมรับกันทั่ว ทว่ายิ่งกลายเป็นปมคำถามใหม่อีกมากมายไปแทน อย่างไรก็ตาม บางแง่มุมของการค้นพบก็ทำให้แม้แต่ักบวชผู้มีศรัทธาแก่กล้าในพระศาสดายังออกใจสั่นระทึก เพราะเหมือน

หลักฐานจะบ่งชี้ว่าแท้จริงแล้ว ประสบการณ์ภายในทั้งหมดของมนุษย์เราล้วนเกิดขึ้นจากการทำงานของสมองทั้งสิ้น ยกตัวอย่างเช่นถ้าสมองส่วนที่เรียกว่า ฮิปโปแคมปัส เสียหาย ก็จะเป็นบุคคลผู้สูญเสียความทรงจำ เปรียบได้กับแถบเทปบันทึกที่ขาดลงหรือถูกทำให้ยับ ข้อมูลภาพและเสียงก็จะสาบสูญไปด้วย จึงมีแง่กึ่งขำว่าถ้าสมองไม่ใช่จิต ทำไมความจำจึงอยู่ในสมอง

สรุป ความได้ว่า ทั้งส่วนของการทำความเข้าใจเกี่ยวกับจิต และทั้งส่วนของการปฏิบัติให้เห็นสภาพจิตตามจริง ล้วนส่งเสริมให้ตระหนักว่าจิตเป็นได้แค่ สภาพะอย่างหนึ่ง อาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิด หดแรงแสงของเหตุปัจจัยเมื่อไหร่ก็ดับ หาใช่ว่ามี "อะไรอย่างหนึ่ง" ปรากฏเป็นดวง ๆ อยู่อย่างเป็นอมตะ กับทั้งไม่ใช่มี ความนึกคิด ของใครบางคนดำรงอยู่เป็นชาติ ๆ ดังที่โมหะล่อลวงให้เราทึกทักเอาดี ๆ เมื่อสามารถกำหนดสติมาตั้งรู้อยู่ที่จิตได้ ทุกอย่างที่ปรากฏเป็นโลกภายนอกจะไร้ความหมายไปทันที ไม่ว่าจะเคยมีความหมายน่าอาลัยอาวรณ์สักเพียงใดมาก่อนก็ตาม เพราะเห็นเข้ามาถึงจิตเสียแล้วว่าความอาลัยอาวรณ์นั้นก็อาการของจิตชนิดหนึ่งนั่นเอง หากเห็นได้ขนาดนั้น ก็จะตระหนักว่าถ้าปราศจากสติรู้ถึงมาถึงจิต ก็ยากนักที่จะอ่านตนเองออกอย่างกระจ่างกับทั้งยากนักที่จะสลัดกิเลสชั้นลึกที่มีความละเอียดอ่อนมาก ๆ นักภวนาส่วนใหญ่หวังแต่จะ เอาดีจากการปฏิบัติ คือจะปฏิบัติให้ได้ดียวเดียว ตอนไม่ดีไม่เอา ไม่สนใจดู เมื่อพิจารณาจิตตามุขสนาอย่างลึกซึ้ง คงทำให้พอมองออกว่าตอนจิตกำลังรุ่งก็ต้องภวนา ตอนจิตกำลังร่วงก็ต้องภวนา

อีกประการหนึ่ง ส่วนใหญ่เราปฏิบัติกันเพื่อ "เลี้ยง" ไม่ได้ปฏิบัติเพื่อให้ รู้ กล่าวคือพอสภาพธรรมเกิดขึ้นก็จ่อให้มันคงสภาพ หรือบางสภาพธรรมยังไม่เกิดด้วยซ้ำก็พยายามไปสร้างขึ้นมาแล้วก็มักประสบแต่ความล้มเหลว เพราะจิตเป็นอนัตตา เขาไม่เป็นไปตามอำนาจความอยากของเรา แนวทางในจิตตามุขสนาคงทำให้สบายใจได้ว่าเรา กำลังปฏิบัติอยู่ ขอเพียงรู้ให้เป็น รู้ให้เท่าทันตามจริง จะเป็นราคะ โทสะ หรือโมหะก็ตาม สังเกตง่าย ๆ เพียงว่าสิ่งใดถูกรู้ สิ่งนั้นย่อมแสดงความไม่เที่ยงให้เห็นเสมอ ถ้าสิ่งนั้นยังถูกรักษาไว้ แปลว่าตอนนั้นเราไม่ได้รู้เข้ามาถึงลักษณะที่กำลังปรากฏแต่อาจจะกำลังจงใจสร้างสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นในใจแทน

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งที่ควรทิ้งท้ายไว้ คือจิตตามุขสนาเริ่มต้นด้วยสภาพธรรมง่าย ๆ ที่เกิดกับจิตเช่นราคะ โทสะ โมหะ รวมทั้งจิตหดหู่และจิตฟุ้งซ่าน แต่เมื่อพัฒนาขึ้นไป จะเน้นการสังเกตแง่มุมต่าง ๆ ของจิตที่มีคุณภาพดี เพื่อความเห็นชัดในทุกสภาพ และเพื่อความปล่อยวางเป็นเปลาะ ๆ จากหยาบสุดไปจนถึงละเอียดสุด หากเป็นไปได้จึงไม่ควรปฏิเสธการทำสมาธิขั้นสูงพระพุทธรองค์ทรงแนะนำอุปายไว้หมดแล้วในทุกหมวดของมหาสติปัฏฐานสูตร หากพัฒนาจิตอย่างรู้จุดมุ่งหมายดี ก็จะไม่มีการหลงยึดหลงติดในสมาธิอย่างที่นักภวานายุครากลัวกันแต่อย่างใด ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ต้องดูตัวอย่างที่มีบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกด้วยว่าผู้บรรลุนิพพานไม่เคยผ่านการอบรมจิตจนประสบความสำเร็จระดับฌานมาก่อน เรื่องของการทำสมาธิถึงฌานจึงประนีประนอม

ได้ทั้งสองฝ่ายความเห็น คือถ้าทำได้ก็ควรทำ ทำไม่ได้ก็ภาวนาตามแนวสติปัฏฐานไป นับว่ามีหวัง ในมรรคผลอันเป็นแก่นสารของพระพุทธศาสนาด้วยกันทั้งสิ้น

๔. ธัมมานุปัสสนา

มหาสติปัฏฐานสูตรได้ชื่อว่า ธัมมานุปัสสนา เพราะจะมองกายใจรวมทั้งสิ่งอื่น ภายนอกเป็นสภาวะธรรมล้วน ๆ ไม่มีชายหญิง ไม่มีภาวะบุคคล ไม่มีความเป็นเราเขาแทรกซึมอยู่เลย หากจะมองกาย ก็มองโดยความเป็นการประชุมกันของธาตุ หากจะมองใจ ก็มองโดยความเป็นแ่งมุมของภาวะหมายรู้หรือภาวะคิดอ่านทำการ ไม่ยึดว่าเป็นธาตุของใคร ไม่ยึดว่าใครครองภาวะ หมายรู้คิดอ่านใด ๆ อยู่ ไม่ว่าจะแยกรู้ทีละอย่างหรือรวมกันทั่วพร้อม ด้วยเหตุนี้ ธัมมานุปัสสนาจึงเป็นสุดยอดแห่งฐานวิปัสสนาอันผู้หวังน้ำพุดแห่งอมตะจะควรใส่ใจให้ลึกซึ้ง กล่าวได้ว่าเราฝึกหมวดกาย หมวดเวทนา และหมวดจิตมา ก็เพื่อมีจิตไว้พร้อมต่อยอดเป็นหมวดธรรมในที่สุดนี้เอง เพราะจิตเป็นของละเอียด แต่กิเลสเป็นของหยาบ พอพบกิเลสหยาบก็จะสู้ไม่ไหว เหมือนของอ่อนย่อมแพ้ของแข็งเมื่อถูกของแข็งโปะทับมาก ๆ เข้า อย่าว่าแต่จะไปดูกายใจโดยความเป็นสภาวะธรรม แค่นึกไม่ให้ยอมตามกิเลสไปทำผิดศีลผิดธรรมก็นับว่าเก่งแล้ว ดังนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่เราต้องรู้ทั้งกัน รู้ทั้งแก่ คือทราบว่าจะทำอะไรจริงจะโยกกิเลสหยาบออกจากใจให้เกิดความสะอาดสะอาดปลอดโปร่งเสียก่อน แล้วค่อยว่ากันเรื่องปฏิบัติขั้นละเอียด ๆ เป็นลำดับต่อไป

หลักการของพระพุทธองค์ คือ มีทั้ง “ปล่อย” และทั้ง “ห้าม” คือถ้าเห็นว่าอยู่ในจังหวะที่สามารถรู้ได้ก็ปล่อยให้เกิดแล้วดูมันหายไป เหมือนมองเฉย ๆ โดยไม่เข้าไปข้องเกี่ยวอันใด ซึ่งความเห็นว่าจะเกิดแล้วต้องดับลงเป็นธรรมดา นั่น บ่อยเข้าย่อมทำให้จิตเป็นกลางได้เอง เหมือนเห็นไฟไหม้ฟางเส้นเดียวก็อย่าเดือดร้อนวิ่งเต้นหาทางดับ รอของมันดับไปเองดีกว่า แต่ถ้าเห็นว่ามันวนครอบงำจิตจนไม่เป็นอันปฏิบัติ ก็ต้องหักห้ามกันด้วยเจตนา ทั้งทางกายและทางใจต่อไป เหมือนเห็นไฟเริ่มลามทุ่งและมีเชื้ออยู่รายรอบ อันนี้ก็นิ่งนอนใจไม่ได้ ต้องหาอุปกรณ์มาดับเสีย

ก) เหตุเกิดและทางละกามฉันทะ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้แต่อย่างเดียว อันจะเป็นเหตุให้กามฉันทะที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น หรือกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้ว ได้ทวีตวียิ่งขึ้นไป เหมือนสุกนิมิต ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลใส่ใจสุกนิมิตโดยไม่แยบคาย กามฉันทะที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมทวีตวียิ่งขึ้น

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้แต่อย่างเดียว อันจะเป็นเหตุให้กามฉันทะที่ยังไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น หรือกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้ว ก็จะละเสียได้ เหมือนสุกนิมิต ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลใส่ใจสุกนิมิตโดยแยบคาย กามฉันทะที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้ว ก็จะละเสียได้

สุภะ คือ ความงาม นิमित คือ เครื่องหมาย สุภนิमितจึงเป็นสังกะธบจิตที่มีความหมายในทางสวยงาม ถูกใจ ยั่วกิเลสให้หลงชอบได้ อย่างเช่นรูปร่างหน้าตาของเพศตรงข้าม ถ้าหากเราใส่ใจกำหนดเสียหน่อย ไม่มองเฉพาะสิ่งที่ตาเห็น แต่กำหนดใจรู้ตามจริงกระทั่งถึงระดับจิตสัมผัสประจักษ์ตามจริงว่ารูปสวยงามนั้นก่อขึ้นด้วยสิ่งโสโครกนับจากหัวจรดเท้า^{๕๐}

ข) เหตุเกิดและทางละพยาบาท

ด้วยพุทธานุสสาเดียวกันกับการแสดงทางมาและทางไปของกามฉันทะ พระพุทธองค์ตรัสว่าปฏิฆนิमितเป็นเหตุหลักของพยาบาท ปฏิฆะแปลว่าความคับแค้น ความกระทบกระทั่งอันเป็นไปในทางกัโธสะ ดังนั้นปฏิฆนิमितจึงเป็นเครื่องหมายที่กระทบใจแล้วเกิดความเดือดดาลเป็นพื้นเป็นไฟขึ้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องราวที่เก็บค้างคาไว้ในใจ จะเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดของปฏิฆนิमित คล้ายภาพเสียงผุดขึ้นหลอกหลอนไม่เลิก สูตรสำเร็จของพระพุทธองค์ในการละพยาบาทคือเมตตาเจโตวิมุตติหรือการเจริญเมตตาภาวนา กล่าวคือหากฝึกเจริญเมตตาภาวนา ก่อกระแสสุขนิมนวลได้เป็นปกติเหมือนสายน้ำจากห้วงทะเลใหญ่ ก็จะสามารถท่วมทับปฏิฆนิमितได้อย่างราบคาบ ปฏิฆนิमितสู้ไม่ได้เลย

ค) เหตุเกิดและทางละความง่วงเหงาซิมเศร้า

ด้วยพุทธานุสสาเดียวกันกับการแสดงทางมาและทางไปของกามฉันทะ พระพุทธองค์ตรัสว่าความไม่ยินดี ความเกียจคร้าน ความบิตขี้เกียจ ความเมาอาหาร และความที่จิตหดหู่ เหล่านี้ล้วนเป็นเหตุหลักของความง่วงเหงาซิมเศร้า ขอให้ทราบถึงความง่วงในแบบที่เป็น “ถีนมิทธะ” นั้นแตกต่างจากความง่วงเพราะเพลียที่ทำงานมาอย่างหนักและต้องการการพักผ่อนบ้าง ความง่วงเหงาซิมเศร้าในที่นี้เจืออยู่ด้วยความขี้เกียจ ยังไม่ถึงเวลาพักแต่ก็อยากพัก ยังไม่ถึงเวลานอนแต่ก็อยากนอนสูตรสำเร็จของพระพุทธองค์ในการละความง่วงเหงาซิมเศร้าคือความคิดเริ่มก้าวไปข้างหน้า ความพากเพียร ความบากบั่น ขอให้ลองนึกถึงจังหวะที่เรา กำลังมีความตั้งอกตั้งใจทำงานให้หลุดไปสู่เป้าหมายด้วยความเต็มใจยินดี จะไม่มีความง่วงเลย แต่ถ้าแน่ใจว่าเพียรถูกทางด้วยความเต็มใจยินดีแล้วยังง่วง ก็ขอให้ดูอุบายพิเศษที่พระพุทธองค์ประทานไว้แก่วงโดยตรงให้กับพระโมคคัลลาน์ในบทนี้ ซึ่งจะเห็นว่าที่พันปีล่วงไปก็ยังคงใช้ได้ผลเป็นอย่างดียิ่งสำหรับมนุษย์ผู้หวังความก้าวหน้าทางการปฏิบัติภาวนา

ง) เหตุเกิดและทางละความฟุ้งซ่านรำคาญใจ

ด้วยพุทธานุสสาเดียวกันกับการแสดงทางมาและทางไปของกามฉันทะ พระพุทธองค์ตรัสว่าความไม่สงบแห่งใจเป็นเหตุหลักของความฟุ้งซ่าน กล่าวคือพระองค์ตรัสเข้าไปถึงสภาพจิต

^{๕๐} อัง.ติก. (ไทย) ๑๒/๙๒/๑๕๖.

ของแต่ละคนตรง ๆ ว่าปกติมีแนวโน้มจะกระเพื่อมไหวยากน้อยเพียงใด คนเราเคยชินที่จะปล่อยให้จิตใจตระเวนไป ล่องเลื่อนไปตามวิมานอากาศในอดีตบ้าง ในอนาคตบ้าง เป็นนักสะสมขยะบ้าง เป็นนักก่อเรื่องบ้าง ล้วนแล้วแต่ทำให้ธรรมชาติของจิตขาดความสงบ ความไม่สงบนั้นเองก่อพาญความคิดให้อ้ออิ่งไม่หยุดหย่อน ทั้งที่ไม่น่าจะมีอะไรต้องคิดก็คิด ยากจะบังคับควบคุม สูตรสำเร็จของพระพุทธองค์ในการละความฟุ้งซ่านรำคาญใจคือความสงบแห่งใจ คือถ้าเข้าใจว่าจะสร้างปัจจัยให้จิตมีปกติสงบลงกว่าเดิมได้อย่างไร ก็เป็นโอกาสลดโรคฟุ้งลงอย่างมาก บทนี้จะกล่าวไล่มาตามลำดับนับแต่สถานที่และบุคคลแวดล้อม ตลอดไปจนกระทั่งพฤติกรรมอันสงบเย็นในครองครองของทาน ศีล สมาธิ และปัญญา

จ) เหตุเกิดและทางละความลังเลสงสัย

ด้วยพุทธลีลาเดียวกันกับการแสดงทางมาและทางไปของกามฉันทะ พระพุทธองค์ตรัสว่าความไม่ใส่ใจโดยแยบคายเป็นเหตุเกิดแห่งความลังเลสงสัย ความสงสัยนั้นเป็นไปได้หมด ไม่ใช่เฉพาะสงสัยเรื่องวิธีกาวนา แต่รวมทั้งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างกาวนาด้วย สูตรสำเร็จของพระพุทธองค์ในการละความลังเลสงสัยคือความใส่ใจโดยแยบคาย บทนี้จะมีตัวอย่างวิธีพิจารณาโดยแยบคายเพื่อขจัดความลังเลสงสัยเสียให้สิ้น^{๕๑}

แนวทางแก่นิรณัน ใครจะมีอุปายในการกำจัดนิรณันอย่างไรก็ตาม พึงสังเกตด้วยว่าต้องไม่ทำให้เกิดผลข้างเคียง เช่นก่อนนิรณันข้ออื่นขึ้นแทน ข้อสังเกตนี้จะได้ไม่ทำให้บางคนอ้างว่า จะหาอุปายกระตุ้นจิต เหมือนพระบางนิยายเห็นว่าฟุ้งซ่านเพราะเกิดราคะจิต แทนที่จะพิจารณาภายในนอสุภะตามสูตรสำเร็จของพระพุทธองค์ กลับมีความเห็นวิปัสสคลาดเคลื่อนไปว่าควรเสพกามให้หายฟุ้งเสีย จะได้มีความปลอดโปร่งเหมาะแก่การนั่งสมาธิต่อไป แล้วอ้างความจำเป็นในการกำจัดนิรณัน หรือความไม่ยึดมั่นถือมั่นเคร่งครัดแบกภาระอะไรให้เป็นทุกข์ หรืออ้างว่าพระพุทธองค์ประทานอนุญาตให้ถอนวินัยบางข้อได้ หากมั่นหลักการว่านิรณันทุกตัวต้องถูกกำจัด ก็จะมีการสับสนอย่างรอบคอบว่าเรากระทำจิตให้เหมาะสมแก่การพร้อมเห็นกายใจเป็นสภาวะธรรมแล้วหรือยัง หากมีนิรณันข้อใดข้อหนึ่งตกค้างอยู่ ก็ต้องจีเข้าไปให้ถูกจุด ด้วยวิธีแก้ที่ถูกทาง ปราศจากผลกระทบข้างเคียง จึงนับว่าเป็นผู้สามารถผ่านนิรณันบรรพไปได้สำเร็จ

ฉ) อุปายกำจัดกามฉันทะ

กาม หมายถึงทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม หากกล่าวถึงกามโดยความเป็นรูปธรรมก็เรียกว่า วัตถุกาม คือวัตถุอันน่าใคร่หรือกามคุณ ๕ ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นที่รัก ประกอบด้วยกาม และสำคัญคือเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด

^{๕๑} ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

ซึ่งนัยย่อมหมายความว่าถ้าเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดของคนหมู่มาก ก็จัดว่าเป็นวัตถุกำกวมชั้นเลิศตามค่านิยมประจำสังคมนั้น หากกล่าวถึงกำกวมโดยความเป็นนามธรรมก็เรียกว่า กิเลสกำกวม หมายถึงตัวของกิเลสที่มีอยู่ในใจ หรือธรรมชาติที่ทำให้เกิดความใคร่ เช่นเรามองใครว่ากิเลสหนา บ้ากำกวม หรือตื้นหาจัด ก็แปลว่าคน ๆ นั้นมีพฤติกรรมที่สะท้อนระดับกิเลสกำกวมที่สูงกว่าปกติธรรมดา เป็นต้น การทำความเข้าใจกับความหมายของกำกวมอย่างดีจะทำให้เกิดมุมมองแจ่มชัด เช่นมีวัตถุกำกวมตั้งอยู่ แต่หากปราศจากสะพานเชื่อมโยง คือความตรึงนึกถึงวัตถุกำกวม ใจเราก็น้อมปราศจากกำกวมกิเลส กับทั้งจะเห็นชัดว่าควรทำการสำรวจสิ่งใดก่อนเป็นอันดับแรกในตน บางทีเมื่อนิ่งแล้วอาจเกิดความรู้สึกเหมือนจิตจะดีดออกจากร่าง คล้ายส่วนหนึ่งอันเป็นภายในของเราประกบกับกายภายนอกไม่สนิทอีกต่อไปหลายคนกลัวจนเลิกนั่งสมาธิ เพราะไม่รู้ว่าจะเกิดอะไรขึ้น หรือจะแก้ไขให้ดีขึ้นได้อย่างไร ความจริงแล้วอาการนี้ เป็นเรื่องปกติที่ไม่น่ากลัวอะไรถ้ารู้จักวางอุเบกขา ความกังวลนั้นเองจะยิ่งเพิ่มแรงปั่นป่วน หรือในทางตรงข้าม ถ้านึกว่าเป็นโอกาสสวดจิต เกิดความพยายามจงใจจะสลัดจิตให้หลุดจากกายก็น่าเป็นห่วงมาก เพราะกำลังยังไม่ถึงจริง เหมือนเครื่องบินยังไม่มีเครื่องที่ทรงกำลัง แต่พยายามดันทุรังจะทะยานขึ้นฟ้า ยังไม่ทันไรก็จะตกพังเสียก่อนถ้าเราวางเฉย ไม่กลัว แล้วก็ดูอาการของจิตเหมือนเป็นคนอื่น พลังที่ปั่นป่วนอยู่ก็จะเหมือนพายุที่ซัดแรงได้ด้วยกำลังสง่าเก๋เดียวเดียว ในที่สุดก็หยุดเพราะขาดกำลังส่งลูกใหม่ จะไม่มีอะไรเกิดขึ้นอย่างที่ประหลาดใจล่วงหน้า และจะมั่นใจในคุณของการวางเฉยเป็นกลางมากขึ้นด้วย^{๒๒}

สรุป ความได้ว่า ทุกขั้นตอนในสติปัฏฐาน ๔ นั้น ถ้าบวก ๆ กันเข้าแล้วจะปิดช่องโหว่ได้หมด ผู้ปฏิบัติสามารถภาวนาได้ตลอด ๒๔ ชั่วโมงเมื่อเข้าใจว่าจะ มอง กายใจของตนเองออกมาจากภายในอย่างไร เพราะแม้จิตมีราคะ โทสะ โมหะ ก็สามารถรู้สภาวะเหล่านั้นโดยความเป็นนิรวณฺ์ นิรวณฺ์เป็นของเกิดดับ ไม่ใช่ตัวตนได้ ใครที่ใกล้ชิดกับราคะ โทสะ โมหะมาก ๆ และรู้สึกท้อว่าคงไม่มีหวังภาวนากับเขา ก็น่าจะเปลี่ยนความคิดใหม่ คือที่แท้เราอยู่กับอุปกรณ์ภาวนากับเขาเหมือนกัน ขอให้ “รู้เป็น” เท่านั้น อาการที่จิตหลุดจากนิรวณฺ์ทั้ง ๕ มีความตั้งมั่น ปลอดภัยไปร่ง สะอาดเกลี้ยงเกลาร่างอย่างแท้จริงนั้น จะเป็นสภาพสุขในตัวเอง พอใจในตัวเอง เห็นผลว่าคุ้มกับการแลก สำคัญคือก่อนยังไม่ลิ้มรสสุขชนิดนั้น ก็ยังมองเห็นนิรวณฺ์เป็นสิ่งที่น่าหวงอยู่ เริ่มต้นจึงอาจจะต้องคิดโดยแยบคายให้มาก ว่าถูกห่อหุ้มอยู่ด้วยนิรวณฺ์อันเป็นต้นเหตุทุกข์รูปแบบต่าง ๆ เมื่อถอดถอนทิ้งเสียให้หมดก็คาดหมายได้ว่ามีรางวัลอันเป็นสุขรออยู่เป็นแน่แท้ และสิ่งที่เหนือกว่าความสุขอันเป็นรางวัลขั้นต้น ก็คือศักยภาพพร้อมที่จะดูกายใจโดยความเป็นสภาวะธรรมเช่นขั้น ๕ อายตนะ ๖ ดังที่เราากำลังจะศึกษากันในบทต่อ ๆ ไป

^{๒๒} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๑/๑๗๒.

๓.๔ วิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนาภาวนา คือ การฝึกควบคุมจิตเพื่อแสวงหาปัญญาซึ่งจัดว่าเป็นลักษณะพิเศษในทางพุทธศาสนา แบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท ประเภทแรกเรียกว่า วิปัสสนาสมาธิ เป็นการปฏิบัติวิปัสสนาโดยการนำสมาธิในระดับแรก ๆ ที่อยู่ระหว่าง ขณิกสมาธิ กับ อุปจารสมาธิ มาเป็นฐานร่วมปฏิบัติกับการนำตัว สติปัฏฐาน ๔ มาเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการปฏิบัติภาวนา

วิปัสสนาภาวนาในแบบที่สอง เรียกว่า สมถวิปัสสนา หรือ สมาธิวิปัสสนา เป็นวิปัสสนาที่ต่อจากอัปนาสมาธิภาวนาได้ผ่านซึ่งเป็นการทำสมาธิที่จิตถูกควบคุมด้วยพลังความตั้งใจอย่างสูงเพื่อเข้าสู่สภาวะของความวิเวก อันเป็นสมาธิที่สามารถทำให้จิตอยู่ในสภาพการเตรียมพร้อมแก่การทำงานในทุกกรณี รวมทั้งการนำ สติปัฏฐาน และ สมาธิ ๓ มาพิจารณาเพื่อการเข้าถึงความเป็นจริงในธรรมชาติ

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า การปฏิบัติสมาธิภาวนามีเป็น ๒ ระดับ กล่าวคือ การทำสมาธิ กับ การปฏิบัติวิปัสสนา ในการทำสมาธิให้จิตอยู่นิ่งนั้นจำเป็นต้องเป็นผู้ปฏิบัติจะต้องแสวงหาสถานที่ที่เหมาะสม เช่นการปลีกตัวจากสังคมทั่วไปในระดับหนึ่งเพื่อแสวงหาสถานที่สงบสงัดและพ้นจากหน้าที่การงานและสิ่งรบกวนต่าง ๆ ในช่วงระยะหนึ่ง

ส่วนการปฏิบัติวิปัสสนา จะมีความแตกต่างตรงข้ามกับการทำสมาธิภาวนาตรงที่การปฏิบัติวิปัสสนาไม่มีความจำเป็นที่ผู้ปฏิบัติจะต้องอยู่ในบรรยากาศสงบ สงัด หรือต้องปลีกตัวจากผู้คนและการทำงาน การปฏิบัติเพียงอย่างเดียวนั้นจะได้ประโยชน์ในระดับหนึ่งในตอนแรก ๆ แต่ก็เป็นการปฏิบัติเพียงอย่างเดียวจะได้ประโยชน์ในระดับหนึ่งในตอนแรก ๆ แต่ก็เป็น การปฏิบัติเพียงเพื่อให้จิตเข้าสู่ความสงบในภาวะที่เป็นเอกัคคตา แตกต่างจากการปฏิบัติวิปัสสนาที่จำเป็นต้องนำส่วนประกอบที่เป็นประสบการณ์เบื้องต้น โดยเฉพาะการนำสัมผัสมาใช้ในการกระบวนการภาวนา โดยนัยนี้การปฏิบัติวิปัสสนาจึงสามารถทำได้ตลอดเวลา โดยการนำเอา กาย เวทนา จิต และธรรม มาเป็นปัจจัยต่อการเพ่งพิจารณา ซึ่งผู้ปฏิบัติสามารถนำมาใช้ได้ระหว่างการปฏิบัติหน้าที่แม้ในช่วงเวลาสั้น ๆ ที่ยังไม่พร้อมเป็นอิสระจากการทำงาน จึงอาจกล่าวได้ว่าการทำวิปัสสนาด้วยวิธีนี้สามารถทำได้ในทุกระยะ ทุกสถานที่ และทุกเหตุการณ์ การทำสมาธิกับการฝึกวิปัสสนามีเป้าหมายที่แตกต่างกัน สมาธิเป็นการปฏิบัติเพื่อแสวงหาความสงบ ความเป็นเอกัคคตา เพื่อสร้างพลังจิตและเพื่ออภิญญา ส่วนการปฏิบัติวิปัสสนา มีความมุ่งหมายเพื่อการรับรู้เพื่อทำจิตให้บริสุทธิ์และเพื่อนิพพาน

ในการทำปฏิบัติวิปัสสนา สติปัฏฐาน ๔ เป็นตัวสำคัญในการนำมาใช้เพ่งพิจารณาตามความเหมาะสมกับสถานการณ์และกับจริยะ หรือ จริต ของแต่ละบุคคลที่จะเลือกใช้หัวข้อต่อไปนี้

ในขณะภาวนา คือ การพิจารณาร่างกาย (กายานุปัสสนา) การพิจารณาอารมณ์ (เวทนานุปัสสนา) การพิจารณาจิตใจ (จิตตานุปัสสนา) และการพิจารณาในองค์ธรรม (ธรรมานุปัสสนา) ผู้ที่เริ่มต้นฝึกวิปัสสนาสมาธิส่วนใหญ่ ควรเริ่มจากการพิจารณาในกาย เช่น การเฝ้าสังเกตลมหายใจเข้าออกเสียก่อนจนเกิดความชำนาญในการปฏิบัติแล้ว จึงอาจเปลี่ยนไปพิจารณาเกี่ยวกับอริยาบถ อื่นของร่างกาย เช่น การเฝ้าพิจารณาติดตามดูการเปลี่ยนแปลงในอารมณ์ต่าง ๆ ติดตามพิจารณาการทำงานของจิตและพิจารณาในองค์ธรรมตามลำดับความเหมาะสมควรแก่งานและกิจวัตรประจำวันของแต่ละบุคคล

อันดับแรก ได้แก่ กายานุปัสสนา เป็นการเพ่งพิจารณาติดตามดูรู้ทันในกาย เช่นการฝึกอานาปานสติด้วยการเฝ้าสังเกตลมหายใจเข้าออกว่า สั้น ยาว ตื้น ลึก ประณีต หยาบ สม่าเสมอต่อไป เป็นการเฝ้าสังเกตอริยาบถในขณะ นั่ง นอน ยืน เดิน กิน ดื่ม การใช้สัมผัสสัญญาเฝ้าสังเกตการเคลื่อนไหวขณะปฏิบัติงาน พิจารณาปฏิภูลภายในร่างกาย การพิจารณาร่างกายโดยแยกให้เห็นว่าเป็นเพียงสิ่งที่ประกอบด้วยธาตุ ๔ หรือ การพิจารณาศพที่อยู่ในสภาพต่าง ๆ อันเป็นสังขารที่เราทุกคนจะต้องพบ

อันดับสอง ได้แก่ เวทนานุปัสสนา เป็นการติดตามเพ่งพิจารณาในอารมณ์ที่เกิดขึ้นขณะปฏิบัติภาวนาว่า อยู่ในภาวะที่สุขน่าอยู่น่าพอใจ ทุกข์ ไม่น่าอยู่ไม่พอใจ หรืออยู่ในอารมณ์กลาง ๆ โดยนำสติและสัมผัสสัญญามาพิจารณาขณะเกิดขึ้น ทำความเข้าใจในปรากฏการณ์ทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นและดับไปนั้นว่า มันเป็นเพียงสังขตธรรมที่เกิดขึ้นจากการปรุงแต่งตามกฎแห่งเหตุปัจจัย ไม่ใช่เกิดจากการยึดถือเอาว่า นั่นเป็นตัวเรา เป็นวิญญาณของเรา หรือเป็นอารมณ์ของเรา ซึ่งพระพุทธองค์ทรงถือว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิ ผู้ปฏิบัติจะต้องหมั่นฝึกพิจารณาด้วยการติดตามเฝ้าสังเกตถึงความเป็นจริงในสังขารขณะนี้ให้ได้ว่า มันเป็นเพียงปรากฏการณ์ทางจิตอย่างหนึ่งที่มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลาอันเนื่องมาจากเหตุปัจจัย นอกจากนี้การพิจารณาในอารมณ์ต่าง ๆ จะต้องระมัดระวังในขณะพิจารณาไตร่ตรองธรรมชาติของการเกิดดับ ด้วยการไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นเมื่อทำได้เช่นนั้นก็เท่ากับเราสามารถควบคุมอารมณ์ต่าง ๆ ได้จากการฝึกเวทนานุปัสสนา ดังกล่าวแล้ว

อันดับสาม ได้แก่ จิตตานุปัสสนา หมายถึงการเฝ้าติดตามดูรู้ทันในปฏิริยาของจิตเพื่อที่จะทำให้เราเข้าใจรับรู้โดยการติดตามเฝ้าสังเกตการทำงานของจิตในลักษณะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นขณะนั้น (ไม่ใช่ในอดีต อนาคต) เช่น มีราคะ ไม่มีราคะ มีหรือไม่มีโมหะ โทสะ พุณฺหาณ เป็นสมาธิ หลุดพ้น หรือไม่อย่างไร โดยไม่นำเอาวิญาณการรับรู้หรืออารมณ์ความรู้สึกของเราเข้าควบคุมส่งเสริมหรือตัดสินให้กับสภาวะของจิตในขณะนั้น ด้วยการฝึกเช่นนี้ จะทำให้เราเข้าถึงและยอมรับความจริงแท้ อันจะทำให้จิตหลุดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่นได้อีกวิธีหนึ่ง

การหมั่นฝึกภาวนาโดยวิธีดังกล่าวอยู่ประจำ นอกจากจะทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจและรู้จักตัวเองได้ดีขึ้นแล้ว ยังทำให้เราสามารถที่จะเจาะลึกลงไปในจิตวิญญาณ เพื่อนำมาใช้ปฏิบัติให้ชีวิตมีแต่ความสงบ สันติ และอยู่อย่างกลมกลืนทั้งกับตนเองและต่อสังคม

อันดับที่สี่ ซึ่งเป็นวิธีสุดท้ายในการนำมาปฏิบัติ ได้แก่การติดตามทำความเข้าใจและรู้ทันในองค์ธรรม (ธรรมานุปัสสนา) ในประสบการณ์ทางจริยธรรมและทางจิตวิญญาณ เป็นการปฏิบัติด้วยการนำเอาองค์ธรรมอันเป็นคำสอนของพระพุทธองค์มาใคร่ครวญพิจารณาให้เกิดความกระจ่าง เช่นองค์ธรรมที่เกี่ยวกับ นิวรณ์ ๕ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ โพชฌงค์ ๗ และอริยสัจ ๔ ว่า เกิดได้อย่างไร และจะละเสียได้อย่างไร จะเจริญเต็มสมบูรณ์ได้อย่างไร เป็นต้นซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่ององค์ธรรมเหล่านี้ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น

กล่าวโดยย่อ วิปัสสนาจะช่วยพัฒนาจิตใจของผู้หมั่นประพฤติให้พ้นจาก ความโลภ ความโกรธ ความหลง โดยไม่จำเป็นจะต้องหนีโลกที่ตนเองรับผิดชอบ ความมุ่งหมายที่แท้จริงในการปฏิบัติวิปัสสนาก็คือการเพาะบ่มจิตใจให้เกิดความปิติ ถึงพร้อมด้วยพรหมวิหารธรรมเป็นความปิติที่เกิดขึ้นและหลั่งออกมาจากจิตใจที่ได้รับการฝึก เป็นนิรามิสสุขที่เกิดจากจิตที่สงบระงับอยู่เหนือความทะเยอทะยาน ความใคร่อยากหลุดพ้นจากโลกียวิสัยและอยู่เหนือโลกธรรมทั้งหลาย

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาด้วยการหมั่นฝึกทำจิตให้บริสุทธิ์ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท จึงอยู่เหนือความหวาดกลัวต่อทั้งโลกนี้และโลกหน้า

อีกนัยคือ การกำหนดรู้กอรूप ในขณะที่เดิน นักปฏิบัติพึงเจริญสติรู้เท่าทันสภาวะเคลื่อนไหวทุกอย่างก้าว ด้วยการกำหนดว่า เดินหนอ ๆ หรือ ย่างหนอ ๆ หรือ ยกหนอ ย่างหนอเหยียบหนอ” เมื่อสมาธิแก่กล้ามากขึ้น นักปฏิบัติจะสามารถรับรู้จิตที่ต้องการจะเดินได้อีกด้วยโดยรู้ว่า จิตที่ต้องการเดินจะเกิดขึ้นก่อน แล้วจึงเกิดอาการเคลื่อนไหวต่อมา^{๕๓} มีสาธกในเรื่องนี้ว่า

“ปุณ จปรี ภิกขเว ภิกขุ คจฺจนโต วา คจฺจามิตี ปชานาติ.”^{๕๔}

“ภิกษุทั้งหลาย ข้อปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง คือ ภิกษุเมื่อเดินอยู่ย่อมรู้ชัดว่าเดินอยู่”^{๕๕}

“เอส เอว ปชานาติ “คจฺจามิตี จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ. ตํ วายํ ชเนติ. วาโย วิญฺญตฺตี ชเนติ.

จิตตกิริยาวาโยธาทูวิพาเรน สกกลายสส ปุโรโต อภินิหารโ คมนนติ วุจฺจติ.”^{๕๖}

^{๕๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีลยาดอ) รจนา, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ ป.ธ.๙) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิงค์ แปลและเรียบเรียง, วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๒๓๑.

^{๕๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๕/๒๔๗.

^{๕๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๕/๓๐๔.

^{๕๖} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๑.

“เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า จิตที่คิดนึกว่าจะเดิน ย่อมเกิดขึ้น จิตนั้นย่อมยังธาตุลมให้เกิดขึ้น ธาตุลมย่อมยังวิญญาณรูปให้เกิดขึ้นการเคลื่อนไหวข้างหน้าของร่างกายทั้งหมด ด้วยการขับเคลื่อนของธาตุลมที่จิตกระทำขึ้น เรียกว่า การเดิน”

นักปฏิบัติผู้ตามรู้สภาวะเดินในปัจจุบันขณะย่อมจะมีสติและปัญญาแตกต่างจากการรับรู้ของคนทั่วไป กล่าวคือ เขาย่อมรับรู้จิตที่ต้องการจะเดินก่อนโดยกำหนดว่า “อยากเดินหนอ” แล้วสามารถตามรู้สภาวะเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงที่สุด เขารู้ว่าสภาวะเคลื่อนไหวเกิดขึ้นจากจิตที่สั่งให้เคลื่อนไหว และสภาวะเคลื่อนไหวนั้นก็มีความขาดช่วงในระยะที่ยก ย่าง และเหยียบ ไม่ปะปนกัน หลังจากนั้นก็จะหยั่งเห็นความเกิดดับอย่างรวดเร็วของสภาวะเคลื่อนไหวโดยละเอียด นักปฏิบัติผู้เกิดสภาวะธรรมอย่างนี้ย่อมจะเข้าใจว่าไม่มีตัวเรา ของเรา ซึ่งเป็นผู้เดิน มีเพียงจิตที่สั่งงานและกลุ่มรูปที่เคลื่อนไหวจากระยะหนึ่งไปสู่อีกระยะหนึ่ง มีสภาพไม่เที่ยงเพราะเกิดขึ้นแล้วดับไป เป็นทุกข์เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดดับ และไม่ใช่ตัวตนที่ผู้ใดอาจบังคับบัญชาได้ เขาย่อมเพิกถอนความเห็นผิดว่ามีบุคคล ตัวตน เป็นเรา ของเรา และละความยึดมั่นในตัวตน พระพุทธองค์ตรัสวิธีเจริญสติในหมวดสัมปชัญญะว่า

“ปุณ จปริ ภิกขเว ภิกขุ อภิกกนเต ปฏิกกนเต สมปชานการิ โหติ.”^{๕๗}

“ภิกษุทั้งหลายข้อปฏิบัติอีกอย่าง คือ ภิกษุย่อมทำความรู้สึกตัวในการก้าวในการถอย”^{๕๘}

ในขณะที่ก้าวหรือถอย พึงตามรู้สภาวะก้าวหรือถอย บริกรรมว่า ก้าวหนอ เดินหนอ ย่างหนอ หรือ ถอยหนอ เมื่อวิปัสสนาญาณมีกำลังมากขึ้นจะรับรู้ถึงจิตที่ต้องการจะก้าวหรือถอย พร้อมทั้งสภาวะก้าวหรือถอยที่เป็นสภาวะเคลื่อนไหวอย่างชัดเจน ปราศจากตัวตน เรา ของเรา ผู้ที่เจริญสมถภาวนาพึงระลึกถึงกรรมฐานของตนมีกสิณนิมิตเป็นต้นอยู่เสมอ แม้เมื่อต้องการจะดูสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ต้องใส่ใจต่อกสิณนิมิตเป็นต้นนั้น เหมือนแม่วัวมองดูลูกน้อยกินหญ้าอยู่ ส่วนผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาพึงระลึกถึงสภาวะธรรมปัจจุบันที่ประจักษ์ในปัจจุบัน การตามรู้ในขณะแลและเหลียวนี้มีหลายอย่างตามสมควร คือ

- เมื่อรับรู้จิตที่ต้องการจะดู พึงกำหนดจิตนั้นว่า “อยากดูหนอ”
- เมื่อรับรู้การลิ้มตา พึงกำหนดว่า “เปิดหนอ”
- เมื่อกลอกตา พึงกำหนดว่า “เคลื่อนหนอ”
- เมื่อเคลื่อนไหวใบหน้าหรือคอ พึงกำหนดว่า “เคลื่อนหนอ”
- เมื่อเห็นพึงกำหนดว่า “เห็นหนอ”

^{๕๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๐๙/๗๙.

^{๕๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๙/๑๐๕.

- เมื่อความคิดพิจารณาเกิดขึ้นจากการเห็น พึงกำหนดว่า “คิดหนอ”

การกำหนดรู้เวทนาในการเจริญเวทนานุปัสสนาในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๕๙} ว่า

“อิธ ภิกขเว ภิกขุ สุขํ วา เวทณํ เวทยมานโน สุขํ เวทณํ เวทยามีติ ปชานาติ. ทุกขํ วา เวทณํ เวทยมานโน ทุกขํ เวทณํ เวทยามีติ ปชานาติ. อทุกขมสุขํ วา เวทณํ เวทยมานโน อทุกขมสุขํ เวทณํ เวทยามีติ ปชานาติ.”^{๖๐}

“ภิกษุในพระศาสนานี้ เมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่าเสวยสุขเวทนาอยู่ เมื่อเสวยทุกข์เวทนา ย่อมรู้ชัดว่าเสวยทุกข์เวทนาอยู่ เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนา ย่อมรู้ชัดว่าเสวยอุเบกขาเวทนาอยู่”^{๖๑}

ในเวลาเสวยเวทนาคือมีความรู้สึกอย่างไรอย่างหนึ่งที่เป็นสุขทุกข์ หรือวางเฉย พึงตามรู้สภาวะนั้นโดยกำหนดว่า สุขหนอ ทุกข์หนอ หรือ เฉยหนอ

สุขเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุขทางกายอันได้แก่ ความโล่ง เบาสบาย หรือความรู้สึกเป็นสุขทางใจอันได้แก่ ความดีใจ เบิกบาน โสมนัสยินดี ในความจริงเด็กที่ยังไม่อดนมก็รู้ได้ว่าเป็นสุข แต่เป็นการรู้โดยความมีตัวตนว่าเราเป็นสุข และความสุขนี้ก็เป็นของเที่ยงไม่แปรปรวน และเป็นการไม่รู้ว่ สุขเวทนาเป็นเพียงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย จึงไม่อาจละอัตตสัญญา คือ ความสำคัญว่ามีตัวตน

นักปฏิบัติที่ตามรู้เวทนาตามความเป็นจริงย่อมรู้ชัดว่ามีเพียงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นจากระยะหนึ่งไปสู่อีกระยะหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่มีเรา ของเรา ผู้เสวยเวทนานั้น ๆ อยู่ ดังสาธกในคัมภีร์อรุณกถาว่า “วตถุ อารมณณํ กตวา เวทनाव เวทยตีติ สลลภเคนโตะ เอส สุขํ เวทณํ เวทยามีติ ปชานาตีติ เวทิตัพโพ.”^{๖๒} “พึงทราบว่ภิกษุผู้กำหนดอยู่ว่เวทนาเท่านั้นย่อมเสวยอารมณ์โดยรับเอาอารมณ์อันเป็นเหตุแห่งความสุข ย่อมรู้ชัดว่าเสวยสุขเวทนาอยู่”

การกำหนดรู้กองจิต จิตที่พอใจปรารภณาสังขารสิ่งหนึ่ง ชื่อว่ จิตที่มีราคะ (สราคะจิต) นักปฏิบัติพึงตามรู้เท่าทันจิตดังกล่าวโดยกำหนดว่ ชอบหนอ โลกหนอ หรือ กำหนดหนอ ในบางขณะเมื่อกำหนดเพียงครั้งเดียวจิตดังกล่าวอาจสงบไปได้ แต่ถ้ายังไม่สงบไปด้วยการตามรู้ครั้งเดียว พึงตามรู้จนกว่าจะสงบระงับไปทั้งหมด เมื่อจิตนั้นสงบแล้วก็พึงตามรู้จิตที่ผ่องใสปราศจาก

^{๕๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ ป.ธ.๙) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิกวศ์ แปลและเรียบเรียง, **วิปัสสนาณัย เล่ม ๑**, หน้า ๒๔๙.

^{๖๐} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๑๑๓/๘๒.

^{๖๑} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๑๓/๑๐๙.

^{๖๒} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๘.

ราคะโดยกำหนดว่า รู้หนอ จิตดังกล่าวชื่อว่า จิตปราศจากราคะ (วितราคจิต)^{๖๓} ดังพระพุทธพจน์ใน มหาสติปัฏฐานสูตร จิตตานุปัสสนา ว่า

“ปุณ จปริ ภิกขเว ภิกขุ สราคํ วา จิตตํ สราคํ จิตตุนติ ปชานาติ. วิตราคํ วา จิตตํ วิตราคํ จิตตุนติ ปชานาติ.”^{๖๔} “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง เมื่อจิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ เมื่อจิตปราศจากราคะก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ”^{๖๕}

การกำหนดรู้กองธรรม ธรรมที่ต้องกำหนดรู้ในหมวดนี้แบ่งออกเป็น ๕ ดังนี้

๑. หมวดนิรณมี ๕ ประการ^{๖๖} คือ

๑) กามฉันทะ ความยินดีพอใจในกาม คือ สิ่งที่น่าชอบใจอันได้แก่รูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย และสัมผัสอ่อนนุ่ม แม้ความต้องการจะบรรลุลุณาม วิปัสสนา มรรค ผล และนิพพาน ก็จัดเป็นกามฉันทะเช่นเดียวกัน นักปฏิบัติพึงตามรู้สภาวะธรรมนี้ว่า “ชอบหนอ”

๒) พยาปาหะ ความหงุดหงิด ไม่พอใจ โกรธ เกลียด ปองร้าย นักปฏิบัติพึงตามรู้สภาวะธรรมนี้ว่า “โกรธหนอ”

๓) ถีนมิทธะ ความง่วงซึมเซา นักปฏิบัติพึงตามรู้สภาวะธรรมนี้ว่า “ง่วงหนอ”

๔) อุทธัจจกุกกัจะ ความฟุ้งซ่านเดือดร้อนใจ นักปฏิบัติพึงตามรู้สภาวะธรรมนี้ว่า “คิดหนอ” “ฟุ้งหนอ” หรือ “ร้อนใจหนอ”

๕) วิจิกิฉา ความลังเลสงสัยในพระพุทธเจ้าผู้ทรงรู้แจ้งเห็นธรรมทั้งปวง สงสัยในพระธรรมคือมรรค ผล และนิพพาน สงสัยในพระอริยสงฆ์ผู้บรรลุลุณาม สงสัยในรูปนามที่เกิดจากเหตุคืออวิชชา สงสัยในแนวทางแห่งการปฏิบัติ หรือสงสัยในคำแนะนำของวิปัสสนาจารย์ เป็นต้น นักปฏิบัติพึงตามรู้สภาวะธรรมนี้ว่า “สงสัยหนอ”

เมื่อนักปฏิบัติตามรู้กามฉันทะเป็นต้นจนกระทั่งสงบไปด้วยการกำหนดหนึ่งครั้งหรือหลายครั้งตามสมควรแล้ว พึงตามรู้จิตที่ผ่องใสปราศจากการฉันทะ โดยกำหนดว่า “รู้หนอ” แม้พยาปาหะเป็นต้นก็มีนัยเดียวกัน

^{๖๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ ป.ธ.๙) ตรวจชำระ, พระคันธสาราวิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, **วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑**, หน้า ๒๕๙.

^{๖๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๑/๒๕๕.

^{๖๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔.

^{๖๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ ป.ธ.๙) ตรวจชำระ, พระคันธสาราวิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, **วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑**, หน้า ๒๖๔.

๒. หมวดอุปาทานชั้นการตามรู้ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ เป็นต้น มีนัยที่กล่าวไว้แล้วด้วยการกำหนดว่า “เห็นหนอ” “ได้ยินหนอ” เป็นต้น ต่างกันเพียงชื่อตามสภาวะนั้น ๆ ว่าการตามรู้ชั้น อายุตนะ ธาตุ ฯลฯ^{๖๗} นักปฏิบัติผู้ตามรู้สภาวะเห็นว่า เห็นหนอ เป็นผู้ตามรู้ชั้น ๕ ตามสมควร ดังนี้ คือ

- ๑) รูปชั้นย่อมปรากฏในขณะรู้เห็นความใสในการเห็นรูป หรือรูปารมณ
- ๒) เวทนาชั้นย่อมปรากฏในขณะรู้สึกดีใจ เสียใจ หรือวางเฉยในการเห็น
- ๓) สัญญาชั้นย่อมปรากฏในขณะหมายรู้สิ่งที่เห็น
- ๔) สังขารชั้นย่อมปรากฏในขณะต่าง ๆ เช่น
 - ผัสสะย่อมปรากฏในขณะกระทบกับสี
 - เจตนาย่อมปรากฏในขณะตั้งใจ
 - โลภะย่อมปรากฏในขณะยินดีพอใจ
 - โทสะย่อมปรากฏในขณะไม่พอใจ
 - ศรัทธาย่อมปรากฏในขณะเลื่อมใส
- ๕) วิญญาณชั้นย่อมปรากฏในขณะที่การเห็นเป็นประธาน

๓. หมวดอายุตนะ และหมวดธาตุ ในขณะเห็นรูป จักขุประสาท ชื่อว่า จักขายตนะ จักขุธาตุ รูปารมณ ชื่อว่า รูปายตนะ รูปธาตุ จิตทั้งหมดที่เกิดขึ้นในขณะเห็น ชื่อว่า มนายตนะ เมื่อจำแนกจิตโดยธาตุได้ดังนี้ คือ^{๖๘}

๑) จิตที่ทำหน้าที่เห็นรูป ชื่อว่าจักขุวิญญาณธาตุ (จิตที่ทำหน้าที่ได้ยิน ชื่อว่า โสตวิญญาณธาตุ เป็นต้น)

๒) อารมณ์จิตที่เกิดก่อนจักขุวิญญาณซึ่งทำหน้าที่พิจารณาสิ่งที่เห็นและสัมปฏิจฉนจิตซึ่งเกิดต่อจากจักขุวิญญาณทำหน้าที่รับเอารูปารมณไว้ ชื่อว่า มโนธาตุ

๓) จิตที่เกิดในลำดับต่อมาคือสันตริณจิตทำหน้าที่ไต่สวนอารมณ์ โวภูตัพพนจิตทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ว่าดีหรือไม่ดี ขวนจิตเหมือนกับเล่นเข้าไปหารูปารมณและตทารมณจิตเกิดต่อจากขวนจิตทำหน้าที่รับเอาอารมณ์ของขวนจิต จิตทั้งหมดนี้ชื่อว่า มโนวิญญาณธาตุ

๔) เจตสิกทำหน้าที่ปรุงแต่งจิต เช่น การกระทบอารมณ์ (ผัสสะ) การเสวยอารมณ์ (เวทนา) การจำได้หมายรู้ (สัญญา) ความตั้งใจ (เจตนา) ความยินดี พอใจ (โลภะ) ความไม่พอใจ (โทสะ) และเลื่อมใส (ศรัทธา) เป็นต้น ชื่อว่า ธรรมายตนะ, ธรรมธาตุ

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑.

^{๖๘} อ้างแล้ว, หน้า ๒๗๓.

๔. หมวดโพชฌงค์ เมื่ออุทฺทปฺพยญาณที่ยังเห็นความเกิดดับได้เกิดขึ้นแล้ว สติที่คมชัด อันสามารถระลึกรู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบันเหมือนเงาติดตามตัวย่อมเกิดขึ้น สติดังกล่าวส่งผลให้จิตแนบแน่นจมลงในอารมณ์ปัจจุบัน ดังคัมภีร์อรรถกถา^{๖๙} กล่าวว่า สติ อปฺลภาปนลกฺขณา (สติมีลักษณะ ทำให้จิตไม่เลื่อนลอย) สติอย่างนี้ ชื่อว่า สติสัมโพชฌงค์ เพราะอำนวยผลให้เกิดมรรคญาณได้^{๗๐}

ในขณะนั้นนักปฏิบัติจะเกิดปัญญาเห็นลักษณะพิเศษ (สภาวะลักษณะ) ของรูปนาม อย่างชัดเจนตลอดเวลาที่ตามรู้ปัจจุบัน และสามารถหยั่งเห็นไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยงซึ่งเป็น ความเกิดดับอย่างรวดเร็ว (อนิจจัง) ความทุกข์ ซึ่งเป็นความยึดอัดไม่ปรารถนา (ทุกขัง) และความ ไม่ใช่ตัวตนซึ่งไม่มีใครบังคับบัญชาได้ (อนัตตา) ปัญญาหยั่งเห็นเช่นนี้ชื่อว่า ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์

ในขณะดังกล่าว ความเพียรที่พอดีไม่หย่อนไม่ตึงย่อมเกิดขึ้นในทุกขณะที่เจริญสติอยู่ ความเพียรนี้ไม่ตึงเกินไปจนส่งผลให้เกิดความฟุ้งซ่าน และไม่หย่อนจนส่งผลให้เกิดความง่วงซึมเซา จึงได้ชื่อว่า วิจยสัมโพชฌงค์ ความอิมใจ คือ ปิตี ๕ ประการ ที่เกิดขึ้นในขณะปฏิบัติธรรม ชื่อว่า ปิติสัมโพชฌงค์ความสงบกายสงบใจที่เกิดขึ้นในขณะนั้นชื่อว่าปัสสัทธิสัมโพชฌงค์สมาธิชั่วขณะ (ขณิกสมาธิ) ซึ่งแนบแน่นอยู่ในสภาวะธรรมปัจจุบันโดยปราศจากนิวรณ์รบกวนจิต อันเป็นเหตุให้เกิดปัญญาที่ยังเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ชื่อว่า สมาธิสัมโพชฌงค์

อุเบกขาที่เรียกว่า ตตฺตรมฺมชฌตฺตตา นี้เป็นเครื่องปรับศรัทธากับปัญญา และวิริยะกับสมาธิ ให้สม่ำเสมอ กัน ส่งผลให้ไม่คิดเลื่อมใสหรือคิดพิจารณา พร้อมทั้งไม่มีความฟุ้งซ่านและความง่วงซึม นักปฏิบัติจะตามรู้สภาวะธรรมปัจจุบันได้อย่างชัดเจนยิ่ง ไม่ขาดสติระลึกรู้เท่าทันตามความเป็นจริง

๕. หมวดอริยสัจ คือ ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่าง^{๗๑}

๑) ทุกขสัจ	ความจริง คือ ทุกข์
๒) สมุทยสัจ	ความจริง คือ เหตุแห่งทุกข์
๓) นิโรธสัจ	ความจริง คือ ความดับทุกข์
๔) มรรคสัจ	ความจริง คือ ทางดับทุกข์

สรุป นักปฏิบัติผู้ตามรู้รูปนามปัจจุบันตามความเป็นจริง ย่อมรู้ชัดลักษณะหน้าที่ และอาการปรากฏของรูปนามนั้น ๆ พร้อมทั้งสภาวะแปรปรวนของรูปนาม สภาวะโน้มไปสู่อารมณ์ของนามธรรม และสภาวะเป็นทุกข์ที่ถูกบีบคั้นด้วยความเกิดดับ เมื่อบรรลุวิปัสสนาญาณขั้นสูงย่อม

^{๖๙} อภ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๗๑., ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๙๑.

^{๗๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ ป.ธ.๙) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, **วิปัสสนาญาณ เล่ม ๑**, หน้า ๒๗๙.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๓.

รู้เห็นสภาวะธรรมปัจจุบันกำหนดรู้ทั้งหมดนั้นมีสภาพเกิดดับอยู่เสมอไม่มีอารมณ์ที่ดึงดูดน่าพอใจแต่อย่างใดและ วิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต้องมีสติกำหนดรู้อารมณ์ที่ปรากฏทางกาย เวทนา จิต และธรรม ว่าเป็นเพียงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย มีสติปัญญารู้สภาวะของรูปนามที่เป็นปัจจุบันได้อย่างชัดเจน และสามารถหยั่งเห็นไตรลักษณ์ได้ตามความเป็นจริง

๓.๕ หลักการปฏิบัติวิปัสสนาแบบพอง-ยุบ

๓.๕.๑ การปฏิบัติวิปัสสนา (แบบพองหนอ ยุบหนอ)

การเจริญสติปัฏฐาน (แนวพองยุบ) การเจริญสติปัฏฐาน หรือการปฏิบัติวิปัสสนาแนวพองยุบ เป็นเทคนิควิธีการหนึ่ง ที่มีต้น แบบของการปฏิบัติมาจากท่านพระโสภณมหาเถระ (มหาสีลยาตอ) โดยยึดหลักการเจริญสติปัฏฐานที่ พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ใน มหาสติปัฏฐานสูตร ท่านเป็นพระที่เชี่ยวชาญทั้งด้าน ปฏิบัติและ ปรีชาญาณ เป็นวิปัสสนาจารย์ที่เป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลาย มีสำนัก ปฏิบัติในประเทศพม่าไม่ต่ำกว่า ๓๐๐ แห่ง และอีกมากมายในประเทศอื่น ๆ ด้านปรีชาญาณได้รับตำแหน่งผู้ตั้งปฐมาในการสังคายนา พระไตรปิฎกครั้งที่ ๖ ของประเทศพม่า ท่านมรณภาพแล้วในปี พ.ศ. ๒๕๒๔

วิธีการปฏิบัติที่จะกล่าวถึง เป็นการปฏิบัติแบบเข้าสำนัก ปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง แต่เมื่อได้เรียนรู้เทคนิควิธีการโดยละเอียด ด้วยประสบการณ์ของผู้ปฏิบัติ (ต่อไปจะเรียกว่า โยคี ซึ่ง แปลว่า ผู้เพ่งเพียรเพิกกิเลส มิได้หมายถึงโยคีแบบฤาษีชีไพร) ก็ควรนำมา ประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน มากน้อยตามควรแก่โอกาสในฐานะที่เป็นฆราวาสเป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวันพร้อมกับการสั่งสมไว้เป็นนิสสัย เพื่อการปฏิบัติในขั้นออกฤตต่อไปตามแต่โอกาส จะอำนวยเริ่มต้นเมื่อโยคีได้เสาะแสวงหาครูบาอาจารย์ และสำนัก ที่เป็นทีสัปปายะ (เหมาะสมกับจริตของตน) พยายามสละงาน และฝักใฝ่ธุระทั้งหลายไว้กับใครสักคน ตัดปลีโพธ คือ ความกังวลใจต่าง ๆ ให้ได้ทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นการทำงาน และความรับผิดชอบที่บ้าน ตัดเล็บมือเล็บเท้า โกนหนวด ตัดผม อาจชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์อย่างจริงจังสักระยะหนึ่ง

เพื่อเป็นการเตรียมตัวก่อนเข้าปฏิบัติ ไม่ตั้งเจตนาในการปฏิบัติโดยการ คาดหวังว่าจะได้เห็นโน่นเห็นนี่ หรือหวังว่าจะต้องได้เห็นสภาวะดี ขึ้นกว่าที่เคยปฏิบัติมาแล้ว แต่ทำให้สบาย ๆ โดยอาจคิดว่าการ ปฏิบัติคือการเจริญมहाกุศล เป็นการบูชาคุณพระพุทธองค์ตามที่พระพุทธองค์เคยตรัสไว้ว่า ปฏิบัติบูชาเป็นการบูชาที่พระพุทธองค์สรรเสริญที่สุด แล้วจึงถวายตัวกับอาจารย์ เพื่อให้ท่านได้สั่งสอนสมาทานศีลห้าหรือศีล ๘ ถวายตัวกับพระรัตนตรัยเจริญมรณานุสติสักห้าหรือสิบนาที่เจริญอุสุภกรรมฐานสักห้าหรือสิบนาที่เจริญเมตตากรรมฐานสักห้าหรือสิบนาที่การ

ปฏิบัติในแนว พองหนอ ยุบหนอ จะเน้นมากเรื่องความต่อเนื่องของการกำหนดรู้ ตามหลักฐานที่มีมาในตอนท้ายว่าด้วยอานิสงค์ของการเจริญสติปัฏฐานว่า "ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้ อย่างนี้ตลอด ๗ วัน เขาพึงหวังผล ๒ ประการ อย่างใด อย่างหนึ่ง คือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑ หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ เป็น พระอนาคามี ๑ ข้อนี้ท่านกล่าวเป็นอย่างเร็วที่สุด แต่อย่างช้าที่สุดก็ต้องต่อเนื่องจริง ๆ ถึง ๗ ปี

ดังนั้น เราจะต้องกำหนดรู้อย่างละเอียดตลอดทั้งวันตั้งแต่ความรู้สึกแรกที่ตื่นนอน จนกระทั่งความรู้สึกสุดท้ายก่อนจะหลับไป โดยทั่วไปก็ประมาณวันละ ๑๘ ถึง ๒๐ ชั่วโมง การปฏิบัติแนวพองยุบ จะมีการกำหนด แบ่งเป็น ๓ ส่วนหลัก ๆ คือการกำหนดอิริยาบถใหญ่ ได้แก่ การยืน เดิน (จงกรม) นั่ง นอนการกำหนดอิริยาบถย่อยได้แก่เวลาที่นอกจากการกำหนดหลัก ข้างต้นการกำหนด นามธรรมทั้งหมดที่เหลือ ได้แก่ เวทนา จิต ธรรม ที่เกิดขึ้นระหว่างการกำหนด อิริยาบถใหญ่และอิริยาบถย่อยโดยทั่วไปของการปฏิบัติหลักในแต่ละวัน คือ การเดินจงกรมสลับกับการนั่งในช่วงวันแรก ๆ ของการปฏิบัติ ท่านจะกำหนดให้เริ่มจากการเดินจงกรมหนึ่งชั่วโมง นั่ง หนึ่งชั่วโมงสลับกันไปตลอดทั้งวัน แต่เวลาหนึ่งชั่วโมงอาจจะยาวไปสำหรับโยคีที่ไม่ได้ปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำวันก่อนเข้าปฏิบัติอย่างต่อเนื่องนี้ก็อาจเริ่มในวันแรกที่เดินจงกรมสลับนั่งอย่างละครึ่ง ชั่วโมง และเพิ่มขึ้นเป็น ๔๕ นาทีในวันที่สองและเป็นหนึ่งชั่วโมงในวันที่สาม โดยแบ่งเป็นช่วงเช้า ก่อนอาหารเช้า ช่วงเช้ามืดก่อน อาหารกลางวัน ช่วงบ่ายตลอดบ่าย ช่วงเย็นมักมีการฟังธรรมจากครูบาอาจารย์ หลังจากฟังธรรมก็เดินจงกรมและนั่งอีกหนึ่งรอบ ก่อนเข้านอน แต่ในกรณีที่เป็น การเก็บอารมณ์จริง ๆ วิปัสสนาจารย์จะงดการฟังธรรมของโยคีผู้นั้น แม้แต่การส่งหรือสอบถาม วิปัสสนาจารย์จะเข้าหาโยคีเอง เพื่อให้อารมณ์ที่กำหนดของโยคีผู้นั้นต่อเนื่องไปอย่างเจียบ ๆ และให้มีการรบกวนอารมณ์ของโยคีน้อยที่สุด การกำหนดจะไม่มีคำว่าพักจากการกำหนด ในระหว่างที่ เว้นจากการเดินจงกรมและนั่งกำหนด จะเป็นการกำหนดอิริยาบถย่อยร่วมกับการ กำหนดเวทนา จิต ธรรม ที่อาจเกิด โดยตลอด

๓.๕.๒ วิธีเดินจงกรม

การเดินจงกรมนั้นเริ่มต้นยืนขึ้นเอามือวางซ้อนกันด้านหน้าหรือด้านหลังหรือยืนกอดอก ก็ได้ขอให้เป็นการทำยืนที่รู้สึกสบายการเก็บมือทั้งสองเพื่อไม่เป็นการรบกวนสมาธิเวลาก้าวเดินให้รู้สึกถึงอาการยืนหมายถึงเรารู้ว่า เรายืนอยู่โดยรวมอย่างไรกำหนดรู้ที่ความรู้สึกนั้นว่ายืนหนอ ๆ ๆ การกำหนดให้กำหนดด้วยใจมิใช่กำหนดด้วยปากที่พอจะเทียบได้คือเวลาเราอ่านหนังสือถ้าเราอ่าน โดยเอาความเข้าใจในความหมายเรียกว่าอ่านด้วยใจ แต่ถ้าอ่านโดยเอาใจใส่กับคำที่เราอ่านเราก็จะอ่านไม่รู้เรื่องแต่ทั้งสองแบบก็ต้องมีการอ่านฉับไฉนการกำหนดด้วยคำว่ายืนหนอ ๆ หรือคำอื่น ๆ ที่ จะกล่าวต่อไปก็ทำนองเดียวกันคือขณะที่กำหนดนั้นใจจะต้องจดจ่ออยู่ที่ความรู้สึกถึงอาการยืน

ส่วนคำที่ใช้กำหนดเหมือนกับการกำกับกับจุดที่ใจกำหนดอยู่ เหมือนเป็นพยานว่า เรากำลังมีสติในการกำหนดรู้อยู่เป็นปัจจุบันนั้น ๆ เป็นการยังความเพียรและสติให้ตั้งอยู่ขณะนั้น ๆ ต้องมีสติสมาธิและความเพียรที่มีกำลัง จิตที่กำหนดจะจดจ่อ ด้วยตัวเองเหมือนเป็นอัตโนมัติ รู้โดยความเป็นสภาวะธรรมจริง ๆ ซึ่งจะเด่นออกมาในลักษณะของความไม่เที่ยงบ้าง เป็นอาการที่ไม่ทนต่อการตั้งอยู่บ้าง เป็นอาการที่ปราศจากตัวตนอย่างชัดเจน หรือบังคับบัญชาไม่ได้บ้าง การใช้คำกำหนด ณ ขณะนั้นที่พอทำได้ คือ รู้หนอ ๆ เท่านั้น ที่คอยกำกับอยู่

การเดินจงกรมต่อเมื่อกำหนดยืนหนอสักสามครั้งแล้ว จึงเริ่มเดิน ระยะที่หนึ่ง โดยกำหนดขวย่างหนอซ้ายย่างหนอ การเดินจงกรมควรเดินให้เป็นธรรมชาติ แต่ให้ช้าลงกว่าการเดินปกติพอที่เราจะกำหนดเห็นอาการเคลื่อนไหวในการเดินชัดเจน และสติตามกำหนดได้ทันไม่เดินเกร็งขา หรือส่วนใดส่วนหนึ่ง ระยะก้าวสั้น ๆ พอประมาณคือปลายเท้าข้างหนึ่งห่างจากส้นเท้าอีกข้างหนึ่งเล็กน้อยหรืออาจพอดีกับส้นเท้าอีกข้างเพราะถ้าก้าวยาวกว่านี้จะทำให้เกิดการเกร็งของกล้ามเนื้อมากเกินไปทำให้เมื่อเดินนาน ๆ จะปวดน่องหรือต้นขา การยกเท้าระหว่างย่างก็ไม่ต้องยกสูง ให้ยกขึ้นเพียงประมาณสองนิ้วจากพื้น แล้วเหยียบลงให้เต็มฝ่าเท้า ไม่ต้องใช้ปลายเท้าลงก่อน เพราะธรรมชาติของการเดินจะเป็นเช่นนั้นโดยปกติการเดินจะช้าลงเรื่อย ๆ เนื่องจากความละเอียดของการกำหนดแต่อย่าไปบังคับให้ช้าเพราะเป็นการฝืนธรรมชาติระยะทางที่ใช้เดินจงกรมนั้นยาวประมาณยี่สิบก้าวสั้น ๆ หรือประมาณห้าถึงหกเมตรให้เดินกลับไปมาในทางจงกรมนี้จนครบกำหนดเวลาประมาณหนึ่งชั่วโมงการกำหนดเดินจงกรมระยะที่หนึ่งนี้ไม่ต้องแยกกำหนดเป็น ขว...ย่าง...หนอ เป็นจังหวะ คือซ้าย ยกส้นขึ้น ขว...ย่าง หนอลงไม่ทำเช่นนั้น เพราะจะเป็นการฝืนความเป็นจริงและไม่เป็นธรรมชาติและจะไปสับสนกับการเดินระยะที่สามคือยกหนอย่างหนอเหยียบหนอแต่ให้กำหนดขวย่างหนอให้ลงพอดีตั้งแต่เริ่มยกเท้าและจบลงที่เท้าสัมผัสพื้น (โดยทั่วไปจะเริ่มหนอต่อนเท้าเริ่มหย่อนลง) โดยที่ใจจะจดจ่ออยู่ที่อาการตั้งแต่เริ่มยกเท้าแล้วอาการที่เคลื่อนไหวไปโดยตลอดจนกระทั่งอาการที่เท้าหยุดนิ่งเมื่อปฏิบัติใหม่ ๆ จะใช้อาการเคลื่อนไหวของเท้าเป็นประธานในการเฝ้าติดตามกำหนด แต่เมื่อสติสมาธิมีกำลังแก่กล้าขึ้นอาการขยับแม้เล็กน้อยจะถูกรับรู้โดยทั่วถึงทั้งร่างกายไม่เฉพาะที่เท้าอีกต่อไปแต่แรกปฏิบัติให้เริ่มที่อาการที่เท้าไปก่อนและข้อสำคัญอีกข้อคือไม่ใช่กำหนดโดยการสร้างหรือคิดให้เห็นรูปร่างสัณฐานของเท้าเพราะนั่นไม่ใช่เป็นการกำหนดที่ตัวสภาวะปรมาตม์แต่เป็นบัญญัติอย่างชัดเจนแม้กำหนดไปก็จะไม่เห็นสภาวะธรรมแท้จริงได้

การปฏิบัติแบบเข้ารับการอบรมนั้น อาจารย์อาจให้โยคีเพิ่มจังหวะการกำหนดตามจำนวนวันของการเข้าปฏิบัติ เช่น วันแรก กำหนดระยะที่หนึ่ง วันที่สองระยะ ที่สอง จนถึงระยะที่หกในวันที่หกที่เจ็ดขอให้ทราบว่ามันเป็นรูปแบบของการอบรมเพื่อให้เรามีประสบการณ์และเรียนรู้

การเดินให้ครบระยะที่ควรทราบเพื่อจะได้นำไปใช้ในการปฏิบัติด้วยตนเองแต่โดยการปฏิบัติตามหลักการแล้วท่านจะเพิ่มระยะการกำหนดตามกำลังของสติสมาธิที่เจริญก้าวหน้าขึ้นหรือกล่าวอีกอย่างคือตามลำดับญาณที่เจริญขึ้นเพื่อรักษาสมดุลของอินทรีย์ คือ สมาธิวิริยะและสติ เพื่อให้เจริญขึ้นเป็นพละ ๕ นี่เป็นเหตุผลหนึ่งซึ่งในทางปฏิบัติโยคีจะเห็นเองว่าการกำหนดระยะหนึ่งอาจมีช่วงเวลาห่างมากขึ้นนั้นเป็นเพราะสติมีความไวมากขึ้น จึงมีการเพิ่มระยะการกำหนด คือระยะที่หนึ่ง ช้าย่างหนอขวาย่างหนอระยะที่สองยกหนอเหยียบหนอระยะที่สามยกหนอย่างหนอเหยียบหนอระยะที่สี่ยกส้นหนอยกหนอย่างหนอ เหยียบหนอระยะที่ห้ายกส้นหนอยกหนอย่างหนอลงหนอถูกหนอระยะที่หก ยกส้นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ ลงหนอ ถูกหนอ กดหนอ อย่าได้กังวลเกี่ยวกับระยะการเดินเพราะนั่นไม่ใช่ปัจจัยหลักการกำหนดรู้ให้ถูกต้องตรงสภาวะได้ปัจจุบัน อารมณ์อย่างต่อเนื่องตามอาการที่เกิดขึ้นตามเป็นจริงเป็นสิ่งสำคัญของความก้าวหน้าในการปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิริยาบถย่อยที่แม้เราจะรู้กันหนาว่า มีความสำคัญแต่ในทางปฏิบัติกรรมฐานมักจะรื้อกัตรงช่วงนี้เองด้วยอำนาจของกิเลส คือ ความเกลียดคร้าน ทำให้ไม่ยอมกำหนด เป็นเหตุให้สติสมาธิไม่ติดต่อกันเป็นเส้นด้ายก็ขอเน้นอีกครั้งว่าความต่อเนื่องของการกำหนดเป็นปัจจัยสำคัญต่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติจริง ๆ

ในระหว่างที่เดินจงกรมเกิดคิดถึงบ้านก็ให้หยุดเดินทันทีและกำหนดอาการที่คิดว่าคิดหนอ ๆ จนความคิดดับไปจึงเริ่มเดินต่อไปอาจรู้สึกคันที่ส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายก็ให้ไปกำหนดที่อาการคันนั้นว่าคันหนอ ๆ ๆ เมื่ออารมณ์อื่นเกิดขึ้นขัดกว่าก็ให้ย้ายการกำหนดไปที่อาการนั้น ๆ อาจได้ยินเสียงสุนัขเห่า ก็ให้กำหนด ได้ยินหนอ ๆ จนกว่าความใส่ใจในเสียงน้อยลงหรือหายไปหรือมีอารมณ์อื่นเกิดขึ้นอีกก็ไปกำหนดอารมณ์ที่เกิดขึ้นขัดนั้น ๆ การกำหนดจะเป็นไปในทวารทั้งหกนอกเหนือไป จาก ทวารหลัก คือ กายทวาร ทวารที่เหลือ คือ ตาหูจมูกลิ้นใจ การกำหนดดังกล่าวเป็นการเจริญธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานในอายตนะบรรพ

ส่วนการกำหนดความไม่สบายใจไม่สบายกายมีความปวดอาการคันเหล่านี้เป็นเวทนา นุปัสสนาสติปัฏฐานเมื่อจิตเกิดความคิดฟุ้งซ่านคืออาการที่อารมณ์มาปรากฏไม่แน่นอนเดี๋ยวคิดโน่นคิดนี่จับความคิดไม่ได้ก็ให้กำหนดว่าฟุ้งซ่านหนอหรือฟุ้งหนอ ๆ อย่างนี้เป็นการเจริญจิตตานุปัสสนา หรือนิเวณบรรพในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานในทางปฏิบัติไม่ต้องไม่สนใจว่าเป็นฐานไหน แต่เมื่อรู้อย่างไรก็กำหนดตามที่รู้ค่าที่ใช้กำหนดก็เป็นค่าที่เราสื่อกับตัวเราเองขอให้เป็คำง่าย ๆ ที่ถูกต้องกับอาการนั้น ๆ ก็เพียงพอเมื่อปฏิบัติต่อไปเรื่อย ๆ ก็จะเชี่ยวชาญเองเพราะสภาวะธรรมตามเป็นจริงที่เกิดขึ้น ก็จะเกิดขึ้นซ้ำ ๆ วนเวียนไปมา ให้ เรากำหนดอยู่อย่างนั้น

การกำหนดต้นจิต หรือจิตอยากกลับตัวในการเดินจงกรม เมื่อกำหนดยืนหนอ ๆ ๆ แล้ว ท่านมักให้กำหนดจิตก่อนการเดินแต่ละรอบ เพื่อฝึกการกำหนดต้นจิต ว่า อยากเดินหนอ ๆ ๆ

แล้วจึงเริ่มการเดินโยคีที่ปฏิบัติใหม่ ๆ หรือ วันแรก ๆ ส่วนใหญ่ ย่อมไม่สามารถกำหนดต้นจิตได้จริง ๆ เพราะญาณในการเห็นปัจจัยยังไม่เกิดขึ้นจริง แต่ก็ควรฝึกกำหนดไปก่อนแม้จะเห็นไม่ชัดแต่เอาตรงที่รู้สึกกว่า ขณะที่ยืนอยู่นั้นต่อไปเราจะเดิน กำหนดอยากเดินหนอตระกูลรู้สึกนี้สักสามครั้ง แล้วจึงก้าวเดิน และกำหนด ขว้างงหนอ ซ้ายงงหนอไปจนสุดทางเดิน ที่ก้าวสุดท้าย กำหนด ขว (ซ้าย) หยุดหนอ กลับมาอยู่ในท่ายืนในขณะรับรู้อาการยืน ให้กำหนดยืนหนอ ๆ ๆ ต่อไปเป็นการกลับหลังหัน ก็ควรกลับอย่างเป็นธรรมชาติ โดยไม่ต้องไม่กะว่าจะต้องกลับเจ็ดครั้งหรือแปดครั้ง แต่ก็จะไม่กลับเร็วเกินไป จนสติตามกำหนดอาการไม่ทัน เริ่มต้นที่ควรกำหนดต้นจิตก่อนว่าอยากกลับหนอสักสามครั้ง แล้วจึงขยับ พร้อมกับกำหนดว่า กลับหนอ ขยับแต่ละครั้งก็กำหนดกลับหนอ

เมื่อเดินจนครบตามกำหนดเวลาโดยประมาณแล้ว โยคีเกิดความรู้สึกอยากนั่ง ก็ให้กำหนดว่า อยากนั่งหนอ หรือ อยากพักหนอ (พักจากการจงกรม) เวลาเปลี่ยนจากอิริยาบถเดินหรือยืน มาเป็นอิริยาบถนั่ง จะต้องกำหนดรู้อาการตั้งแต่เริ่มเปลี่ยนจน อยู่ในอิริยาบถนั่งเป็นที่เรียบร้อย โดยอาจกำหนดตั้งแต่ยืนหนอ ๆ ๆ อยากเปลี่ยนหนอ ๆ ๆ ขยับหนอ ลงหนอ ๆ ๆ ปล่อยหนอ (กำหนดปล่อยแขนลงที่ละข้างทั้งสองข้าง) อยากนั่งหนอ ๆ ๆ ลงหนอ ๆ ๆ หรือขยับหนอให้รู้ตามอาการเครื่องตั้ง และการเคลื่อนไหวน้อย ๆ ตามอาการที่ย่อลง ขยับแข็งขยับขาต่าง ๆ ตามกำหนดรู้ทั้งหมด เมื่ออยู่ในอาการนั่งแล้ว กำหนด นั่งหนอ ๆ ๆ โดยรู้ที่อาการที่เครื่องตั้งตั้งตรง การนั่งต้องนั่งให้หลังตรงแต่ไม่เกร็ง ไม่ก้มคอ หมายถึงเมื่อลิ้มตาขึ้น ระดับสายตาดูจะขนานกับพื้น แล้วหลบตาลงต่ำการวางมือ ทำได้หลายลักษณะ เช่นวางมือซ้อนกันธรรมดา วางมือโดยเอาหัวแม่มือไปจรดกันไว้บนตัก หรือตำแหน่งแล้วแต่ความเหมาะสมให้รู้สึกสบาย ๆ ไม่เกร็งหรือ วางคว่ำฝ่ามือแยกกันบนหัวเข่าทำที่ใช้นั่งกำหนด โดยทั่วไปอยู่ในท่านั่งขัดสมาธิ ขาขวาซ้อนทับบนขาซ้าย

โดยส่วนของต้นขาทั้งหมดสัมผัสพื้นตั้งตัวตรงลักษณะซ้อนขาอาจไม่เป็นที่สบายสำหรับบางคนที่มีหน้าท้องมาก ทำให้นั่งแล้วตัวงอ อาจแก้โดยการใช้หมอนหรืออาสนะรองที่ก้น จะทำให้ตัวตั้งตรงได้ดีขึ้น หรือ แทนที่จะนั่งซ้อนขา คือ ขาขวาทับขาซ้ายอาจใช้วิธีนั่งเรียงขา คือ ขาซ้ายวางตำแหน่งเดิม แต่ขาขวาเรียงอยู่นอกขาซ้ายและแนบชิดกับขาซ้าย ทำให้ส่วนของต้นขาทั้งสองข้างแนบติดกับพื้นได้โดยตลอด เหมือนเป็นการทำส่วนฐานให้มีพื้นที่มากขึ้น ทำให้มีความมั่นคงในการนั่งมากขึ้น ส่วนก้นที่มีน้อยลง ลดอาการขาที่จะเกิดขึ้นไปได้มาก การแก้ไขท่านั่งให้อยู่ในท่าที่สบายที่สุด เพื่อเอื้ออำนวยในช่วงปฏิบัติวันแรก ๆ เท่านั้น แต่เมื่อปฏิบัติไปจน ภายสงบระงับแล้วจะสังเกตได้เองว่า ท่านั่งไม่ว่าท่าใด ๆ ก็ได้เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติเลย แม้ว่าจะนั่งขัดสมาธิเพชรก็ตาม เพราะแม้ความปวด เมื่อย ขา ที่อาจเกิดขึ้น เมื่อกำหนดได้ โดยไม่มีความเป็นเราปวดเราเมื่อย ก็จะเห็นความปวด เมื่อย ขา เป็นแต่อาการหรือธรรมชาติอย่างหนึ่ง บางครั้งอาจเห็น

เหมือนว่า อาการนั้น ๆ อยู่ภายนอกเลยก็มี แต่ในระยะแรกก็ควรจัดทำนึ่งให้สบายเท่าที่ทำได้ เพื่อเป็นสัพพายะกับการกำหนดเมื่อนั่งในท่าที่เหมาะสมแล้วทำความรู้สึกไปที่อาการเคลื่อนไหวของท้อง เมื่อหายใจเข้าท้องจะพองออก หายใจออกท้องจะยุบแฟบลง ให้ลองหายใจแบบสบาย ๆ ไม่เบ่งท้อง ไม่หายใจเร็ว หรือช้ากว่าปกติ ให้การหายใจเป็นไปตามธรรมชาติของเขาเองสักระยะหนึ่งแล้วลองรับรู้อาการที่ท้องพองออก และกำหนดด้วยใจว่าพองหนอ รับรู้อาการที่ท้องยุบลง กำหนดว่า ยุบหนอ บางคน เมื่อกำหนดแล้วรู้สึกว่ คำกำหนดในใจไม่ลงตรงจึ่งหะพอดิเช่น อาจกำหนดได้ที่พอง ไม่ทันหนอ ท้องก็ยุบลง เป็นต้น

สรุป หลักการปฏิบัติวิปัสสนาแบบพองยุบนั้น โยคีจะพิจารณาเห็นได้อย่างชัดเจนตั้งแต่ต้นพอง กลางพอง สุดพอง ต้นยุบ กลางยุบ สุดยุบ ด้วยความชัดเจนใกล้เคียงกัน ขณะที่กำหนดรู้ตามอาการพองยุบโดยความไม่เที่ยงอยู่ อาจมีอาการปวดที่บริเวณใดบริเวณหนึ่งเกิดขึ้น เมื่อไปกำหนดอาการปวดนั้น ๆ ก็ให้เห็นในลักษณะความไม่เที่ยงชัดเจนจะเห็นว่าความปวดที่กำหนดนั้น ไม่ได้เกิดที่จุดใดจุดหนึ่งเฉพาะ และระดับความปวดก็ไม่อยู่ในระดับเดียวกันแต่จะเปลี่ยนแปลงโดยทุกขณะต่อ เนื่องไป หรือสภาพธรรมารมณ์ เช่น ถีนะมิทธะ หรือความง่วง จะเห็นอาการที่เรียกว่า ความง่วงชัดเจน คือ เหมือนจิตค่อย ๆ ทุบลงแล้วค่อย ๆ หายไป แล้วก็เกิดขึ้นใหม่ ไม่คงที่เลย ตั้งอยู่ในสภาพคงที่ไม่ได้แม้สักวินาที สภาพธรรมอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นก็เป็นไปในลักษณะเดียวกัน แต่อาการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นก็ได้ทำให้พลาดจากการกำหนด กลับทำให้การกำหนดดีขึ้นชัดเจนขึ้น อารมณ์อะไรแม้เกิดเพียงเล็กน้อยก็ตามกำหนดได้ทันไปหมด ความรู้สึกเป็นเราหามีไม่ ปิติที่เคยเกิดเมื่อ จิตเริ่มมีสมาธิ ก็เกิดขึ้นอีกเนื่อง ๆ ในลักษณะเหมือนความอึดใจบ้าง สุขใจบ้าง โลดโผนบ้าง เหมือนตัวลอยบ้าง มากน้อยแล้วแต่บุคคล ปัญญาญาณนี้จะเกิดขึ้นมาน้อย เร็วช้า ชัดไม่ชัด ในแต่ละคนไม่เหมือนกัน ไม่ว่าอาการปรากฏจะเป็นอย่างไร ควรระลึกไว้ หรือ กำหนดรู้ต่อไป

เพราะบางที่อาจมัวหลงเพลินอยู่กับสิ่งที่เป็นที่น่าพอใจอยู่ แล้วไปคิดโน่นนี่ ก็จะทำให้การปฏิบัติไม่ก้าวหน้า ปัญญาญาณที่กำลังเจริญอยู่ก็จะเสื่อมถอยลงได้ เมื่อดีใจ ก็กำหนดอาการดีใจนั้น เมื่อคิดก็กำหนดความคิดนั้นในทันที สติสมาธิปัญญา ก็จะเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปอีกกลับมาที่การกำหนดพองยุบในระยะแรกต่อ เมื่อโยคีกำหนดพองหนอ ยุบหนอ ได้ตรงกับสภาวะที่เกิดขึ้นจริงของวาโยธาตุนั้นแล้วเมื่อมีสภาวะธรรมอื่นใดเกิดขึ้น เช่น ขาที่ขา ก็ให้ทิ้งการกำหนดพองยุบ มารับรู้ความรู้สึกขาที่ขาและกำหนดในใจว่า ขาหนอ ๆ ๆ กำหนดไปเบา ๆ ไม่ต้องเพ่งเพราะยิ่งเพ่งอาจทำให้อาการขาหรือปวดนั้นรุนแรงมากจน จิตที่กำหนดอยู่นั้นพลอยไม่ยินดีไปด้วย สติและสมาธิก็จะถอยกลับลงไป เมื่อกำหนดไปเรื่อย ๆ อาการขานั้นอาจหายไป พองยุบ เด่นชัดขึ้นก็ไปกำหนดพองยุบ เมื่อกำหนดพองยุบสักระยะหนึ่ง จะรู้ว่า พองยุบจะห่างกันมากเหมือนกับว่างอยู่พักหนึ่ง ให้ไปรับรู้อาการนั่ง หมายถึงอาการเครื่องตั้งตั้งอยู่คล้ายแท่งทรงกระบอก มีฐานกว้าง ๆ ที่

ใจรับรู้ความรู้สึกได้ โดยกำหนด นิ่งหนอแล้วกลับมาที่พองยุบจะกำหนดได้ว่า พองหนอ ยุบหนอ นิ่งหนอ พองหนอ ยุบหนอ นิ่งหนอ สิ่งสำคัญคือกำหนดให้ตรงสภาวะ ได้เป็นปัจจุบัน คือ ขณะอาการพอง กำหนดพองหนอ ขณะอาการยุบ กำหนดยุบหนอ ขณะปรากฏอาการนิ่งดังที่กล่าว กำหนด นิ่งหนอ การขยายการกำหนดนี้มีความสำคัญมาก

ระหว่างที่กำหนดในอิริยาบถใหญ่และอิริยาบถย่อยที่เป็นการเจริญภาวนาปัสนาสติปัฏฐานแล้ว ถ้ามีความคิดสงสัย คิดถึงสิ่งต่าง ๆ คิดอยาก ฟุ้งซ่าน โกรธ ไม่สบายใจ เจ็บ ปวด คัน สุข ทุกข์ ง่วงหุดหู่ ฯลฯ ที่เป็นนามธรรม ก็ต้องกำหนดรู้ทั้งหมดขอยกตัวอย่างการกำหนดตั้งแต่ตื่นนอนมาให้ดูคร่าว ๆ ดังนี้ตื่นนอน กำหนด ตื่นหนอ (กำหนดที่ความรู้สึกที่เกิดขึ้น) หรือถ้าได้ยิน ก็กำหนดได้ ยืนหนออยากลิ้มตาคาหนอ ลิ้มหนอ เห็นหนอ กระพริบ (ตา) หนอลุกเข้าห้องน้ำ กำหนด อยากลุกหนอ. ขยับหนอ ลุกหนอ ๆ ยืนหนอ ๆ อยากเดินหนอ ซ้ายย่างหนอ ขว้าย่างหนอ หรือ ซ้าย ขว ซ้ายขวาก็ได้อยู่ในห้องน้ำกำหนดเห็นหนอ (หยิบแปรงสีฟัน) ไปหนอ ๆ ถูกหนอ จับหนอ มาหนอ ๆ (จับแปรง) ไปหนอ ๆ ถูกหนอ จับหนอ มาหนอ ๆ บีบหนอ (วางหลอด) ไปหนอ ๆ วางหนอ มาหนอ ๆ ก้มหนอ ๆ (เอาแปรงเข้าปาก)มาหนอ ๆ ถูกหนอ รสหนอ(ขยับแปรง) ขยับหนอ ๆ ๆ หรือ ขึ้น ลง ๆ ๆ อยากบ้วนหนอ บ้วนหนอ (ทำปากขมุขมิบ) กำหนดขยับหนอ ๆ บ้วนหนอ (เอามือไปหยิบแก้วน้ำ) ไปหนอ ๆ ๆ ถูกหนอ จับหนอ มาหนอ ๆ ๆ ถูกหนอ อ้าหนอ ยกหนอ ถูกหนอ เย็นหนอ อมหนอ ลงหนอไปหนอ ๆ ๆ วางหนอ มาหนอ ปล่อยหนอ ขยับหนอ บ้วนหนอ เหยหนอ เห็นหนอ กำหนดล้างหน้าอย่างละเอียดเท่าที่ทำได้ อาจอยากถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ กำหนด นิ่งหนอ ๆ ถูกหนอ อยากถ่ายหนอ เคลื่อนหนอ ๆ ลงหนอ ได้ยินหนอ กลืนหนอ เป็นต้น จนเสร็จธุระในห้องน้ำการกำหนดรู้ที่สำคัญในการปฏิบัติที่มีผู้ปฏิบัติได้ประสบการณ์ที่ดีในการปฏิบัติมากคือการกำหนดรู้ ระหว่างการรับประทานอาหาร การรับประทานอาหารในระหว่างการปฏิบัติก็แล้วแต่ว่าทางสำนักปฏิบัติแต่ละที่จะจัดไว้อย่างไร บางที่ก็อาจเป็นแบบเดินไปตักอาหารเอง บ้างก็เป็นแบบส่งปิ่นโตบ้าง ก็แล้วแต่จะเป็นอย่างไรก็ตามควรต้องกำหนดรู้ตามให้ได้ตลอดเวลา

๓.๖ อานิสงส์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

อานิสงส์ในปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ การกำหนดรู้สติปัฏฐาน ผู้ที่เจริญสติปัฏฐานนี้ ย่อมบรรลุมรรคผล และนิพพาน เป็นพระอรหันต์ผู้ละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง สามารถระงับความเศร้าโศก และความคร่ำครวญ ดับทุกข์ทางกายและโสมนัสทางใจในภพนี้^{๗๒} เมื่อได้ปรินิพพานแล้วก็ไม่เวียน

^{๗๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนา, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ ป.ธ.๙) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวังค์ แปลและเรียบเรียง, วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑, หน้า ๓๑๑.

ตายเวียนเกิดในภพใหม่ได้รับทุกข์และโศกนัสอีก ผู้บรรลุมรรคญาณ ๔ คือ โสดาปัตติมรรคญาณ สกทาคามิมรรคญาณ อนาคามิมรรคญาณ และ อรหัตตมรรคญาณ พร้อมทั้งรู้แจ้งพระนิพพานอันเป็นสภาพดับทุกข์ทั้งปวง สมจริงดังพระพุทธพจน์ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า

“เอกายโน อโย ภิกขเว มคโค สุตตานัง วิสุทฺธิยา โสภปริเทวนัง สมตักกมาย ทุกฺขโทมนสฺสํ อตฺถงคฺมาย ฌายสฺส อธิคฺมาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยา, ยทิทํ จตฺตารโ สติปฺภูจฺ”

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอันสงัดการกำหนดรู้เวทนา การตามรู้เวทนาส่งผลให้นักปฏิบัติหยั่งเห็นความเกิดดับของเวทนา ในบางขณะนักปฏิบัติอาจรับรู้เหตุเกิดขึ้นและเหตุดับไปของเวทนาตามที่ได้สดับมาอีกด้วย กล่าวคือ สุขเวทนาเกิดจากการประสบกับอารมณ์ที่น่าชอบใจ ทุกขเวทนาเกิดจากการพบกับอารมณ์ที่ไม่น่าชอบใจ อุเบกขาเวทนาเกิดจากการประสบกับอารมณ์เป็นกลาง นอกจากนี้ เวทนายังมีเหตุเกิดคือกรรมในอดีต อวิชชาและตัณหา ผู้ที่เห็นความเกิดดับของเวทนาอย่างนี้ จะเกิดสติระลึกว่ามีเพียงความรู้สึกลึกซึ้ง ทุกข์ หรือว่างเฉย ไม่มีบุคคล เรา ของเรา บุรุษ สตรี เขาย่อมปราศจากความยึดมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่งในโลก คืออุปาทานขันธ ดังปรากฏในพระสูตรว่า

“สมุทฺยธมฺมานุปสฺสี วา เวทนาสุ วิหฺรติ. วยธมฺมานุปสฺสี วา เวทนาสุ วิหฺรติ. สมุทฺยวยธมฺมานุปสฺสี วา เวทนาสุ วิหฺรติ. อตฺถิ เวทนาติ วาปนสฺส สติ ปจฺจุปฺภูจิตฺตา โทติ ยาวเทว ฌาณมตฺตตาย ปฏฺฐิสฺสติมตฺตตาย. อนิสฺสโต จ วิหฺรติ. น จ กิณฺจิ โลเก อุปาทิยติ.”^{๗๔}

“เธอตามรู้สภาวะคือความเกิดขึ้นในเวทนาอยู่บ้าง ตามรู้สภาวะ คือ ความดับในเวทนาอยู่บ้าง ตามรู้สภาวะคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความดับในเวทนาอยู่บ้าง เธอย่อมเป็นอยู่อีกอย่างหนึ่ง คือเข้าไปตั้งสติว่าเวทนามีก็เพียงสักว่าเอาไว้รู้ เพียงสักว่าเอาไว้ระลึกได้เท่านั้น เธอเป็นผู้อยู่อย่างไม่ถูกตัณหา และทิฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก”^{๗๕}

“ภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นทางเดียวที่จะทำให้เหล่าสัตว์บริสุทธิ์ได้ ล่วงพ้นความโศกและความรำพันคร่ำครวญได้ ดับทุกข์และโศกนัสได้ บรรลุมรรคและเห็นแจ้งพระนิพพานได้ หนทางนี้คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ”

ก็นับเข้าในการเจริญสติปัฏฐานเพราะสติเป็นหลักสำคัญ หากปราศจากสติแล้วนักปฏิบัติไม่อาจเจริญธรรมอย่างอื่นได้

^{๗๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๐๖/๗๗., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑.

^{๗๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๐/๒๖๕.

^{๗๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓.

“เอกายโน อัย ภิกขเว มคฺโคติ เอตถ เอกมคฺโค อัย ภิกขเว มคฺโค. น ทวิธา ปถภูโตติ เอวมตฺถ โทฏฐพฺโป.”^{๗๖}

“ในพระดำรัสว่า เอกายโน อัย ภิกขเว มคฺโค หมายความว่าดูกรภิกษุทั้งหลาย หนทาง คือสติปัญญานี้เป็นทางสายเดียว ไม่ใช่ทางสองแพร่ง”^{๗๗}

นอกจากนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์สาวกทั้งหมด ล้วนเจริญสติปัญญานแล้วเกิดปัญญาารู้แจ้ง เป็นผู้หมดจดกิเลสโดยสิ้นเชิง บางท่านฟังคาถาบทเดียว แล้วบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล ด้วยการเจริญสติระลึกภูษาธรรมในขณะที่ฟังธรรมนั่นเอง สติ ปัญญาเทศนาจึงเป็นหนทางที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นดำเนินไป

บุคคลผู้มีปัญญาปานกลางเจริญสติปัญญานอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๒๑ หมวด แล้วย่อม สามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์หรือพระอนาคามีได้ภายใน ๗ ปีจนถึง ๗ วัน ดังคำปฎิญาญา ที่พระบรมศาสดาตรัสรับรองไว้ว่า

“โย หิ โกจิ ภิกขเว อิเม จตฺตารโ สติปัญฺจาเน เอวํ ภาเวยฺย สตฺต วสฺसानิ, ตสฺส ทฺวินนํ ผลานํ อญฺญตรํ ผลํ ปาฏิทฺธิกํ ธิฏฺเฐว ธมฺเม อญฺญา สติ วา อฺพาทิสฺเส อนาคามีตา.”^{๗๘}

“ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่งฟังเจริญสติปัญญานทั้ง ๔ นี้อย่างนี้ตลอด ๗ ปี เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรืออนาคามีผล เมื่อยังมีขันธ เหลืออยู่”^{๗๙}

อนึ่ง ในโพธิราชกุมารสูตร พระบรมศาสดาตรัสถึงการบรรลุธรรมภายในวันหนึ่งหรือคืน หนึ่งของเวไนยชนผู้มีปัญญาแก่กล้าว่า

“อิเมหิ ปญฺจหิ ปธานิยฺงเคหิ สมณฺนาคโต ภิกฺขุ ตถาคตํ นายกํ ลมมาโน สายมนุสฺสิญฺโ จ ปาโต วิเสสํ อธิคฺมิสฺสติ. ปาโต อนุสฺสิญฺโ จ สายํ วิเสสํ อธิคฺมิสฺสติ.”^{๘๐}

“ภิกษุผู้เพียบพร้อมด้วยองค์คุณที่เพียรปฏิบัติธรรม ๕ ประการนี้เมื่อได้รับผู้แนะนำเป็น พระตถาคตสั่งสอนในเวลาค่ำ จักบรรลุคุณธรรมวิเศษในเวลาเช้า เมื่อสั่งสอนในเวลาเช้าจัก บรรลุคุณธรรมวิเศษในเวลาค่ำ”^{๘๑}

^{๗๖} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๙๐.

^{๗๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๕/๓๔๐.

^{๗๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๔/๒๖๘.

^{๗๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๔/๓๓๘.

^{๘๐} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๔๕/๒๙๑.

^{๘๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๕/๓๑๙.

องค์คุณที่เพียรปฏิบัติธรรมเรียกว่า ปธานยังคะ มี ๕ ประการ คือ

๑) มีความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ วิปัสสนาจารย์ และแนวทางในการปฏิบัติ

๒) มีสุขภาพดี มีโภชนาการดี ย่อยอาหารได้ง่าย

๓) ไม่ปกปิดโทษของตนแก่ครูอาจารย์และเพื่อนพรหมจรรย์

๔) มีความเพียรที่มีองค์ ๔ คือ การยอมให้ร่างกายเหลือเพียงหนัง เอ็น กระดูก และการยอมให้เลือดเนื้อในร่างกายเหือดแห้งไป

๕) เกิดปัญญาหยั่งเห็นความเกิดดับของรูปนาม

คำรับรองในการบรรลุธรรมข้างต้นเป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เอง และเป็นผู้ตรัสดีตามพระนามว่า พระสุคต จึงไม่ผิดไปจากความเป็นจริง ดังข้อความว่า

“อเทวชมวจนา พุทธา อโมฆวจนา ชินา.” “พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระวาจาแน่นอน พระชินเจ้าทั้งหลายไม่มีพระวาจาไรแก่นสาร”^{๘๒}

ด้วยเหตุนี้ นักปฏิบัติจึงควรเชื่อมั่นพระพุทธานุศาสน์แล้วเพียรเจริญสติปัฏฐานเพื่อบรรลุธรรมอันเป็นที่พึงของเราทั้งหลายเถิด การปฏิบัติธรรมตามนัยสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นธรรมหลักในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ เพราะไม่มีใครสามารถบรรลุธรรมโดยมิได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง มีกายานุสัสสนาเป็นต้น ความจริงแล้วทุกคนต้องบรรลุธรรม ด้วยการเจริญสติปัฏฐานอันเป็นทางสายเดียวนี้ เพราะวิปัสสนาญาณและมรรคญาณเป็นปัญญาที่เกิดจากการอบรมจิต เมื่อจิตระลึกรู้สภาวะธรรมล้วน ๆ และมีสมาธิตั้งมั่นอยู่ในสภาวะธรรม ปัญญาที่เกิดร่วมกับสติและสมาธิย่อมจะพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ ปัญญาดังกล่าวเรียกว่า ภาวนามยปัญญา ดังมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาว่า^{๘๓}

ยสฺมา ปน กายเวทนาจิตตมเมสุ กญฺจิ ฌมฺมํ อนามสฺติวาทา ภาวนา นาม นตฺถิ ตสฺมา เตปิ อิมินาว มคฺเคน โสกปริเทว สมตฺถิกนฺตาทิ เวทิตพฺพา^{๘๔}

อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าภาวนาที่ไม่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิต หรือสภาวะธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมไม่มี ดังนั้น พึงทราบไว้ว่า แม้ท่านเหล่านั้นได้ล่วงพ้นความโศก และคร่ำครวญด้วยทางสายนี้เอง.

^{๘๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๕/๒๘๒., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๕/๓๔๐.

^{๘๓} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิบัติ ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า. (กรุงเทพฯ: ประยูรสาส์นไทย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๐.

^{๘๔} ที.อ. (ไทย) ๒/๓๒๖.

สรุป อานิสงส์ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา คือการเจริญสติปัฏฐาน อันเป็นทางสายเดียวเพื่อชำระกิเลสรู้แจ้งพระนิพพาน ดังนั้นผู้ที่เจริญสติปัฏฐานด้วยการระลึกรู้กองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรมอันเป็นปรมาตถ์ล้วน ๆ จึงสามารถบรรลุจุดมุ่งหมายในการปฏิบัติธรรมคือ ความหลุดพ้นจากวัฏฏสงสารได้ การเจริญสติปัฏฐาน อาจเรียกว่า วิปัสสนาภาวนา (การปฏิบัติวิปัสสนา) จตุสัจจกรมฐาน (กรมฐานที่ทำให้แทงตลอดสัจจะ ๔) และปุพพภาคมรรค (หนทางเบื้องต้นในการบรรลุโลกุตตรธรรม) นอกจากนี้ การเจริญภาวนาอื่นเพื่อบรรลุพระนิพพานที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ เช่น การเจริญสัมมัปปธาน การเจริญอินทรีย์ การเจริญโพชฌงค์ และการเจริญองค์มรรค เป็นต้น

๓.๗ สรุป

จากการศึกษาแนวทางในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นการฝึกอบรมจิตให้เกิดปัญญา ปัญญาที่รู้แจ้งในสมมติบัญญัติ และปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงโดยปรมาตถ์ ในการกำหนดพิจารณารู้รูป นาม ชันธ์ ๕ อันปรากฏอยู่ในชันธ์ ๕ ซึ่งเป็นหนทางให้ผู้ปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือทางกาย เวทนา จิต และธรรม และสิ่งที่สำคัญในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ผู้ปฏิบัติจะต้องรู้วิธีในการปรับอินทรีย์ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาตามสภาวะธรรม เพื่อให้เกิดความเห็นแจ้งและตามความเป็นจริง ซึ่งสภาวะธรรมตามที่ปรากฏ จนสามารถหยั่งรู้ถึงความเปลี่ยนแปลง แปรปรวนไปของรูปนาม หรือชันธ์ ๕ ว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อันไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ตัวตน เราเขา จนเกิดปัญญาญาณ สามารถกำจัดเสียซึ่งอภิชณาและโทมนัส ตัณหาอุปาทาน อันทำให้เกิดในภพใหม่ เป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ด้วยปฏิบัติ คือ อริยมรรค อันเป็นเป้าหมายขั้นสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา นี่คือนวาทแห่งการปฏิบัติ การปฏิบัติกัมมัฏฐานในพระพุทธศาสนา มีอยู่ ๒ ประการ

๑. สมถภาวนา (Development of Tranquility) หรือ สมถกรรมฐาน (Concentration Meditation) คือ การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ ได้แก่ หลักหรือวิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสงบทางจิตใจ หรือการทำจิตใจให้เป็นสมาธิความมั่นคงนั่นเอง

๒. วิปัสสนาภาวนา (Development of Insight) หรือ วิปัสสนากรรมฐาน (Insight Meditation) คือ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง ได้แก่ หลักหรือวิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริงในรูปนาม ชันธ์ ๕ ว่า เป็นสภาวะที่ไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ หนได้ยาก (ทุกขัง) เป็นสภาวะที่ไม่ใช่บุคคล ตัวตน เราเขา บังคับบัญชาไม่ได้ (อนัตตา) เรียกว่า วิปัสสนา ความเข้าใจของผู้ปฏิบัติหลายท่าน คิดว่าการปฏิบัติสมถภาวนาดีกว่าวิปัสสนาภาวนา เพราะสมถะฝึกแล้วทำให้เหาะได้ รู้ใจคนอื่นได้ เสกมนต์คาถาอาคมได้ ส่วนวิปัสสนาล้วน ๆ ทำไม่ได้แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานก็ยังเป็นเพียงปุถุชนที่ต้องเวียน

ว่าตายเกิดใน ๓๑ ภูมิหาที่สุดของภพชาติไม่ได้ยังต้องตกอบาย ธรรมดาในนรกอีกนับชาติไม่ถ้วน ส่วนผู้ปฏิบัติวิปัสสนานั้น ถึงแม้จะหาะไม่ได้ เสกคาถาไม่หลังแต่ก็เหลือภพชาติเพียงแค่ ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่ง และตั้งแต่ชาตินี้เป็นต้นไปก็จะไม่ตกอบายอีกเลยไม่ว่าในอดีตจะเคยทำบาปอกุศลไว้มากมายปานใดก็ตาม

ผลจากสมณะไม่ว่าจะเป็นฌานสมาบัติหรืออภิญญาก็ตาม ยังเป็นเพียงโลกีย์ เป็นของปุถุชน เสื่อมถอยได้ เช่น ฤทธิ์ที่พระเทวทัตได้ เจโตวิมุตติของพระโคตมิกะ และฌานสมาบัติของพระภิกษุสามเณร ฤาษีและคฤหสภ์ บางท่านที่มีเรื่องเล่าต่อกันมาในคัมภีร์ต่าง ๆ เป็นของมีมาก่อนพุทธกาล เช่น อาหารดาบสกาลามโคตรได้ถึงอุปमानที่ ๓ อุททกดาบสรามบุตรได้ถึงอุปमानที่ ๔ เป็นต้น เป็นของมีได้ในลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา มิใช่จุดหมายของพระพุทธศาสนาเพราะไม่ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ได้อย่างแท้จริง นักบวชบางลัทธิทำสมาธิจนได้ฌาน ๔ แต่ยังมีมิจฉาทิฐิเกี่ยวกับเรื่องอัตตาและยึดถือในฌานนั้นว่าเป็นนิพพาน ก็มีลัทธิเช่นนี้พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธผลที่ต้องการจากสมณะตามหลักพุทธศาสนา คือการสร้างสมาธิเพื่อใช้เป็นบาทฐานวิปัสสนา

จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาสำเร็จด้วยวิปัสสนา คือการฝึกอบรมปัญญาที่มีสมาธินั้นเป็นบาทฐาน หากบรรลุจุดหมายสูงสุดด้วยและยังได้ผลพิเศษแห่งสมณะด้วย ก็จัดว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติพิเศษได้รับการยกย่องนับถืออย่างสูง แต่หากบรรลุจุดหมายแห่งวิปัสสนาอย่างเดียวไม่ได้ผลพิเศษแห่งสมณะก็ยังเลิกละว่าได้ผลพิเศษแห่งสมณะคือได้ฌานสมาบัติและอภิญญา ๕ แต่ยังไม่พ้นจากอวิชชาและกิเลสต่าง ๆ ไม่ต้องพูดถึงจุดหมายสูงสุด แม้แต่เพียงขั้นสมาธิ ท่านก็กล่าวว่าพระอนาคามีถึงแม้จะไม่ได้ฌานสมาบัติ ไม่ได้อภิญญา ก็ชื่อว่าเป็นผู้บำเพ็ญสมาธิบริบูรณ์ เพราะสมาธิของ พระอนาคามีผู้ไม่ได้ฌานสมาบัติ ไม่ได้อภิญญานั้น แม้จะไม่ใช้สมาธิที่สูงพิเศษอะไรนักแต่ก็เป็นสมาธิที่สมบูรณ์ในตัวยั่งยืนคงระดับ มีพื้นฐานมั่นคง เพราะไม่มีกิเลสที่จะทำให้เสื่อมถอยหรือรบกวนได้ ตรงข้ามกับสมาธิของผู้เจริญสมณะอย่างเดียวจนได้ฌานสมาบัติและอภิญญา แต่ไม่ได้เจริญวิปัสสนาไม่ได้บรรลุมรรคผล แม้สมาธินั้นจะเป็นสมาธิขั้นสูงมีผลพิเศษ แต่ก็ขาดหลักประกันที่จะทำให้ยั่งยืนมั่นคง ผู้ได้สมาธิอย่างนี้ถ้ายังเป็นปุถุชนก็อาจถูกกิเลสครอบงำทำให้เสื่อมถอยได้

วิปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นประจักษ์แจ้งพระไตรลักษณ์ในรูปที่เห็นเสียงที่ได้ยินอาการที่เคลื่อนไหว ใจที่คิด เป็นต้น เป็นวิธีการปฏิบัติที่จะนำกายและใจของผู้ปฏิบัติให้เข้าถึงสภาวะดับสงบเย็น (นิพพาน) ได้ถ้าต้องการสุขแท้ สุขถาวรที่ไม่กลับมาทุกข์อีกก็ต้องดำเนินไปตามหนทางนี้เท่านั้น ไม่มีทางอื่น ความเข้าใจของผู้ปฏิบัติหลายท่าน คิดว่า การปฏิบัติสมถกรรมฐานดีกว่าวิปัสสนากรรมฐาน เพราะสมณะฝึกแล้วทำให้หาะได้ รู้ใจคนอื่นได้ เสกคาถาอาคม ได้ส่วนวิปัสสนาทำไม่ได้แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานก็ยังเป็นเพียงปุถุชนที่ยับยั้งเวียนว่ายตายเกิดใน ๓๑ ภูมิ หาที่สุดของภพชาติไม่ได้ยังต้องตกอบาย ธรรมดาในนรกอีก

บทที่ ๔

แนวทางการเจริญปธานียังกรรม ๕ ประการในการปฏิบัติวิปัสสนา

หลักธรรมที่เป็นแนวทางในการเจริญปธานียังกรรมในการประพฤติปฏิบัติวิปัสสนา เป็นเรื่องสำคัญ ดังนั้นในบทนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอในประเด็นดังต่อไปนี้

- ๔.๑ ความหมายปธานียังกรรม
- ๔.๒ ความสำคัญปธานียังกรรม
- ๔.๓ องค์ธรรมของปธานียังกรรม
- ๔.๔ ผู้บรรลุธรรมด้วยการปฏิบัติปธานียังกรรม
- ๔.๕ แนวทางการเจริญปธานียังกรรมในการปฏิบัติวิปัสสนา
- ๔.๖ แนวทางการเจริญวิปัสสนาในสังขารุปัตติสูตร
- ๔.๗ สรุป

๔.๑ ความหมายปธานียังกรรม

ในบทว่า ปธานียังคานิ ภาวะคือการตั้งความเพียร ท่านเรียกว่า ปธานะ คือ ความเพียร ของภิกษุณัณมีอยู่ เหตุนี้ ภิกษุณัณชื่อว่าผู้มีความเพียร องค์ของภิกษุผู้มีความเพียร เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าปธานียังคะ.

บทว่า สทฺโธ แปลว่า ผู้ประกอบด้วยศรัทธา ก็ศรัทธานั้นมี ๔ อย่าง คือ อาคมศรัทธา ๑ อธิคมศรัทธา ๑ โอกัปปนศรัทธา ๑ ปสาทศรัทธา ๑.

บรรดาศรัทธาทั้ง ๔ นั้น ศรัทธาของพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ ชื่อว่าอาคมศรัทธา เพราะ เริ่มมีมาตั้งแต่การบำเพ็ญบารมี ที่ชื่อว่าอธิคมศรัทธา เพราะบรรลุด้วยการแทงตลอดของพระอริย สาวกทั้งหลาย. ความเชื่ออย่างมั่นคง เพราะไม่หวั่นไหว เมื่อกล่าวว่า พุทฺโธ ฌมโม สงฺโฆ ดังนี้ ชื่อว่า โอกัปปนศรัทธา. การเกิดขึ้นแห่งความเลื่อมใส ชื่อว่าปสาทศรัทธา. ในพระสูตรนี้ท่านประสงค์เอา โอกัปปนศรัทธา.

บทว่า โพธิ์ ได้แก่ มรรคญาณ ๔.

ภิกษุยอมเชื่อว่า มรรคญาณ ๔ นั้นอันพระตถาคตทรงตลอดด้วยดีแล้ว ก็คำนั้นเป็นเพียงหัวข้อเทศนาเท่านั้น. ก็ศรัทธาในรัตนะแม่ทั้ง ๓ ท่านประสงค์เอาด้วยองค์นี้ เพราะภิกษุใดมีความเลื่อมใสมีกำลังแรงในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ความเพียร คือ ปธานะยอมสำเร็จแก่ภิกษุนั้น.

บทว่า อปุปพาโธ คือ ไม่มีโรค. บทว่า อปุปาตงโก คือ ไม่มีทุกข์. บทว่า สมเวปากินิยา แปลว่า มีการย่อยสลายเสมอ. บทว่า คหณิยา แปลว่า อันไฟธาตุเกิดแต่กรรม.

บทว่า นาตีสิตาย นาจจุณหาย ความว่า จริยังอยู่ ภิกษุผู้มีไฟธาตุเย็นเกินไป ย่อมกลัวหนาว ผู้มีไฟธาตุร้อนเกินไป ย่อมกลัวร้อน ความเพียรยอมไม่สำเร็จผลแก่ภิกษุเหล่านั้น (แต่) ย่อมสำเร็จผลแก่ภิกษุผู้มีไฟธาตุปานกลาง. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นปานกลางเหมาะแก่ความเพียร.

บทว่า ยถาภูตํ อุตตานํ อาวิกตตา คือ ประกาศคุณของตนตามความเป็นจริง. บทว่า อุทยตถคามินิยา คือ ที่สามารถจะถึง คือกำหนดรู้ความเกิดและความดับ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอุทยพยุภูณที่กำหนดรู้ลักษณะ ๕๐ ประการ ด้วยบทนี้.

บทว่า อริยาย คือ บริสุทธิ. บทว่า นิพเพธิกาย คือ ที่สามารถชำระกองกิเลสมีกองโลภเป็นต้นที่คนยังมีเคยซ้ำแรก.

บทว่า สมมาทุกขกขยคามินิยา คือ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์ซึ่งสิ้นไป เพราะละกิเลสทั้งหลายได้ด้วยอำนาจตักขณิกปหาน [ละชั่วคราว] ด้วยบทเหล่านี้แม้ทั้งหมด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเฉพาะวิปัสสนาปัญญาเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้ เพราะความเพียรยอมไม่สำเร็จแก่ผลคนผู้มีปัญญาทราม^๑

สรุป ปธานียังกรรม คือองค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการ ประกอบด้วยศรัทธาในพระพุทธเจ้าผู้มีโรคภัยน้อยเป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยาปรารภความเพียรในกุศลธรรมและละอกุศลธรรม และเป็นผู้มีปัญญา เห็นการเกิดและดับที่เป็นบาปฐานเบื้องต้น ในการประพฤติปฏิบัติวิปัสสนากาวนา เพื่อให้พ้นทุกข์ ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน

๔.๒ ความสำคัญปธานียังกรรม

บุคคลผู้ปฏิบัติธรรมพึงมีองค์แห่งความเพียร (ปธานียังกรรม) ๕ ประการ คือการปฏิบัติธรรมจะได้ผลดีหรือไม่ขึ้นกับอุปนิสัยของผู้ปฏิบัติ และคุณสมบัติของผู้เป็นอาจารย์เป็นส่วนสำคัญ ปธานียังคะ คือ องค์แห่งความเพียรของผู้ปฏิบัติ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับราชากุมารว่า

^๑ อ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓๖/๓

ดูกรราชกุมาร องค์ของภิกษุผู้มีความเพียร ๕ เหล่านี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน.องค์ของภิกษุผู้มีความเพียร ๕ เป็นไฉน?

๑. ดูกรราชกุมาร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม.

๒. เธอเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก เป็นปานกลางควรแก่ความเพียร.

๓. เธอเป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เปิดเผยตนตามความเป็นจริง ในพระศาสดาหรือในเพื่อนพรหมจรรย์ผู้เป็นวิญญูทั้งหลาย.

๔. เธอเป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้เข้าถึงพร้อมเป็นผู้มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

๕. เธอเป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาอันเห็นความเกิดและดับเป็นอริยะสามารถฆ่าแรากิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

ดูกรราชกุมาร เจ็ดปีจยกไว้. ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการนี้ เมื่อได้ตถาคตเป็นผู้แนะนำ พึงทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า ที่กุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน แล้วเข้าถึงอยู่ได้. [ใช้เวลาเพียง] หกปี...ห้าปี...สี่ปี...สามปี...สองปี...หนึ่งปี. ดูกรราชกุมาร หนึ่งปีจยกไว้. ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการนี้ เมื่อได้ตถาคตเป็นผู้แนะนำ พึงทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า ที่กุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน แล้วเข้าถึงอยู่ได้ [ใช้เวลาเพียง] เจ็ดเดือน.

ดูกรราชกุมาร เจ็ดเดือนจยกไว้. ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการนี้ เมื่อได้ตถาคตเป็นผู้แนะนำ พึงทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่กุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน แล้วเข้าถึงอยู่ได้ [ใช้เวลาเพียง] หกเดือน...ห้าเดือน...สี่เดือน...สามเดือน...สองเดือน...หนึ่งเดือน. ดูกรราชกุมาร ครึ่งเดือนจยกไว้. ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการนี้ เมื่อได้ตถาคตเป็นผู้แนะนำ พึงทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า ที่กุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน แล้วเข้าถึงอยู่ได้ [ใช้เวลาเพียง] เจ็ดคืนเจ็ดวัน

ดูกรราชกุมาร เจ็ดคืนเจ็ดวันจยกไว้. ภิกษุประกอบด้วยองค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการนี้ เมื่อได้ตถาคตเป็นผู้แนะนำ พึงทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า

ที่ถูกลบตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน แล้วเข้าถึงอยู่ได้ [ใช้เวลาเพียง] หกคืนหกวัน ... ห้าคืนห้าวัน ... สี่คืนสี่วัน ... สามคืนสามวัน ... สองคืนสองวัน ... หนึ่งคืนหนึ่งวัน. ดูกรราชกุมาร หนึ่งคืนหนึ่งวันจงยกไว้. ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการนี้ เมื่อได้ตถาคตเป็นผู้แนะนำ ตถาคตสั่งสอนในเวลาเย็น จักบรรลุคุณวิเศษได้ในเวลาเช้า ตถาคตสั่งสอนในเวลาเช้า จักบรรลุคุณวิเศษได้ในเวลาเย็น. เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว โพธิราชกุมารได้กราบทูลว่า พระพุทธเจ้ามีพระคุณเป็นอัครจรรยา พระธรรมมีพระคุณเป็นอัครจรรยา พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้วเป็นอัครจรรยา เพราะภิกษุที่พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนในเวลาเย็น จักบรรลุคุณวิเศษได้ในเวลาเช้า ที่พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนในเวลาเช้า จักบรรลุคุณวิเศษได้ในเวลาเย็น^๒

สรุป ความสำคัญของปธานียังคะธรรม คือ ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการ ย่อมทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่ถูกลบตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันแล้วเข้าถึงอยู่ได้

๔.๓ องค์ธรรมของปธานียังคะธรรม

องค์ธรรมปธานียังคะธรรม คือ การปฏิบัติธรรมจะได้ผลดีหรือไม่ขึ้นกับอุปนิสัยของผู้ปฏิบัติ และคุณสมบัติของผู้เป็นอาจารย์เป็นส่วนสำคัญ ปธานียังคะ คือ องค์แห่งความเพียรของผู้ปฏิบัติมี ๕ ประการ คือ ๑) เป็นผู้มีความศรัทธาในพระพุทธเจ้า ๒) เป็นผู้มีความอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง ๓) เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ๔) เป็นผู้ปรารถนาความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม ๕) เป็นผู้มีความปัญญามืออธิบายดังนี้

๔.๓.๑ เป็นผู้ศรัทธาในพระพุทธเจ้า

ศรัทธานี้เป็นหลักธรรมที่สำคัญในคำสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนาเราทั้งหลาย ท่านที่ได้ศึกษาหรือว่าได้ยินได้ฟังมาบ้าง ก็จะทราบว่าเป็นศาสนาที่มุ่งเน้นในด้านปัญญา มีปัญญาเป็นธรรมะสูงสุดในภาคปฏิบัติ มีปัญญาเป็นยอด ไม่เหมือนศาสนาหรือคำสอนอื่น ๆ บางทีอาจจะเอาศรัทธาเป็นใหญ่ เป็นสิ่งสูงสุด แต่ทางพุทธเรานี้ว่าปัญญาเป็นสิ่งสูงสุด จนกระทั่งมีบาลีรับรองว่า “ปญฺญุตฺตรา สพฺเพ ธมฺมา ธรรมะทั้งหลายทั้งปวงมีปัญญาเป็นยอด มีปัญญาเป็นสิ่งสูงสุด อมโตะชา สพฺเพ ธมฺมา ธรรมะทั้งหลายทั้งปวงมีอมตะเป็นที่รวมลงนิพพานปริโยสานา สพฺเพ ธมฺมา ธรรมะทั้งหลายทั้งปวงมีนิพพานเป็นที่สุด”^๓

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๑๘/๓๕๔-๓๕๖.

^๓ อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๕๘/๘๕.

ถ้าว่าตามหลักพุทธศาสนาของเรา ธรรมะทั้งหลายทั้งปวงนั้นมีปัญญาเป็นยอดในบรรดาธรรมะที่เป็นฝ่ายสังขาร อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นยอด และในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นปัญญานี้เป็นหัวหน้า แม้กระทั่งคำว่าพุทธะก็ดี ที่ว่าเป็นพระพุทเจ้า ผู้ที่เป็นพระพุทเจ้าคือ ผู้ที่ได้ตรัสรู้ความจริง ถ้าพูดถึงความตรัสรู้ที่ไม่เกี่ยวกับบุคคลตัวตน สภาวะที่ทำหน้าที่ในการตรัสรู้ เห็นความจริง คือปัญญา พุทธศาสนาก็เลยเป็นศาสนาแห่งปัญญา เราทั้งหลายก็คงจะได้ยินอยู่เรื่อย ๆ พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญาก็จริงอยู่ แต่ถ้าพูดถึงหลักธรรมภาคปฏิบัติเบื้องต้น เป็นคุณสมบัติของพุทธบริษัท กลับเริ่มต้นด้วยศรัทธา คุณสมบัติที่เป็นพื้นฐานของอุบาสก อุบาสิกาก็ดี ของอริยสาวกเบื้องต้นที่เป็นพระโสดาบันก็ดี ล้วนแต่มีศรัทธาเป็นตัวหลัก เป็นตัวเบื้องต้นทั้งนั้น

การประพฤติปฏิบัติก็ต้องเป็นคนมีศรัทธา มีศีล เชื่อกรรม มุ่งกรรม ไม่มุ่งมงคล อย่างนี้เป็นต้น มีศรัทธาเข้ามาเกี่ยวข้อง มีศรัทธาเข้ามาเป็นตัวนำอยู่ แม้คนที่จะประพฤติปฏิบัติเพื่อที่จะได้ทรัพย์สมบัติหรือได้สิ่งที่ต้องการตามต้องการ ได้ความสุขในอนาคต ก็ต้องมีทรัพย์ ทรัพย์ที่เป็นด้านนามธรรม คุณงามความดีทั้งหลายก็เริ่มต้นที่ศรัทธา ทรัพย์คือศรัทธา สัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศรัทธาก็เป็นข้อแรกทั้งนั้นเลย ทั้ง ๆ ที่ทางพุทธนี้เป็นศาสนาแห่งปัญญา แต่ศรัทธาก็มาเป็นข้อแรก ๆ อยู่เสมอ จนกระทั่งในการปฏิบัติเพื่อจะถึงความพ้นทุกข์ คนที่จะถึงความพ้นทุกข์ได้ จะตรัสรู้ได้ช้า ตรัสรู้ได้ไว ท่านก็ว่าต้องดูตามอินทรีย์ไครอินทรีย์อ่อนก็ตรัสรู้ช้า บรรลุช้าไครอินทรีย์แก่กล้าก็ตรัสรู้ไว บรรลุไว ในอินทรีย์ก็มีศรัทธาอยู่ข้างหน้าเหมือนกัน เป็นสัทธินทรีย์^๔

๑) ประเภทของศรัทธา

ศรัทธาแยกออกเป็น ๒ ประเภทที่ชัดเจนโดยแยกเอาศรัทธาที่ไม่สัมพันธ์กับปัญญากับศรัทธาที่สัมพันธ์กับปัญญาในที่บางแห่งหมายถึงศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาจัดเป็นศรัทธาญาณวิปยุตในที่บางแห่งหมายถึงศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาจัดเป็นศรัทธาญาณสัมปยุต ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้จัดศรัทธาไว้ ๒ ประเภท คือชนิดที่ปิดกั้นปัญญากับชนิดที่เป็นสื่อนำสู่ปัญญาดังนี้ว่า

๑. ศรัทธาแบบปิดกั้นปัญญาใช้วิธีปลุกเร้าหรือแม้แต่บังคับให้เชื่อและพอเชื่อแล้วก็ต้องมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิงห้ามถามห้ามสงสัยคอยรอทำตามฉันอย่างเดียวศรัทธาประเภทที่ ๑ นี้ไม่ทำให้มีการสืบค้นทางปัญญาต่อไปเป็นศรัทธาที่ใช้การบังคับ

๒. ศรัทธาแบบสื่อนำสู่ปัญญา คือ ความเชื่อมั่นเป็นตัวชักนำให้สนใจเริ่มต้นศึกษาสืบค้นสิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีมากมายเรายังไม่มีจุดเริ่มต้นว่าจะสนใจเรื่องใดแต่เมื่อเกิดศรัทธาต่อบุคคลหรือเรื่องราวหลักการใดศรัทธานั้นจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เรามีจุดเริ่มต้นศรัทธาทำให้เรามี

^๔ สุภีร์ ทุมทอง, ศรัทธาที่ถูกต้อง, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๓-๑๕.

ความสนใจและเข้าไปหาโดยเฉพาะศรัทธาในคนก็เพื่อจะชักนำให้เข้าไปชักถามเขาการที่ศรัทธาในพระก็เพื่อจะเข้าไปหาและชักถามท่านเพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจความจริงยิ่งขึ้นไป^๕

ข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าท่านแยกศรัทธาออกเป็น ๒ ประเภท คือ ศรัทธาที่ไม่สัมพันธ์กับปัญญาหรือปิดกั้นปัญญากับศรัทธาที่สัมพันธ์กับปัญญาหรือศรัทธาที่เป็นสื่อนำสู่ปัญญาศรัทธาทั้งสองประเภทนี้มีรายละเอียดดังนี้

ก) ศรัทธาญาณวิปยุต

ศรัทธาญาณวิปยุตเป็นศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณคือความรู้พบได้จากลักษณะศรัทธาต่อไปนี้

๑. โลภศรัทธา ศรัทธาฝ่ายโลภหรือศรัทธาของชาวโลกโดยทั่วไปเป็นศรัทธาที่ไม่มี ความมั่นคงไม่ตั้งมั่นหวั่นไหวและมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้เสมอ
๒. จลศรัทธา ศรัทธาที่ยังหวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอไม่มั่นคงไม่แน่นอน
๓. อาเวศศรัทธา ศรัทธาที่มุ่งเร้าอารมณ์ปลุกกระตือรือร้นความรู้สึกไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผล
๔. อนาการวติศรัทธา ศรัทธาที่ไม่มีเหตุผลไม่มีบ่อเกิด
๕. อหัสสนมุสิกศรัทธา ศรัทธาที่ไม่มีการเห็นเป็นมูลฐาน
๖. อมุลิกาศรัทธา^๖ ศรัทธาที่ไม่มีมูลเหตุหรือเชื่ออย่างลอย ๆ
๗. ปสาทศรัทธา ศรัทธาชนิดเลื่อมใสขึ้นอยู่กับบุคคลเร้าอารมณ์และเป็นอหัตวิสัย

ศรัทธาญาณวิปยุตหรือศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณนี้มีชื่อเรียกหลักว่า “อหัสสนมุสิก ศรัทธา” หรือ “อมุลิกาศรัทธา” ศรัทธาประเภทที่ไม่มีความเห็นความเข้าใจอันเกิดจากปัญญา เป็นมูลฐานรองรับเป็นศรัทธาที่เอียงไปทางโมหะหลงงมงายได้ง่ายปสาทศรัทธาและศรัทธาฝ่าย อาเวศศรัทธาที่มุ่งเร้าอารมณ์ก็จัดอยู่ในศรัทธาประเภทนี้ศรัทธาประเภทนี้เป็นศรัทธาที่ปิดกั้น ปัญญาปิดโอกาสที่จะให้มีการโต้แย้งตรวจสอบห้ามสงสัยห้ามถามใช้วิธีปลุกเร้าบังคับให้เชื่อและให้ ทำตามอย่างเดียวย่างมีดบอด

ลักษณะของศรัทธาญาณวิปยุต คือ ศรัทธาที่ยังหวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ เกิดขึ้นและดับหายไปได้มุ่งเร้าอารมณ์ปลุกกระตือรือร้นความรู้สึกไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผลไม่มีเหตุผลรองรับ ไม่มีการเห็นเป็นมูลฐานหรือเชื่ออย่างลอย ๆ ศรัทธาชนิดเลื่อมใสหรือทำจิตให้ผ่องใสขึ้นอยู่กับ บุคคลเร้าอารมณ์และเป็นอหัตวิสัย

^๕ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๗.

^๖ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๕๔/๖๐๐.

ข) ศรัทธาญาณสัมปยุต

ศรัทธาญาณสัมปยุตเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยญาณคือปัญญาความรู้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ทัสสนมุลิกาศรัทธา” ศรัทธาที่มีความเห็นความเข้าใจอันเกิดจากปัญญาเป็นมูลฐานรองรับ ศรัทธาประเภทนี้จะมีปัญญาคอยกำกับและตรวจสอบความผิดถูกของสิ่งที่เชื่อว่าได้หรือไม่ได้ ศรัทธาที่มีเหตุผลที่เรียกว่าอาการวดีศรัทธาก็จัดอยู่ในศรัทธาประเภทนี้ ศรัทธาประเภทนี้จึงเป็น ศรัทธาที่เปิดกว้างทางปัญญาไม่มีการกั้นปัญญาแต่เป็นสื่อนำไปสู่ปัญญาไม่ใช่ศรัทธาประเภทญาณ วิปยุตหรือศรัทธาฝ่ายอาเวคโดยส่วนเดียวดังกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกต่อไปนี้

พระพุทธศาสนาได้แสดงศรัทธาเอาไว้ในที่หลายแห่งส่วนมากจะมุ่งเน้นศรัทธาประเภท ญาณสัมปยุตนี้ ดังที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหลายแห่งพิจารณาได้ ดังต่อไปนี้

๑. โลกุตตรศรัทธา ศรัทธาฝ่ายธรรมอยู่เหนือศรัทธาของชาวโลกมีความตั้งมั่นไม่ ง่อนแง่นคลอนแคลนและมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้ยาก

๒. อจลศรัทธา ศรัทธาที่ไม่หวั่นไหวและไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ง่าย ๆ มีความมั่นคง เทียงแท้ และแน่นอนเป็นศรัทธาของพระอริยบุคคลระดับพระโสดาบันขึ้นไป

๓. อาการวดีศรัทธา ศรัทธาที่มีเหตุผลเป็นไปตามเหตุผลไม่มุ่งเร้าอารมณ์หรือปลุกกระตือรือร้นความรู้สึกละเมื่องตรงไปที่เหตุผลถือเหตุผลเป็นประมาณ

๔. ทัสสนมุลิกาศรัทธา ศรัทธาที่มีการเห็นมีความเข้าใจเป็นมูลฐาน

๕. มุลิกาศรัทธา ศรัทธาที่มีมูลหรือมีมูลเหตุ

๖. โอกัปปนศรัทธา ศรัทธาที่ไม่กำเริบกลับกลายเป็นอย่างอื่นเป็นศรัทธาที่มั่นคงไม่ หวั่นไหวเปลี่ยนแปลงง่าย

๗. ศรัทธาสัมปทา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อเช่นเชื่อว่าทำดีต้องได้ดีทำชั่วต้องได้ชั่วบุญมีจริงไม่ใช่ เชื่อในสิ่งเหลวไหล

๘. สัมปักขันธลักขณาศรัทธา ความเชื่อที่ทำให้จิตโลดแล่นไปด้วยความเพียรพยายาม เพื่อให้บรรลุผลที่ยังมิได้บรรลุในขั้นสูงขึ้นไป

๙. อเวจจปสาทความเชื่อชนิดเลื่อมใสที่ยังลงมั่นด้วยปัญญาศรัทธาที่อาศัยปัญญา แล้วทำให้เกิดความมั่นคง^๗

๑๐. ตถาคตโพธิศรัทธา^๘ ความเชื่อต่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตว่าพระผู้มี พระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ ฯลฯ เป็นผู้ตื่นแล้วเป็นผู้จำแนกธรรมดังกล่าว สนับสนุนว่า

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๐๕.

^๘ อัง.สุตตค. (ไทย) ๒๓/๔/๓.

เมื่อแสดงศรัทธาของอริยสาวกแรกเริ่มก่อนเป็นโสดาบันท่านแสดงศรัทธาเจาะจงลงไปแง่เดียวว่า “เชื่อโพธิ (ปัญญาตรัสรู้) ของตถาคตว่าด้วยเหตุผลดังนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคนั้นเป็นพระอรหันต์ลา” ศรัทธาตามคำบรรยายนี้ท่านเรียกสั้น ๆ ว่า “ตถาคตโพธิศรัทธา” (ความเชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตหรือเชื่อปัญญารู้สัจธรรมของพระผู้ทรงค้นพบ) หมายถึงความเชื่อมั่นในพระปรีชาญาณของพระพุทธเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นต้นแบบหรือองค์แทนหรือผู้นำของมนุษย์ทั้งหลายที่ยืนยันถึงสมรรถวิสัยของมนุษย์ทั้งหลายว่ามนุษย์สามารถหยั่งรู้สัจธรรมเข้าถึงความดีงามสูงสุดได้ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามฝึกฝนพัฒนาตนเอง^๙

ลักษณะของศรัทธาญาณสัมปยุตโดยสรุปคือเป็นศรัทธาที่มีเหตุผลมีการใคร่ครวญคิดครวญอย่างรอบคอบด้วยดีมีการเห็นเป็นมูลฐานมีการเห็นแจ้งประจักษ์ชัดเข้าใจชัดเจนไม่หวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้ยากเกี่ยวข้องกับเหตุผลมีเหตุผลรองรับมีการเห็นเป็นมูลฐานหรือไม่ใช่เชื่ออย่างลอยๆ ศรัทธาทั้ง ๒ ลักษณะนี้ปรากฏอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนาบางครั้งบางแห่ง หมายถึงศรัทธาญาณสัมปยุตแต่บางครั้งบางแห่งก็หมายถึงศรัทธาญาณวิปยุตแต่พระพุทธศาสนาจะเน้นย้ำแต่ศรัทธาที่ประกอบด้วยญาณปัญญาความเข้าใจแจ่มแจ้งปรีชากำหนดรู้ที่เรียกว่า ศรัทธาญาณสัมปยุต

ศรัทธาญาณวิปยุตกับศรัทธาญาณสัมปยุตปรากฏว่ามีความแตกต่างกันในเรื่องของการอุทิศทุ่มเทความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับอารมณ์ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเหตุผลความเป็นอติวิสัยความเป็นภาววิสัยความใกล้ชิดกับความจริงและการใช้ปัญญาเป็นฐานรองรับ

๒) หน้าที่ของศรัทธา

ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีหน้าที่ ๒ ประการ คือหน้าที่ทำลายหรือกำจัดอัสสัทธิยะและวิจิกิจฉาไม่ให้เกิดขึ้นและหน้าที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดกุศลธรรมมีปิติเป็นต้นโดยมีรายละเอียดต่อไปนี้

ก) หน้าที่ทำลายหรือกำจัด

หน้าที่ประการแรกของศรัทธา คือ การทำลายอัสสัทธิยะความไม่มีศรัทธาและวิจิกิจฉาความลังเลสงสัยให้หมดไปหรือทำให้องค์ธรรมทั้งสองประการเกิดขึ้นไม่ได้ดังนี้

๑. ศรัทธาทำหน้าที่ทำลายอัสสัทธิยะ คือ ทำลายความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาความไม่เชื่อความไม่ศรัทธาไม่น้อมใจเชื่อไม่ปลงใจเชื่อหากเป็นคุณสมบัติของบุคคลเรียกว่า “อัสสัทธิยะ” หมายถึงบุคคลผู้ไม่มีศรัทธาผู้ไม่มีความเชื่ออัสสัทธิยะจัดเป็นองค์ธรรมข้อหนึ่งที่เป็นเครื่องปิดกั้นทางปัญญาทำให้ตนเองไม่สามารถจะรับรู้เรื่องใหม่จากที่ตนเองเคยรู้ศรัทธาเป็นคุณสมบัติ

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๒๔.

ขจัดอัสสัทธิยะได้ตามพระพุทธเจ้าว่า “ความเชื่อเป็นทางดับสนิทของบุคคลผู้ไม่ศรัทธา”^{๑๐} เมื่อความเชื่อเกิดขึ้นความไม่เชื่อก็ดับสนิทหายไปการกำจัดความไม่เชื่อให้ดับหายไปจึงเป็นหน้าที่โดยตรงของศรัทธาเพราะคนที่มีความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเช่นเรื่องการทำบุญคนที่เชื่อก็จะชอบทำบุญคนที่ไม่มีความเชื่อก็จะไม่ทำเรื่องระบอบการปกครองระหว่างประชาธิปไตยกับสังคมนิยมคนที่เชื่อถือระบอบการปกครองแบบไหนก็จะใช้ระบบการปกครองนั้นปกครองประเทศความเชื่อทำให้เกิดความแตกต่างกันดังกล่าวคนที่มีศรัทธาอย่างหนึ่งจึงแตกต่างจากคนไม่ศรัทธาเรื่องนั้นความเชื่อจึงเป็นแนวทางให้คนที่มีศรัทธาหลีกเลี่ยงไม่คบหาสมาคมด้วยคนที่ไม่มีความศรัทธาตามที่มีการรับรองว่า “ความเชื่อเป็นทางสำหรับหลีกเลี่ยงบุคคลผู้ไม่มีความศรัทธา”^{๑๑}

๒. ศรัทธาทำหน้าที่ทำลายวิจิติจินตาคือทำลายความลังเลสงสัยไม่สามารถตัดสินใจได้เป็นอนุสตรธรรมประเภทนิรวณธรรมที่เป็นเครื่องขวางกั้นความเจริญหรือขัดขวางจิตใจไม่ให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม^{๑๒} เพราะความลังเลสงสัยทำให้บุคคลคอยพะวงสงสัยในสิ่งที่ตนเองปฏิบัติอยู่ทำให้ไม่แน่ใจในสิ่งที่ตนปฏิบัติไม่แน่ใจในผลที่จะเกิดตามมาจึงทำให้เกิดความกังวลใจทำอะไรไม่เต็มความสามารถทั้งกายและใจแต่เมื่อบุคคลเกิดความศรัทธาเชื่อมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือในบุคคลใดบุคคลหนึ่งความเชื่อดังกล่าวจะไม่ทำให้เกิดความสงสัยลังเลในเรื่องใด ๆ ที่ตนเองเชื่อหรือบุคคลที่ตนเชื่อจึงทำให้ลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลอย่างเต็มความสามารถกายใจ

ข) เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลธรรม

๑. เป็นปัจจัยให้เกิดปีติ ศรัทธาทำให้จิตเกิดปีติความอิ่มเอิบซาบซ่านเมื่อเกิดศรัทธาต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งอย่างแรงกล้าในครั้งแรกมักทำให้เกิดอาการขนลุกชูชันและซาบซ่านทั่วทั้งสรรพางค์กายลักษณะอาการดังกล่าวจัดเป็นอาการของปีติมีพุทธพจน์แสดงเรื่องศรัทธาเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดปีติไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลายก็อะไรเล่าเป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปีติควรกล่าวว่าความปราโมทย์ภิกษุทั้งหลายเรากล่าวแม้ซึ่งความปราโมทย์ว่ามีเหตุที่อิงอาศัยมิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัยภิกษุทั้งหลายก็อะไรเล่าเป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งความปราโมทย์ควรกล่าวว่าศรัทธาภิกษุทั้งหลายเรากล่าวแม้ซึ่งศรัทธามีเหตุที่อิงอาศัยมิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย^{๑๓}

๒. เป็นปัจจัยทำให้เกิดความสุข ศรัทธาทำให้เกิดความสุขดังพุทธศาสนสุภาษิตว่า สุขาสหธาปติภูตา^{๑๔} (ศรัทธาตั้งมั่นแล้วนำความสุขมาให้)

^{๑๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๘/๖๑.

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๕๕.

^{๑๒} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๑/๖๔.

^{๑๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๙/๓๐.

^{๑๔} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓/๕๕.

พุทธศาสนสุภาษิตนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญหรือประโยชน์ของศรัทธา คือ ศรัทธาสามารถนำความสุขมาให้ได้เพราะเมื่อเกิดศรัทธาแล้วก็จะเกิดความสุขตามมาเช่นทำงานนานาประการด้วยศรัทธาศึกษาเล่าเรียนศรัทธาทำบุญทำกุศลด้วยศรัทธาไหว้พระสวดมนต์ด้วยศรัทธาการสรรเสริญพระพุทธรูปด้วยศรัทธาเป็นต้นล้วนทำให้เกิดความสุขใจเป็นความสุขได้ทั้งสิ้นหากทำอะไรที่เป็นความดีงามด้วยแรงศรัทธาก็ก่อเป็นเหตุทำให้เกิดสุขได้แต่หากทำด้วยความไม่ศรัทธาทำด้วยความจำใจฝืนศรัทธาประหนึ่งว่าถูกบังคับให้กราบไหว้ในสิ่งที่ตนไม่ศรัทธาก็จะทำความไม่สบายใจอัดอั้นเป็นทุกข์ได้มีพระพุทธพจน์แสดงเรื่องศรัทธาที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความสุขไว้ใน โคตรสูตรว่า “ศรัทธาศีลความเลื่อมใส และการเห็นธรรมมีอยู่แก่ ผู้ใดผู้นั้นแลย่อมบรรลุความสุขอันหยั่งลงในพรหมจรรย์ตามกาล”^{๑๕} และมีข้อความเป็นพุทธพจน์ยืนยันชัดอีกว่า ก็อะไรเล่าเป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสุขควรกล่าวว่าปัสสัทธิ...ภิกษุทั้งหลายก็อะไรเล่าเป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปัสสัทธิควรกล่าวว่าปิติ...ภิกษุทั้งหลายก็อะไรเล่าเป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปิตีควรกล่าวว่าความปราโมทย์ ภิกษุทั้งหลายก็อะไรเล่าเป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งความปราโมทย์ควรกล่าวว่า “ศรัทธาภิกษุทั้งหลายเรากล่าวแม้ซึ่งศรัทธาว่ามีเหตุที่อิงอาศัยมิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย”^{๑๖}

๓. เป็นปัจจัยทำให้เกิดศีล ศรัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดศีลได้โดยเฉพาะการปฏิบัติตามศีลอันเป็นข้อบัญญัติทางลัทธิศาสนาต่าง ๆ การปฏิบัติตามศีลด้วยอาศัยศรัทธาเป็นหลักเพื่อให้เกิดการยอมรับและสมัครใจปฏิบัติตามกฎข้อบัญญัตินั้น ๆ โดยไม่มีการโต้แย้งคัดค้านหรือฝ่าฝืนกฎข้อบัญญัติดังกล่าวโดยศรัทธาที่ใช้ก็ได้ทั้งสองลักษณะ คือศรัทธาที่ใช้เหตุผล และไม่ใช้เหตุผล และแสดงถึงบุคคลที่มีศรัทธาว่าเป็นผู้สามารถยึดเอาสิ่งที่เป็นสาระในโลกไว้ได้ว่า

ภิกษุทั้งหลายอริยสาวกผู้เจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญ ๕ ประการ ชื่อว่า ย่อมเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุอย่างประเสริฐชื่อว่าเป็นผู้ยึดถือสาระและยึดถือสิ่งประเสริฐแห่งกายธรรมเป็นเหตุเจริญ ๕ ประการเป็นไฉน คือ ย่อมเจริญด้วยศรัทธาย่อมเจริญด้วยศีลย่อมเจริญด้วยสุตะย่อมเจริญด้วยจาคะย่อมเจริญด้วยปัญญาภิกษุทั้งหลายอริยสาวกผู้เจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญ ๕ ประการ นี้แลชื่อว่าย่อมเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญอย่างประเสริฐชื่อว่าเป็นผู้ยึดถือสาระและยึดถือสิ่งประเสริฐแห่งกายอริยสาวกผู้โดยมเจริญด้วย ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ทั้งสองฝ่ายอริยสาวกผู้เช่นนั้นเป็นสัพบุรุษมีปริชาเห็นประจักษ์ชื่อว่าย่อมยึดถือสาระแห่งตนในโลกนี้^{๑๗}

ศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นเหตุปัจจัยทำให้จิตหลุดพ้นจากความทุกข์ได้เมื่อเป็นศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาศรัทธาจึงถูกจัดเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของ

^{๑๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔๑๕/๓๔๕.

^{๑๖} ส.น. (ไทย) ๑๖/๖๙/๓๐.

^{๑๗} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๙๑.

พระโสดาบันคือการละสังโยชน์ ๓ ข้อข้างต้นเป็นคุณสมบัติของพระโสดาบันจัดเป็นคุณสมบัติฝ่ายลบหรือฝ่ายที่หมดสิ้นไปและมีคุณสมบัติฝ่ายบวกหรือฝ่ายมี คือ คุณสมบัติฝ่ายละอกุศลธรรมได้ระดับหนึ่งกับคุณสมบัติฝ่ายมีกุศลธรรมระดับหนึ่งเกิดขึ้นซึ่งกุศลธรรมฝ่ายหลังนี้จัดรวมอยู่ในหลักธรรมสำคัญ ๕ ประการคือศรัทธาศีลสุตะจาตะและปัญญามีพระพุทธพจน์กล่าวถึงลักษณะสำคัญของศรัทธาที่เป็นเหตุให้พ้นทุกข์ไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลายส่วนผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่นมีความรักตั้งมั่นมีศรัทธาไม่หวั่นไหวมีความเลื่อมใสยิ่งยอมไปเห็นพระตถาคตหรือสาวกพระตถาคตการเห็นนี้ยอดเยี่ยมกว่าการเห็นทั้งหลายยอมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลายเพื่อก้าวล่วงความโศกและความรำไรเพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัสเพื่อบรรลุนิพพานเพื่อทำให้แจ้งซึ่งนิพพานภิกษุทั้งหลายข้อที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่นมีความรักตั้งมั่นมีศรัทธาไม่หวั่นไหวมีความเลื่อมใสยิ่งยอมไปเห็นพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคตนี้เราเรียกว่าทสสนานุตตริยะ^{๑๘} ผลสองอย่างคืออรหัตตผลในปัจจุบันหรือเมื่อชั้นปัญจกที่กรรมกิเลสเข้าไปยึดถือเป็นส่วนเหลือยังมีอยู่ความเป็นพระอนาคามีอย่างใดอย่างหนึ่งอันสาวกผู้มีศรัทธาผู้ยังลงในคำสอนของพระศาสดาแล้วประพฤติพึงหวังได้^{๑๙} ข้างไม่ทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโสดาบันมีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาเป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ในเบื้องหน้าธรรม ๔ ประการ เป็นไฉน ? อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่าแม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ ในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทินมีจาคะอันปล่อยแล้วมีฝ่ามืออันชุ่มยินดีในการสละควรแก่การขอยินดีในการจำแนกทานอยู่ครองเรือนช่างไม่ทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เหล่านี้แลย่อมเป็นพระโสดาบันมีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาเป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า^{๒๐}

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าศรัทธาเป็นเหตุปัจจัยที่จะช่วยบุคคลพัฒนาตนเองต่อไปเพื่อบรรลุนิพพานพ้นทุกข์ได้ในที่สุดศรัทธาเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของพระโสดาบันแต่เป็นศรัทธาที่เชื่อตรงต่อความเป็นจริงกฎแห่งเหตุเชื่อมั่นสังคมที่ดีงามมีความมั่นคงแน่นอนเป็นศรัทธาที่ดำเนินอยู่ในกรอบของปัญญาและส่งเสริมปัญญาไปพร้อม ๆ กัน ดังคำอธิบายถึงลักษณะศรัทธาดังนี้ว่าเชื่อมั่นในความจริงความดีงามและกฎธรรมดแห่งเหตุผลมั่นใจในปัญญาของมนุษย์ที่จะดับทุกข์หรือแก้ไขปัญหาได้ตามทางแห่งเหตุผลและเชื่อสังคมที่ดีงามของมนุษย์ซึ่งจะเจริญงอกงามขึ้นได้ตามแนวทางเช่นนั้นความเชื่อมั่นนี้แสดงออกด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญา

^{๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๒/๔๓๕.

^{๑๙} อ.จ.ก. (ไทย) ๒๒/๒๗๙/๓๑๖.

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

ในพระรัตนตรัยเป็นศรัทธาซึ่งแน่วแน่นมั่นคงไม่มีทางผันแปรเพราะเกิดจากญาณคือความรู้ความเข้าใจ^{๒๑} พระอริยบุคคลระดับพระโสดาบันที่ใช้ศรัทธาเป็นเครื่องนำ จัดเป็น ๒ กลุ่มได้แก่

๑. ศรัทธาอนุสาโร (ผู้มีศรัทธาแรงกล้าหรือผู้แรงกล้าด้วยศรัทธา) ได้แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้าอบรมอริยมรรคโดยมีศรัทธาเป็นตัวนำท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นศรัทธาวิมุตแต่มีคำเตือนไม่ให้ประมาทดังพระพุทธทวณะว่า

ภิกษุทั้งหลายก็ศรัทธาอนุสาโรบุคคลเป็นไฉนภิกษุทั้งหลายบุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์อันละเอียดคืออุปสมบัติล่วงอุปสมบัติด้วยกายอยู่แต่อาสวะบางเหล่าของผู้นั้นสิ้นไปเพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญาอันผู้หนึ่งมีแต่เพียงความเชื่อความรักในพระตถาคตอีกประการหนึ่งธรรมเหล่านี้ คือสัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิทรีย์ ปัญญินทรีย์ ย่อมมีแก่ผู้นั้นบุคคลนี้เรากล่าวว่าศรัทธาอนุสาโรบุคคล ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่ากิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาทย่อมมีแก่ภิกษุแม้ผู้นั้น เพราะเหตุไรเพราะเราเห็นผลแห่งความไม่ประมาทของภิกษุณี เช่นนี้ว่า ไฉนท่านผู้นี้เสพเสนาสนะที่สมควรคบหากัลยาณมิตรทำอินทรีย์ให้เสมออยู่พึงทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าที่กุสบุตรทั้งหลาย ผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันแล้วเข้าถึงอยู่ดังนี้จึงกล่าวว่า กิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาทย่อมมีแก่ภิกษุนี้^{๒๒}

๒. ศรัทธาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา) ได้แก่ ผู้ที่เข้าใจอริยสัจธรรมถูกต้องแล้วเห็นธรรมที่พระตถาคตประกาศโดยแจ้งชัดประพฤติปฏิบัติถูกต้องดีและอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญาแต่มีศรัทธาเป็นตัวนำ (หมายถึง ผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไปจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผลที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้าถ้าท่านผู้นี้บรรลุอรหัตตผล กลายเป็นปัญญาวิมุต)^{๒๓}

ศรัทธา ความเชื่อ ความมั่นใจ เพราะได้พิจารณาไตร่ตรองมองเห็นเหตุผลด้วยปัญญาแล้วแยกย่อยออกได้เป็น ๓ ด้าน คือ

ก. ความเชื่อ ความมั่นใจในพระพุทธเจ้า ในฐานะที่เป็นบุคคลต้นแบบ ซึ่งยืนยันถึงวิสัยความสามารถของมนุษย์ว่า มนุษย์สามารถหยั่งรู้สัจธรรม เข้าถึงความจริงและความดีงามสูงสุดได้ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามของมนุษย์เอง มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ เจริญงอกงามขึ้นได้ทั้งในด้านระเบียบชีวิตที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายวาจา ทั้งในด้านคุณธรรมที่พึงอบรมให้แก่กล้าขึ้นในจิตใจ ทั้งในด้านปัญญาความรู้คิดเหตุผล จนสามารถหลุดพ้นจากเครื่องผูกมัดบีบคั้นที่เรียกว่า กิเลสและกองทุกข์ ทำทุกข์ให้สิ้นไป ประสบความเป็นอิสระดีงามเลิศล้ำสมบูรณ์ได้ และใน

^{๒๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔ -๒๐/๔๓๑.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๑๑๕.

^{๒๓} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๕/๓๙.

การที่จะเข้าถึงภาวะเช่นนี้ ย่อมไม่มีสัตว์วิเศษใด ๆ ไม่ว่าจะโดยชื่อว่า เทวะ มาร หรือพรหม ที่จะเป็นผู้ประเสริฐมีความสามารถเกินกว่ามนุษย์ ซึ่งมนุษย์จะหันเหไปหาหรือรื้อเพื่อขออุทานภาพดลบันดาล อนึ่ง บุคคลผู้ฝึกตนจนถึงภาวะนี้แล้ว ย่อมมีคุณสมบัติมากมาย ซึ่งสมควรดำเนินตาม และเมื่อมนุษย์มั่นใจในความสามารถที่จะทำเช่นนั้นได้ ก็ควรพยายามปฏิบัติสร้างคุณความดีพิเศษนั้นให้มีขึ้นในตน หรือปฏิบัติให้เข้าถึงความที่บุคคลต้นแบบนั้นได้ค้นพบและนำมาแสดงไว้แล้ว

ข. ความเชื่อ ความมั่นใจในพระธรรม ทั้งความจริงและความดีงาม ที่บุคคลต้นแบบซึ่งเรียกว่า พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้นั้น ว่าเป็นสิ่งที่พระองค์ได้ปฏิบัติเห็นผลประจักษ์กับตนเองมาก่อน เรียกว่าค้นพบแล้ว จึงนำมาประกาศเปิดเผยไว้ ธรรมนั้นเป็นสภาวะดำรงอยู่หรือเป็นไปตามธรรมตาของมันเอง เป็นกฎเกณฑ์อันแน่นอนอันคือนิยามแห่งเหตุและผลอย่างที่เราเรียกว่า เป็นกฎธรรมชาติ ไม่ขึ้นกับการอุบัติของตถาคต คือไม่ว่าจะมีใครค้นพบหรือไม่ เป็นกลาง เทียงธรรมต่อทุกคน ทำลายต่อปัญญาและการเพียรพยายามฝึกรบมตนของมนุษย์ บุคคลทุกคนเมื่อพัฒนาตนให้พร้อม มีปัญญาแก่กล้าพอแล้ว ก็รู้และบรรลุได้ประจักษ์กับตน เมื่อรู้หรือบรรลุแล้ว ก็สามารถแก้ปัญหา ดับทุกข์ หลุดพ้นเป็นอิสระได้จริง

ค. ความเชื่อ ความมั่นใจในพระสงฆ์ คือ ชุมชนหรือสังคมแบบอย่าง ซึ่งเป็นพยานยืนยันว่า มนุษย์ทั่วไปมีความสามารถที่จะบรรลุความจริงความดีงามสูงสุดได้อย่างบุคคลต้นแบบ แต่ชุมชนหรือสังคมนั้นจะมีขึ้นได้ เป็นไปได้ ก็ด้วยการยอมให้ธรรม คือความจริงความดีงามปรากฏผลประจักษ์ออกมาทางบุคคลด้วยการปฏิบัติ ชุมชนหรือสังคมนี้นี้ ย่อมประกอบด้วยบุคคลทั้งหลายผู้ฝึกปรือ ศึกษา ซึ่งมีความสูกงอมแก่กล้าไม่เท่ากัน ก้าวหน้าองงามอยู่ในระดับแห่งพัฒนาการต่าง ๆ กัน แต่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะมีหลักการร่วมกัน คือ มีธรรมเป็นแกนร่วม มีธรรมเป็นเครื่องวัด เป็นที่รองรับผลประจักษ์ และเป็นที่ยึดแสดงออกของธรรม จึงเป็นชุมชนที่มีความดีงามน่าชื่นชม ควรเชิดชูรักษาและเข้าร่วม เพราะเป็นสังคมที่มีสภาพเอื้ออำนวยมากที่สุด แก่การที่จะดำรงธรรมให้สืบต่อไปในโลก เป็นแหล่งแพร่ขยายความดีงามและประโยชน์สุขแก่โลก

สรุป รวมความหมายของศรัทธา ๓ อย่างนั้น ได้แก่ ความมั่นใจว่าความจริงความดีงาม และกฎเกณฑ์แห่งเหตุและผล มีอยู่ตามธรรมตาของธรรมชาติ มนุษย์มีความสามารถที่จะเข้าถึงและหยั่งรู้ความจริงความดีงามและกฎธรรมชาตินั้นได้ และได้มีบุคคลผู้ประเสริฐซึ่งได้ค้นพบ เข้าถึงและนำความจริงนั้นมาเปิดเผย เป็นเครื่องยืนยันและนำทางไว้แล้ว ผู้ที่มีความมั่นใจในกฎธรรมตาแห่งเหตุผล และมั่นใจในความสามารถของมนุษย์แล้ว ย่อมเพียรพยายามปฏิบัติเพื่อให้ผลสำเร็จเกิดจากเหตุคือการกระทำ เชื่อการกระทำและผลของการกระทำที่เป็นไปตามนิยามแห่งเหตุและผล จนมีหลักประกันความเข้มแข็งทางจริยธรรม พยายามศึกษาให้รู้เข้าใจและกระทำการไปตาม

ทางแห่งเหตุปัจจัยอย่างมั่นคง ไม่หวังพึ่งอำนาจดลบันดาลจากภายนอก และจะมั่นใจว่าสังคมที่ดีงาม หรือสังคมอุดมคตินั้น มนุษย์สามารถช่วยกันสร้างขึ้นได้ และประกอบด้วยมนุษย์ผู้ดำเนินชีวิตดีงามตามเหตุผลนี้เอง ซึ่งได้ฝึกอบรมตน เพื่อเข้าถึงธรรม หรือ เพื่อบรรลุคุณความดีพิเศษ อย่างพระพุทธรเจ้า

๔.๓.๒ เป็นผู้มัวอาหารน้อย มีโรคเบาบาง

บุคคลผู้มีอาหารน้อย มีโรคเบาบาง อันนี้สำคัญต่อผู้ปฏิบัติธรรม เพราะผู้ที่ปฏิบัติธรรมนั้นต้องเป็นคนที่แข็งแรงดี จะเห็นได้ง่ายว่า คนที่ปฏิบัติธรรม แม้อยู่สถานที่สัปปายะ ถ้ามีโรคภัยเบียดเบียน ก็ย่อมทำให้การปฏิบัติธรรมเป็นไปด้วยความลำบาก บางคนตอนอยู่ข้างนอกก็แข็งแรงดี แต่พอมาปฏิบัติธรรมกลับอ่อนแอ ขี้โรค เป็นโรคเป็นภัยเพราะอะไร เพราะตัวเองมีอาหารมาก มีวิบาก เพราะเหตุปัจจุบันธรรมด้วย จะแยกออกจากกันเด็ดขาด ก็ไม่ได้เหมือนกัน จะว่าวิบากอยู่ดี ๆ ก็เจ็บ ก็ป่วยขึ้นมา โดยไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ก็ตัดไม่ขาด อันนี้ก็เหตุนั้นเป็นเหตุ เป็นปัจจัย แม้ทางโลกบางที หยั่งไม่ถึง ตามไม่ได้ เหมือนกับว่าอยู่ดี ๆ ก็เกิดขึ้นมา ได้เหมือนกัน แท้จริง ไม่ใช่อย่างนั้นทีเดียว ต้องมีเหตุ มีเหตุ เล็ก ๆ น้อย ๆ บางครั้งตามไม่ถึง ค้นคว้าไม่ออก เท่านั้นเอง และบุคคลผู้ไม่มีโรค หรือเป็นผู้มัวอาหารน้อย มีโรคเบาบาง ย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่หนาวเกินไป ไม่ร้อนเกินไป เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร และเหมาะแก่การประพฤติปฏิบัติธรรม การเจริญภาวนา ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายในเสนาสนสูตรว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เสพอยู่ คบอยู่ซึ่งเสนาสนะอันประกอบด้วยองค์ ๕ ไม่นานนัก พึงทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ อย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มัวศรัทธา คือ เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบทรงถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม ๑ เป็นผู้มัวอาหารน้อย มีโรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นจัด ไม่ร้อนจัด เป็นปานกลางควรแก่การบำเพ็ญเพียร ๑ เป็นผู้ไม่ไอ้อวด ไม่มีมารยา ทำตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริง ในศาสดาหรือในเพื่อนพรหมจรรย์ที่เป็นวิญญู ๑ ประราภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม เป็นผู้มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย ๑ เป็นผู้มัวปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาที่เห็นความเกิดและความดับ เป็นอริยะ เป็นเครื่องชำระกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ อย่างนี้แล ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะอันประกอบด้วยองค์ ๕ อย่างไร ดูกรภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะในธรรมวินัยนี้ อยู่ไม่ไกลนัก ไม่ใกล้นัก สมบูรณ์ด้วยทางไปมา กลางวันไม่เคลื่อน กล่น กลางคืนเจียบเสียง ปราศจากเสียงอีกทีก็มีเหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่ง สัตว์เลื้อยคลานน้อย ๑ จีวร บิณฑบาตเสนาสนะ และเภสัชบริขารอันเป็นปัจจัยแห่งคนไข้ ย่อมเกิดขึ้นโดยไม่ผิดเคื่องแก่ภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะนั้น ๑ ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพระเถระ เป็น พหูสูต ชำนาญคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา อยู่ในเสนาสนะนั้น ๑ ภิกษุนั้นเข้าไป หาพระเถระเหล่านั้นตามกาลอันสมควร แล้วย่อมสอบถาม ใต้ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้อ นี้เป็นอย่างไร เนื้อความของข้อนี้เป็นอย่างไร ๑ ท่านพระเถระเหล่านั้น ย่อมเปิดเผยข้อที่ยัง ไม่ได้เปิดเผย ย่อมทำให้ง่ายซึ่งข้อที่ยังไม่ได้ทำให้ง่าย ย่อมบรรเทาความสงสัยในธรรมเป็น ที่ตั้งแห่งความสงสัยแก่ภิกษุนั้น ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะอันประกอบด้วยองค์ ๕ อย่างนี้แล ดูกรภิกษุทั้งหลายภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เสพอยู่ คบอยู่ ซึ่งเสนาสนะอัน ประกอบด้วยองค์ ๕ ไม่นานนัก ก็พึงทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่^{๒๔}

สรุป การปฏิบัติธรรม หรือการเจริญภาวนานั้น ร่างกายก็นับว่าเป็นสิ่งสำคัญในการ ประพฤติ ฉะนั้นบุคคลผู้มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย มีไฟธาตุดีเหมาะกับการย่อยอาหาร รู้จักรักษา สุขภาพตนเอง และถนอมร่างกายเพื่อใช้สร้างบารมีด้วยการ ใช้ปัจจัยสี่ที่ไม่เป็นโทษต่อร่างกาย ดูแลร่างกายให้เหมาะสมกับฤดู รักษาอิริยาบถของร่างกายให้สมดุล และไม่ใช้ร่างกายหักโหม จนเกินไป เมื่อบุคคลใดขาดคุณสมบัติเหล่านี้ การเจริญวิปัสสนาก็ย่อมเป็นไปได้ยาก

๔.๓.๓ เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา

การเป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยาทำตนให้เปิดเผยความจริงต่อพระศาสดาหรือเพื่อ พรหมจรรย์ผู้รู้ทั้งหลาย รวมทั้งเป็นผู้ที่ตั้งใจแก้ไขปรับปรุงนิสัยของตนเองอย่างจริงจัง ไม่เป็นคน หลวงโลก โดยอาจฝึกให้เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา คือ ฝึกฟังตนเอง ฝึกรักษาสุขภาพ ฝึกให้มีวินัย ต่อคำพูด เวลา ความสะอาด ความเป็นระเบียบ และการสร้างบุญ ฝึกความรับผิดชอบต่อศีลธรรม ด้วยการทำตนให้เปิดเผย ตามความเป็นจริง ในศาสดา หรือในเพื่อนพรหมจรรย์ที่เป็นวิญญู เป็นผู้ ที่มีความซื่อสัตย์ในใจ ทำตนเป็นคนเปิดเผย ทำตนเปิดเผยตามความเป็นจริง เป็นผู้ไม่มีมายา ไม่โอ้อวด เรื่องนี้ เป็นเรื่องจริงของบุคคลนั้น ๆ เป็นคนซื่อสัตย์ จริงใจ เป็นคนที่ อสโ๑โหติ อมายาวิ ยถาภู ตัง อัตตานัง อาวิกตตา แล้วส่วนมากคนปุณฺชน หรือธรรมดาย่อมมีมายา แล้วก็มีการอยากจะทำ โอ้อวด บุคคลเช่นนี้เรียกว่า สโ๑ หรือ สาถะยะ จิตใจโอ้อวด

^{๒๔} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑/๑๗-๑๘.

โดยเฉพาะ ยิ่งเราไม่ได้ ยังไม่เป็น แต่เพียงว่า เราแค่รู้ เพราะฉะนั้น แค่เรารู้ ก็พยายามให้คนอื่นเขาเข้าใจ ให้ได้ว่าที่เอามาพูด เป็นธรรมชาติของอาจารย์ เป็นธรรมชาติของพระพุทธเจ้า เป็นธรรมชาติแต่แค่เรารู้ ทำให้บุคคลอื่นเข้าใจผิด ว่าตัวเราบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ เป็นพระโพธิสัตว์ หรือเป็นอะไรก็แล้วแต่ ซึ่งเป็นการยกตนให้ยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นจุดที่ไม่เจริญ ไม่เป็นองค์ประกอบของความเป็นผู้ที่ควรเคารพ ควรคบ กับบัณฑิตที่เป็น อสโ๑โหติ อมายาวิ ยถาภูตัง อัตตานัง อาวิกตตา เป็นคนที่มีความจริง มีอะไรก็เปิดเผย ทำตนเปิดเผยตน ตามความเป็นจริง และต้องมีความรับผิดชอบในศีลธรรม กล่าวคือ

บุคคลผู้มีความสำนึกรับผิดชอบต่อศีลธรรม คือ พฤติกรรม หรือการประพฤติปฏิบัติที่แสดงว่า คนเรามีความสำนึกรับผิดชอบต่อศีลธรรม ต้องเว้นขาดจากอบายมุขทั้งปวง เช่น การติดสุราเมรัย รวมทั้งสิ่งเสพติดประเภทต่าง ๆ การชอบเที่ยวกลางคืน การติดการดูการละเล่น การติดการพนัน การคบคนชั่วเป็นมิตร การเกียจคร้านในการทำงาน เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเหตุ เป็นทางแห่งความฉิบหาย แม้ที่จริงนั้นอบายมุขแต่ละอย่างหาคุณไม่ได้เลย มีแต่จะก่อให้เกิดโทษภัยมากมาย ฉะนั้นสิ่งเหล่านี้ไม่เป็นไปเพื่อการประพฤติปฏิบัติ และการเจริญภาวนา บุคคลที่จะประพฤติต้องมีวินัยกับตัวเอง และมีความรับผิดชอบ ไม่ว่าจะเป็นคำพูด หรือการกระทำ ใช้นักปฏิบัติที่เป็นโยคีเท่านั้น ในทางพุทธศาสนาพระภิกษุก็มีวินัย เช่นเดียวกัน เรียกว่า ข้อบัญญัติ

ฝึกให้มีวินัยต่อตนเอง คำพูด เช่น พระภิกษุหรือผู้บวชในพระพุทธศาสนา ตลอดเวลาที่ครองเพศบรรพชิตจะต้องถือปฏิบัติศีล หรือวินัย ๒๒๗ ซึ่งเป็นบทบัญญัติแห่งสิกขาบทนั้น ๆ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ

- ๑) หนักที่สุด เทียบได้กับโทษประหารชีวิตในทางโลก และโทษประเภทนี้ได้บัญญัติสำหรับภิกษุผู้ล่วงละเมิดปาราชิก
- ๒) โทษอย่างกลาง เทียบได้กับการคุมขัง หรือการถูกจำคุก อันได้แก่อาบัติสังฆาทิเสส
- ๓) โทษอย่างเบา เทียบได้กับโทษปรับ และว่ากล่าวตักเตือน ได้ เป็นต้น

จากจำนวนสิกขาบทและบทลงโทษที่นำมากล่าวโดยย่อข้างต้น ก็เพียงพอให้เห็นว่าอาบัติใดที่ภิกษุพึงระวังอย่างมาก และจะต้องไม่ล่วงละเมิด คือ การโอ้อวด หรือ อวดคุณวิเศษที่ไม่มีในตน เมื่ออวดไปแล้ว แม้จะออกตัวสารภาพทีหลังก็ต้องอาบัติปาราชิก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปฏิบัติ จะเกิดขึ้นบ่อย ๆ กับพระภิกษุในสายปฏิบัติและมีผู้คนศรัทธาแน่นถือมาก ทั้งนี้่าจะมีเหตุอนุমানในเชิงตรรกะได้ดังนี้

- ๑) พระภิกษุในสายพระป่า หรือที่เรียกว่า อรัญวาสี ถ้าลงมือปฏิบัติโดยไม่ผ่านการเป็นผู้เรียนในทางทฤษฎี หรือที่เรียกว่าสายปริยัติก่อนย่อมเสี่ยงที่จะหลงเข้าใจผิดว่าตนเองได้บรรลุคุณวิเศษได้ง่าย หรือที่ทางบาลีเรียกว่า สันญญาวิปลาส คือเข้าใจว่าตนเองได้ฌานขั้นนั้นขั้นนี้ทั้ง ๆ

ที่ยังไม่ได้ และถ้าอยู่ในภาวะนี้แล้วพูดไปให้ใครฟัง ถ้าหวังลาภสักการะก็อยู่ในข่ายเป็นการ
อวดคุณวิเศษได้ แต่ถ้าไม่หวังผลใด ๆ พูดไปด้วยเข้าใจผิด และรู้ตัวกลับใจทำในสิ่งที่ถูกต้องก็ไม่
ถือว่าเข้าข่ายผิดศีลข้อนี้

อีกประการหนึ่ง พระภิกษุในอรัญวาสีจะมีคนศรัทธาและเคารพนับถือมาก ถ้าพระผู้ที่
ปฏิบัติอ่อนไหว และหลงเชื่อคำเอนอของคนรอบข้างที่ชอบอวดอ้างคุณวิเศษของอาจารย์ด้วยหวัง
จงใจให้คนมาศรัทธา เพื่อเป็นที่มาของลาภสักการะ ทั้งภิกษุผู้ได้รับการยกย่องไม่ห้ามปราม และ
เห็นดีเห็นงาม ในบางรายถึงกับออกปากยอมรับในสิ่งที่ลูกศิษย์อวดอ้างก็เข้าข่ายเป็นปาราชิกได้
เช่นกัน แต่ถ้ารู้แล้วห้ามปรามโดยพูดตามความเป็นจริง โดยไม่กลัวการเสื่อมลาภก็เป็นสิ่งดี และ
รอดพ้นจากการต้องอาบัติข้อนี้ได้

๒) ในปัจจุบันสังคมไทยผู้คนไม่น้อยที่เข้าวัดนับถือพระด้วยศรัทธาอาศัย หรือนับถือ
เพราะเห็นว่าได้ประโยชน์จากการนับถือ เช่น เข้าไปแล้วทำตัวเป็นคนใกล้ชิดแล้วหาหนทางทำ
เครื่องรางของขลัง โดยอาศัยชื่อเสียง และศรัทธาของผู้ที่ตนเองเข้าหาแล้วกอบโกยผลประโยชน์
จากการขายวัตถุมงคล ซึ่งมีอยู่อย่างดาษดื่นขณะนี้

สรุป ผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา คือ ต้องมีคุณวิเศษ ในที่นี้หมายถึง การได้บรรลุฌานชั้น
นั้นชั้นนี้ และการอ้างว่าได้ไปพบเห็นผู้ที่ไปเกิดในโลกอื่นได้นั้นจะต้องได้ทิพยจักขุญาณเท่านั้น และ
ผู้ที่จะได้ญาณได้นั้น จะต้องมีศีลบริสุทธิ์ และฝึกสมาธิจนได้บรรลุฌาน ๔ และได้สมาบัติ ๘ และผู้ที่
จะบรรลุธรรมได้จะดำเนินตามมรรค ๘ เริ่มด้วยสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบ คือเห็นความจริงตาม
อริยสัจ ๔ และที่สำคัญคือเห็นตามความเป็นจริง หรือที่เรียกว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ คือเห็นว่า
สังขารไม่เที่ยง เห็นว่าธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา (สัพเพ สังขารา อนิจจา สัพเพ ธัมมา อนัตตาติ)

๔.๓.๔ เป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม

ผู้ที่ปรารภความเพียรในกุศลธรรมให้เกิดขึ้น และละอกุศลธรรม มีความบากบั่นไม่ทอด
ธุระในธรรมทั้งหลาย การปรารภความเพียรก็คือการบำเพ็ญภาวนา ซึ่งเป็นการใช้อารัทธวิริโย คือ
ความเพียร เพื่ออะไร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรม ให้ถึงพร้อม เป็นผู้มีกำลัง มีความ
บากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย คำว่าไม่ทอดธุระ ในกุศลธรรมทั้งหลาย นี่เป็นคน
ที่มีสติสัมปชัญญะปัญญา แล้วก็ พยายามชวนชวาย หลักธรรมที่อยากย้ำนักปฏิบัติคือ หลักปฏิบัติ
โพธิปักขิยธรรม หรือมรรคองค์ ๘ หรือโพชฌงค์ ๗ นี้ ๓ ตัว หรือ ๓ ภาษานี้ มรรคองค์ ๘ โพชฌงค์
๗ หรือโพธิปักขิยธรรม รวม โพธิปักขิยธรรม ก็คือโพชฌงค์ กับ มรรคองค์ ๘

โพธิปักขิยธรรม เจ็ดหลักนี้ มีสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิวิปาที ๔ หลักสี่ สาม
หลักนี้ ซึ่งเป็นองค์นำ ตัวปฏิบัติธรรม เมื่อปฏิบัติ ก็จะสร้างอินทรีย์ ๕ พละ ๕ ไฉน ๔ ไฉน ๕ แล้ว

ก็จะมีตัวยืนยันหลักอยู่ ก็คือโพชฌงค์ ๗ มรรค ๘ เวลาปฏิบัติจริงก็คือตัวผู้ไม่ทอดธุระ ในกุศลธรรมทั้งหลาย ปฏิบัติจริง ๆ แล้ว ก็จะเป็นอย่างนั้น เป็นคนไม่ทอดธุระ

อธิบายว่า ไม่ทอดธุระ คือ ไม่ขี้เกียจ เป็นคนขวนขวาย ไม่ปล่อยเฉื่อย ปล่อยช้า เป็นคนกระปรี้กระเปร่า ขวนขวาย มีสติตื่น รู้ตัวทั่วพร้อม มีสติปฏิฐาน ๔ หรือทำให้ตนเองอยู่ในภาวะโพชฌงค์ มีสติสัมโพชฌงค์ มีธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ มีวิริยสัมโพชฌงค์ เพียรอยู่เสมอ พยายามอยู่เสมอ ประารถความเพียรนี้แหละ หรือ อารัทธวิริโย อารัทธวิริยะนี้เพียรอยู่เสมอ มีสติรู้ตัวว่า ตัวเพียร หรือไม่เพียร มีสติรู้ตัวว่าพยายามหรือไม่พยายาม พยายามอะไร ที่ซ้อนอยู่กับชีวิตปกติ ชีวิตปกติเรากำลังทำงาน เมื่อมีสติรู้ตัว ก็เป็นสติสัมโพชฌงค์ รู้ตัวเองด้วยว่า เราใช้กิเลส มีกิเลส วิจยไปให้ลึกลงก็จะเร็ว มุทุกตธาตุ หรือมุกฺกเต คือ ธาตุเราจะเร็ว ตรวจตรา และจะมีตัวสังกัปปะที่เร็ว ตักกะ วิตักกะ สังกัปปะ จนกระทั่งเป็นนิวาสีสังขาร มี อปปนา พยัปปนา เจตโส อภินิโรปนา จนกระทั่งมันปรุง มีหลักของจิต แน่น มั่นคง ถ้ายังมีตัวหลักที่แน่น แข็งแรง อปปนา พยัปปนา จิตที่แข็งแรง ไม่หวั่นไหว จะกระทบสัมผัส จะปรุงของตัวเอง เราหมั่นเอง นี่คือการสังขาร เราปรุงเอง เราหมั่นเอง เหมือนกับ หมั่นรอบเองให้เร็ว ถ้าหลักแกนของเรามั่นคง แน่นอน มีสัจจะ มีทั้งความจริง ความรู้ มีทั้งศรัทธา ทั้งปัญญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ ของเราแข็งแรง เร็วก็เร็วได้ คล่อง รื่น ไม่ร้อนด้วย ไม่คลอนแคลน หลักแกนด้วย ไม่ออกนอกกลุ่มนอกทาง ไม่มีอะไรที่เข้ามาทวง มาปน ไม่มีอกุศล ไม่มีความผิด ความเพี้ยน

ผู้ใดที่ไม่ทอดธุระ ปฏิบัติธรรมของโพธิปักขิยธรรม หรือ มรรคองค์ ๘ โพชฌงค์ ๗ ที่สมบูรณ์ ผู้นั้นจะรู้เลยว่า ชีวิตของตัวเองอยู่กับการงาน คิดก็เป็นการงานที่มีการปฏิบัติธรรม พูดก็เป็นการงาน ไม่ว่าจะทำอะไรก็จะไรก็ตาม นับว่าเป็นการปฏิบัติธรรม ซ้อนอยู่ในนั้น ซ้อนอยู่ในตัวปฏิบัติธรรม นั้นแหละ ผู้นั้นไม่ทอดธุระอย่างนี้ ไม่ได้หมายความว่า ไม่ทอดธุระก็คือ ไม่ขี้เกียจในการทำงานเปล่า ๆ ก็ด้วย ถ้าจะหมายความว่าอย่างนั้น ก็ต้องเป็นคน ไม่ทอดธุระ เป็นคนไม่ดูดาย เป็นคนขวนขวาย เป็นคนขยัน หมั่นเพียร ทำงานทำการ แต่ไม่มี ภาษา หรือไม่มีปริยัติ ไม่มีความรู้ในทางปริยัติ และเอาความรู้ ความหมายเหล่านั้น มาฝึก มาอบรมตน ให้มีการปฏิบัติธรรมะไปกับการทำงาน จนสามารถ ปฏิบัติธรรมอยู่ในการงาน นั้น ๆ ได้ ผู้นั้นชื่อว่า เป็นผู้ไม่ทอดธุระ ในกุศลธรรมทั้งหลาย คำว่า กุศลธรรมนี้ทั้งการงาน ก็จะเป็นกุศลดีขึ้นด้วย กุศลแปลว่าดี ทั้งกุศลที่เป็นกุศลทางปรมัตถสัจจะ เป็นการเจริญ ที่จะไปสู่ การเป็นพระอริยะหรือเป็นพระนิพพานอย่างนั้น

การทำจิตให้ผ่องใส คือ หนึ่งในคำสอนวันมาฆบูชาที่พระศาสดาทรงแนะนำ โดยทรงสอนให้สาวกของพระองค์ ละอกุศลทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และ การทำจิตให้ผ่องใส ที่นี้การกระทำสามอย่างนี้ ครอบคลุมน การปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ครอบอริยมรรค อริยสัจทั้งปวง แต่ในกระตุนนี้จะขอย่นย่อลงมาในขั้นตอนในการทำสมาธิ ลงในที่เดียว

ละอกุศลทั้งปวง การทำสมาธิ นั้น ควรเริ่มต้นในการละ ความหงุดหงิด ความกังวล และ อารมณ์ใด ๆ ที่แฝงอยู่ หรือ หากว่า ยังละไม่ได้ก็ให้ ระลึกรู้ว่า จิตใจเรานั้น ก่อนจะไปทำสมาธิ นั้น ยังมีอารมณ์แฝงอยู่มากน้อยเพียงใด แต่ส่วนมากแล้ว คนสมัยนี้ มักจะเป็น อารมณ์ปฏิเสธ หรือ ความไม่สบายอกไม่สบายใจ อันเกิดมาจาก ทุกขเวทนา นั้นมักแฝงอยู่ เมื่อเราระลึกรู้ตัวดังนี้แล้ว เราก็พยายามวาง อกุศลอันนี้ลงให้ได้ ด้วยการน้อม กุศลเข้ามาเอาไว้ในใจ บางคนทุกข์กาย เพราะป่วย ก็ขอให้น้อมกุศลเข้ามาไว้ในใจให้ได้ ดังต่อไปนี้

ทำกุศลให้ถึงพร้อม แม้ว่า เราจะทุกข์กาย หรือ เราจะหงุดหงิดใด ๆ ก็ตาม เราสามารถนึกถึงอะไรบางอย่างแล้วเบิกบานได้ เช่น คนแก่ระลึกถึงวันวานที่สวຍงาม แต่ในที่นี้ ให้เรา ระลึกถึงบุญคุณ พระพุทธเจ้าว่า ทรงมีเมตตากับเรามาก เพราะทรงประทาน คำสั่งสอนมาให้เรา จนเรานี้สามารถมีหลักมีเกณฑ์ ไม่หลงทำให้ใจตกต่ำไป หรือ เราอาจจะระลึกถึง พระสงฆ์ พ่อแม่ ครูอาจารย์ ที่เราเคารพศรัทธา ว่า ท่านนี้แหละ คอยสอนสั่งอุ้มชู ให้เราได้เป็นผู้เป็นคน หากปราศจากบุคคล คนนี้แล้ว เราก็คงจะไม่เป็นผู้เป็นคนขึ้นมาได้แบบนี้ หรือ ไม่ก็ระลึกถึง คนที่เรามีเมตตากับเขา เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ เพื่อนฝูง

การระลึกไปแบบนี้ จิตใจเราที่เคยหงุดหงิด ที่เคยกังวล ย่อมหายไป กลายเป็นว่า เราวางอกุศลลงไปแล้วน้อมเอา จิตใจที่เบิกบาน จิตใจที่เป็นกุศลเข้ามาแทน สำคัญคือ เราจะต้องระลึกอารมณ์ที่เมตตา นั้น อารมณ์ที่ผ่องใส ที่ดีงามนั้น ให้เกิดขึ้นในใจเราให้ได้ ไม่ใช่ทำเป็นพิธี แต่ให้ทบทวนตามความจริง เหมือน คนที่ระลึกถึงความหลังแล้วรู้สึกถึงความสุขขึ้นมาได้แบบนั้นแหละ เมื่อทำได้ดังนี้แล้ว จิตใจเราจะพร้อมที่จะทำสมาธิ เพราะตั้งด้วยกุศลแล้ว จึงทำจิตใจให้ผ่องใสในขั้นต่อไป

การทำจิตของตนให้ผ่องใส: การทำจิตของตนให้ผ่องใส นั้น เมื่อจิตใจเราวางอกุศลไปแล้ว มีกุศลเบิกบาน ด้วยการระลึกถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คุณครูบาอาจารย์ พ่อแม่ แล้วเราก็เริ่มลงมือ ทำจิตของตนให้ผ่องใส ด้วยการ ท่องคาบบริกรรม เพื่อที่ว่า จิตที่แผ่ชานอยู่นั้น จะสงบตัวลง เกิดเป็นความว่าง ความสงบขึ้นภายในจิตใจ

การท่องคาบบริกรรม เป็นการรวมสิ่งหยาบ ให้มารวมอยู่ที่ คาบบริกรรม เช่น ยุบหนอ-พองหนอ ในขณะที่บริกรรมยุบหนอ-พองหนอ จิตที่มีกุศลเป็นฐาน จะทำให้เราไม่อึดอัด ขณะบริกรรมจิตอาจจะสอคล้ายออกไป ก็ให้เรา คอยดึงกลับมา จิตจะค่อย ๆ หายพยศ แล้ว จะเห็นคาบบริกรรมเป็นหนึ่ง จิตเป็นหนึ่งไม่สอคล้าย ก็นิ่งอยู่ ได้อย่างนั้น จิตจะค่อย ๆ นิ่งสงบ ลงไปอีก จนแม้คาบบริกรรมเราก็แผ่วไป จนไม่มีคาบบริกรรม เรียกว่า ละ วิตก วิจารณ์ได้ จิตจะสงบตัวลงไปอีก เกิดเป็นความสุข สบาย นิ่งอยู่อย่างนั้น ไม่ขอกล่าวต่อไปสำหรับการทำจิตให้ผ่องใส ให้ฝึกทำได้เท่านี้ ก็เรียกว่า ทำจิตของตนให้ผ่องใส สงบ สว่าง คอยระครองความตั้งมั่น อาจจะสักระยะ

เท่าที่จิตเรามีกำลังทรงตัวอยู่ เอาเท่านี้ให้ชำนาญ แล้วเราจะมีกำลัง มีจิตที่ควรค่าแก่การทำงาน เมื่อทำเสร็จ ก็ให้แผ่เมตตา ให้สรรพสัตว์ทุก ๆ ทิศ ในชีวิตประจำวันก็เจริญ มหาสติ คอยระลึกรู้ ในอริยาบถ ไม่ประมาทในความคิด ความรู้สึกที่เป็นอกุศล และ เสริมกุศลให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ทำให้เป็นประจำ จะทำให้ ภูมิจิตนี้ ยกขึ้นสูง จะพ้นจากอำนาจมาร หม่อมารทำร้ายไม่ได้ ภยันตราย ก็ไม่มาเบียดเบียน อวิชฐานสิ่งใด จะมีกำลังมากขึ้น จิตจะครองชีวิต อย่างมีสุข และตรงทาง มีแต่เจริญขึ้น ๆ ไป จนเข้าสู่ อริยมรรค อริยผล ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

สรุป การเป็นผู้ปรารถนาความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม ด้วยการเจริญความเพียร การละความชั่ว และการละอกุศลทั้งปวง เจริญกุศลให้ถึงพร้อม ทำจิตให้ผ่องแผ้ว พึงแล้วมีสามงาน เอาเข้าจริงงานเดียว คือถ้าเมื่อไหร่ละบาปอกุศลออกไปได้กุศลก็เกิดและที่เรียกว่ากุศล อกุศลก็มีโลภะ โทสะ โมหะ สิ่งที่เราเรียกว่ากุศลนั้นคือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ถ้ากิเลสเกิดขึ้นในใจเรารู้ทันนะ โทสะ เกิดเรารู้ทัน ก็เป็นอโทสะขึ้นมาแล้ว และตรงที่ล้างอกุศล กุศลก็เกิดในขณะนั้นเลย ถ้ากุศลเกิดขึ้นเมื่อใด กุศลถึงพร้อมเมื่อไหร่ จิตก็ผ่องแผ้วในขณะนั้นเลย เพราะกุศลเกิดแรก ๆ จิตยังไม่ผ่องแผ้วเต็มที่ จิตยังติดกุศลอยู่ แต่ถ้าเห็นอีก กุศลก็ตกอยู่ใต้ไตรลักษณ์ จิตไม่เอาทั้งบุญ จิตไม่เอาทั้งบาป แต่จิตไม่ทำชั่ว ทำชั่วไม่ได้เด็ดขาดเลย ศีลสมาธิปัญญา ก็จะมีบริบูรณ์ขึ้นมา ไม่ใช่คิดเอาเอง ว่าไม่ยึดถืออะไรเลย

๔.๓.๕ เป็นผู้ผู้มีปัญญา

ผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เห็นทั้งความเกิดและดับอันเป็นอริยะ ซึ่งเป็นปัญญาที่เกิดมาจากการปฏิบัติสมาธิ และเป็นผลมาจากการปฏิบัติ

๑. หมวดหรือนัยแห่งปัญญา

ก) ทุกะแห่งปัญญา ๓ นัย

ในทุกะนัยที่ ๑ จัดปัญญาไว้ ๒ ประการ คือ

๑. โลภียปัญญาคือปัญญาที่สัมปยุตด้วยโลภियมรรค
๒. โลกุตตรปัญญาคือปัญญาที่สัมปยุตด้วยโลกุตตรมรรค

ในทุกะนัยที่ ๒

๑. สาสวปัญญา คือปัญญาที่เป็นอารมณ์แห่งอาสวะทั้งหลาย (คือสนับสนุนอาสวะ) โดยเนื้อความก็คือโลภียปัญญานั้นเอง

๒. อนาสวปัญญาคือปัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์แห่งอาสวะทั้งหลายเหล่านั้น (คือไม่สนับสนุนอาสวะ) โดยเนื้อความก็คือโลกุตตรปัญญานั้นเอง^{๒๕}

^{๒๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๗.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าปัญหา ๒ อย่างนี้โลกียปัญญา และสาสวปัญญาเป็นปัญหาทั่วไปสำหรับปุถุชนที่ยังมีกิเลสตัณหา ส่วนโลกุตระปัญญา และอนาสวปัญญาเป็นปัญหาที่ปราศจากกิเลสราคะของอริยบุคคล

ในทุกะที่ ๓

๑. นามวักขณูปน ปัญหาคือปัญหาในการกำหนดรูปชั้น
๒. รูปวักขณูปน ปัญหาคือปัญหาในการกำหนดรูปชั้น^{๒๖}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าปัญหา ๒ อย่างนี้เป็นปัญหาในการพิจารณาชั้น ๕ ตามหลักวิปัสสนากัมมัญฐานนามวักขณูปนปัญหาคือปัญหาสำหรับพิจารณาอาการของเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณส่วนรูปวักขณูปนปัญหาคือปัญหาสำหรับพิจารณาอาการของกายเช่นลมหายใจอาการพองยุบที่หน้าท้องเป็นต้นทำให้เกิดการรู้เท่าทันอาการของชั้น ๕ และมีสติตั้งอยู่เสมอ

ข) ดิกะหมตแห่งปัญญา ๓ ประเภท

ในดิกะที่ ๑ จัดปัญญาไว้ ๓ ประการคือ

๑. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิด
๒. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟัง
๓. ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการเจริญภาวนา^{๒๗}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าปัญญาทั้ง ๓ ประการนี้ ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียนจากคนอื่นเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับหน้าที่การงานศาสตร์ต่าง ๆ โดยอาศัยการคิดพิจารณาปัญญาประเภทที่ ๒ คือ สุตมยปัญญาคือปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้จากคนอื่นหรือที่เรียกว่า พรโตโมสะ คือ ได้ยินได้ฟังมามากปัญญาประเภทที่ ๓ คือ ภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากัมมัญฐาน

ในดิกะที่ ๒ ปัญญาในที่บางแห่งท่านใช้คำว่าโกศลแทนคำว่าปัญญาเรื่องโกศลนี้ก็คือความรู้หรือความฉลาดมี ๓ ประเภท ได้แก่

๑. อายโกศล คือ ความรู้หรือความฉลาดในความเจริญ
๒. อบายโกศล คือ ความรู้หรือความฉลาดในความเสื่อม
๓. อุบายโกศล คือ ความรู้หรือความฉลาดในใช้อุบาย^{๒๘}

^{๒๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๗.

^{๒๗} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๘-๙.

^{๒๘} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑๐.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าปัญหา ๓ ข้อนี้ปัญหาข้อแรกเป็นปัญหอันฉลาดในการพิจารณาความเจริญ คือ เมื่อความเจริญ เกิดขึ้นทำให้ความรู้แจ้งเห็นจริงอกุศลธรรมก็จะสิ้นไปเช่นผู้ปฏิบัติธรรมมีศีลบริสุทธิ์แล้วปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาจนจิตเป็นสมาธิแล้วใช้ปัญญาพิจารณาทำให้รู้แจ้งเห็นจริงอกุศลธรรม คือ ธรรมฝ่ายต่ำจะเสื่อมสิ้นไปกุศลธรรมคือธรรมฝ่ายสูงจะเจริญขึ้นแทน

ปัญหาข้อที่ ๒ เป็นปัญหาที่ฉลาดในการพิจารณาถึงเค้ามูลของความเสื่อม คือเมื่ออกุศลธรรมเกิดขึ้นก็พิจารณาให้รู้แจ้งเห็นจริงอกุศลธรรมก็จะเสื่อมไป

ปัญหาข้อที่ ๓ เป็นปัญหาที่ฉลาดในการใช้อุบายรู้ว่าอะไรคืออะไรอะไรจะอะไรอะไรเกิดเลือกประพจน์ในธรรมที่เป็นกุศลอันจะนำตนไปสู่ความดีความถูกต้องความสำเร็จได้

ค) จตุกกะหมวดแห่งปัญญา ๔ ประเภท

ในจตุกกะที่ ๑ จัดปัญญาไว้ ๔ ประการ คือ

๑. ทุกขญาณ คือ ปัญญาอันปรารภราพึงเอาทุกข์สังขารเป็นอารมณ์และประพจน์ให้เป็นไปในสันดานนั้น

๒. ทุกขสมุทยญาณ คือ ปัญญาที่ปรารภราพึงเอาต้นหาอันเป็นที่ก่อให้เกิดทุกข์นั้นเป็นอารมณ์และประพจน์ให้เป็นไปในสันดานนั้น

๓. ทุกขนิโรธญาณ คือปัญญาที่ปรารภราพึงเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ และประพจน์ให้เป็นไปในสันดานนั้น

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ คือปัญญาที่ปรารภราพึงเอาข้อปฏิบัติอันจะให้ถึงซึ่งพระนิพพานเป็นที่ดับทุกข์นั้นเป็นอารมณ์แล้วและประพจน์ให้เป็นไปในสันดานนั้น^{๒๙}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าปัญหา ๔ ข้อนี้ ปัญหาข้อแรกทุกขญาณ หมายถึง การรู้แจ้งเห็นจริงในกองทุกข์มีชาติทุกข์เป็นต้นเมื่อรู้ถึงทุกข์แล้วทุกขสมุทยญาณ หมายถึง การรู้แจ้งเห็นจริงในสาเหตุของทุกข์ทำให้รู้ว่าสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์นั้นเกิดจากต้นหาคือความทะยานอยากในสิ่งต่าง ๆ แล้วก็ปหาน คือ กำจัดสาเหตุของทุกข์เหล่านั้นทุกขนิโรธญาณ หมายถึง การรู้แจ้งเห็นจริงในการดับทุกข์ความรู้ในขั้นนี้ต้องกำหนดจุดหมายให้ชัดเจนว่าควรจะทำปฏิบัติไปในทิศทางใดแล้วลงมือปฏิบัติทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ หมายถึง การรู้แจ้งเห็นจริงในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้น ก็ คือ มรรคมมีงค์ ๘ มีสัมมาทิฐิความเห็นชอบเป็นต้น

ในจตุกกะที่ ๒ ปัญญาในที่บางแห่งท่านใช้คำว่าปฏิสัมภิทาแปลว่าปัญญาแตกฉานในด้านต่าง ๆ

^{๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๙/๑๘๑.

๑. อรรถปฏิสัมพันธ์ หมายถึง ปัญญาแตกฉานในอรรถ
๒. อัมมปฏิสัมพันธ์ หมายถึง ความรู้แตกฉานในธรรม
๓. นิรุกติปฏิสัมพันธ์ หมายถึง ความรู้แตกฉานในภาษา
๔. ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ หมายถึง ความรู้แตกฉานในญาณ^{๓๐}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าปัญญา ๔ ประเภท นี้ปัญญาข้อแรกอรรถปฏิสัมพันธ์เป็นปัญญาที่รู้แจ้งเห็นแจ้งในอรรถคำว่าอรรถนี้ก็คือผล คือ รู้แจ้งเห็นแจ้งว่าผลนี้เกิดขึ้นได้เพราะอาศัยเหตุนี้ ทั้งสามารถรู้แจ้งในความหมายของข้อธรรมหรือความย่อและสามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร

ปัญญาข้อที่ ๒ อัมมปฏิสัมพันธ์เป็นปัญญาที่รู้แจ้งว่าเมื่อมีเหตุนี้สามารถที่จะรู้ได้ว่าผลจะต้องเป็นอย่างนี้ความแจ่มแจ้งในถ้อยคำหรือข้อธรรมต่าง ๆ สามารถจับใจความคำอธิบายได้โดยพิสดารมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้เมื่อมองเห็นผลต่าง ๆ ที่ปรากฏก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้เป็นความรู้ในเหตุหรือความรู้ในธรรม

ปัญญาข้อที่ ๓ นิรุกติปฏิสัมพันธ์เป็นปัญญารู้ภาษาต่าง ๆ และรู้จักใช้ถ้อยคำชี้แจงแสดงอรรถและธรรมให้คนอื่นเข้าใจและเห็นตามได้รู้ศัพท์รู้ถ้อยคำบัญญัติและภาษาต่าง ๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้เป็นความรู้หรือเป็นปัญญาในการแปลความหมายทางนิรุกติศาสตร์ (ศาสตร์ทางด้านภาษา)

ปัญญาข้อที่ ๔ ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์เป็นปัญญาที่มีความมีไหวพริบปฏิภาณสามารถเข้าใจคิดเหตุผลได้เหมาะสมทันการณ์และมีความรู้เข้าใจชัดเจนในความรู้ต่าง ๆ ว่ามีแหล่งที่มา มีประโยชน์อย่างไรสามารถเชื่อมโยงความรู้ทั้งหลายเข้าด้วยกันสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ได้เป็นปัญญาหรือความรู้ในเรื่องญาณ

ง) ญาณ ๑๖ (โสฬสญาณ)

ปัญญาในที่บางแห่งท่านใช้คำว่าญาณญาณหรือเรียกว่าวิปัสสนาญาณหมายถึงความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้งเข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงทำจิตให้หลุดพ้นจากกองกิเลสทั้งปวงได้ญาณนั้นมี ๑๖ ประการได้แก่

๑. นามรูปปริจเฉทญาณกำหนดรู้นามและรูป
๒. ปัจจยปริคคหญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป
๓. สัมมสนญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์
๔. อุทยัพพยานุปัสสนาญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ

^{๓๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑๒-๑๘.

๕. ภัทธานุปัสสนาญาณญาณอันตามเห็นความสลายเห็นว่าสังขารทั้งมวลล้วนจะต้องสลายไปหมด

๖. ภยตูปัฏฐานญาณญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัวเพราะล้วนแต่จะต้องสลายไปไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น

๗. อาทินวานุปัสสนาญาณญาณอันคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงว่าเป็นโทษ

๘. นิพพิทานุปัสสนาญาณญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย

๙. มุญจิตุกัมยตาญาณญาณอันคำนึงด้วยความใคร่จะพ้นไปเสียเมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้วย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น

๑๐. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณญาณอันคำนึงพิจารณาหาทางเพื่อมองหาอุบายที่ปลดปล่อยออก

๑๑. สังขารูปেকชาญาณญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขารไม่ยินดียินร้ายต่อสังขารทั้งหลาย

๑๒. สัจจานุโลมิกญาณหรืออนุโลมญาณญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมได้แก่การหยั่งรู้หรือริยสัจจ์

๑๓. โคตรภูญาณญาณหยั่งรู้ที่เป็นหัวต่อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะแห่งอริยบุคคล

๑๔. มัคคญาณญาณในอริยมรรคความหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละขั้น

๑๕. ผลญาณญาณในอริยผลความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลขั้นนั้น

๑๖. ปัจจเวกขณญาณญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวนสำรวจรู้มรรคผลกิเลสที่ละแล้วกิเลสที่เหลืออยู่และนิพพาน^{๓๑}

ญาณนี้ท่านแบ่งให้มองเห็นในหลายด้านเพื่อที่จะให้รู้จักหรือมองเห็นความรู้ในพุทธศาสนาเถรวาทหลายด้านแต่เมื่อสรุปลงแล้วผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะแบ่งปัญญาดอกเป็น ๒ ประเภทเพื่อที่จะให้สอดคล้องกับความจริงในพระพุทธศาสนาเถรวาทคือปัญญาระดับสมมติเป็นปัญญาที่ใช้กันทั่วไปเป็นปัญญาที่ได้จากผู้อื่นเป็นปัญญาทางอ้อมยังไม่ได้มีการพิสูจน์ทดสอบไม่ใช่ปัญญาที่จะทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้เป็นเพียงปัญญาที่ใช้ในการดำรงชีวิตไม่มีความสัมพันธ์กับฌานส่วนปัญญาระดับสูงอันได้แก่ญาณเป็นปัญญาที่เป็นเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนาเป็นปัญญาที่ต้องมีการลงมือปฏิบัติตนตามหลักไตรสิกขาหรือตามมรรคมงคล ๘ ประการ อย่างเคร่งครัดและเป็นปัญญาที่ทำให้เข้าถึงความจริงและหลุดพ้นจากความทุกข์ได้

^{๓๑} ชู.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐๓/๓๑๗.

๒. ระดับของปัญญา

ปัญญาความรอบรู้เมื่อว่าโดยความลึกซึ่งโดยย่อมี ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา โดยพิสดารมี ๖ ระดับ คือ ระดับวิญญาน ระดับสัญญา ระดับทัญญู ระดับอภิญญา ระดับญาณ ระดับตรัสรู้ เมื่อว่าโดยประเภทมี ๒ ประเภท คือ โลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา คำว่า ระดับ และประเภทที่ต่างกัน คือ ระดับ หมายถึง คุณภาพของปัญญา ส่วนประเภทของปัญญา มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

ก) ระดับโลกียปัญญา

เป็นปัญญาที่เกี่ยวกับทางโลกเป็นเรื่องของชาวโลกยังอยู่ในภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยอัสวกิเลสเป็นปัญญาที่ยังถูกร้อยรัดด้วยกิเลสมีสังโยชน์เป็นต้นคู่กับโลกุตตรปัญญา

ข) ระดับโลกุตตรปัญญา

เป็นปัญญาที่เหนือจากโลกเป็นปัญญาที่พ้นวิสัยของโลกไม่เนื่องในภพทั้งสาม คือ กามภพรูปภพอรูปภพเป็นปัญญาที่ประกอบด้วยโลกุตตรมรรค คือ มรรคผลนิพพาน^{๓๒}

ค) ระดับโลกียอภิญญา

การรู้อารมณ์ต่าง ๆ และคุณลักษณะของมันโดยอาศัยพลังจิตโดยตรงโดยไม่ต้องอาศัยตาหูจมูกลิ้น และผิวหนังเช่นหลับตาแล้วแต่อาจมองเห็นรูปวัตถุและเหตุการณ์ได้ซึ่งอยู่ไม่ไกลเกินวิสัยของตาเป็นต้น^{๓๓} มี ๕ ประการ คือ

๑. อิทธิวิธีแสดงฤทธิ์ได้
๒. ทิพโสตาหุทิพย์
๓. เจโตปริยญาณรู้จักกำหนดใจผู้อื่น
๔. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณระลึกชาติได้
๕. ทิพจักขุตาทิพย์และระดับโลกุตตรอภิญญามี ๑ ประการ คือ
๖. อาสวกิเลสญาณรู้จักทำอัสวะให้สิ้น^{๓๔}

^{๓๒} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๙๑๑/๓๔๔.

^{๓๓} แสงจันทร์งาม, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยพัฒนาพานิช, ๒๕๓๔), หน้า ๗๙.

^{๓๔} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๑/๑๐๖-๑๐๘.

ง) ระดับปัญญาที่แบ่งตามลักษณะสัมมาทิฐิ

ทิฐิ คือ ความเห็นความเข้าใจตามแนวคิดของตนลักษณะสำคัญของทิฐิคือการยึดถือเป็นของตนความรู้ที่เป็นทิฐินี้มีได้ตั้งแต่ขั้นไม่มีเหตุผลมีเหตุผลน้อยบ้างมากบ้างแต่เมื่อใดทิฐินั้นพัฒนาขึ้นไปเป็นความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริงที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงคือรู้ตรงตามสภาวะเรียกว่าสัมมาทิฐิ^{๓๕} ปัญญาที่แบ่งตามลักษณะสัมมาทิฐินี้มี ๒ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. โลภียสัมมาทิฐิ คือ ปัญญาที่ยังขึ้นตรงต่อโลกได้แก่มีความเห็นความเชื่อความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดีเป็นไปในทางที่สอดคล้องกับศีลธรรมอันดีงามรู้จักผิดชอบชั่วดีรู้ทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่ชีวิตตนเองครอบครัวและสังคมแต่ยังไม่หมดทุกข์โลภียปัญหานี้เป็นบาปฐานหรือเป็นบันไดก้าวแรกให้มนุษย์ก้าวเดินไปสู่เส้นทางแห่งโลกุตตรปัญญาในโอกาสต่อไป

๒. โลกุตตรสัมมาทิฐิ คือ ปัญญาที่เหนือโลกไม่ขึ้นต่อโลกธรรมได้แก่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริงหรือรู้เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติไม่ตกเป็นทาสของกิเลสตัณหาอันเป็นมูลเหตุของความเร่าร้อนทางด้านจิตใจที่เรียกกันในภาษาสมัยใหม่ว่าไม่ตกเป็นทาสทางอารมณ์ของตนเองไม่ตกเป็นทาสของอำนาจหรือค่านิยมจากภายนอกมีพฤติกรรมที่อิสระเพราะมีจิตใจที่หลุดพ้นจากอำนาจของการปรุงแต่งจากสิ่งภายนอกของสังคมได้อย่างสิ้นเชิง^{๓๖} นอกจากนี้ปัญญาสามารถแบ่งระดับได้ละเอียดดังนี้

๑. ระดับวิญญูณ เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นทุกครั้งเมื่ออายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระทบกับอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ เกิดการรับรู้ขึ้นมา^{๓๗} สามารถวิเคราะห์ได้ว่า ความรู้ระดับวิญญูณนี้เป็นความรู้ที่มีความบริสุทธิ์เนื่องจากเป็นการรู้โดยตรงในระยะแรกยังไม่มีทำให้รายละเอียดหรือความหมายอะไรคือเมื่อตาเห็นรูปก็รู้เพียงว่าเห็นเท่านั้นแต่ไม่รู้ว่าป็นรูปอะไรการเกิดขึ้นของความรู้ระดับวิญญูณนี้เกิดขึ้นมาได้ต้องมีองค์ประกอบครบทั้ง ๓ อย่างคืออายตนะอารมณ์และจิต

๒. ระดับสัญญา หมายถึง การจำได้หมายรู้ในเรื่องนั้น ๆ จะมีความละเอียดกว่าปัญญาระดับวิญญูณปัญญา ระดับนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยการเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์เดิมหรือความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เป็นความรู้ที่ต่อเนื่องมาจากความรู้ระดับวิญญูณแบ่งออกเป็น ๖ อย่างตามทางแห่งการรับรู้คือรูปสัญญา สัทสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา และธัมมสัญญา

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, หน้า ๔๔.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๗-๗๓๘.

^{๓๗} เตือน คำดี, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: โอเอสพริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒๗-๑๓๕.

อาจกล่าวได้ว่าความรู้ระดับสัญญาณนี้ก็คือกระบวนการเรียกเก็บรวบรวมและสะสมข้อมูลของการเรียนรู้และวัตถุดิบสำหรับความคิดนั่นเอง^{๓๘}

๓. ระดับทฤษฎี หมายถึง ปัญหาที่เป็นทฤษฎีแนวคิดหรือทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหลังจากการฟังการคิดที่เป็นไปตามกระบวนการทางเหตุผลหรืออนุมานความรู้ระดับทฤษฎีนี้ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญาแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือมิจฉาทฤษฎีเป็นความเห็นที่ผิดจากความเป็นจริงเป็นไปเพื่อสร้างโลกสร้างกิเลสและสัมมาทฤษฎีคือความเห็นชอบเห็นความจริงได้แก่การเห็นที่ถูกต้องตามอริยสัจ ๔ ดังที่มีพระพุทธพจน์แสดงไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลายสัมมาทฤษฎีคืออะไร คือความรู้ในทุกข์ความรู้ในสมุทัยความรู้ในทุกขนิโรธความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปาทันเรียกว่าสัมมาทฤษฎี”^{๓๙}

๔. ระดับอภิปญญา เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นจากความสามารถพิเศษทางจิตโดยอาศัยการฝึกจิตให้มีพลังความรู้โดยไม่ต้องอาศัยประสาทสัมผัสใด ๆ ทั้งเป็นสิ่งที่สามารถรับรู้ได้โดยไม่ขึ้นกับกาลเทศะ (Time and Space) แต่อย่างใดการรับรู้ระดับนี้เมื่อเกิดขึ้นสามารถที่จะรับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้เกินวิสัยสามัญของมนุษย์เราเรียกความรู้แบบนี้ว่าอภิปญญา

๕. ระดับญาณ เป็นปัญญาที่เกิดจากการหยั่งรู้สภาวะแห่งความจริงรวบยอดทั้งหลายตามความเป็นจริงเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นภายในตัวของผู้รู้เท่านั้นเป็นการเรียนรู้โดยประสบการณ์ตรงผ่านขั้นตอนการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีลสมาธิปัญญาความรู้ระดับญาณนี้มีขั้นตอนแห่งการเจริญเรียกว่าวิปัสสนาญาณ^{๔๐}

๖. ระดับตรัสรู้หรือสัมโพธิ เป็นปัญญา ความรู้ระดับญาณขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ เป็นญาณที่รู้วาทนหลุดพ้นจากสภาวะธรรมฝ่ายสังขตะทั้งปวงและเมื่อได้บรรลุโลกุตตรธรรมก็รู้วาทนได้อยู่จบพรหมจรรย์แล้วกิจที่พึงทำทุกอย่างก็ได้ทำเสร็จแล้วได้บรรลุถึงความเป็นอิสระจากโลกียธรรมทั้งมวลโดยสมบูรณ์ไม่มีกิจที่ต้องทำอีกต่อไปความรู้ระดับนี้จะเกิดขึ้นมาได้ต้องมีเงื่อนไข ๓ ประการ คือ “ได้ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ บริบูรณ์ด้วยดี มีความรู้ระดับญาณเกิดขึ้นแล้วโดยสมบูรณ์และเกิดความเปลี่ยนแปลงทั้ง ๕ ประการ คือ เปลี่ยนแปลงทางปัญญาเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพจิตเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์เปลี่ยนแปลงทางทัศนคติ และเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรม”^{๔๑}

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

^{๓๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖.

^{๔๐} พุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑/๑

^{๔๑} บุญมี แทนแก้ว, ญาณวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: ธนะการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๕๕.

ปัญญาระดับโลกียะนี้เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาโดยการทำให้เกิดมานโดยอาศัยสมถกรรมฐานเป็นเบื้องต้นก่อนโดยอาศัยมานเป็นสัญญาผ่านอายตนะภายในภายนอกจนเกิดมานขึ้นมาและปรับพฤติกรรมให้เป็นสมาธิภูมิจนกระทั่งสามารถบรรลุระดับอภิญญา ๕ เป็นจุดหมายสูงสุดสืบเนื่องจากการพัฒนาปัญญาระดับกลางจากมานหลังจากนั้นมานที่ได้เป็นบาทฐานในการพัฒนาสู่ปัญญาขั้นโลกุตตรธรรมต่อไปจนบรรลุอาสวักขยญาณนั่นเอง

๓. วิธีปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดปัญญา

การปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดปัญญาตามหลักพุทธศาสนามีรายละเอียด ดังนี้

- ๑) ปุพฺพปโยโค ได้แก่ การเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนญาณต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยลำดับจนถึงอนุโลมญาณและโคตรภูญาณเป็นเหตุให้เกิดปัญญาขั้นสูงคือมัคคปัญญา
- ๒) พาหุสัจจ ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมามากได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก
- ๓) เทสภาสา ความเป็นผู้ฉลาดในภาษาต่าง ๆ มีภาษาบาลีเป็นต้นจนกระทั่งภาษาต่างประเทศทั่วโลก
- ๔) อาคโม คือการศึกษาเล่าเรียนพระพุทฺธพจน์คำสั่งสอนของพระพุทฺธเจ้า
- ๕.) ปริปุจฉา หมั่นไต่ถามครูบาอาจารย์บ่อย ๆ และหมั่นดูหมั่นสอบสวนค้นคว้าตำราบาลีอรรถกถาฎีกาบ่อย ๆ
- ๖) อธิคโม หมั่นเจริญวิปัสสนากรรมฐานบ่อย ๆ จนได้บรรลุมรรคผลเป็นพระอริยบุคคลเบื้องต้นเป็นต้นไป
- ๗) ครุสนนิสสย อยู่ในสำนักของครูอาจารย์ผู้ฉลาดสามารถ
- ๘) มิตฺตสมฺปตฺติ ได้มิตรที่ดีชักชวนกันแนะนำกันแต่ในการศึกษาเล่าเรียนและการประพฤติปฏิบัติ
- ๙) ปเรสฺสมํ เทสติแสดงธรรมแก่ผู้อื่น
- ๑๐) อนวชฺชานิ สอนศิลปะการงานวิชาชีพที่ปราศจากโทษให้แก่ผู้อื่น
- ๑๑) ฌมมกถิกํ สุกการัมมํ กถาเปตนิมนต์พระธรรมกถึกมาแสดงธรรมแล้วสักการะบูชาธรรม
- ๑๒) อายตฺติปญฺญาภวิสฺสามิ ทำทานกุศลอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วปรารถนาให้มีปัญญาเฉลี่ยวฉลาด
- ๑๓) ได้สั่งสมกรรมที่จะทำให้เกิดปัญญาเช่นถวายหนังสือสร้างหนังสือเป็นต้น
- ๑๔) เกิดในโลกที่ไม่มีการเบียดเบียนกันและกัน
- ๑๕) มีอินทรีย์แก่กล้าคือได้สร้างปัญญาบารมีมามาก
- ๑๖) ห่างไกลจากกิเลสเพราะได้เจริญกรรมฐาน

- ๑๗) ยังอินทรีย์ทำให้สม่ำเสมอ
- ๑๘) ทำวัตรภายในและภายนอกให้สะอาด
- ๑๙) เว้นจากบุคคลผู้เฝ้าเวลาบาปบุญไม่รู้ชั้นธำตุอายตนะอินทรีย์อริยสัจ
- ๒๐) คบหาสมาคมแต่บุคคลผู้มีปัญญา รูปร่างรู้พระไตรลักษณ์เป็นต้น
- ๒๑) พิจารณาถึงประเภทแห่งปัญญาอันลึกซึ้งอันเป็นไปในวิปัสสนาภูมิ ๖ มีชั้น ๕
- อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ เป็นต้น
- ๒๒) น้อมใจไปในการกำหนดนั้น คือ น้อมใจไปตามสติปัฏฐานทั้ง ๔
- ๒๓) มีโยนิโสมนสิการคือการเอาใส่ใจโดยอุบายแยบคายโดยมีความเพียรมีสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ ๆ
- ๒๔) พหุสิกโรพยายามทำให้มาก ๆ ทำบ่อย ๆ ฝึกบ่อย ๆ ทั้ง ๒๔ ข้อนี้เป็นเหตุให้เกิดปัญญาขั้นต่ำ (สุตมยปัญญา), ปัญญาชั้นกลาง (จินตามยปัญญา), และปัญญาขั้นสูง (ภาวนามยปัญญา)^{๔๒}

สามารถวิเคราะห์ได้ว่าการพัฒนาปัญญาดังกล่าวนี้โดยสรุปต้องอาศัยความสำคัญของมนุษย์ ๒ ประการคือร่างกายและจิตใจร่างกายไม่มีความสามารถจะรับรู้อะไรได้เพราะเป็นวัตถุธาตุตัวที่ทำหน้าที่รู้คือจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทจะให้ความสำคัญกับจิตมากกว่าร่างกายในฐานะที่เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ ของร่างกาย ทั้งกายและใจต้องอาศัยกันและกันเพื่อเข้าสู่กระบวนการพัฒนาปัญญาขั้นสูงสุดเปรียบดังมาน และปัญญาย่อมอิงอาศัยกัน และกันดังพระพุทธพจน์ที่ว่า มาน และปัญญามีแก่ผู้ใดผู้นั้นแลอยู่ในที่ใกล้พระนิพพาน^{๔๓}

ฉะนั้น ควรพิจารณาให้ดีว่ามานกับปัญญาต้องอิงอาศัยกันและกัน มนุษย์จะเกิดปัญญาได้ต้องอาศัยประสาทสัมผัสทางการรับรู้ทั้งอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก กลิ่น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสธรรมารมณ์ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยตา และรูปเพราะประชุมธรรม ๓ ประการ จึงมีผัสสะเพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา ส่วนสัญญาเครื่องเน้นชาก็ครอบงำบุรุษ เพราะเน้นช้อยู่ที่เวทนานั้นเป็นเหตุในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้ด้วยตนเป็นอดีตที่ดีเป็นอนาคตที่ดีเป็นปัจจุบันที่ดี”^{๔๔}

สามารถวิเคราะห์ได้ว่ากระบวนการพัฒนาปัญญาและความรู้ต่าง ๆ ของมนุษย์นั้นมีปัจจัยสำคัญคืออายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ หากผู้ใดยึดติดจิตใจในอารมณ์นั้น ๆ ย่อม

^{๔๒} วงศ์ชาญบาลี (ผู้ชำระ), คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค (ไทย), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาคาร, ๒๕๒๕), หน้า ๕๓๔ - ๕๓๖.

^{๔๓} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๒/๑๔๙.

^{๔๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๐๔/๑๗๒.

นำพาให้วนเวียนในวัฏฏะสงสารเป็นเวลานานทำให้เนิ่นช้าเสียเวลาในการพัฒนาสู่ปัญญาขั้นสูงสุด เช่นมนุษย์ยึดติดในความสุขความสบายการกินการนอนการบันเทิงในยศในสรรเสริญผูกพันเป็นมิจฉาทิฎฐิ ยากจะพัฒนาสู่ปัญญาขั้นสูงได้

สรุป ผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญา ที่เห็นความเกิด และความดับ เป็นอริยะ เห็นความเกิด ความดับอย่างโลก ๆ ก็จะไปยากอะไรละ हमามันให้คลอตลูกออกมา ก็เห็นความเกิดแล้ว วัวควายมันคลอตลูกออกมา ก็เห็นความเกิดแล้ว หรือจะมองไปในแง่ ธรรมะบ้าง ก็ว่าเออ มันมีสภาพนั้นเกิด สภาพนี้เกิดขึ้น ก็เห็นความเกิดแบบวัตถุโลกธรรมดา ก็เป็นการเห็นความเกิดได้ การเกิดขึ้นของเหตุการณ์ การเกิดขึ้นของนั้นของนี้ แต่ของพระพุทธเจ้านั้น ที่ว่าการเกิด อย่างที่เกิดจากหมู หมา แมว หรือแม้แต่มนุษย์ เกิดจาก ท้องมารดา ก็เข้าใจนะ เรื่องอย่างนั้น จะไม่รู้เสียจนอย่างนั้น มันจะเป็นไปได้ไม่ได้ละ ก็รู้อย่างนั้นก็รู้ แล้วเป็นความเกิดที่ลึกซึ้งเข้าไปถึง การเกิดของดิน น้ำ ลม และไฟ การเกิดของอะไร ต่ออะไรต่าง ๆ นานา จนกระทั่งถึงการเกิดของกิเลสนี้แหละ เป็นตัวเป้าหมายหลัก การเกิด ในจิตใจ การเกิดทางกาย ทางวาจา โดยเฉพาะการเกิดทางจิตใจ เกิดอย่างไร อารมณ์อย่างไร แล้ววิเคราะห์วิจัยออก จนกระทั่งแยกในการเกิดขึ้น ของกิเลสที่ซ่อนอยู่ในจิตใจได้อีก แล้วทำให้ดับ รู้การเกิดการดับเป็นอริยะนี้หมายถึงอันนี้ ที่บอกว่ารู้การเกิด การดับเป็นอริยะ เป็นเครื่องชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

๔.๔ ผู้บรรลุธรรมด้วยการปฏิบัติปธานียังคะธรรม

ผู้บรรลุด้วยการปฏิบัติปธานียังคะธรรม ได้แก่ พระปัญญาวิมุต ปฏิสัมภิทัปปัตตะ พระอุทโทภาควิมุต ๔ และ พระฉฬภิญโญ ซึ่งแสดงรายละเอียดของแต่ละประการได้ ดังนี้

๔.๔.๑ พระปัญญาวิมุต

ผู้ได้มาน ๔ อย่างน้อยขั้นหนึ่งก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนาที่ให้บรรลุหรือตัดผลดังที่ พระอุททัยถามพระอานนทดังนี้ “ ท่านพระอุททัยถามว่า “ผู้มีอายุพระผู้พระภาคตรัสเรียกบุคคลว่า “ปัญญาวิมุต” ผู้มีอายุด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอพระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกบุคคลว่าปัญญาวิมุต” พระอานนทตอบว่า “ผู้มีอายุภิกษุในพระธรรมวินัยนี้สังัดจากกามฯลฯบรรลุปฐมฌาน ฯลฯ และ ย่อมรู้ชัดปฐมฌานนั้นด้วยปัญญาด้วยเหตุเพียงเท่านี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกบุคคลว่า “ปัญญาวิมุต” โดยปริยายแล้ว ฯลฯ”^{๔๕}

^{๔๕} อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๔/๕๓๗.

๔.๔.๒ ปฏิสัมพันธ์ที่ปิดตะ

ผู้บรรลุปฏิสัมพันธ์ ๔ คือมีปัญญาแตกฉาน ๔ ประการ^{๔๖}

- ๑) อุตถปฏิสัมพันธ์ปัญญาแตกฉานในอรรถหรือปริชาแจ้งเจนในความหมาย
- ๒) ธัมมปฏิสัมพันธ์ปัญญาแตกฉานในธรรมหรือปริชาแจ้งเจนในหลัก
- ๓) นิรุตติปฏิสัมพันธ์ปัญญาแตกฉานในนิรุกติหรือปริชาแจ้งเจนในภาษา
- ๔) ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณหรือปริชาแจ้งเจนในความคิด

ทันการณ

๔.๔.๓ พระอุกโตภาควิมุต

พระอุกโตภาควิมุต แปลว่า ผู้หลุดพ้นโดยส่วนทั้งสองคือหลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรุณสมบัติและหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรคเป็นการหลุดพ้น ๒ วาระ คือด้วยวิกขัมภนะ (ข่มกิเลสถอนรากเหง้าด้วยปัญญา) อีกหนหนึ่งจำแนกได้ดังนี้^{๔๗}

๑. พระอุกโตภาควิมุต คือพระอรหันต์ผู้ได้สมณะถึงอรุณอย่างน้อยหนึ่งขั้นแต่ไม่ได้โลกียวิชาโลกียอภิญญา

๒. พระเทววิชะพระอรหันต์ผู้ได้วิชา ๓ คือ พระอุกโตภาควิมุตนั้นผู้ได้วิชา ๓ ด้วยคือ

๑) บุพเพนิวาสานุสติญาณญาณ เป็นเหตุระลึกได้ซึ่งชั้นที่เคื่อยุอาศัยในก่อนแปลกันง่าย ๆ ว่าระลึกชาติได้

๒) จุตูปปาตญาณญาณ หยั่งรู้การจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปตามกรรม ถือกันว่าตรงกับทิพพจักขุหรือทิพยจักขุ

๓) อาสวักขยญาณญาณ หยั่งรู้ในธรรมที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายหรือความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ

๔.๔.๔ พระฉฬภิญโญ

พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖ คือ พระอุกโตภาควิมุตนั้นผู้ได้อภิญญา ๖ ด้วย คือ

- ๑) อิทธิวิธีหรืออิทธิวิธีความรู้ ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ
- ๒) ทิพพโสตญาณ ที่ทำให้มีหูทิพย์
- ๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้คือทายใจเขาได้

^{๔๖} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๗๖/๑๒๗-๑๓๑.

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๕-๑๖๘.

- ๔) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ที่ทำให้ระลึกชาติได้
- ๕) ทิพพจักขุญาณ ที่ทำให้มีตาทิพย์
- ๖) อาสวักขยญาณญาณ ที่ทำให้อาสวะสิ้นไป^{๔๘}

สรุป การบรรลุธรรมด้วยการปฏิบัติธานียังคะธรรมนั้น กล่าวคือ ปัญญา เท่านั้นเป็นตัวตัดกิเลสอย่างสิ้นเชิง เนื่องจากเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นโดยตรงโดยผู้รู้ได้รับความรู้ด้วยตนเองเป็นความรู้ที่ได้มีการลงมือปฏิบัติสืบค้นทดสอบด้วยประสบการณ์จนเกิดประจักษ์เห็นจริงด้วยตนเองทั้งทางประสาทสัมผัสทั่วไปและทางประสาทสัมผัสขั้นพิเศษถือว่าเป็นปัญญาที่พระพุทธศาสนาเถรวาทให้การยอมรับเพราะว่าเป็นปัญญาที่ทำให้มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงได้ทั้งทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้อย่างแท้จริง

๔.๕ แนวทางการเจริญพรานียังกรรมในการปฏิบัติวิปัสสนา

บุคคลผู้มีความถึงพร้อมด้วยองค์ ๕ คือ องค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ประกอบด้วยศรัทธา ในพระพุทธเจ้าผู้มีโรคนัยน้อยเป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยาปรารภความเพียรในกุศลธรรมและละอกุศลธรรม และเป็นผู้มีปัญญา เห็นการเกิดและดับที่เป็นบาปฐานเบื้องต้นที่ช่วยให้ผู้ประพฤติปฏิบัติให้มีอินทรีย์แก่กล้า พระพุทธองค์แสดงชั้น ๕ และปฏิบัติตามแนวชั้น ๕ ผู้มีอินทรีย์อย่างกลาง ทรงแสดงอายตนะ ๑๒ ผู้มีอินทรีย์อ่อนและทรงแสดงธาตุ ๑๘ ผู้ชอบย่อทรงแสดงชั้น ๕ ชอบอย่างกลางทรงแสดงอายตนะ ๑๒ ชอบอย่างพิสดารก็ทรงแสดงธาตุ ๑๘ ลักษณะการสังเคราะห์ภูมิที่เกิดของวิปัสสนา เพื่อเป็นหลักทฤษฎีในการปฏิบัติ เช่น รูปชั้น ๓ สังเคราะห์เป็นรูปธรรม เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สังเคราะห์เป็นนาม สังเคราะห์ชั้นทั้งรูปนามเป็นอายตนะและธาตุ ได้ดังนี้

รูป เป็นรูปธรรม-รูปายตนะ-รูปธาตุ เห็นเป็นนามธรรม-มนายตนะ-จักขุวิญญาณธาตุ
เสียง เป็นรูปธรรม-สัททายตนะ-สัทธาตु ได้ยินเป็น นามธรรม-มนายตนะ-โสท
วิญญาณธาตุ

กลิ่น เป็นรูปธรรม-คันธายตนะ-คันธธาตุ ได้กลิ่นเป็นนามธรรม-มนายตนะ-ฆาน
วิญญาณธาตุ

รส เป็นรูปธรรม-รสายตนะ-รสธาตุรู้รสเป็นนามธรรม-มนายตนะ-ชีวหาวิญญาณธาตุ
เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นรูปธรรม โผฏฐัพพะตนะ โผฏฐัพพธาตุ รู้สึกเป็นนามธรรม
มนายตนะ กายวิญญาณธาตุ

ยืน เดิน นั่ง นอน คู้ เหยียด เคลื่อนไหว เป็นต้น เป็นรูปธรรม

^{๔๘} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๑/๑๐๖-๑๐๘.

ธัมมายนะ - ธัมมธาดุจติที่สั่งให้เดิน นั่ง นอน คู้เหยียด เคลื่อนไหว เป็นนามธรรม - มนายนะ - มโนวิญญูณธาตุ ฯ

จากหลักการภาคปริยัติแห่งพระสัทธรรม คือ आयตนะ ๑๒ ดังกล่าวนี้นี้ เมื่อนำไปสู่ภาคปฏิบัติ ต้องรู้อารมณ์ปรมาตม์ที่เป็นปัจจุบันขณะ เท่านั้น ไม่ให้นึกหน่วงกับอารมณ์ที่เป็นอดีตตามสัญญา ในประเด็นการนำภาคปริยัติสู่การปฏิบัติ พระโสภณมหาเถระ ได้แสดงทัศนะไว้ว่า ในปัจจุบันบางแห่งกล่าวสอนว่า ในขณะที่เห็นให้พิจารณาว่า ตาเป็นรูป รูปารมณ์เป็นรูป จิตที่รู้เป็นนาม การพิจารณาอย่างนี้ ไม่ใช่วิปัสสนา เพราะเป็นเพียงการพิจารณา ตามสัญญาที่จำได้หมายรู้ โดยรับรู้สมมติบัญญัติเป็นอารมณ์หลัก ไม่ใช่การเจริญสติที่ระลึกรู้สภาวะธรรม ปัจจุบัน นอกจากนั้น ปัญญาจากการเรียนรู้ที่เรียกว่า สุตมยปัญญา (ปัญญาเรียนรู้) ปัญญาจากความดำริที่เรียกว่า จินตามยปัญญา (ปัญญาคิดรู้) ไม่ใช่วิปัสสนา เพราะมิได้เกิดจากประสบการณ์ภายใน ตนเอง ปัญญาทั้งสองนั้น อาจเปลี่ยนแปลงได้เมื่อได้รับข้อมูลใหม่หรือพิจารณาทบทวนในภายหลัง แต่วิปัสสนาเป็นปัญญาจากการอบรมจิต เรียกว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ คือ ปัญญารู้เห็น หมายถึง เห็นด้วยปัญญาจักขุจากประสบการณ์ตนเองอย่างแท้จริง

สรุปได้ว่า จากการศึกษาหลักธรรมในปธานียังคะ หลักการเจริญวิปัสสนาที่ปรากฏในพระสูตรนี้ เป็นการแสดงองค์แห่งความเพียร โดยกระบวนการของอายตนะ คือ อายตนะ ๖ สสเวทนา ตัณหา อารมณ์ของวิปัสสนา เป็นสภาวะปรมาตม์ เป็นอายตนะ เป็นธาตุ เป็นธรรมะ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา ของเรา แต่ทว่าสภาวะธรรมดังกล่าวนี้ มีอยู่เป็นประจำที่อารมณ์และอิริยาบถ ในขณะที่เห็นรูป ได้ยินเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้อง เย็น ร้อน อ่อนแข็ง ยืน เดิน นั่ง นอนคู้ เหยียด เคลื่อนไหวขึ้นคราวใด ก็ได้ชื่อว่าเกิดนามรูป เกิดอายตนะ เกิดธาตุ เกิดธรรมขึ้นในกาลนั้น

๔.๖ แนวทางการเจริญวิปัสสนาในสังขารูปัตติสูตร

การเจริญวิปัสสนาภาวนาเป็นการตั้งความปรารถนาของแต่ละบุคคลผู้เมื่อละจากโลกมนุษย์ไปแล้ว ย่อมไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ แล้วแต่การตั้งจิตอธิษฐาน เจริญจิตนั้นและทำให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปและเป็นไปเพื่อความสำเร็จ

ในการเจริญวิปัสสนาในสังขารูปัตติสูตร ต้องประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา และตั้งอยู่ในศีล ทำกสิณและบริกรรม ทำสมาบัติทั้งหลายให้เกิดขึ้น เมื่อเจริญวิปัสสนาได้ขึ้นสมาบัติ ย่อมปรารถนาในพรหมโลกที่มีรูป ถ้าปฏิบัติได้ระดับอรุพमान ย่อมเกิดในพรหมโลกที่ไม่มีรูป ถ้าเจริญวิปัสสนามีสมาบัติปทัฏฐาน แล้วทำให้แจ้ง อนาคามีผล ย่อมบังเกิดในชั้นสุทธาวาส ถ้าปฏิบัติถึงขั้นมรรค ย่อมหมดกิเลส เข้าสู่แห่งพระนิพพาน

มรรคผลนี้ พระพุทธองค์ทรงจำแนกไว้ ๔ ชั้นด้วยกัน คือ มรรค ๔ ผล ๔ คือ ๑. โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล ๒. สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล ๓. อนาคามิมรรค อนาคามิผล ๔. อรหัตตมรรค อรหัตตผล แล้วจึงจะถึงพระนิพพาน ทั้งหมดนี้รวมเป็นโลกกุตระธรรม ๙^{๔๔}

พระโสดาบันจะมีภพชาติเหลือเพียง ๗ ภพชาติเท่านั้นเอง จะเกิดอยู่แต่ในสุคติภพ คือ จะไม่ไปเกิดในอบายภูมิอีกต่อไป ไม่ต้องเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นเปรต เป็นอสุรกาย เป็นสัตว์นรก เพราะมีธรรมะคอยป้องกันไม่ให้ตกลงไปสู่ที่ต่ำ พระโสดาบันนี้จะรักษาศีล ๕ ยิ่งกว่าชีวิต จะไม่ละเมิดศีล ๕ อย่างเด็ดขาดไม่ว่าในกรณีใดทั้งสิ้น พระโสดาบันเป็นบุคคลที่ยังครองเรือนอยู่ เพราะยังไม่ได้ละสังโยชน์เครื่องพันธนาการอีก ๒ ตัว คือ กามราคะและปฏิฆะ กามราคะ หมายถึง ความยินดีในกาม ปฏิฆะหมายถึงความหงุดหงิดใจ แสดงว่าพระโสดาบันยังยินดีกับการครองเรือน มีสามี มีภรรยา จนกว่าจะละกามราคะและปฏิฆะได้ คือต้องเจริญสกทาคามิมรรคและอนาคามิมรรคจนบรรลุอนาคามิผล

การเจริญสกทาคามิมรรคและอนาคามิมรรค คือการพิจารณาร่างกายให้เห็นว่าเป็นของไม่สวยไม่งาม เรียกว่าการเจริญอสุกกรรมฐาน พิจารณาอาการ ๓๒ ของร่างกายทั้งส่วนข้างนอกของผิวหนังและส่วนที่อยู่ใต้ผิวหนังอวัยวะต่าง ๆ เช่น เนื้อ หนัง เอ็น กระดูก หัวใจ ปอด ตับ ไต ไข่มด ไข่มด เป็นต้น ทั้งขณะที่เป็นอยู่และขณะที่ตายไป เป็นซากศพในลักษณะต่าง ๆ ถ้าได้พิจารณาอยู่เรื่อย ๆ ต่อไปกามราคะความยินดีในกามก็จะค่อย ๆ คลายลงไปเรื่อย ๆ จะค่อย ๆ เบาบางลงไป ปฏิฆะความหงุดหงิดใจ ก็จะค่อย ๆ เบาบางตามไปด้วย เมื่อได้ทำให้กามราคะและปฏิฆะเบาบางลงไป ก็จะบรรลุสกทาคามิผล พระสกทาคามีจะมีความรู้สึกเบื่อ ๆ อายาก ๆ กับเรื่องของร่างกาย ถ้าเป็นน้ำก็ไม่ใช้น้ำเย็น ไม่ใช้น้ำร้อน แต่เป็นน้ำอุ่น ๆ ภพชาติของพระสกทาคามีจะเหลือเพียงภพชาติเดียวเท่านั้นเอง ถ้าปฏิบัติต่อไป คือ เจริญมรรคขั้นที่ ๓ คือ อนาคามิมรรค พิจารณาเรื่องอสุกความไม่สวยงามของร่างกายให้มากยิ่งขึ้นไป พิจารณาอย่างต่อเนื่องไม่หยุดหย่อน จนเห็นอสุกความไม่สวยงามของร่างกายได้ตลอดเวลา ก็จะบรรลุอนาคามิผล เพราะตัดกามราคะความยินดีในกามและปฏิฆะความหงุดหงิดใจได้หมด

พระอนาคามีเมื่อตายไปจะไม่กลับมาเกิดในกามโลกนี้อีก จะไปเกิดบนสวรรค์ชั้นพรหมโลก ชั้นใดชั้นหนึ่ง มี ๕ ชั้นด้วยกัน แล้วก็จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ในสวรรค์ชั้นพรหมโลก และเป็นผู้ไม่กลับมาเกิดในกามภพอีก คือ ไม่มาเกิดเป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นต้น ถ้าปฏิบัติต่อไปได้ คือ เจริญมรรคขั้นที่ ๔ คือ อรหัตตมรรค จะต้องพยายามตัดสังโยชน์อีก ๕ ตัว คือ รูปราคะ ความยินดีในรูปฌาน อรูปราคะความยินดีในอรูปฌาน มานะความถือตน อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน อวิชชา ความไม่รู้จริง ซึ่งในขั้นพระอนาคามีมีจิตที่ละเอียดมาก สงบมาก และสุขมาก จนทำให้ท่าน

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๗๐๖/๒๗๘.

ติดอยู่กับความสงบของจิตใจ ไม่เจริญปัญญาเพื่อตัดกิเลสละเอียดที่ยังซ่อนเร้นอยู่ในจิตใจ ต่อมาเมื่อเห็นว่ายังมีความทุกข์ที่เกิดจากมานะ จากอวิชชา จึงได้ออกจากการติดความสงบของรูปฌานและอรุณฌาน มาสู่การเจริญปัญญา แต่ทำเลยเถิดไปเกินความพอดี เลยกลายเป็นอุทธัจจะความฟุ้งซ่านไป ทางที่ถูกควรจะยึดทางสายกลางระหว่างการเจริญสมาธิและปัญญา สลับกันไป ปัญญาไว้ทำลายกิเลส สมาธิไว้สำหรับพักผ่อนเติมพลัง เมื่อทำได้ดังนี้ก็จะตัดอุทธัจจะความฟุ้งซ่านไปได้

มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ นิพพานนั้นมีอยู่ ๒ ลักษณะด้วยกัน คือ สอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ และอนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีชีวิตอยู่แล้ว ดังที่พระพุทธองค์ขณะนั่งบำเพ็ญจิตใต้ต้นโพธิ์ในวันเพ็ญเดือน ๖ ได้ทรงตรัสรู้ธรรมขึ้นมาในขณะนั้น พระพุทธองค์ทรงบรรลุถึงพระนิพพานแล้ว แต่เป็นสอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ยังมีเบญจขันธ์อยู่ ยังมีชีวิตอยู่หลังจากที่พระพุทธองค์ได้ทรงใช้เวลาถึง ๔๕ พรรษา สั่งสอนสัตว์โลกจนกระทั่งครบอายุ ๘๐ พรรษา จึงได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นอนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีเบญจขันธ์ ไม่มีชีวิตเหลืออยู่แล้ว จิตนิพพานคือจิตที่มีความสะอาดหมดจด เป็นจิตที่ปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นจิตที่เปี่ยมด้วยบรมสุข เป็นผลที่ผู้ประพฤติปฏิบัติที่ได้รับ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ เป็นผลที่น่าพึงปรารถนาอย่างยิ่ง เพราะเป็นความสุขความเจริญอันสูงสุดเมื่อกิเลสได้หมดไปแล้ว ดับลงแล้ว เรียกว่าภาวะ กิเลสนิพพาน^{๕๐}

๔.๗ สรุป

ปธานียังกรรม คือ องค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการ ประกอบด้วยศรัทธา ในพระพุทธเจ้าผู้มีโรคนัยน้อยเป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยาปรารภความเพียรในกุศลธรรมและละอกุศลธรรม และเป็นผู้มีปัญญา เห็นการเกิดและดับ มีความสำคัญ คือทำให้สิ่งที่สุดพรหมจรรย์อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันแล้วเข้าถึงอยู่ได้ และผู้ประพฤติปฏิบัติจะได้ผลดีหรือไม่ขึ้นกับอุปนิสัยของผู้ปฏิบัติ และคุณสมบัติของผู้เป็นอาจารย์เป็นส่วนสำคัญ คือ ต้องมีองค์แห่งความเพียรของผู้ปฏิบัติ คือ เป็นผู้ที่มีศรัทธาในพระพุทธเจ้า เป็นผู้ที่มีอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม และเป็นผู้มีปัญญา ทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติบรรลุพระปัญญาวิมุต ปฏิสัมภีที่ปัตตะ พระอุกโกฏภาควิมุต ๔ และ พระฉฬภิญญะ เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ตามลำดับ

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๘๗/๒๘๑., ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๔๒.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาหลักธรรมและแนวทางการเจริญปธานียังกรรมในสังขารูปัตติสูตร มีวัตถุประสงค์ดังนี้ คือ ๑) เพื่อศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในสังขารูปัตติสูตร ๒) เพื่อศึกษาแนวทางการเจริญสมณะและวิปัสสนาในสังขารูปัตติสูตร ๓) เพื่อศึกษาแนวทางการเจริญปธานียังกรรม ๕ ประการในการปฏิบัติวิปัสสนา โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องแล้ว รวบรวมข้อมูล เรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนาและตรวจสอบความถูกต้อง โดยอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญด้านวิปัสสนาภาวนา

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ เนื้อหาหลักธรรมในสังขารูปัตติสูตร

เนื้อหาหลักธรรมในสังขารูปัตติสูตร พบว่า เป็นพระสูตรที่พระสังคิตถิกอาจารย์ประมวลไว้เกี่ยวกับหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ว่าด้วยการอุปติของสังขาร เป็นสูตรที่ ๑๐ ใน อนุปทวรรคที่ ๒ ในวรรคเดียวกัน มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๔ ข้อ ๓๒๐ หน้า ๑๒๐ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ ครั้งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า เราจักแสดงเหตุสำเร็จความปรารถนาแก่เธอทั้งหลาย พวกเธอจงฟังเหตุสำเร็จความปรารถนานั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคว่า ชอบแล้วพระพุทธเจ้าข้า มีความสมบูรณ์ในตัว คือ ภิกษุผู้มีความปรารถนา เพื่อความสำเร็จในภพนั้น ๆ ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติไปสู่มรรค ปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความสำเร็จ มีความชัดเจนทั้งในด้านเนื้อหาสาระและสำนวนโวหาร โดยเฉพาะอุปมาโวหารที่ทรงให้นั้นชัดเจนมาก ทรงใช้ภาษาง่าย ๆ แต่สละสลวยกระทัดรัด ไม่สั้นหรือยาวเกินไป เป็นหมวดที่ว่าด้วยโทษของกามและวิธีออกจากกาม จนบรรลุธรรมตามลำดับบท หรือการปฏิบัติวิปัสสนา ด้วยการเห็น

แจ้งธรรมตามลำดับ ด้วยอำนาจขององค์ฌาน ซึ่งมีความหมายตามหลักสัทนัยและหลักอรรถนัย ประกอบด้วยหลักธรรมที่เกี่ยวข้องคือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา

ศรัทธาในพระพุทธศาสนากล่าวไว้ในทำนองเดียวกันหมดว่า เป็นศรัทธาที่เนื่องด้วย เหตุผลมีปัญญารองรับเชื่อโดยปัญญาใช้คู่กับปัญญาไม่หลบลี้หลบลตาเชื่อเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อเชื่อด้วย เหตุและผลเชื่อเพราะยอมรับหลักแห่งเหตุผลทั้งหมดนี้เท่ากับเป็นคำรับรองและยืนยันว่าศรัทธาใน พระพุทธศาสนาเป็นศรัทธาแบบญาณสัมปยุต

ศีล คือการสำรวม ทางกาย ทางวาจามีความมุ่งหมายที่เอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติสำหรับ พระภิกษุเพื่อป้องกันความเสียหายอันจะเกิดกับพระภิกษุหรือเกิดกับสงฆ์หมู่ใหญ่ความ มุ่งหมายหลักก็คือเพื่อความเรียบร้อยแห่งสงฆ์ในพระพุทธศาสนานอกจากนี้ยังมีประโยชน์สำหรับ กลุ่มชนหมู่คณะและประเทศชาติเพราะสามารถควบคุมความเป็นไปของสังคมให้เรียบร้อยไม่ว่าจะ เป็นคำสั่งกฎระเบียบหรือจารีตประเพณีที่มีชื่อต่างกันออกไปเช่นกฎหมายพระราชบัญญัติพระราช กฤษฎีกากฎกระทรวงข้อบังคับเป็นต้นกติกากล่าวนี้อาจถือว่าเป็นวินัยและกฎหมายของกลุ่มชนที่อยู่ ร่วมกันคนที่เจริญและชาติที่เจริญได้ย่อมต้องมีวินัยและกฎหมายเป็นแนวทางปฏิบัติ ดังนั้นไม่ว่า บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ต่างปฏิบัติหน้าที่ของตน ไม่ละเมิดไม่ละเว้นไม่เพิกเฉยดูดายไม่ก้าวก่ายหน้าที่ ของกันและกันการประพฤติให้อยู่ในขอบเขตย่อมเกิดความดีงามขึ้นและเมื่อประชาชนแม้รักษา วินัยของชาติแล้วยังต้องปฏิบัติตามวินัยของศาสนาคือศีล ๕ หรือศีล ๘ ส่วนบรรพชิตเมื่อรักษาวินัย ของศาสนาก็ยังต้องรักษาวินัยของชาติ

สุตะ ในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ความที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมากทรงความรู้กว้างขวาง ใส่ใจสดับรับฟังค้นคว้าหาความรู้อยู่เสมอส่วนพหุสัจจะในความหมายของนักวิชาการกล่าว ตรงกันว่าเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมามากมีความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งดังนั้นความที่ได้ ศึกษาอย่างมากได้ยินได้ฟังมากนี้เรียกได้ ๓ อย่างคือพหุสัจจะพหุสุตหรือสุตะเพราะต่างมีความหมาย เหมือนกันคือทรงไว้ซึ่งสุตะสั่งสมสุตะเป็นผู้ได้สดับมากทรงจำไว้ได้คล่องปากขึ้นใจสุตะเป็นปัจจัย แก่ความเป็นพหุสุตบุคคลเป็นพหุสุตและเป็นผู้เข้าถึงสุตะบุคคลบางคนมีสุตะ (ความรู้ที่ได้เล่าเรียน สดับไว้) เป็นอันมากรู้ทั่วถึงอรรถรู้ถึงธรรมแห่งสุตะที่มากนั้นแล้วเป็นผู้ปฏิบัติธรรมถูกหลัก (ธรรมานุธรรมปฏิบัติ) บุคคลนั้นชื่อว่าพหุสุตและเป็นผู้เข้าถึงโดยสุตะ

จาคะ อยู่ในระดับของบารมีมี ๓ ระดับ คือ ระดับบารมีเป็นระดับขั้นต้น ได้แก่การ บริจาคทรัพย์เงินทองบุตรธิดา และภรรยาเป็นทานแก่ผู้อื่น, ระดับอุปัชฌายะ เป็นระดับขั้นกลาง ได้แก่ การบริจาคอวัยวะอันเป็นสิ่งที่อยู่ในตัวเราเองเป็นทานแก่ผู้อื่น, ปรมัตถบารมี ได้แก่การสละ ชีวิตเป็นระดับสูงสุดของการสละ ในการที่จะสงเคราะห์บุคคลอื่นโดยการบริจาคทรัพย์สิ่งของให้

อย่างเดียวกันว่าเราจะเป็นผู้ให้จะต้องทิ้งอารมณ์ที่นึกว่าเราจะเป็นผู้แย่งคือว่าแย่งหรือว่าโกงทรัพย์สินของบุคคลอื่นมาเป็นของตนอันนี้ไม่มีในจิตใจของเรามีอารมณ์นี้ก็อย่างเดียวกันว่าเราต้องการให้เท่านั้นคือให้เขามีความสุขให้ด้วยการเสียสละเป็นปัจจัยให้เกิดบนสวรรค์หรือว่าถ้าจะว่ากันยังไม่ตายก็เป็นปัจจัยให้เกิดความรักแก่บุคคลผู้รับเมื่อเรามีความรักมากเราก็มีความสุขมากไปไหนก็มีแต่รอยยิ้มแย้มแจ่มใสมีความเคารพซึ่งกันและกันแสดงความเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกันจากจะให้ผลปัจจุบันในชาตินี้มีความสุขถ้าตายจากชาตินี้ไปแล้วก็ไปสวรรค์ จากะ หมายถึงความปราศจากความตระหนี่ ความเสียสละสิ่งของโดยการบริจาคทานให้ผู้อื่นด้วยความยินดีเต็มใจแบ่งปันสิ่งของที่ตนมีอยู่เพื่อ ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขรวมไปถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลสรรพสัตว์ทั้งภายในและภายนอก กำลังกายกำลังใจเพื่อสร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นกับสังคม

ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ความรู้ชัดความรู้แจ้ง คือ รู้เหตุรู้ผลรู้ในสิ่งที่เป็นประโยชน์ และสิ่งที่มีโทษประโยชน์รู้ในสิ่งที่ควรและสิ่งที่ไม่ควรในพระพุทธศาสนาถือว่าปัญญาเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งเพราะการกระทำทุกอย่างล้วนต้องอาศัยปัญญาทั้งที่เป็นโลกียะและปัญญาที่เป็นโลกุตระทั้งนั้นเมื่อมนุษย์มีปัญญาทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขผลของการพัฒนาปัญญา (วิปัสสนาปัญญา) ทำให้ได้บรรลุปัญญาขั้นสูงที่เรียกว่าญาณทั้งปัญญาเป็นกระบวนการพัฒนาสู่จุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ฉะนั้น ปัญญา จึงจัดว่าเป็นธรรมะที่สำคัญที่ควรตั้งไว้ในใจ ประการหนึ่งที่มีความสำคัญมากสำหรับชีวิตลำพังแต่ความรอบรู้หากบุคคลไม่หลีกเลี่ยงเหตุแห่งความเสื่อมทรามไม่ดำเนินปฏิบัติไปในเส้นทางแห่งความเจริญก็ไม่มีประโยชน์ปัญญาซึ่งเป็นธรรมะถึงแม้จะดีมีคุณค่าสูงส่งเพียงใดก็ตามจะเป็นสิ่งไร้ค่าหาประโยชน์ไม่ได้หากเราไม่นำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ปราชญ์ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่าชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาประเสริฐสุด

ดังนั้น กล่าวได้ว่า สิ่งที่เกิดขึ้นเบื้องต้น คือ ศรัทธา ซึ่งทำให้เกิดความเชื่อต่อบุญ และ บาป จึงมีการรักษาศีล เป็นการละเว้นด้วยกาย วาจา แล้วมีสุตะ ได้ฟังคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เกิดจากะ สละซึ่งสิ่งของให้เป็นทาน เป็นหนทางนำไปสู่ปัญญา มีการเจริญสมาธิไม่ว่าจะเป็นด้าน ฌานหรือปัญญามีความสำคัญทั้งนั้น คือ มีจุดมุ่งหมายเดียวกันได้แก่ความหลุดพ้นจากกองทุกข์ผู้ที่ บรรลุฌานเรียกว่าเจโตวิมุต คือการหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติสมถกรรมฐานส่วนผู้ที่บรรลุปัญญา เรียกว่าปัญญาวิมุตและผลของการเจริญปัญญาโดยอาศัยฌานเป็นบาทฐานนี้ทำให้ผู้ปฏิบัติได้ความ รับสามารถพิเศษ คือ มีฤทธิ์ต่าง ๆ เช่น มีฤทธิ์เป็นต้น ทั้งยังหลุดพ้นจากกิเลสราคะทำให้ล่วงพ้น ภัยไปสู่พระนิพพาน

๕.๑.๒ แนวทางการเจริญสมณะและวิปัสสนาในสังขารูปัตติสูตร

แนวทางการเจริญสมณะและวิปัสสนาในสังขารูปัตติสูตร พบว่า แนวทางการเจริญภาวนา มีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. สมถภาวนา หรือ สมถกรรมฐาน ซึ่งเป็นการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ ซึ่งผลที่ได้จากสมณะ คือ ฌานสมาบัติ หรือ อภิญญา ที่เป็นฝ่ายโลกียะ ที่สามารถเสื่อมถอยได้ สมณะตามหลักพุทธศาสนา คือการสร้างสมาธิเพื่อใช้เป็นบาทฐานวิปัสสนา จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา สำเร็จด้วยวิปัสสนา คือการฝึกอบรมปัญญาที่มีสมาธินั้นเป็นบาทฐาน หากบรรลุจุดหมายสูงสุดด้วยและยังได้ผลพิเศษแห่งสมณะด้วย แต่หากบรรลุจุดหมายแห่งวิปัสสนาอย่างเดียวไม่ได้ผลพิเศษแห่งสมณะก็ยังเลิศกว่าได้ผลพิเศษแห่งสมณะคือได้ฌานสมาบัติและอภิญญา ๕ แต่ยังไม่พ้นจากอวิชชาและกิเลสต่าง ๆ ไม่ต้องพูดถึงจุดหมายสูงสุด แม้แต่เพียงขั้นสมาธิ ท่านก็กล่าวว่า พระอนาคามีถึงแม้จะไม่ได้ฌานสมาบัติ ไม่ได้อภิญญา ก็ถือว่าเป็นผู้บำเพ็ญสมาธิบริบูรณ์ เพราะสมาธิของพระอนาคามีผู้ไม่ได้ฌานสมาบัติ ไม่ได้อภิญญานั้น แม้จะไม่ใช้สมาธิที่สูงพิเศษอะไรนักแต่ก็เป็นสมาธิที่สมบูรณ์ในตัวยั่งยืนคงระดับ มีพื้นฐานมั่นคง เพราะไม่มีกิเลสที่จะทำให้เสื่อมถอยหรือรบกวนได้ ตรงข้ามกับสมาธิของผู้เจริญสมณะอย่างเดียวจนได้ฌานสมาบัติและอภิญญา แต่ไม่ได้เจริญวิปัสสนาไม่ได้บรรลุมรรคผล แม้สมาธินั้นจะเป็นสมาธิขั้นสูงมีผลพิเศษ แต่ก็ขาดหลักประกันที่จะทำให้ยั่งยืนมั่นคง ผู้ได้สมาธิอย่างนี้ถ้ายังเป็นปุถุชนก็อาจถูกกิเลสครอบงำทำให้เสื่อมถอยได้

๒. วิปัสสนาภาวนา หรือวิปัสสนากรรมฐาน เป็นการฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง ได้แก่ หลักหรือวิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริงในรูปนามชั้น ๕ ว่า เป็นสภาวะที่ไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ ทนได้ยาก (ทุกขัง) เป็นสภาวะที่ไม่ใช่บุคคลตัวตน เราเขา บังคับบัญชาไม่ได้ (อนัตตา) เรียกว่า วิปัสสนา ความเข้าใจของผู้ปฏิบัติหลายท่านคิดว่าการปฏิบัติสมถภาวนาดีกว่าวิปัสสนาภาวนา เพราะสมณะฝึกแล้วทำให้เหาะได้ รู้ใจคนอื่นได้ เสกมนต์คาถาอาคมได้ ส่วนวิปัสสนาล้วน ๆ ทำไม่ได้แต่ถึงอย่างไรก็ตามผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานก็ยังเป็นเพียงปุถุชนที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดใน ๓๑ ภูมิหาที่สุดของภพชาติไม่ได้ยังต้องตกอบายหมานในนรกอีกนับชาติไม่ถ้วน ส่วนผู้ปฏิบัติวิปัสสนานั้น ถึงแม้จะเหาะไม่ได้ เสกคาถาไม่ขลังแต่ก็เหลือภพชาติเพียงแค่ ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่ง และตั้งแต่ชาตินี้เป็นต้นไปก็จะไม่ตกอบายอีกเลยไม่ว่าในอดีตจะเคยทำบาปอกุศลไว้มากมายปานใดก็ตาม วิปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นประจักษ์แจ้งพระไตรลักษณ์ในรูปที่เห็นเสียงที่ได้ยิน อาการที่เคลื่อนไหว ใจที่คิด เป็นต้น เป็นวิธีการปฏิบัติที่จะนำกายและใจของผู้ปฏิบัติให้เข้าถึงสภาวะดับสงบเย็น (นิพพาน) ได้ถ้าต้องการสุขแท้ สุขถาวรที่ไม่กลับมาทุกข์อีกก็ต้องดำเนินไปตามหนทางนี้นั่น ไม่มีทางอื่น ความเข้าใจของผู้ปฏิบัติหลายท่าน

คิดว่า การปฏิบัติสมถกรรมฐานดีกว่าวิปัสสนากรรมฐาน เพราะสมถะฝึกแล้วทำให้เหาะได้ รู้ใจคนอื่นได้ เสกคาถาอาคม ได้ส่วนวิปัสสนาทำไม่ได้แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานก็ยังเป็นเพียงปุถุชนที่ยับต้องเวียนว่ายตายเกิดใน ๓๑ ภูมิ หาที่สุดของภพชาติไม่ได้ยังต้องตกอบาย ทรมานในนรกอีก ส่วนผู้ปฏิบัติวิปัสสนานั้น ถึงแม้จะเหาะไม่ได้เสกคาถาไม่ขลังแต่เมื่อบรรลุได้เพียงชั้นโสดาบันเท่านั้น ก็จะเหลือภพชาติเพียง ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่งและตั้งแต่ชาตินี้เป็นต้นไปจะไม่ตกอบายอีกเลย ไม่ว่าในอดีตเคยทำบาปอกุศลไว้มากมายปานใดก็ตาม จะไม่ตกนรกอีกแล้ว

๕.๑.๓ แนวทางการเจริญปธานียังคะธรรม ๕ ประการในการปฏิบัติวิปัสสนา

แนวทางการเจริญปธานียังคะธรรม ๕ ประการในการปฏิบัติวิปัสสนา พบว่า ปธานียังคะธรรม คือ องค์แห่งความเพียร ๕ ได้แก่ ศรัทธาในพระพุทธเจ้า เป็นผู้มิมีโรคน้อย เป็นผู้ไม่โอ้อวด และไม่มีมารยา ทำความเพียรในกุศลธรรม และละอกุศลธรรม และมีปัญญา ในความเกิด และความดับ

ความเชื่อ ความมั่นใจในพระพุทธเจ้า ในฐานะที่เป็นบุคคลต้นแบบ ซึ่งยืนยันถึงวิสัยความสามารถของมนุษย์ว่า มนุษย์สามารถหยั่งรู้สัจธรรม เข้าถึงความจริงและความดีงามสูงสุดได้ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามของมนุษย์เอง มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ เจริญงอกงามขึ้นได้ทั้งในด้านระเบียบชีวิตที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกาย วาจา ทั้งในด้านคุณธรรมที่พึงอบรมให้แก่กล้าขึ้นในจิตใจ ทั้งในด้านปัญญาความรู้คิดเหตุผล จนสามารถหลุดพ้นจากเครื่องผูกมัดบีบคั้นที่เรียกว่า กิเลสและกองทุกข์ ทำทุกข์ให้สิ้นไป ประสบความเป็นอิสระดีงามเลิศล้ำสมบูรณ์ได้ และในการที่จะเข้าถึงภาวะเช่นนี้ ย่อมไม่มีสัตว์วิเศษใด ๆ ไม่ว่าจะโดยชื่อว่า เทวะ มาร หรือพรหมที่จะเป็นผู้ประเสริฐมีความสามารถเกินกว่ามนุษย์ ซึ่งมนุษย์จะหันเหไปหาหรือรื้อเพื่อขออุทานุภาพดลบันดาล อนึ่ง บุคคลผู้ฝึกตนจนถึงภาวะนี้แล้ว ย่อมมีคุณสมบัติพิเศษมากมาย ซึ่งสมควรดำเนินตาม และเมื่อมนุษย์มั่นใจในความสามารถที่จะทำเช่นนั้นได้ ก็ควรพยายามปฏิบัติสร้างคุณความดีพิเศษนั้นให้มีขึ้นในตน หรือปฏิบัติให้เข้าถึงความที่บุคคลต้นแบบนั้นได้ค้นพบและนำมาแสดงไว้แล้ว

เป็นผู้มิมีโรคน้อย การปฏิบัติธรรม หรือการเจริญภาวนานั้น ร่างกายก็จำเป็นว่าเป็นสิ่งสำคัญในการประพฤติ ฉะนั้นบุคคลผู้มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย มีไฟธาตุดีเหมาะกับการย่อยอาหาร รู้จักรักษาสุขภาพตนเอง และถนอมร่างกายเพื่อใช้สร้างบารมีด้วยการ ใช้ปัจจัยสี่ที่ไม่เป็นโทษต่อร่างกาย ดูแลร่างกายให้เหมาะสมกับฤดู รักษาอิริยาบถของร่างกายให้สมดุล และไม่ใช้ร่างกายหักโหมจนเกินไป เมื่อบุคคลใดขาดคุณสมบัติเหล่านี้ การปฏิบัติ และการเจริญวิปัสสนาก็ย่อมเป็นไปได้ยาก

เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา หรือไม่อวดคุณวิเศษที่มีอยู่ในตัวเอง ในที่นี้ หมายถึง การได้บรรลุฌานชั้นต่าง ๆ และการอ้างว่าได้ไปพบเห็นผู้ที่ไปเกิดในโลกอื่นได้นั้นจะต้องได้ทิพยจักขุญาณ

เท่านั้น และผู้ที่จะได้ญาณ จะต้องมีศีลบริสุทธิ์ และฝึกสมาธิจนได้บรรลุฌาน ๔ และได้สมาบัติ ๘ จึงจะทำการที่อวดอ้างเช่นนี้ได้ และผู้ที่บรรลุธรรมได้จะดำเนินตามมรรค ๘ เริ่มด้วยสัมมาทิฐิคือ ความเห็นชอบ คือเห็นความจริงตามอริยสัจ ๔ และที่สำคัญคือเห็นตามความเป็นจริง หรือที่เรียกว่า ญาณุตถญาณทัศนะ คือเห็นว่าสังขารไม่เที่ยง เห็นว่าธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา (สัพเพ สังขารา อนิจจา สัพเพ ธัมมา อนัตตาติ)

การทำความเพียรในกุศลธรรมให้เกิดและละอกุศลธรรม คือ การละความชั่ว ละบาป อกุศลทั้งปวง เจริญกุศลให้ถึงพร้อม ทำจิตให้ผ่องแผ้ว ผู้ปฏิบัติถึงวาระหนึ่ง ๆ หรือละบาปอกุศลออกไปได้ กุศลก็เกิด ที่เรียกว่ากุศล เพราะอกุศลก็มีโทษ โทสะ ที่เรียกว่ากุศลนั้น คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ เมื่อกิเลสเกิดขึ้นในใจเรารู้ทันนะ โทสะเกิดเรารู้ทัน ก็เป็นอโทสะขึ้นมาแล้ว และตรงที่ล้าง อกุศล กุศลก็เกิดในขณะนั้นเลย ถ้ากุศลเกิดขึ้นเมื่อใดนะ กุศลถึงพร้อมเมื่อไหร่ จิตก็ผ่องแผ้วใน ขณะนั้นเลย เพราะกุศลเกิดแรก ๆ จิตยังไม่ผ่องแผ้วเต็มที่ จิตยังติดกุศลอยู่ แต่ถ้าเห็นอีกนะ กุศลก็ตก อยู่ใต้ไตรลักษณ์ จิตไม่เอาทั้งบุญ จิตไม่เอาทั้งบาป แต่จิตไม่ทำชั่ว ทำชั่วไม่ได้เด็ดขาดเลย ศีลสมาธิ ปัญญา ก็จะมีบริบูรณ์ขึ้นมา ไม่ใช่คิดเอาเอง ว่าไม่ยึดถืออะไรเลย

ผู้มีปัญญา คือ ผู้ประกอบด้วยปัญญาที่เห็นความเกิดและความดับ คือ เห็นตามความเป็นจริงว่า ทุกสรรพสิ่งในโลกนี้ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และในที่สุดก็ดับสลายไป พระพุทธเจ้าท่าน ที่ว่า การเกิด อย่างที่เกิดจากหมู หมา แมว หรือแม้แต่มนุษย์ เกิดจาก ท้องมารดา ก็เข้าใจนะ เรื่องอย่าง นั้น จะไม่รู้เสียจนอย่างนั้น มันจะเป็นไปได้ไม่ได้นะ ก็รู้อย่างนั้นก็รู้ แล้วเป็นความเกิดที่ลึกซึ้งเข้าไป ถึง การเกิดของดิน น้ำ ลม ไฟ การเกิดของอะไร ต่ออะไรต่าง ๆ นานา จนกระทั่งถึงการเกิดของ กิเลส ซึ่งเป็นตัวเป้าหมายหลัก การเกิด ในจิตใจ การเกิดทางกาย ทางวาจา โดยเฉพาะการเกิดทาง จิตใจ เกิดอย่างไร อารมณ์อย่างไร แล้ววิเคราะห์วิจัยออก จนกระทั่งแยกในการเกิดขึ้น ของกิเลสที่ ซ่อนอยู่ในจิตใจได้อีก แล้วทำให้ดับ รู้การเกิดการดับเป็นอริยะ เพราะรู้การเกิด การดับเป็นอริยะ เป็นเครื่องชำระกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ส่วนผู้บรรลุธรรมด้วยการปฏิบัติปธานียังกรรม ได้แก่ พระปัญญาวิมุต ปฏิสัมภิทัปปัตตะ พระอุกโกตภาควิมุต ๔ และพระฉฬภิญโญ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาเรื่อง หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ในสังขารูปัตติสูตร ผู้ศึกษามุ่งประเด็นศึกษาเฉพาะข้อความที่ปรากฏใน สังขารูปัตติสูตร ซึ่งเป็นเนื้อหาที่กล่าวถึง ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ที่มีองค์ธรรมของผู้ปรารถนาความเพียร ๕ คือ ศรัทธา ในพระพุทธเจ้า มีโรคน้อย ไม่โอ้อวด มีความเพียร และมีปัญญา ซึ่งเป็นองค์ธรรมในการปฏิบัติ วิปัสสนากาวนา ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ โดยมีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษานำไปใช้

๑) ควรศึกษาหลักธรรมและแนวทางการเจริญปธานียังกรรมในสังขารูปัตติสูตร ให้เข้าใจจากพระไตรปิฎก ทั้งสมถะ และวิปัสสนา จากนั้น ลงมือปฏิบัติด้วยตัวเองตามสมควร แก่กรรมในสถานปฏิบัติ และประยุกต์นำหลักการมาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพื่อได้มีสติ พิจารณา อารมณ์อย่างต่อเนื่อง และเป็นปัจจุบันธรรมต่อไป

๒) ควรเผยแพร่ หลักการ และวิธีการ ในการเจริญปธานียังกรรม ตามหลัก สติปัฏฐาน ๔ เพื่อเกื้อกูลประโยชน์สุขต่อสังคม คือ การปฏิบัติที่มีสติใน กาย เวทนา จิต และธรรม

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาหลักธรรมและแนวทางการเจริญปธานียังกรรมในสังขารูปัตติสูตร ยังมี หลักธรรมอีกหลายประการ ที่มีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกับพระสูตรนี้ ฉะนั้นผู้วิจัยเห็นว่า หลายแนวคิด หลายประเด็นที่น่าสนใจ ควรนำไปศึกษาวิจัยในหัวข้อต่อไป

- ๑) ควรศึกษาการบรรลุธรรมจากการเจริญปธานียังกรรมตามแนวสติปัฏฐาน ๔
- ๒) ควรศึกษาการบรรลุธรรมและแนวทางการเจริญวิปัสสนาในสปัริสสูตร
- ๓) ควรศึกษาหลักธรรมและแนวทางการเจริญวิปัสสนาภาวนาใน สูตรอื่น ๆ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

_____. อรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. ฎีกาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๗.

_____. ปกรณ์วิเสสภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน,
๒๕๓๗.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปลชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). ลักษณะจิตตुकกะ. กรุงเทพมหานคร: คัลเลอร์โฟร์, ๒๕๓๗.
คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เชียงใหม่. นวโกวาทฉบับมาตรฐาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์เชียงใหม่, ๒๕๓๕.

ฉันทนา อุดสาหลักชัย. พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
ธรรมาการพิมพ์, ๒๕๔๔.

เดือน คำดี. พุทธปรัชญา. กรุงเทพมหานคร: โอเอสพริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๓๔.

ทองหล่อ วงษ์ธรรม. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนส์, ๒๕๓๕.

บุญมี แท่นแก้ว. พระธรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนส์, ๒๕๔๖.

- _____. **ปรัชญาศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. ณะการพิมพ์, ๒๕๓๖.
- _____. **ญาณวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: ณะการพิมพ์, ๒๕๓๕.
- ผาสุก มุทธเมธา. รศ.. **คติชาวบ้านกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ฉบับปรับปรุง**. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๓๕.
- พันตรี ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรมมคธ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร: ร้านเรืองปัญญา, ๒๕๔๐.
- พ.อ.ปิ่น มุกทุกันต์. **มงคลชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๙.
- _____. **เรือนชั้นใน-ชั้นนอก**. กรุงเทพมหานคร: อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐.
- พุทธทาสภิกขุ. **สันติภาพ**. กรุงเทพมหานคร: เพชรประกาย, ๒๕๔๙.
- _____. **อริยศีลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๐.
- _____. **พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕.
- _____. **คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๔.
- พระคันธสาราภิวังศ์. **โพธิปักขิยธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๙.
- พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี). **วิปัสสนาภูมิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒.
- พระครูกลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมโม). **พุทธบัญญัติ ๒๒๗**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- พระญาณธชะ. **ปรมัตถทีปนี ปริจเฉทที่ ๗ สมุจจยสังคหะ**. พระคันธสาราภิวังศ์ แปล. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เฟลท, ๒๕๔๖.
- พระเทพดิลก (ระแบบ ธีระธโน). **อธิบายหลักกรรมตามหมวดจากนวโกวาท**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๔.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมมจิตโต). **“ปัญญาภาดา”**. ในวิชาการเทศนา. รวบรวมโดยพระครูปลัด สุวัฒน์จรรย์คุณและคณะ. กรุงเทพมหานคร: หจก. เอมีเทรดดิ้ง, ๒๕๔๔.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙. ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**. ชุด ศัพท์วิเคราะห์. เล่ม ๒. (ม.ป.ท.)
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **สลายความขัดแย้งนิติศาสตร์-รัฐศาสตร์-เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมมิก, ๒๕๔๖.
- _____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

- _____ . พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- _____ . ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒.
- _____ . พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- _____ . พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์. ชุด ศัพท์วิเคราะห์. เล่ม ๒. (ม.ป.ท.).
- _____ . หลักการพัฒนาดน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๒.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ). **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พระธรรมมงคลจารย์ (ทอง สิริมจฺโล). **ทางสายเอก**. เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัด, ดาราวรรณการพิมพ์, ๒๕๕๓.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พระพุทโธมหาราช. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดยพระเมธีวราภรณ์ (ยุ้ย อุปสนโต ป.ธ.๙), (ราชบุรี: หจก. สามลดา, ๒๕๔๙).
- พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนาขั้นหลักการปฏิบัติวิปัสสนา**. แปลเรียบเรียงโดย จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓.
- _____ . **มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.
- _____ . **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๔๘.
- พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ). **อานุภาพแห่งกาลัง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗.
- พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). **กรรมกรเวียนว่ายตายเกิด**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๔.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจริยะ. **ปรหมัตตโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: วี อินเตอร์ พรินท์, ๒๕๔๗.

พระอริยนันทมุนี(พุทธทาส อินทปญฺโธ). **อบรมธรรมพุทธทาสภิกขุ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๑๕.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคา). **จำลองสารพัดนึก**. รศ.. **พจนานุกรมบาลี-ไทยฉบับศึกษา**.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พระอัมมาราภิกขิต (เกิด). **บุพสิกขาวรรณา**. พระนคร: พระจันทร์, ๒๕๐๘.

พระเอฮาราทะโสเมเถระและพระเขมินทเถระ. **วิมุตติมรรค**. แปลโดยพระเทพโสภณและคณะ.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๘.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มั่งคั่งถกทีปนีแปล เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ประมวลสารคดีธรรม**. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการ
อำนวยการงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจัดพิมพ์เนื่องในพระราช
พิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ, ๒๕๓๐.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวังสปฏิบัติ ปาฐกถาอันเป็นวงศ์แห่ง
พระอริยเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย, ๒๕๕๔.

_____. **อริยวังสปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร: หจก.ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร:
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **แนวนิกทางศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๓.

สุภีร์ ทุมทอง. **ศรัทธาที่ถูกต้อง**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด, ๒๕๕๖.

แสงจันทร์งาม. **ศาสนศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยพัฒนาพานิช,
๒๕๓๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

วสิน อินทสระ. **ชาวพุทธกับวิกฤตศรัทธา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗.

_____. **การช่วยเหลือตนเอง**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
วิทยาลัย, ๒๕๒๘.

วงศ์ชาญบาลี (ผู้ชำระ). **คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค (ไทย)**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรม
บรรณาการ, ๒๕๒๕.

(๒) วิทยานิพนธ์:

นายนันทพล โรจนโกศล. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๘.

พระครูวิมลศาสนการ (ประหยัด อินช่วย). “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในภยเกรวสูตร”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระครูวินัยธรรมเกียรติ จานตุตโร. “ศึกษานามรูปปริจเฉทญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี (พรหมจันทร์). “ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติอานาปานสติภาวนาเฉพาะกรณีคำสอนพุทธทาสภิกขุ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาสุชน ยสสีโล (ผลชอบ). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหารุ่งเรือง รุกขิตธมโม (ปะมะชะ). “ผลการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน: ศึกษากรณีเยาวชนผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรมสวนเวฬุวัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระวิมาน คมกัปปโย (ตรีภม). “การศึกษาวิเคราะห์ศีล ๕ ในฐานะเป็นรากฐานของสันติภาพ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕.

ภาคผนวก ก

พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

าย สมนุนาคโต โหติ, ตั้เตน สมนุนาคโต [๑๖๒] ปุณ จปรํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สทฺธา
 รมมนาคโต โหติ ปณฺณาย สมนุนาคโต โหติ สเดบ สมนุนาคโต โหติ จาเคน ส

เท, อญฺญา สจฺจสฺส อญฺญา, อญฺญา สจฺจสฺส อญฺญา เท, ปณฺณาย สมนุนาคโต
 เท. ตสฺส เอวํ โหติ “อโห วตาคํ กายสฺส เกทา ปรมฺมรณา พฺรหฺมณฺณมหาธํมฺมํ โห
 ...คหปคฺคิมหาธํมฺมํ วา สหฺพยุคํ อปฺปชฺเชยฺยน”ติ. โส ตํ จิตฺตํ ปทฺหติ, ตํ วา
 เต จิตฺตสฺสวติ ตํ จิตฺตํ อวตติ ตสฺส เต สจฺจสฺสวติ สจฺจสฺสวติ สจฺจสฺสวติ สจฺจสฺสวติ

สจฺจสฺสวติ จ วิหารา จ เวยฺย ภาวิตา จิตฺตํ อญฺญาชาติ, ตํ จิตฺตํ ภาวิต. ตสฺส เท
 ยํ ภิกฺขเว มคฺโค อยํ ปฏฺธิปทา เอวํ พหุํถักฺกา ตคฺคฺรูปคฺคตฺติยา ถังคฺคตฺติ. อ
 ตคฺคฺรูปคฺคตฺติยา ถังคฺคตฺติ.

๑๖๓] ปุณ จปรํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สทฺธาย สมนุนาคโต โหติ, ตั้เตน สมนุนาคโต [๑
 สฺเตน สมนุนาคโต โหติ, จาเคน สมนุนาคโต โหติ, ปณฺณาย สมนุนาคโต โหติ,
 ตสฺส สฺตํ โหติ “จาคุมฺมหาราชิกกา เทวา ทิฆายกา วณฺณวณฺโโค สฺชพฺพธา”ติ. โหติ.

ปรมฺมรณา จาคุมฺมหาราชิกานํ ตสฺส เอวํ โหติ “อโห วตาคํ กายสฺส เกทา
 ปทฺหติ, ตํ จิตฺตํ อญฺญาชาติ, ตํ เทวานํ สหฺพยุคํ อปฺปชฺเชยฺยน”ติ. โส ตํ จิตฺตํ
 เอวํ ภาวิตา เอวํ พหุํถักฺกา จิตฺตํ ภาวิต. ตสฺส เต สจฺจสฺสวติ จ วิหารา จ

สจฺจสฺสวติ สจฺจสฺสวติ สจฺจสฺสวติ สจฺจสฺสวติ สจฺจสฺสวติ สจฺจสฺสวติ สจฺจสฺสวติ สจฺจสฺสวติ

ติ “สหัสโส พุรهما ที่ชาโยโก วณณวา สุขพุดโต”ติ สหัสโส โหติ. ศัสส สุกัง โห
 สหัสโสโลกธาตุ” ฌริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา วิหริติ. เยปี ศคฺถ สคฺตา ภิกฺขเว พุรهما ส
 ติวา อธิมุจฺจิตฺวา วิหริติ. เสยฺยถาปี ภิกฺขเว จกฺขมา ปริโส อปฺปนฺนา, เตปี ฌริ

ตฺวา ปจฺจเวกฺเขยฺย. เอวเมว โส ภิกฺขเว สหัสโส พุรهما เอกํ อามณฺทํ หตฺถเก กิริ
 ติมุจฺจิตฺวา วิหริติ. เยปี ศคฺถ สคฺตา อปฺปนฺนา,^๒ เตปี สหัสโสโลกธาตุ ฌริตฺวา อ
 ริติ ศัสส เอกํ โหติ “คโห อตฺตํ อวสฺส เอว ฌริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา วิห

ริตฺวา เปร เตกํ ปเท วรคฺคา กายจฺเจ เปรเต ฌริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา วิหริติ.”
 เยคํ อปฺปชฺเชยฺยน”ติ. โส คํ จิตฺกํ ปทหติ, คํ ปรมฺมรณํ สหัสสปุรฺหมโน^๓ สห
 . ศัสส เค สงฺขารํ จ วิหารํ จ เอวํ ภาวิตฺวา จิตฺกํ อธิฐฺสาติ, คํ จิตฺกํ ภาวเติ.
 ศคฺติคํ จิตฺตํ มคฺคํ จิตฺตํ ปริปฺปชฺชติ, อตฺตํ ฌริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา วิห

ริตฺวา ภิกฺขเว มคฺเค อยฺย ฌริตฺวา ศคฺตฺว- เอว พหุสทฺตํ ศคฺตฺว มคฺคยา สจฺจตฺต.
 ปตฺติยา สจฺจตฺติ.

ตมฺหฺนาคโต โหติ, ตฺเถน ตมฺหฺนาคโต [๑๖๗] ปุณ จปรํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สํทชฺชาย

ตฺเถน ตมฺหฺนาคเต เตห, จาเตน ตมฺหฺนาคเต เตห, ขณฺเณน ตมฺหฺนาคเต เตห,
 ตสฺสํ ตํ โหติ “ทตฺถสฺสโต พุทฺธมา ทิฆายโก วณฺณวา สุทฺทพฺพุโต”ติ. โหติ.
 สโต ภิกฺขเว พุทฺธมา ทตฺถสฺสโตโลกชาคุ ฌริตฺวา อธิมฺจุจฺจิตฺวา วิหริตฺ. เอวํ ทตฺถส

า วิหริต. เติยฺยถาป ภิกฺขเว ตคฺคํ ตคฺคา อูปบฺนฺนา, เตป ฌริตฺวา อธิมฺจุจฺจิตฺวา
 เกโต ปณฺทกฺมฺพเต นิภฺชิตฺโต มณฺนิ เวพฺพียํ สุโฆ ชาติมํ อฏฺฐสโต สุปฺปิกฺม
 ภิกฺขเว ทตฺถสฺสโต พุทฺธมา ภาสฺสํ^๒ จ ตปฺติ จ^๒ วิโรจติ จ. เอวเมว โห

ภาตุ ฌริตฺวา อธิมฺจุจฺจิตฺวา วิหริต. เอวํ ตคฺคํ ตคฺคา อูปบฺนฺนา, เตป ทตฺถสฺสโตเสก
 มฺจุจฺจิตฺวา วิหริต. ตสฺสํ เอวํ โหติ “อโห วตํ ภาสฺสํ เกทา ฌริตฺวา อธิ
 สตฺถสฺสโตพุทฺธมฺโน สหฺพฺยํ อูปบฺนฺนฺน”ติ. โต คํ จิตฺกํ ปทหติ, คํ ปรมมฺรณา

วหารา จ เอว ภาวตา จตฺต อฏฺฐจํ, ต จตฺต ภาเวต. ตสฺสํ เต สจฺจวรา จ
 ยํ ปฏิปทา คตฺตูปคฺติยา เอวํ พหุตฺถตา คตฺตูปคฺติยา ตํวตฺตติ. อยํ ภิกฺขเว มคฺโค อ
 ตํวตฺตติ. อยํ ภิกฺขเว มคฺโค อยํ ปฏิปทา คตฺตูปคฺติยา

โธเนน สมนนาคโต [๑๗๒] ปุณ จปวํ ภิกขเว ภิกขุ สหุชาย สมนนาคโต โหติ, ๕

โต โหติ, ปณณาย สมนนาคโต โหติ, สุตเตน สมนนาคโต โหติ, จาเคน สมนนาค
า เทวา ทิฆายุกา จิรฐฐิติกา โหติ. ตสฺส สุตํ โหติ “อากาสานนญายคณูปค
หํ กายสฺส เกทา ปรมมรณา สุตพหุตา”ติ. ตสฺส เอวํ โหติ “อโห วตา

สหุชคํ อุปปชฺชเยยฺย”ติ ๖ เป ๖ อยํ ภิกขเว มคฺโค อากาสานนญายคณูปคานํ เทวานํ ๕
คติ. อยํ ปฏิปทา ศคฺครูปคตฺติยา สํวคฺค

วิธมฺม สมนนาคโต โหติ, สุตเตน สมนนาคโต [๑๗๓] ปุณ จปวํ ภิกขเว

จปวํ ภิกขเว ภิกขุ สหุชาย สมนนาคโต โหติ, สุตเตน สมนนาคโต [๑๗๓] ปุณ
มนนาคโต โหติ, จาเคน สมนนาคโต โหติ, ปณณาย สมนนาคโต โหติ, สุตเตน ส
คํ โหติ “วิณณณนญายคณูปคา เทวา ทิฆายุกา จิรฐฐิติกา โหติ. ตสฺส ส
สฺส เอวํ โหติ “อโห วตํ อภิสสํ เกทา ปรมมรณา วิณณณ สุตพหุตา”ติ

สุตพหุตา ค. ตสฺส เอวํ เทวํ อโห วตํ กายสฺส เกทา ปรมมรณา วิณณณ
ณนญายคณูปคานํ เทวานํ สหุชคํ อุปปชฺชเยยฺย”ติ ๖ เป ๖ อยํ ภิกขเว มคฺโค
อยํ ปฏิปทา ศคฺครูปคตฺติยา สํวคฺคคติ.

เย่ อภินว ไล้ ภาสวณั ฆยา ภาสวณั เจโตวิมุคคิ ปณณววิมุคคิ ทิฏฐาเจว ฆมเม ะ
 ทัคคิ. สจฺฉิกคฺคา อุตฺตมปชฺช วิหริคฺ. อยมฺ ภิกฺขเว ภิกฺขุ นี กคฺคจฺจิ อุตฺตปชฺช

เชฐ ภาวโต ภาสคิ อภินนุทฺทคิ. อิทมโวจ ภาววา. อคฺคตมภา เต ภิก
 คคิ นินฺจิจิคิ ทสฺม. สจฺฉารูปปคฺคิสุ

อนุปทวคฺโค นินฺจิจิโต ทุคฺติโย.

๑๖๓

ภาคผนวก ข

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

๑๐. สังขารูปปัตติสูตร

‘สังขารูปปัตติสูตร’

พาสงขาร

ภาตวการเกทชนน

เมปรารณา

ปฏิบัติให้สำเร็จควา

[๑๖๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

พาสงขาร

[๑๖๐] ภาตวการเกทชนน

ะภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพร
สาวัตถิ ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียก อนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุง

ยมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ภิกษุทั้งหลาย
าคได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดขึ้นแห่งสังขารแก่ พระผู้มีพระ
เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” เธอทั้งหลาย

า ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า
ทธา [๑๖๑] “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยศรั

ประกอบด้วยบุญญา ประกอบด้วยศล ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ
แล้ว เราพึงเข้าถึงความ ภิกษุนั้นมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘โอหนอ หลังจากตายแ

เธอตั้งใจนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น สังฆารและวิหารธรรม มหาศาล
อันเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในคหบดี เหล่านั้น
นั้นได้ มหาศาล

วันไปเพื่อความเกิดขึ้นในคหบดีมหาศาลนั้น ผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า	ภิกษุทั้งหลาย มรรคนี้ ปฏิปทานี้ [๑๖๓] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็น ประกอบด้วยสตะ ประกอบด้วยจาคะ
---	---

ภิกษุณัณมี ‘เทพชั้นจาตุมหาราชมีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขมาก’
เป็นผู้มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเข้าถึงความ
สุขร่วมกับเทพชั้นจาตุมหาราช’ เธอตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนี้

เนนออนเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เป็นไปเพื่อความเกิด และวิหารธรรมเหล่า
ราชันนี้ได้ ขึ้นในเทพชั้นจาดมห

.....

จะหุงผลหนึ่งไว้ในมือแล้ว ก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่ เปรียบเหมือนบุรุษมีนัยน์ตาดี วางผล
จิตแผ่ไปตลอด ๑,๐๐๐ พิจารณา ดู แม้ฉันใด สหัสสพรหมก็ฉันนั้นเหมือนกัน น้อม

จิตแล้วในชั้นสหัสสพรหมนั้น ก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่ โลกธาตุอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เ
า ‘โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงถึงความ ภิกษุนี้มีความปรารถนาอย่างนี้’
ตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น สังฆารและ เป็นผู้อยู่ร่วมกับสหัสสพรหม’ เธอ

รมเหล่านั้นอันเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้น วิหารธ
สพรหมนั้นได้ ในชั้นส

จนทั้งหลาย บรรดาที่ ปฏิบัติว่า เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้น ชั้นสหัสสพรหมนี้

ภิกษุทั้งหลาย สรรพคุณ มีดังนี้ เธอจงประกอบภาวนาตามนี้เถิด

ประกอบด้วยศีล [๑๖๖] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ป
ภิกษุนี้ได้ฟังว่า ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา รั

‘ชลฯ จตุสหัสสพรหม ชลฯ หรือ ‘ทวิสหัสสพรหม ชลฯ ตสสพรหม
งใส มีความสุขมาก’ ปัญจสหัสสพรหม ปัญจสหัสสพรหมมีอายุยืน มีผิวพรรณผ่อ
าธาตุอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วในชั้น ย่อมน้อมจิตแผ่ไปตลอด ๕,๐๐๐ โลกธ

นน ก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่ เปรียบเหมือนบุรุษมนยนาตา วางผล ปัญจสหัสสพรหม
มือแล้วพิจารณา ดู แม้ฉันใด ปัญจสหัสสพรหมก็ฉันนั้นเหมือนกัน ละหุง ๕ ผลไว้ใน

บเหมือนแก้วไพฑูรย์แปดเหลี่ยม ทสสหัสสพรหมนั้น ก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่ เปรียบ
นผ้ากัมพลเหลือง ย่อมส่องแสง งามโชติช่วง อันเขาเจียรไนดีแล้ว วางไว้แล้วบ
นเหมือนกัน ย่อมน้อมจิตแผ่ไป เรื่องไพโรจน์ แม้ฉันใด ทสสหัสสพรหมก็ฉันนี้

๐,๐๐๐ เลกธาตุอยู่ แมตตวทงหลายทเกิดแล้วเนชนทสสทสพรหมนน ตลอด ๑
แผ่ไปอยู่ ภิกษุนี้มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘โอหนอ หลังจากตายแล้ว ก็น้อมจิต
ึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับทสสหัสสพรหม’ เธอตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เราพึงเข้าเ
น สังฆารและวิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เจริญจิตนี้

เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในชั้นทสสหัสสพรหมนั้นได้
ความเกิดขึ้นในชั้นทสสหัสส ภิกษุทั้งหลาย มรรคนี้ ปฏิปทานี้ เป็นไปเพื่อ
พรหมนั้น

โกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล [๑๖๘] อี

ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล [๑๖๙] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้
ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ

ชั้นอาภา ฯลฯ เทพชั้นปริตตภา ฯลฯ เทพชั้นอัปมาณภา ฯลฯ หรือ ‘เทพ
ชั้นอาภัสสรามีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง’ ภิกษุนั้นมี เทพ
มปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ คว้า

นจิตัน จริยจิตัน สังขารและ ร่วมกับเทพชั้นอาภัสสร’ เธอตั้งจิตัน อธิฐา
ยงนี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นใน วิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญ ทำให้มากแล้ว
พรหมชั้นอาภัสสรนั้นได้

บุทั้งหลาย มรรคนี้ ปฏิปทานี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในพรหมชั้น ภิก
านั้น อาภัสสร’

๑๖๙ คือประการหนึ่ง อิกเป็นยัประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล

๑๗๐] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้
ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วย
นอัปมาณสุภา ฯลฯ หรือ ‘เทพชั้นสุภา ฯลฯ เทพชั้นปริตตสุภา ฯลฯ เทพชั้น
เทพชั้นสกลอิเหนาวิธายะเยน มีผิวพรรณผ่องใส ฯลฯ

๑๗๑] เทพชั้นสุภา ฯลฯ เทพชั้นปริตตสุภา ฯลฯ เทพชั้นสกลอิเหนาวิธายะเยน

หลาย มรรคนี้ ปฏิปทานี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในเทพชั้น ภิกษุทั้ง

เวียคีล [๑๗๒] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้
 ้ฟังว่า ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้
 ภิกษุ ‘เทพผู้เข้าถึงอากาศนัญญายตนภูมิมีอายุยืน ดำรงอยู่นาน มีความสุขมาก’

น่ายังนี้ว่า ‘โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเข้าถึงความเป็น นั้นมีความปรารถ
 เข้าถึงอากาศนัญญายตนภูมิ’ ฯลฯ ผู้อยู่ร่วมกับเทพผู้

ม... บรรดา... ปลิงพวกนี้... เร็วไปเพื่อความสุขเกิดขึ้นในเทพยต์เข้าถึง... ถึงขั้นนั้น

เป็นเหตุให้เกิดความสุขแก่ตนและแก่ผู้อื่น... ภิกษุทั้งหลาย... สรรพคุณ... ปฏิบัติการ...
 อากาศนัญญายตนภูมินั้น

ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล [๑๗๓] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้

าษุนั้นได้ฟังว่า ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิ
 ขมาก’ ภิกษุ ‘เทพผู้เข้าถึงวิถิเถาณัญญายตนภูมิมีอายุยืน ดำรงอยู่นาน มีความส

เธอ [๑๗๕] ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา

ทำให้แจ้ง ภิกษุนั้นมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘โอหนอ เพราะอาสวะสิ้นไป เราพึงทำปัจจุบัน’ เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เพราะอาสวะสิ้นไป ภิกษุนั้นจึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มี

ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ย่อมไม่เกิดในภพไหน ๆ อีก”

สํวณฺณํ สํวณฺณํ สํวณฺณํ สํวณฺณํ สํวณฺณํ สํวณฺณํ สํวณฺณํ สํวณฺณํ สํวณฺณํ สํวณฺณํ

ดต่างชนชมพระ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนแล้ว ภิกษุเหล่านั้นนมจเยน
ภาษิตของพระผู้มีพระภาค ดังนี้แล

สังขารูปัตติสูตรที่ ๑๐ จบ

อนุปทวรรคที่ ๒ จบ

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ - ฉายา/นามสกุล : พระสุรชาติ ฉันทสีโล (ปั่นเกียง)
- วัน/เดือน/ปี : วันที่ ๑๙ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๖
- ภูมิลำเนาเดิม : ๘๗ หมู่ที่ ๖ ตำบลแม่ลอย อำเภอกะเทิง จังหวัดเชียงราย ๗๕๒๒๐
- อุปสมบท : ๒๗ เมษายน ๒๕๓๙ ณ อุโบสถ วัดแม่ลอยไร่ ตำบลแม่ลอย อำเภอกะเทิง จังหวัดเชียงราย
- การศึกษา : พ.ศ. ๒๕๔๓ สำเร็จการศึกษานักธรรมชั้นเอก
พ.ศ. ๒๕๔๙ สำเร็จการศึกษาปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ประสบการณ์ : พ.ศ. ๒๕๔๕ เป็นครูสอนปริยัติธรรมแผนกธรรม สำนักเรียนวัดนางชี
พ.ศ. ๒๕๔๘ เป็นกรรมการตรวจข้อสอบธรรมสนามหลวง
พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นพระธรรมทูตสายต่างประเทศ รุ่นที่ ๒๐
- ปีที่เข้าศึกษา : ๑ มิถุนายน ๒๕๕๓
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : ๓๑ มีนาคม ๒๕๕๘
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดนางชี ๓๙ ถนนเทิดไท แขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๖๐
- โทรศัพท์ : ๐๘๔-๓๕๕-๐๒๑๖,
- E-mail : Chanta.01@hotmail.com